

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор д.ю.н., проф. В.В. Волік

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 23–24

Київ
2022

УДК 34(05)

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 5 від 28.12.2022 р.)
Постановою президії Атестаційної колегії МОНУ від 14.05.2020 р. № 627
видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право»
внесено до Переліку наукових фахових видань України у галузі юридичних наук з
присвоєнням категорії «Б».

Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних
“Index Copernicus International” (Польща)
Доступ до наукометричної бази здійснюється за адресою:
<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=27496>
«Вісник Маріупольського державного університету» можна знайти, скориставшись
формою пошуку зверху сторінки за **індексом ISSN**.

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – д.ю.н., проф. В.В. Волік
Відповідальний секретар – доцент Д.М. Шебаніц
Відповідальний за англomовний супровід: викладач М. Г. Стьопін.

Члени редакційної колегії: д.ю.н., проф. І. Ф. Хараберюш, д.ю.н., проф. Ю. О. Заїка, д.н.держ упр., проф. Т. В. Філіпенко, д.ю.н., проф. В.І. Теремецький, к.ю.н., доц. Л.М.Князькова, к.ю.н., доц. А.С. Політова, к.ю.н., доц. Ю.В. Камардіна.

Іноземні члени редакційної колегії: Ph.D. (Law) Томас Пападопулос (Республіка Кіпр), Sc.D. (Law), Sc.D. (History) Спиридон Флогітіс (Грецька Республіка).

Засновник Маріупольський державний університет
02000, м. Київ, вулиця Преображенська, 6
тел: +380-50-016-72-17, e-mail: visnyk.mdu.pravo@mdu.in.ua

офіційний сайт видання: www.visnyk-pravo.mdu.in.ua

Видавець «Редакційно-видавничий відділ МДУ»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015.
Тираж 100 примірників.
Замовлення № 056/22

ISSN 2518-1319 (Online)
ISSN 2226-3047 (Print)

© Маріупольський державний університет, 2022
© Автори статей, перекладачі, 2022

ЗМІСТ

Заїка Ю. О. ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ СПАДКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: НАПРЯМИ І КРОКИ	7
Скрипник В. Л. ДОКТРИНАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ЇХ СИСТЕМА В УМОВАХ РЕКОДИФІКАЦІЇ	17
Смазнова І. С. ПРИРОДА НАСИЛЬСТВА ТА РОЛЬ ПРОПАГАНДИ У СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ.....	23
Свірський Б. М. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	33
Шебаніц Д. М. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПІДРОБКУ ДОКУМЕНТІВ ПРО ВАКЦИНАЦІЮ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ.....	44
Камардіна Ю. В., Філіпенко А. С. АНТИКОРУПЦІЙНІ ПРОГРАМИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ	53
Свірський Б. М. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ПОЛОЖЕННЯ ЕТНОСПІЛЬНОТ (НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН, КОРИННИХ НАРОДІВ) В УКРАЇНІ	61
Шпак М. В. НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ЕЛЕКТРОНІЗАЦІЇ ТА ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН	71
Павлюченко Ю. М. ЗДІЙСНЕННЯ ФУНКЦІЙ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЗАВДАННЯ ЮРИДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ	80
Гусаров К. В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ ТА ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО КЕРІВНИЦТВА ПРОЦЕСОМ.....	91
Львова Є. О. МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІДНОСИНИ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПЕРЕВАГИ НАБЛИЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ТА НАСТАНОВИ ДЛЯ ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	98
Вишковська В. І., Попов А. А. ПРО МОЖЛИВІ НАПРЯМКИ РЕФОРМУВАННЯ РАДИ БЕЗПЕКИ ООН І САМОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ.....	111
Забуга Ю. Ю. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ.....	123

Муха С. О. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ПЕРЕДАЧЕЮ ОСОБИ НА ПОРУКИ	135
Камардіна Ю. В., Демченко М. О. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ ТА ПРОБЛЕМАТИКА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ	148
Андрейченко С. С., Ківалова Т. С. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ ЗА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ.....	157
Кришевич О. В., Рощина І. О. КРИПТОВАЛЮТА, ЯК ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ: НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ЗАКОНОДАВСТВО	168
Чумакова Т. К. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО КВАЛІФІКАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ НЕЗАКОННОЇ ПРИВАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО, КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА	176
Щирба М. Ю. ДИСКРИМІНАЦІЯ ЗА ВІКОВИМ КРИТЕРІЄМ: ЕЙДЖИЗМ ТА ЯНДЖИЗМ – ВИКЛИК ДЛЯ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ, ПИТАННЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ.....	184
Шульга В.О. «КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ»: ПОНЯТТЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ВІДПОВІДНОГО ТЕРМІНА В ЗАКОНОДАВСТВІ.....	191
Кошиков Д.О. ПОВЕРНЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ: ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ, ВТІЛЕНА В НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ	201
Яковюк І. В., Анакіна Т. М., Маринів І. І. НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБІГУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ В ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	209
Вишневська Ю. В. КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ, ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	216
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	228
РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ: ПРАВО».....	232
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	235

CONTENTS

Zaika Y. EUROPEIZATION OF INHERITANCE LEGISLATION OF UKRAINE: DIRECTIONS AND STEPS	7
Skrypnyk V. THE DOCTRINE CONCEPT OF THE OBJECTS OF CIVIL RIGHTS AND THEIR SYSTEM IN THE CONDITIONS OF RECODIFICATION	17
Smaznova I. THE NATURE OF VIOLENCE AND THE ROLE OF PROPAGANDA IN MODERN DEMOCRATIC STATES	23
Svirskiy B. TRANSFORMATION OF THE PROCEDURAL STATE OF VICTIM IN CRIMINAL PROCEEDINGS	33
Shebanits D. CRIMINAL LIABILITY FOR FORGERY OF VACCINATION DOCUMENTS AND THEIR USING	44
Kamardina Yu., Filipenko A. ANTI-CORRUPTION PROGRAMS OF LOCAL GOVERNMENT BODIES AS ORGANIZATIONAL AND LEGAL MEANS OF ANTI-CORRUPTION	53
Svirskiy B. CONSTITUTIONAL - LEGAL POSITION OF ETHNO-COMMUNITIES (NATIONAL MINORITIES, INDIGENOUS PEOPLES) IN UKRAINE.....	61
Shpak M. PROVIDING LEGAL AID IN CIVIL PROCESS IN THE MODERN CONDITIONS OF ELECTRONIZATION AND DIGITALIZATION CIVIL PROCEDURAL LEGAL RELATIONS	71
Pavliuchenko Yu. IMPLEMENTATION OF FUNCTIONS OF COMMERCIAL AND LEGAL RESPONSIBILITY AS A TASKS OF LEGAL SERVICES	80
Gusarov K. ENSURING IMPLEMENTATION OF THE AGREEMENT ON THE PROVISION OF LEGAL SERVICES AND FEATURES OF JUDICIAL MANAGEMENT OF THE PROCESS.....	91
Lvova I. INTERNATIONAL UKRAINE-EU LEGAL RELATIONSHIP: BENEFITS OF LEGISLATIVE APPROXIMATION AND GUIDELINES FOR DOMESTIC DECISION-MAKING POWERS UNDER MARTIAL LAW	98
Vyshkovska V., Popov A. ABOUT POSSIBLE DIRECTIONS REFORMING THE UN SECURITY COUNCIL AND THE ORGANIZATION ITSELF	111
Zabuha Yu. PROBLEMATIC ISSUES OF CIVIL LIABILITY OF MEDICAL WORKERS IN UKRAINE.....	123

Mukha S. THE MAIN DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF THE LEGISLATION ON DISCHARGE FROM CRIMINAL RESPONSIBILITY IN VIEW OF ADMISSION BY BAIL	135
Kamardina Yu., Demchenko M. CERTAIN ASPECTS OF THE LEGAL NATURE AND PROBLEMS OF THE ACTIVITIES OF POPULATION SELF-ORGANIZATION BODIES	148
Andreichenko S., Kivalova T. METHODOLOGICAL BASIS OF THE RESEARCH OF STATE RESPONSIBILITY UNDER INTERNATIONAL LAW	157
Kryshevich O., Roschyna I. CRYPTOCURRENCY AS A SUBJECT OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST PROPERTY: NATIONAL AND INTERNATIONAL LAW	168
Chumakova T. CURRENT PROBLEM ISSUES REGARDING THE QUALIFICATION OF SUBJECTS OF ILLEGAL PRIVATIZATION OF STATE, COMMUNAL PROPERTY ..	176
Shchyrb M. AGE DISCRIMINATION: AGEISM AND YOUNGISM – A CHALLENGE FOR A GLOBALIZED WORLD, AN ISSUE OF REGULATION	184
Shulha V. «CULTURAL VALUES»: CONCEPT AND APPLICATION OF THE RELEVANT TERM IN THE LEGISLATION.....	191
Koshykov D. RETURN OF CULTURAL VALUES: A LEGAL CONCEPT EMBODIED IN NATIONAL LEGISLATION	201
Yakoviyk I., Anakina T., Maryniv I. REGULATORY SUPPORT FOR THE CIRCULATION OF CULTURAL VALUES IN THE EUROPEAN UNION	209
Vyshnevsk Ya. CONCEPTS OF SOCIAL COHESION AS AN ELEMENT OF THE PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM IN CRISIS SITUATIONS OF MARITAL STATE IN UKRAINE.....	216
CONTRIBUTORS	230
EDITORIAL POLICY OF SCIENTIFIC JOURNAL «BULLETIN OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY. SERIES: LAW»	232
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORK.....	235

УДК 347.65/68

Ю. О. Заїка

ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ СПАДКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: НАПРЯМИ І КРОКИ

Стаття присвячена концептуальним положенням оновлення спадкового законодавства. Вперше у доктрині спадкового права запропоновано комплексний підхід до створення наукової концепції реформування спадкового законодавства, визначені напрями і обґрунтовані перші практичні кроки. Встановлені фактори, які зумовлюють потребу оновлення спадкового законодавства: сучасні тенденції розвитку спадкового права, нові напрацювання доктрини; непогодженість положень окремих цивільно-правових інституцій, проблеми, які виникають у судах при розгляді спадкових спорів; необхідність адаптації вітчизняного законодавства до законодавства країн ЄС. Виявлені проблемні питання сучасного вітчизняного законодавства у сфері спадкування за заповітом, спадкування за законом, об'єктів спадкового правонаступництва, здійснення спадкових прав та запропоновано їх комплексне вирішення.

Дано аналіз особливостей спеціальної заповідальної дієздатності і обґрунтовано, що її виникнення пов'язане із настанням повноліття. Висловлена думка щодо особливого правового становища постмортальних дітей та дітей, народжених за допомогою репродуктивних технологій. Запропоновано механізм захисту прав таких осіб шляхом створення спеціальних спадкових фондів. Викладена загальнотеоретична характеристика свободи заповіту та запропоновані складові елементи цієї свободи, зокрема, її межі та зміст заповідального відказу.

В контексті підписання Україною Гаазької конвенції про колізію заповітів обґрунтовано пропозицію про впровадження спрощених форм заповідальних розпоряджень: простої письмової форми заповіту, а за надзвичайних обставин – заповідального розпорядження в усній формі. Доведено, що за правовою природою секретний заповіт являє собою правочин, укладений в простій письмовій формі; змодельована норма, яка б визначала особливості виконання заповіту з умовою. Запропоновано додаткові гарантії здійснення принципу свободи заповіту, зокрема, запропоновано надання заповідачу права звернення з позовом до суду про усунення від спадкування осіб, які мають право на обов'язкову частку спадщини.

Обґрунтована необхідність розширення кола осіб, які можуть бути усунені від спадкування, зокрема, тих, хто заподіяв тілесні ушкодження спадкодавцю, довів його до самогубства, висунув завідомо неправдиве звинувачення у вчиненні тяжкого злочину та інші. Доведена необхідність змінити статус утриманців спадкодавця і замість права на спадщину надати їм право на аліментування за рахунок спадщини.

Аналізується юридична конструкція спадкового договору та обґрунтовується необхідність розміщення цього інституту у книзі «Зобов'язальне право». На підставі аналізу архітекtonіки основних інституцій спадкового права визначено його місце в системі цивільного права. Оскільки спадкування є одним із способів набуття права власності, пропонується змінити структуру ЦК України і розмістити книгу «Спадкове право» після книги «Право власності та інші речові права».

Загальний підсумок дослідження полягає у необхідності оновлення основних інститутів спадкового законодавства України, гармонізації законодавства у сфері спадкування та його адаптації з правом країн континентальної Європи.

Ключові слова: система цивільного права, спадкування за законом, спадкування за заповітом, здійснення спадкових прав.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-7-16

Постановка проблеми та її актуальність. Спадкове право як правовий інструмент, що історично забезпечує оптимальне співвідношення між публічними (суспільними) та приватними (індивідуальними) інтересами в сфері майнових відносин, виступає як один із найважливіших і найпоширеніших способів набуття права власності. Нові політичні і економічні реалії в Україні зумовлюють і появу нових тенденцій у регулюванні приватноправових відносин і необхідність перегляду окремих, сталих інститутів спадкового права.

Потреба в рекодифікації виправдана не лише моральною застарілістю окремих законодавчих положень, а і прагненням України до уніфікації та адаптації норм цивільного права до законодавства Європейського Союзу. Водночас, необхідно враховувати, що національне законодавство на концептуальному рівні відображає національний менталітет, правосвідомість, праворозуміння, і «спосіб удосконалення цивільного законодавства значною мірою визначається відповідною традицією права» (Харитонов та Харитонова, 2020, с. 70). Необхідність оновлення спадкового законодавства України, його адаптація з законодавством Європейського Союзу повинно бути здійснено з урахуванням положень сучасної доктрини спадкового права; європейських стандартів правового регулювання спадкових відносин, закріплених у цивільних кодифікаціях країн континентальної Європи; існуючих проблем правозастосовної практики і практики Європейського Суду з прав людини, що і обумовлює актуальність наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам спадкового права, його засадам, змісту спадкових правовідносин, критеріям спадкування за законом, правовій природі заповіту і його межах приділялась ґрунтовна увага низкою вітчизняних цивілістів, зокрема, З. В. Ромовською (2009), С. Я. Фурсою (2004), Є. О. Рябоконею (2009). Серед останніх наукових робіт необхідно відзначити колективну монографічну працю харківських вчених (Спасибо-Фатєєва, Печений, Крат та ін., 2016) на чолі із І. В. Спасибо-Фатєєвої (2016). Продовженням наукових традицій харківської школи цивілістики стало дослідження базових засад диспозитивності у спадковому праві О. Є. Кухарєва (2019). Здобутком київських вчених під керівництвом В. В. Луця стало порівняльно-правове дослідження, присвячене сучасним тенденціям правового регулювання спадкових відносин законодавством зарубіжних країн (2015). Важливе місце в дослідженні проблематики спадкового права посідає монографія «Спадкове право: крізь призму судової практики» за редакцією І. В. Спасибо-Фатєєвої (2022).

Окремим інституціям спадкового права приділяли увагу Л. В. Козловська, В. М. Коссак, Р. А. Майданик, М. О. Михайлів, Є. О. Мічурін, С. О. Сліпченко, Є. О. Харитонов, Р. Б. Шишка, В. В. Валах, Н. Б. Солтис та інші вчені. Водночас на сьогодні відсутнє спеціальне дослідження, присвячене оновленню спадкового законодавства як цілісної концептуально обґрунтованої проблеми та формулювання наукових напрямків її реалізації.

Метою статті є проведення комплексного порівняльно-правового дослідження найважливіших інститутів спадкового права і обґрунтування системних пропозицій, спрямованих на оновлення та уніфікацію вітчизняного законодавства, його адаптацію до законодавства країн Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Порівняно із загальною дієздатністю фізичної особи заповідальна дієздатність є спеціальною і не створює для особи жодних прав і не сприяє їх захисту. У юридичній літературі слушно зазначається, що право на заповіт є не суб'єктивним правом, а елементом цивільної дієздатності («тестаментоздатності» – можливості скласти заповіт, спадкувати за заповітом та бути свідком при складанні заповіту) (Харитонов та Харитонова, 2021, с. 579). Проте право розпорядження майном на випадок смерті не повинно бути пов'язане лише із дієздатністю особи, яка може

набуватися не лише природно – по досягненню 18 років, а і «штучно» - неповнолітньою особою в порядку «емансипації» (ст. 35 ЦК України).

У неповнолітніх осіб в силу недостатнього життєвого досвіду відсутнє повне усвідомлення суті заповідального розпорядження, надавати таким особам право розпорядження майном на випадок смерті немає необхідності і із міркувань суто практичного характеру – за відсутності, як правило, належного їм на праві власності майна. Складання заповіту вимагає спеціальної заповідальної дієздатності, настання якої має бути пов'язано виключно із досягненням повноліття (Заїка, 2007, с.84).

Заповіт – це єдиний цивільний правочин, де волевиявлення сторони реально здійснюється за наявності неодмінної умови – смерті його учасника, тому це суворо формальний правочин. Для того, щоб після смерті заповідача можна було з упевненістю зробити висновок про те, що заповіт дійсно відображає останню волю померлого, порядок складання та оформлення заповіту детально регламентований законодавцем. Архітектоніка принципу свободи заповіту передбачає право будь-якої дієздатної особи ще за життя визначити долю свого майна на випадок смерті. Значення заповіту полягає в тому, що він є єдиним для фізичної особи способом розпорядитися своїм майном на випадок смерті. Зарубіжні дослідники підкреслюють суспільне значення заповіту, як акту, зміст якого не лише стимулює людину до праці, а і є соціально значущим, що зміцнює сімейні стосунки, заохочує дітей до догляду за батьками (Kelly, 2013).

Сучасне спадкове законодавство країн континентальної Європи допускає наступні основні форми заповіту: 1) публічну – за участю уповноваженої законом особи (нотаріуса, судді, мера тощо); 2) просту письмову – заповіт складається у присутності свідків; 3) так звані, домашні заповіти, тобто, заповідач складає заповіт власноруч, підписуючи кожен лист окремо; 4) усну чи словесну. У вітчизняному законодавстві форма заповіту встановлена у ст. 1247 ЦК України, яка не підлягає розширеному тлумаченню. Заповіт складається у письмовій формі та має бути засвідчений нотаріусом або іншими посадовими особами, зазначеними у статтях 1251-1252 ЦК (головним лікарем, капітаном морського судна, командиром військової частини, начальником місць позбавлення волі та ін.). Проте ще у 2009 р. ухвалений Закон «Про приєднання України до Конвенції про колізію законів, що стосуються форми заповіту» (Організація Об'єднаних Націй, 1961). Україна приєдналася до Конвенції з таким застереженням: «Відповідно до статті 10 Конвенції, Україна залишає за собою право не визнавати заповітів, складених громадянами України в усній формі, крім за виняткових обставин». Відзначимо, що усна (словесна) форма заповіту відома деяким країнам континентальної Європи. Зокрема, §§ 2250-2251 Німецького Цивільного Уложення допускає можливість складання за надзвичайних обставин і усного заповіту за у присутності свідків (BGB).

Вітчизняний законодавець прийняв досить відповідальне рішення, наслідком якого мають стати радикальні зміни у спадковому законодавстві, оскільки Україна фактично визнала, окрім нотаріальної форми заповіту, і просту письмову форму, і навіть усну. Норми ЦК України по суті не виключають просту письмову форму заповіту у випадку, коли йдеться про «секретні» заповіти, тобто, складені без ознайомлення нотаріуса з їх змістом. Функції нотаріуса в цьому випадку зведені не до посвідчення заповіту, а до здійснення такої нотаріальної дії як прийняття на зберігання конверта, в якому знаходиться заповіт. З метою уникнення можливих сімейних чи родинних конфліктів, пов'язаних із недійсністю секретного заповіту, процедура скасування чи зміни секретного заповіту повинна бути аналогічною його складанню – тобто, у присутності свідків (Заїка, 2020, с. 31). Щоб запобігти порушенням Конвенції, необхідно привести національне законодавство відповідно до вимог міжнародного договору і внести відповідні зміни до ст. 1247 ЦК України «Загальні вимоги до форми заповіту», щодо

дійсності заповітів, укладених в простій письмовій чи усній формі за виняткових обставин. З огляду на різноманітність в європейському праві форм волевиявлення заповідача, вітчизняному законодавцю необхідно спростити форму складання заповітів.

Видається доцільним скористатися як досвідом зарубіжних країн, так і історичним вітчизняним досвідом і закріпити у законодавстві як просту письмову форму заповіту, так і можливість за надзвичайних обставин оголошувати останню волю в усній формі у присутності двох свідків. Якщо особа залишиться живою, таке розпорядження повинно втрачати силу, якщо протягом семи днів відпали обставини, що перешкоджали його складанню і посвідченню в установленому порядку (Zaika, 2020, p. 91).

На користь такої пропозиції свідчить і досвід тих країн, суди яких визнавали дійсними усні заповіти, укладені із залученням сучасної електронної техніки. Заслугує на увагу судові рішення Верховного суду Нового Південного Уельсу (Австралія). Заповідач записав свою заповідальне розпорядження на відео у присутності свідків. Суд постановив, що померлий зробив відеозапис добровільно і свідомо, зроблена ним заява добре продумана, спокійна, чітка, а наміри не викликають сумніву і підкріплені зовнішніми доказами обставин та відсутністю заперечень у будь-яких інших осіб. Незважаючи на те, що відеозапис не відповідає вимогам формальності заповіту, він підпадає під законодавче визначення поняття «документ» і тому може бути визнаним неофіційним заповітом (Steedman, 2015).

Свобода заповіту знаходить своє втілення і у використанні заповідачем конструкції заповідального відказу (ст. 1237 ЦК України), коли на спадкоємців покладається виконання будь-якого зобов'язання майнового характеру на користь заздалегідь визначених осіб. З урахуванням досвіду європейських країн доцільно передбачити спеціальну норму, яка б регламентувала заповідальні розпорядження на користь свійських тварин (собак, котів та ін.). Необхідно розширити заповідальну правоздатність особи, яку по суті обмежує встановлений у законі порядок складання заповіту з умовою. Умова заповіту має бути виконана не лише на день відкриття спадщини, а і бути виконаною протягом строку прийняття спадщини або протягом звичайного строку для її виконання, якщо спадкоємець ще за життя заповідача почав її виконувати, наприклад, вступив до вищого навчального закладу з метою набуття освіти.

Одне із найбільш дискусійних питань у цивілістичній літературі є питання щодо критеріїв, якими має керуватися законодавець при визначенні кола спадкоємців за законом. Вітчизняний законодавець бере до уваги родинні і сімейні засади при визначенні п'яти черг спадкоємців і встановлює черговість, починаючи від найближчих і найдорожчих до спадкодавця осіб – батьків, дітей, подружжя. Окремі автори пропонують за основу формування черг спадкоємців брати лише критерій родинних відносин і з кола спадкоємців п'ятої черги виключити утриманців спадкодавця, які не були членами його сім'ї (Михайлів, 2022, с. 284). Така кардинальна пропозиція не погоджується із волею спадкодавця – за життя він надавав таким особам матеріальну допомогу, яка була для них основним доходом або суттєвою підмогою. Позбавляти таких осіб після смерті їх «благодійника» засобів до існування немає підстав і не погоджується із загальносуспільною мораллю. Віднесення утриманців померлого до п'ятої черги спадкоємців практично позбавляє їх можливості отримати спадщину, незважаючи на однозначність волі спадкодавця. Забезпечення непрацездатних утриманців спадкодавця ґрунтується не лише на необхідності їх соціального утримання, але також і на визнанні того факту, що, приймаючи на себе ще за життя тягар утримання такої особи, спадкодавець розглядає її як близьку людину, яка заслуговує на матеріальну допомогу. Ми вважаємо що оптимальною є пропозиція надавати таким особам право на аліментування за рахунок спадкового майна.

Можливості застосування репродуктивних технологій і досягнення сучасної медицини актуалізують і питання щодо встановлення походження дитини, яка народилася через тривалий час після смерті спадкодавця. Правове регулювання таких відносин може вийти за межі спадкових, оскільки набуття майнових прав в порядку правонаступництва такою особою не буде безпосередньо пов'язане із днем відкриття спадщини.

Не обмежуючи свободу заповіту і захищаючи права таких спадкоємців, цю проблему частково можна розв'язати за допомогою спеціально утворених відповідно до заповідального розпорядження спадкових фондів, метою яких стало б управління майновими активами особи після її смерті. За допомогою такого фонду заповідач міг би забезпечити надання матеріальної допомоги певному колу осіб після своєї смерті або здійснювати благодійність, проте такі відносини вже не повинні розглядатися, як спадкові (Zaika, 2021, p. 219). Прикладом є утворення фонду Альфреда Нобеля, з якого щорічно виплачуються Нобелівські премії, а також фонду німецького любителя математики Вольфскеля, утвореного для винагороди особи, яка доведе теорему Ферма (Zaika, 2014, с. 140). Дана пропозиція цілком погоджується із введенням в науковий обіг поняття «перманентна спадщина», як особливого об'єкту цивільних прав, що являє собою такі динамічні за характером права та обов'язки спадкодавця, зміст яких на момент відкриття спадщини і до моменту її прийняття і оформлення спадкоємцями складно або в силу природних причин неможливо визначити (Zaika, 2020, p. 155).

Становлення і розвиток ринкових відносин потребує і нових за змістом норм спадкового права. І в цій площині економічні засади повинні органічно поєднуватися із засадами справедливості, моральності, сприяти формуванню ментальності українського народу. Підставою для цивільно-правової відповідальності у спадковому праві є певний склад правопорушення з елементами протиправних винних діянь, учинення яких зумовлює настання для особи, яка їх учинила, негативних наслідків майнового характеру.

Так лише у ст.1224 ЦК України передбачено низку примусових заходів (санкцій) які суд може застосовувати до одного із потенційних спадкоємців (Дзера, 2022, с. 356). Спадкоємці можуть усунути від спадкування внаслідок дій, вчинених як до відкриття спадщини, так і після її відкриття. Слід зважати, що позбавлення особи права спадкувати – це захід, що має застосовуватися лише в крайньому випадку з урахуванням, передусім, характеру поведінки спадкоємця (Zaika, Kukhariev, Skrupnyk and Mytnyk, 2021, p.359). З урахуванням європейського досвіду необхідно розширити коло, так званих, негідних спадкоємців, усунувши від успадкування осіб, які вчинили умисні злочини проти спадкодавця (тяжкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження, побої та катування, доведення до самогубства, завідоме неправдиве звинувачення спадкодавця у вчиненні тяжкого злочину тощо).

Суттєво обмежує свободу заповіту інститут обов'язкових спадкоємців, а питання про усунення спадкоємців від спадкування вирішується судом вже без участі найзацікавленішої особи – заповідача. Заповідачеві необхідно надати право звертатися до суду із заявою про усунення від права на обов'язкову частину спадщини осіб, які негідно ставилися до спадкодавця.

Як свідчить нотаріальна та судова практика, нарізла необхідність виокремлення у Книзі Шостій «Спадкове право» спеціального розділу, норми якого регламентували б особливості спадкування окремих об'єктів з урахуванням специфіки їх правового режиму (майнових комплексів, підприємств, земельних ділянок, жилих будинків, об'єктів інтелектуальної власності, майнових прав, речей обмежених в обороті або які являють собою культурну чи історичну цінність).

У доктрині спадкового права і у законодавстві окремих європейських країн виокремлюють низку правочинів на випадок смерті. Окрім традиційного заповіту до таких розпоряджень на випадок смерті відносять: заповіт подружжя; дарування в рахунок спадкової частки; зобов'язання, призначене до виконання лише після смерті боржника спадковий договір та інші. Модель спадкового договору за українським законодавством суттєво відрізняється від подібних інституцій в зарубіжних країнах, де спадковий договір поруч із спадкуванням за заповітом та законом вважається окремою підставою спадкування. Основною особливістю суті та правової природи спадкового договору є погляд українського законодавця на спадковий договір як на інститут, що має зобов'язально-правову природу і породжує зобов'язальні, а не спадкові відносини. Спадковий договір є підставою виникнення зобов'язальних, а не спадкових правовідносин і, незважаючи на свою назву «спадковий договір», є різновидом договору з передачі майна у власність, що зумовлює необхідність його розміщення в розділі «Окремі види зобов'язань» після договорів довічного утримання та ренти (Заїка, 2020, с. 606–607). Реалізація цієї пропозиції дозволить усунути прогалину у правовому регулюванні цього інституту щодо розірвання спадкового договору після смерті відчужувача у випадку невиконання набувачем обов'язків після смерті контрагента за договором.

На підставі аналізу архітектури основних інституцій спадкового права необхідно переглянути місце спадкового права в системі цивільного права. Спадкове право, як і право власності опосередковує динаміку майнових відносин і включає в себе насамперед елементи речового права (Заїка та Кухарев, 2022, с. 310). Оскільки спадкування є одним із способів набуття права власної доцільно змінити структуру ЦК України і розмістити книгу «Спадкове право» після книги «Право власності і інші речові права», як це має місце у Цивільному кодексі Франції (Civil Code of France, 2013).

Висновки. Основними напрямками європеїзації спадкового права України є:

– оновлення інституту заповідальних розпоряджень, зокрема, деталізація поняття заповідальної дієздатності, розширення свободи заповіту шляхом змін щодо форми заповіту, змісту заповідальних розпоряджень, особливостей спадкування постмортальними дітьми, надання права заповідачу за життя у судовому порядку усувати від спадкування осіб, які мають право на обов'язкову частку спадщини;

– внесення змін в інститут спадкування за законом, зокрема, зміна правового статусу утриманців як спадкоємців за законом шляхом надання їм права на аліментування;

– оновлення інституту здійснення права на спадкування, зокрема, виокремлення у законодавстві особливостей спадкування окремих об'єктів спадкового правонаступництва (майнових комплексів, об'єктів інтелектуальної власності, майнових прав, об'єктів, що являють собою культурні чи історичні цінності), створення спеціальних спадкових фондів та визначення порядку їх управління.

Оскільки спадкове право за своєю правовою природою є особливим способом набуття спадкоємцями абсолютного права – права власності, у структурі Цивільного кодексу України книгу «Спадкове право» логічно розмістити після книги «Право власності і речові права».

Бібліографічний список

- Дзера, І. О., 2022. *Санкції у цивільному праві України: проблеми теорії та практики*: монографія. К. : ВД Дакор.
- Заїка, Ю. О. (ред.), 2014. *Українське цивільне право: навч. посібник*. 3-є вид. перероб. та доп. К.: ЦУЛ.

- Заїка, Ю. О., 2020а. Процедура нотаріального посвідчення заповіту: теоретичні та практичні проблеми. *Право України*, 9, с. 123–136.
- Заїка, Ю. О., 2020б. Спадковий договір в умовах реформування цивільного законодавства. В: А. С. Довгерта та Є. О. Харитонова (ред.), *Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів*: монографія. Одеса: Вид. дім Гельветика, с. 593–609.
- Заїка, Ю. О. та Кухарев, О. Є., 2022. Новелізація норм спадкового права. В: Н. С. Кузнецова (ред.). *Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу*: монографія. 2-ге вид., доп. та перероб. Одеса : Вид. дім Гельветика, с. 308–333.
- Заїка, Ю. О. та Рябокони, Є. О., 2009. *Спадкове право: навч. посіб.* Київ: Юрінком Інтер.
- Заїка, Ю. О., Солтис, Н. Б., Проценко, В. В. та Рябокони, Є. О., 2015. *Сучасні тенденції розвитку спадкового права (порівняльно-правове дослідження)*: монографія. В: В. В. Луць (ред.). К. : НДІ ПрПіП ім. акад. Ф.Г. Бурчака НАПрН України.
- Заїка, Ю. О., 2007. *Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток*: монографія. 2-е вид. К.: КНТ.
- Кухарев, О. Є., 2019. *Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності в спадковому праві: монографія.* Київ : Алерта.
- Михайлів, М. О., 2022. *Правове регулювання відносин спадкування в міжнародному приватному праві: монографія.* Львів: ЛНУ ім. І. Франка.
- Організація Об'єднаних Націй, 1961. *Конвенція про колізії законів, які стосуються форми заповітів.* [онлайн]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_424#Text>
- Ромовська, З. В., 2009. *Українське цивільне право. Спадкове право: підручник.* Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ.
- Спасибо-Фатеева, И. В., Печеный, О. П., Крат, В. И. и др., 2016. *Харьковская цивилистическая школа: грани наследственного права*: монографія. В: И. В. Спасибо-Фатеева (ред.). Харьков: Право.
- Спасибо-Фатеева, И. В. (ред.), 2022. *Спадкове право: кризь призму судової практики*: монографія. Харків : ЕКУС.
- Фурса, С. Я., Фурса, Є. І., Клименко, О. М. та ін. 2007. *Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура.* Суд: наук.-практ. посіб. В: С. Я. Фурса (ред.). Київ : Видавець Фурса С. Я.: КНТ.
- Харитонов, Є. О. та Харитонова, О. І., 2021. *Приватне право як концепт. Т.IV: Від ідеї до реалізації: монографія.* Одеса: Фенікс.
- Харитонов, Є. О. та Харитонова, О. І., 2020. *Оновлення (кодифікація та рекодифікація) цивільного законодавства України: досвід, проблеми та перспективи: монографія.* Одеса: Фенікс.
- Bürgerliches Gesetzbuch Deutschlands (BGB)* Available at: <<https://www.gesetze-iminternet.de/bgb/BGB.pdf>> (Accessed 10.12.2022).
- Civil Code of France, as of 1 July 2013.* WIPO IP Portal [online]. Available at: <http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=450531> (Accessed 10.12.2012).
- Kelly, D. B., 2013. Restricting Testamentary Freedom: Ex Ante Versus Ex Post Justifications. *Fordham Law Review*, 82(3), pp. 1125–1185. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1990802> (Accessed 12.12.2022).
- Steedman, J., 2015. The admissibility of video wills. *Lavan*. September 01 [online]. Available at: <https://www.lavan.com.au/advice/wills_estates/the_admissibility_of_video_wills> (Accessed 10.12.2022).

- Zaika, Yu. O., Kukhariev, O. Ye., Skrypnyk, V. L. and Mytnyk, A. A., 2021. Peculiarities of Protection of Rights and Interests of Heirs: Theoretical Aspects. *International Journal of Criminology and Sociology*, 10, pp. 355–362.
- Zaika, Yuri O., 2020. Directions of updating the inheritance legislation of Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 27(1), pp. 84–99.
- Zaika, Y. O., Skrypnyk, V. L. and Sofiiuk, T. O., 2020. Permanent inheritance as an object of civil rights : theoretical aspects. *Asia Life Sciences*, 22(1). pp. 153–170.
- Zaika, Yuri O., 2021. The Right to Dispose of the Property in the Human Rights System. Current challenges of Human Rights, Rule of Law and Democracy. In: Robert Tabaszewski, Ena Kazić-Çakar Nadiia Shulzhenko and Mateusz Hypiak (eds.) Wydawnictwo KUL. Lublin, pp. 213–232.

References

- Bürgerliches Gesetzbuch Deutschlands (BGB)* Available at: <<https://www.gesetze-iminternet.de/bgb/BGB.pdf>> (Accessed: 10.12.2022).
- Charytonov Ev. O. and Charytonova, O. I., 2021. *Pryvatne pravo yak ponyattya. T. IV: Vid ideyi do realizatsiyi [Private law as a concept. T.IV: From idea to implementation]*. Odesa: Phoenix (in Ukraine).
- Charytonov Ev.O. and Charytonova, O. I., 2020. *Onovlennya (kodyfikatsiya ta rekodyfikatsiya) tsyvil'noho zakonodavstva Ukrayiny: dosvid, problemy ta perspektyvy [Updating (codification and recodification) of the civil legislation of Ukraine: experience, problems and prospects]*. Odesa: Phoenix (in Ukraine).
- Civil Code of France, as of 1 July 2013. WIPO IP Portal* [online]. Available at: <http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=450531> (Accessed 10.12.2012).
- Dzera, I. O., 2022. *Sanktsii u tsyvilnomu pravi Ukrainy: problemy teorii ta praktyky: monohrafiia [Sanctions in the civil law of Ukraine: problems of theory and practice]*. K. : VD Dakor. (in Ukraine).
- Fursa, S. Ya., Fursa, Ye. I., Klymenko, O. M. ta in. 2007. *Spadkove pravo: Notariat. Advokatura. Sud: nauk.-prakt. posib. [Inheritance law: Notary. Advocacy. Court]* In: S. Ya. Fursa (ed.). Kyiv : Vydavets Fursa S. Ya.: KNT. (in Ukraine).
- Kelly, D. B., 2013. Restricting Testamentary Freedom: Ex Ante Versus Ex Post Justifications. *Fordham Law Review*, 82(3), pp. 1125–1185. DOI <https://doi.org/10.2139/ssrn.1990802> (Accessed 12.12.2022).
- Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii, 1961. *Konventsiiia pro kolizii zakoniv, yaki stosuiutsia formy zapovitiv [Convention on Conflicts of Laws Relating to the Form of Wills]*. [onlain]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_424#Text> (Accessed: 12.12.2022) (in Ukraine).
- Kukhariev, O. Ye., 2019. *Teoretychni ta praktychni problemy dyspozytyvnosti v spadkovomu pravi [Theoretical and practical problems of dispositiveness in inheritance law]*. Kyiv: Alerta (in Ukraine).
- Zaika, Yu. O., Soltys, N. B., Protsenko, V. V. ta Riabokon, Ye. O., 2015. *Suchasni tendentsii rozvytku spadkovoho prava (porivnialno-pravove doslidzhennia): monohrafiia [Modern trends in the development of inheritance law (comparative legal research)]*. In: V. V. Luts (ed.). K. : NDI PrPiP im. akad. F.H. Burchaka NAPrN Ukrainy. (in Ukraine).
- Mykhailiv, M. O., 2022. *Pravove rehuliuвання vidnosyn spadkuvannya v mizhnarodnomu pryvatnomu pravi: monohrafiia [Legal regulation of inheritance relations in international private law: monograph]*. Lviv: LNU im. I. Franka. (in Ukraine).

- Romovska, Z. V., 2009. *Ukrayins'ke tsyvil'ne pravo. Spadkove pravo* [Ukrainian civil law. Inheritance law]. Kyiv: Alerta; CNT; TSU (in Ukraine).
- Spasibo-Fateeva, I. V., Pecheny, O. P., Krat, V. I. i dr., 2016. *Kharkovskaya tsivilisticheskaya shkola: grani nasledstvennogo prava: monografiya* [Kharkiv civil school: aspects of inheritance law]. In: I. V. Spasibo-Fateeva (ed.). Kharkov: Pravo. (in Russian).
- Spasibo-Fateeva, I. V., ed., 2022. *Spadkove pravo: kriz' pryzmu sudovoyi praktyky* [Inheritance law: through the prism of judicial practice]. Kharkiv: EKUS (in Ukraine).
- Steedman, J., 2015. The admissibility of video wills. *Lavan*. September 01 [online]. Available at: <https://www.lavan.com.au/advice/wills_estates/the_admissibility_of_video_wills> (Accessed 10.12.2022).
- Zaika, Y. O., Skrypnyk, V. L. and Sofiiuk, T. O., 2020. Permanent inheritance as an object of civil rights : theoretical aspects. *Asia Life Sciences*, 22(1). pp. 153–170. (in Ukraine).
- Zaika, Yu. O., 2020. Protsedura notarialnoho posvidchennia zapovitu: teoretychni ta praktychni problem [The procedure of notarization of a will: theoretical and practical problems]. *Pravo Ukrainy*, 9, s. 123–136. (in Ukraine).
- Zaika, Yu. O. (ed.), 2014. *Ukrainske tsyvilne pravo: navch. posibnyk* [Ukrainian civil law. Inheritance law]. 3rd ed. K.: TsUL. (in Ukraine).
- Zaika, Yu. O. ta Riabokon, Ye. O., 2009. *Spadkove pravo: navch. posib* [Inheritance law: a study guide]. Kyiv: Yurinkom Inter. (in Ukraine).
- Zaika, Yu. O. and Kukharev, O. Ye., 2022. Novelizatsiia norm spadkovoho prava. In: N. S. Kuznietsova (ed.). *Rekodifikatsiia tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy: vyklyky chasu* [Recodification of civil legislation of Ukraine: challenges of time] : monohrafiia. 2-he vyd., dop. ta pererob. Odesa : Vyd. dim Helvetyka, s. 308–333. (in Ukraine).
- Zaika, Y., 2020. Inheritance contract under the conditions of civil law reform. In: A. Dovgert, Ev. Charytonov, ed. *Onovlennya Tsyvil'noho kodeksu Ukrayiny: formuvannya pidkhodiv*. [Update of the Civil Code of Ukraine: formation of approaches]. Odesa: Helvetica, pp. 593–609 (in Ukraine).
- Zaika, Yuri O., 2020. Directions of updating the inheritance legislation of Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 27(1), pp. 84–99. (in Ukraine).
- Zaika, Yuri O., 2021. The Right to Dispose of the Property in the Human Rights System. Current challenges of Human Rights, Rule of Law and Democracy. In: Robert Tabaszewski, Ena Kazić-Çakar Nadiia Shulzhenko and Mateusz Hypiak (eds.) Wydawnictwo KUL. Lublin, pp. 213–232.
- Zaika, Yu. O., Kukhariev, O. Ye., Skrypnyk, V. L. and Mytnyk, A. A., 2021. Peculiarities of Protection of Rights and Interests of Heirs: Theoretical Aspects. *International Journal of Criminology and Sociology*, 10, pp. 355–362.
- Zaika, Y. O., 2007. *Spadkove pravo v Ukrayini: Stanovlennya ta rozvytok* [Inheritance law in Ukraine: Formation and development], 2nd ed. Kyiv: KNT (in Ukraine).

Стаття надійшла до редакції 13.12.2022

Zaika Y.

EUROPEIZATION OF INHERITANCE LEGISLATION OF UKRAINE: DIRECTIONS AND STEPS

The article is devoted to the conceptual provisions of updating the inheritance legislation. For the first time in the doctrine of inheritance law, a comprehensive approach to the creation of a scientific concept of inheritance law reform is proposed, the directions and justification of

the first practical steps are defined. The factors that lead to the need to update the inheritance legislation have been established: modern trends in the development of inheritance law, new developments in the doctrine; inconsistency of the provisions of individual civil law institutions, problems that arise in courts when considering inheritance disputes; the need to adapt domestic legislation to the legislation of EU countries. Problematic issues of modern national legislation in the field of inheritance by will, inheritance by law, objects of inheritance, exercise of inheritance rights are identified and their comprehensive solution is proposed.

An analysis of the special testamentary capacity is given and it is substantiated that its occurrence is connected with the coming of age. An opinion is expressed regarding the special legal status of postmortem children and children born with the help of reproductive technologies. A mechanism for protecting the rights of such persons by creating special inheritance funds is proposed. The general theoretical characteristics of the freedom of the will and the proposed constituent elements of this freedom are outlined, in particular, its limits and the content of the testamentary refusal.

In the context of Ukraine's signing of the Hague Convention on the Conflicts of Laws Relating to the Form of Testamentary Dispositions, the proposal to introduce simplified forms of testamentary dispositions is substantiated: a simple written will, and under extraordinary circumstances, a testamentary disposition in oral form. It has been proven that by legal nature a secret will is a deed concluded in a simple written form; a simulated norm that would determine the specifics of the execution of a will with a condition. Additional guarantees for the implementation of the principle of freedom of the will were proposed, in particular, it was proposed to give the testator the right to apply to the court for removal from inheritance of persons who have the right to a mandatory share of the inheritance.

There is a well-founded need to expand the circle of persons who can be removed from inheritance, in particular, those who caused bodily harm to the testator, drove him to commit suicide, made a knowingly false accusation of committing a serious crime, and others. The need to change the status of dependents of the testator and instead of the right to inheritance to grant them the right to alimony at the expense of the inheritance has been proven.

The legal structure of the inheritance contract is analyzed and the necessity of placing this institution in the book "Obligatory Law" is substantiated. Based on the analysis of the architecture of the main institutions of inheritance law, its place in the civil law system is determined. Since inheritance is one of the ways of acquiring property rights, it is proposed to change the structure of the Civil Code of Ukraine and place the book "Inheritance right" after the book "Property right and other property rights".

The general conclusion of the study is the need to update the main institutions of the inheritance law of Ukraine, to harmonize the legislation in the field of inheritance and to adapt it to the law of the countries of continental Europe.

Key words: *system of civil law, inheritance by law, inheritance by will, exercise of inheritance rights.*

УДК 347.122

В. Л. Скрипник

ДОКТРИНАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ЇХ СИСТЕМА В УМОВАХ РЕКОДИФІКАЦІЇ

У статті розглянуто наукові підходи щодо поняття та правової природи об'єктів цивільних прав, визначено їх місце в системі цивільного права, запропонована авторське визначення об'єкту цивільних прав, обґрунтовані його конститутивні ознаки. З'ясовані особливості окремих об'єктів цивільних прав, визначені їх спільні та відмінні ознаки. Виявлена специфіка правового режиму окремих об'єктів цивільних прав, визначені особливості цивільного обороту окремих об'єктів цивільних прав. Окреслені методологічні засади та критерії побудови системи об'єктів цивільних прав в умовах рекодифікації.

Сформульовано конкретні пропозиції щодо удосконалення цивільного законодавства, щодо поняття та системи об'єктів цивільних прав, нової редакції статті 177 Цивільного кодексу України «Об'єкти цивільних прав».

Ключові слова: об'єкти цивільних прав, ознаки об'єкту цивільних прав, система об'єктів цивільних прав

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-17-22

Постановка проблеми. Один із фундаментальних інститутів цивільного права – інститут об'єктів цивільних прав. Оборотодатність об'єктів, встановлення їх правового режиму дозволяє на практиці застосовувати відповідні законодавчі норми та здійснювати належну охорону і захист прав та інтересів учасників цивільних правовідносин.

Різні доктринальні підходи науковців щодо поняття та ознак об'єктів цивільних прав, прогалини і колізії у чинному законодавстві, неоднорідність судової практики, прагнення України потрапити до європейської спільноти і потреба оновлення цивільного законодавства обумовлюють необхідність активізації досліджень в цій сфері та актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема об'єктів цивільних прав ґрунтовно досліджували О. В. Дзера, Ю. О. Заїка, А. О. Кодинець, О. В. Кохановська, Н. С. Кузнєцова, Р. А. Майданик, Є. О. Мічурін, С. А. Сліпченко, І. В. Спасибо-Фатєєв, Р. О. Стефанчук, Є. О. Харитонов, С. І. Шимон, Р. Б. Шишка та ін. Проте єдина думка по багатьом питанням в сфері теорії об'єктів відсутня, а окремі спірні положення досліджувалися фрагментарно. Водночас, наукове уявлення щодо об'єктів цивільних прав у цивілістичній доктрині постійно змінюється та корелюється, що свідчить як про неоднозначність розуміння змісту самого поняття об'єктів прав, так і їх співвідношення.

Метою статті є дослідження поняття «об'єкт цивільних прав», визначення його конститутивних ознак та побудова системи об'єктів цивільних прав в контексті рекодифікації цивільного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Обов'язковим елементом конструювання законодавцем правової норми повинно бути правове поняття, тобто, результат узагальнення низки предметів в єдиний предмет правової дійсності, який поєднує у собі ознаки схожих предметів і, водночас, дозволяє виокремити його серед інших предметів. Об'єкт права, як один з елементів правовідношення, є однією із найбільш суперечливих

правових категорій і у загальній теорії права, і у галузевих науках, що зумовлює постійні зміни наукового уявлення щодо об'єктів цивільних прав у цивілістичній доктрині.

Особливість дослідження об'єктів цивільних прав полягає насамперед у значній кількості об'єктів, яких необхідно вивчити, та різноманітністю їх сутності (від речей – до результатів робіт, послуг, нематеріальних благ з їх властивостями, особливостями правових режимів, а також особливими підходами до їхньої характеристики у різних правових системах (Скрыпник и Заика, 2020, с. 67). Розвиток наукової думки поступово сформував поняття «об'єкт» через поняття «благо». Об'єкт прав визначають як «конкретне благо, яке є підставою виникнення правовідносин або щодо якого суб'єкти вступають у правовідносини» (Бірюков та Заїка, 2014, с. 146). Під самим же «благом» пропонується розуміти все те, що завдяки своїм корисним властивостям здатне задовольняти потреби людини та є доступним для її володіння (обладання) (Сліпченко, 2013, с. 100).

Вітчизняні вчені здебільшого підтримують ідею тотожності об'єкта цивільних прав та об'єкта цивільних правовідносин, зокрема, С. І. Шимон, зазначає, що об'єкт суб'єктивного цивільного права і об'єкт цивільного правовідношення збігаються, утілюючись у певному майновому чи немайновому благові, яке має відповідний цивільно-правовий режим (завдяки чому є цивільно-правовою категорією) і владування яким становить охоронюваний законом інтерес особи (Шимон, 2014, с. 50).

Якщо в законі відсутні ознаки того чи іншого поняття, то ці ознаки об'єкта повинна запропонувати теорія, і з урахуванням доктринальних розробок суб'єкт правозастосування у кожному конкретному випадку вирішуватиме, що необхідно розуміти під цим терміном і чи поширюється законодавчий термін на це правове явище. Аналіз законодавчого переліку об'єктів цивільних прав, запропонований у ст. 177 ЦК України, доводить, що, залежно від їх різновидів, існують і характерні особливості. Так, спільною ознакою для всіх об'єктів є здатність задовольняти потреби суб'єктів цивільних правовідносин. Для такого різновиду об'єктів як майно обов'язковим є його існування в об'єктивній формі. Серед відмітних якостей об'єктів цивільних прав визначимо сталість. Унаслідок відчуження, зміни правовласника об'єкт зазвичай не змінює своїх основних якісних ознак. Науковці справедливо зауважують, що об'єктом правовідносин є не будь-яке явище, предмет матеріального світу, а тільки той, що певним чином пов'язаний з правовою нормою, тобто, той, який знаходиться у сфері дії національного права (Штефан, 2017, с. 54).

Відсутність правової регламентації вилучає предмет матеріального світу зі сфери правовідносин. Тільки наявність «правової оболонки» дозволяє розглядати природну категорію, явище чи предмет як елемент правовідношення. Зміст поняття «об'єкт цивільних прав» постійно змінюється, наповнюється новим змістом. Традиційно до ознак об'єкту цивільних прав відносять його корисність, тобто, здатність задовольняти потреби людини. Зокрема, такі нематеріальні блага як літературні та художні твори є корисними в тому сенсі, що дають змогу задовольняти культурні, освітні, наукові та інші духовні потреби людини (Якубівський, 2018, с.84). Така ознака об'єкта цивільних прав, як корисність виступає як факультативна, оскільки існує низка об'єктів, які з практичної точки зору нікого можуть не цікавити і володільці яких хочуть взагалі їх позбутися.

Цивільні правовідносини за своєю правовою природою не є статичними, протягом їх існування у часі відбувається процес динаміки – від одного юридичного факту до іншого, а оскільки безоб'єктних відносин у природі існувати не може, то, відповідно, на кожному етапі розвитку правовідносин існує свій певний об'єкт, який також може змінювати свою сутність і стан. Однією з найважливіших ознак цивільно-правових відносин є їх динамізм, що не може не відобразитися і на загальній характеристиці об'єкта цивільних прав. Оскільки законодавець не визначає поняття «об'єкт цивільних

прав» нам видається можливим запропонувати таку дефініцію об'єкта цивільних прав: об'єкт цивільних прав – це те, на що спрямований інтерес суб'єкта цивільного права. Таке розуміння об'єкта дозволяє уникнути універсальності такої ознаки, як «корисність», оскільки вона характеризує не всі об'єкти цивільних прав. Пропонується викласти назву ст. 177 ЦК України у новій редакції: «Поняття та види об'єктів цивільних прав» і виокремити у статті дві частини:

«1. Об'єктом цивільних прав є благо або вигода, на яку спрямований інтерес суб'єкта цивільного права». Положення чинної частини першої статті, щодо видів об'єктів цивільних прав, відповідно, будуть частиною другою статті 177 ЦК України.

Об'єкти цивільних прав характеризуються не тільки структурними властивостями, але і природними зв'язками між собою. Вони існують не ізольовано один від одного, що і зумовлює виникнення особливого нормативного утворення– системи об'єктів цивільного права.

Класифікація об'єктів цивільних прав є одним з найважливіших наукових завдань, оскільки послідовний розподіл множини об'єктів на певні групи за встановленими критеріями дозволяє не тільки усвідомити їх сутність, правовий режим, але створити необхідні умови їх використання в цивільному обороті, забезпечувати їх внутрішню диференціацію та зовнішню єдність. Розробка вичерпної класифікації об'єктів цивільних прав (з урахуванням їх характерних властивостей і ознак) дозволяє отримати максимальну інформацію про об'єкти, виявити їх взаємодію, урахувати особливості правового режиму, спрогнозувати подальше оптимальне правове регулювання. О. В. Дзера слушно зазначає, що поділ об'єктів цивільних прав має практичне значення, і з огляду на їх особливості законодавець встановлює для них відповідний правовий режим, ступінь їх оборотоздатності, способи захисту порушених суб'єктивних прав на ці об'єкти (Дзера, 2017, с. 73).

Обґрунтовуючи класифікацію об'єктів цивільних прав, необхідно враховувати законодавчі особливості визначення поняття об'єкта цивільного права, групування об'єктів цивільних прав у законодавстві та національні особливості правового регулювання цивільних відносин.

Вітчизняний законодавець пропонує класифікувати об'єкти цивільних прав за двома критеріями: залежно від характеру благ (ст. 177 ЦК України) і від міри оборотоздатності об'єктів (ст. 178 ЦК України).

Кожен новий об'єкт цивільних прав вимагає точного оцінювання і вичерпної кваліфікації його властивостей, а також визначення місця в системі об'єктів цивільних прав. Кожен об'єкт цивільних прав, як правова категорія, зміст якої охоплює як матеріальні, так і ідеальні блага, має свої, відмінні від інших об'єктів, якісно значущі властивості, стійкі зв'язки, наявність яких дозволяє говорити про самостійність такого об'єкта і його відповідне місце в системі об'єктів цивільних прав.

Система повинна бути не результатом дій наслідком яких є створення певної організаційної єдності, а відображати наявну дійсність. Створення системи спричиняє такий наслідок, як поява нового, раніше, невідомого явища, створеного великою кількістю органічно пов'язаних між собою складових елементів, і окремі із них також можуть являти собою складну систему явищ (підсистем).

Система об'єктів цивільних прав повинна бути наслідком відображення правових реалій, відображати і визначати інтереси учасників цивільних правовідносин, бути логічною єдністю елементів, з яких складається ціле, виключати ієрархічність, підпорядкованість, оскільки будь-який об'єкт цивільних прав може діяти як самостійний елемент правовідносини. Класифікація об'єктів цивільних прав дозволить отримати максимальну інформацію про об'єкти, виявити їх взаємодію, урахувати особливості

правового режиму, спрогнозувати подальше оптимальне правове регулювання. Буквальне тлумачення ст. 177 ЦК України дозволяє зробити висновок, що самостійними об'єктами цивільних прав, які в сукупності і утворюють систему об'єктів цивільних прав є такі: а) речі (і їх різновиди – рухомі і нерухомі; подільні і неподільні; визначені індивідуальними або родовими ознаками; головні речі і приналежність і т. д.; гроші, цінні папери; б) майнові права; в) результати робіт; г) послуги; д) результати інтелектуальної, творчої діяльності; е) інші матеріальні блага; д) інші нематеріальні блага.

Сучасна класифікація об'єктів цивільних прав ґрунтується на поділі речей, започаткованому ще у римському приватному праві і не враховує сьогоденні реалії та не може охоплювати повною мірою наявні об'єкти цивільних прав, які не підпадають під прокрустове ложе законодавчої класифікації, запропонованої ст. 177 ЦК України. Так такий об'єкт цивільних прав, як енергія, яка характеризується виключною самостійністю з огляду на сучасну класифікацію, слід розглядати як річ, незважаючи на відсутність низки загальних ознак речі та нелогічність уважати дію річчю. З огляду на особливість біологічних матеріалів людини, зокрема донорських органів, які можуть поєднувати у собі ознаки і речі, і особистих немайнових благ, цей об'єкт також доцільно виокремити і розглянути в якості нетипових об'єктів цивільних прав.

Науково-технічний прогрес постійно зумовлює появу нових видів типів об'єктів цивільних прав. Штучний інтелект та роботехніка, автономні роботи, новітні інформаційні технології, блокчейн, інші інноваційні зміни світу – все це стало передумовами для відповідної реакції цивільного права у вигляді необхідності запропонувати учасникам цивільного обороту певні моделі цивільно-правового регулювання відповідних відносин об'єкти (Кузнєцова, 2021, с. 83).

Для побудови системи об'єктів кожен з об'єктів, який вивчається, не має самостійного значення, оскільки він є складовим компонентом сукупності об'єктів, розташованих у певній послідовності із застосуванням універсальних, визначених критеріїв, які і дозволяють визначити його місце в певній послідовності. Домінуючою ознакою системи об'єктів цивільних прав, яка складається з різноманітних підсистем (речі, послуги, результат роботи тощо), рівнів зі своєю ієрархією, є взаємодія всіх складових частин у межах одного правового явища.

Після підписання угоди про асоціацію з Європейським Союзом Україна має підтвердити свою приналежність до Європи та прийняття європейських цінностей, інституцій та концептів, одним з найважливіших поміж них є приватне право (Харитонов та Харитонова, 2019, с. 674). Цивільно-правова методологія дослідження об'єктів цивільних прав має ґрунтуватися на наступних базових передумовах: необхідності вивчення та аналізу не тільки чинного цивільного законодавства, а й підзаконних нормативних актів, у тому числі різних галузей права як приватних, так і публічних.

Відповідно до проаналізованих вище наукових позицій під системою об'єктів цивільних прав у цілому пропонується розуміти об'єктивно наявне правове явище, яке утворюється великою кількістю взаємопов'язаних елементів, розміщених у визначеній послідовності на певних методологічних засадах, де складовими компонентами є складні, ієрархічно залежні та взаємопов'язані між собою підсистеми, внутрішні зв'язки яких домінують над зв'язками зовнішніми, з урахуванням їх особливих властивостей, характерних ознак і структуризації у ЦК України. Узагальнюючи окремі категорії однопорядкових об'єктів, і з огляду на особливості їх правового режиму, можна уявити таку систему об'єктів цивільних прав: 1) майнові блага; 2) об'єкти інтелектуальної діяльності; 3) немайнові блага; 4) приватний чи суспільний інтерес.

Висновки. Сучасне розуміння об'єкта цивільних прав повинно ґрунтуватися на характерних ознаках, які властиві всім об'єктам і враховувати їх особливу правову

природу. Такими критеріями повинні бути форми існування явища, а саме: а) матеріальна (тобто, можливість безпосередньо виявити існування об'єкта органами зору, слуху тощо); б) довести існування явища відповідно до сучасних методів пізнання у фізиці, математиці, хімії та інших галузях права (усі види енергії тощо); в) явища, які існують лише в ідеальному, уявному світі – честь, гідність, ділова репутація тощо); г) правові явища, тобто явища, яким форму об'єкта цивільних прав надає чинне законодавство (уступка вимоги, переведення боргу, цінні папери), а за відсутності такої правової регламентації вони втрачають ознаки об'єкта (Скрипник, 2020, с. 79).

Система об'єктів цивільних прав – визначена законодавством сукупність об'єктів цивільних прав у різних сферах суспільного життя, узятя у їх єдності, яка включає в себе поділ об'єктів на окремі групи (підгрупи), відповідно до особливостей їх майнового чи немайнового змісту, формами існування, правової регламентації та взаємодії між цими групами.

З урахуванням відповідних особливостей окремих об'єктів цивільних прав ст. 177 ЦК України пропонується викласти у наступній редакції: «Об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші, цінні папери, криптовалюта, інше майно, тварини, біологічні матеріали, електроенергія, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага».

Бібліографічний список

- Бірюков, І. А. та Заїка, Ю. О. (ред.), 2014. *Цивільне право України: загальна частина*. Київ: Алерта.
- Дзера, О. В., 2017. *Вибране. Збірник наукових праць [Київська школа цивілістики]*. Київ: Юрінком Інтер.
- Кузнєцова, Н. С. (ред.), 2021. *Рекодифікація цивільного законодавства України : виклики часу: монографія*. Одеса: ВД Гельветика.
- Скрипник, В. Л., 2020. *Теоретичні і методологічні проблеми об'єктів цивільних прав: монографія*. Кременчук : Вид. Щербатих О. В.
- Скрыпник, В. Л., и Заика, Ю. А., 2020. Методология исследования объектов гражданских прав. *Leges Si Viata: Publicatie stiintifico-practica*, 2/2, pp. 66–69.
- Сліпченко, С. О., 2013. *Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : монографія*. Харків: Діса плюс. 552 с.
- Харитонов, Є. О., та Харитонова, О. І., 2019. Концепт приватного права і рекодифікація цивільного законодавства в Україні: рефлексії фронтиру: В: *Приватне право як концепт : монографія*. Одеса: Фенікс, том III.
- Шимон, С. І., 2014. *Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин : монографія*. Київ: Юрінком Інтер.
- Штефан, О. О., 2017. *Цивільно-процесуальний захист суб'єктивного авторського права: теорія, законодавство, судова практика: монографія*. Тернопіль: підручники і посібники.
- Якубівський, І. Є., 2018. *Набуття, здійснення та захист майнових прав інтелектуальної власності в Україні : монографія*. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка.

References

- Biryukov, I. A. and Zaika, Yu. O. (eds.), 2014. *Tsyvil'ne pravo Ukrayiny. Zahal'na chastyna* [Civil law of Ukraine. General part]. Kyiv: Alerta. (in Ukrainian).
- Dzera, O. V., 2017. *Vybrane. Zbirnyk naukovykh prats'* [Selected. Collection of scientific papers]. [Kyuyivs'ka shkola tsyvilistyky. Kyiv: Yurinkom Inter. (in Ukrainian).

- Kharitonov, E.O. and Kharitonova, O.I., 2019. Kontsepsiya pryvatnoho prava ta rekodyfikatsiya tsyvil'noho zakonodavstva v Ukrayini: rozdumy pro pohranychchya: refleksiyyi frontyru. In: *Pryvatne pravo yak ponyattya. [Private law as a concept]*. Odesa: Phoenix, Volume III. (in Ukrainian).
- Kuznetsova, N., (ed.), 2021. *Rekodyfikatsiya tsyvil'noho zakonodavstva Ukrayiny: vyklyky chasu [Recodification of civil legislation of Ukraine: challenges of time]*. Odesa: VD Helvetica. (in Ukrainian).
- Shimon, S. I., 2014. *Teoriya prava vlasnosti yak ob'yekta tsyvil'nykh pravovidnosyn [Theory of property rights as objects of civil legal relations]*. Kyiv: Yurinkom Inter. (in Ukrainian).
- Shtefan, O. O., 2017. *Tsyvilno-protseuralnyi zakhyst subiektyvnoho avtorskoho prava: teoriia, zakonodavstvo, sudova praktyka: monohrafiia [Civil procedural protection of subjective copyright: theory, legislation, case law: monograph]*. Ternopil: pidruchnyky i posibnyky. (in Ukrainian).
- Skripnik, V. L. and Zaika, Yu. O., 2020. Metodologia issledovaniya ob'yektov grazhdanskikh prav [Mthodology for the study of objects of civil rights]. *Legea Si Viata: Publicatie stiintifico-practica*, 2/2, pp.66–69. (in Russian).
- Skrypnyk, V. L., 2020. *Teoretyko-metodolohichni problemy ob"yektiv tsyvil'nykh prav [Theoretical and methodological problems of objects of civil rights]*. Kremenchuk: Ed. Shcherbatykh O. V. (in Ukrainian).
- Slipchenko, S. O., 2013. *Osobysti nemaynovi pravovidnosyny shchodo predmetiv obihu [Personal non-property legal relations regarding negotiable objects]*. Kharkiv: Disa Plus. (in Ukrainian).
- Yakubivskyyi, I. E., 2018. *Nabuttya, realizatsiya ta zakhyst maynovykh prav intelektual'noyi vlasnosti v Ukrayini [Acquisition, implementation and protection of property rights of intellectual property in Ukraine]*. Lviv: LNU named after Ivan Franko. (in Ukrainian).

Skrypnyk V.

THE DOCTRINE CONCEPT OF THE OBJECTS OF CIVIL RIGHTS AND THEIR SYSTEM IN THE CONDITIONS OF RECODIFICATION

The article examines scientific approaches to the concept and legal nature of objects of civil rights, determines their place in the system of civil law, offers the author's definition of the object of civil rights, substantiates its constitutive features. The peculiarities of individual objects of civil rights are clarified, their common and distinguishing features are determined. The specifics of the legal regime of individual objects of civil rights is identified, the features of the civil turnover of individual objects of civil rights are defined. Methodological principles and criteria for building a system of civil rights objects in the conditions of recodification are outlined.

Specific proposals for improving civil legislation in relation to the concept and system of objects of civil rights, the new version of Article 177 of the Civil Code of Ukraine "Objects of civil rights" were formulated.

Keywords: *objects of civil rights, characteristics of an object of civil rights, system of objects of civil rights*

УДК 340.12:316

І. С. Смазнова

ПРИРОДА НАСИЛЬСТВА ТА РОЛЬ ПРОПАГАНДИ У СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ

У статті визначено розмежування категорій насильства та агресії. Окреслено, що межі поняття насильства задаються цільовою ознакою, а межі поняття агресії більш розмиті, бо включають безліч спонтанних і цільових актів негативного характеру, усвідомлених і неусвідомлених, явних і прихованих. Поняття агресії має цілком деструктивний і руйнівний характер, чого не можна сказати про насильство, яке часто здійснюється із позитивними мотивами і має позитивні наслідки. І в цьому плані насильством можна вважати будь-яку дія, що має примусовий характер, здійснювану поза волею об'єкта, до якого застосовується ця дія. Саме тому поняття насильства з логічної точки зору ширше поняття агресії.

Досліджено проблему легітимності та нелегітимності насильства. Правове розв'язання цієї проблеми виявляється невіддільним від її морального вирішення. Те, що для одних є добром, інші сприймають як зло, з яким необхідно боротися, в тому числі – рівнозначними методами аж до підпорядкування чи навіть усунення супротивника. Суперечність із цього приводу у будь-якому суспільстві полягає у тому, що одна його частина приймає право на легітимне насильство, тоді як інша – категорично заперечує навіть саму думку його застосування, хоч така міра і здавалася б цілком адекватною та рівносильною, а головне – справедливою.

Доведено, що, оскільки відчуження перш за все є відчуженням людини від її сутності, то неадекватність реакції на несправедливість і відчуження полягає у тому, що так чи інакше, але у такому разі здійснюється немовби рух людини назад – в біологічну форму буття, де свобода людиною розуміється як нестримане свавілля, помста і жорстокість.

Зазначено, що сучасні демократії не є повністю вільними від пропаганди. Як наслідок – насильницькі, іноді агресивні маніпуляції над свободою людей, контроль над інформацією та обмеження відкритого суспільства, що у результаті протирічить самій ідеї демократії.

Ключові слова: насильство, толерантність, агресія, пропаганда, сучасні тенденції, насильством на благо, відчуження.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-23-32

Постановка проблеми та її актуальність. Незважаючи на те, що існування насильства та пропаганди в ліберальних демократичних державах часто заперечується, вони продовжує грати актуальні ролі, особливо щодо війни та конфліктів. Мета цієї статті не стільки надати рецепт подолання зазначених негативних явищ, скільки звернути увагу академічної спільноти, громадськості на проблеми, які існують в демократичних державах, які людство звикло сприймати як взірць прав і свобод сучасного суспільства. Тому що саме при мовчазному спостереженні та згоді «відкритого суспільства» розв'язана найбільш кривава війна у центрі Європи, починаючи з Другої світової війни.

Під пропагандою слід розуміти підхід без узгодження для впливу на переконання та поведінку, який включає в себе різноманітні маніпулятивні прийоми: обман через

брехню, упущення та спотворення, а також стимулювання та примус. Крім того, такий підхід генерується через мережу Інтернет, уряд, ЗМІ, наукові кола, аналітичні центри, масову культуру тощо. Попередній аналіз російської агресії та пропаганди проти українського народу показує, як низка неурядових організацій та учасники громадянського суспільства, нібито незалежні, але зі зв'язками із урядом, беруть участь у просуванні наративів російського уряду щодо війни та підтримують оману щодо так званої «спеціальної військової операції». Таким чином, роль уряду у підтримці пропаганди агресивного авторитарного імперіалізму з боку РФ проти України залишається заплутаною із серйозними наслідками для демократичного контролю, в том числі у сфері зовнішньої політики.

У загальному вигляді насильство – це «суспільні відносини, в ході яких одні індивіди (групи людей) за допомогою зовнішнього примусу, що являє собою загрозу життю, підпорядковують собі інших, їх здібності, виробничі сили. Насильство можна інтерпретувати як різновид відносин влади, оскільки остання є пануванням однієї волі над іншою, ухвалення рішення за іншого» (Навроцький, 1997, с. 14). Тобто головними ознаками насильства, як це впливає вже з етимології слова, є застосування сили, опора на силу, дію за допомогою сили.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цей початковий пункт деякі дослідники навіть виводять за межі соціуму, в біологічну природу. Так, пояснюючи причину агресивності та деструктивності людини, вчені шукають її у тій біологічній спадщині, яка, нібито, обтяжує людину, оскільки вона є дитям природи.

Наприклад, видатний австрійський зоопсихолог, засновник етології К. Лоренц стверджував, що агресія людини – це природній інстинкт, який зберігає життя. Поява зброї стала каталізатором внутрішньовидового відбору. Сплеск та зростання агресії К. Лоренц пояснював «недостатньою розрядкою інстинктивних агресивних сполук» (Lorenz, 1963, с. 338).

Таку позицію Еріх Фромм називав інстинктивізмом. Людина, на думку інстинктивістів, несе в собі заряд агресії, тому що за природою своєю була і залишається хижаком. Критикуючи таку точку зору, Е. Фромм аналізує безліч історичної та антропологічної наукової літератури, наданої посилкою інстинктивізму, що переконливо свідчить про її помилковість, оскільки на ранній стадії свого розвитку людина, виявляючи до інших людей дружелюбність, щедрість та великодушність, характеризується якраз орієнтацією на цінності, пов'язані не зі смертю, а з життям. Агресивність людини, вважає Е. Фромм, – це надбання останніх століть її історії, і викликана вона соціальними обставинами. Проте, Е. Фромм не може погодитися й із точкою зору біхевіоризма, згідно з якою агресивність є винятково продуктом виховання та інших форм впливу на людину з боку оточуючого його соціального середовища. Критикуючи ці дві крайні точки зору на причину людської агресивності, Е. Фромм доходить висновку, що у людини «необхідно суворо відрізнити агресію біологічно адаптивну, яка сприяє підтримці життя, доброякісну, від зляканої агресії, не пов'язаної зі збереженням життя» (Wagerer, 1976, с. 398). «Доброякісна» агресія є властивою як тваринам, так і людині. Вона має біологічні форми прояву та затухає, як тільки зникає небезпека. В основі зляканої агресії, натомість, – не інстинкт, а якийсь людський потенціал, що сягає своїм корінням у початок самого існування людства (Wagerer, 1976, с. 399).

Погоджуючись з Е. Фроммом, зазначимо, що в цьому дослідженні агресія розглядається у двох взаємопов'язаних аспектах: як доброякісна (конструктивна) і зляканою (деструктивна), де насильство є результатом схильності людини до агресивності і з розвитком людини і соціуму набуває розгалужених форм.

Насильство і агресія, з одного боку, можуть виявитися формами самозахисту (доброякісна агресія), а з іншого – можуть набувати і наступальну, загарбницьку форму (злоякісна агресія), класичним прикладом якої були війни, розв'язані фашистськими урядами країн Європи.

Враховуючи зазначене, **мета** роботи полягає у спільному розгляді насильства та агресії, що пов'язане із їх загальним історичним корінням, їх взаємообумовленістю, а також їх тісним переплетінням, що триває, і набуття специфічних форм вже у ході Новітньої історії.

Відповідно до поставленої мети пропонується вирішити такі завдання:

- визначити розмежування категорій насильства та агресії;
- встановити, початковий пункт агресії;
- актуалізувати антропологічну природу насильства і агресії;
- окреслити обсяги насильства та агресії, межі поняття насильства та межі поняття агресії;
- дослідити проблему легітимності та нелегітимності насильства;
- довести, що реакція на несправедливість і відчуження полягає у русі людини назад в біологічну форму буття;
- аргументувати висновок, що сучасні демократії не є повністю вільними від пропаганди.

Виклад основного матеріалу. Феномени агресії і насильства зазнають різної інтерпретації, що веде до певних складнощів у з'ясуванні суті проблеми. Однією із серйозних перешкод для вирішення цієї задачі є виняткове різноманіття трактувань агресії і насильства, що пов'язане з політичними чинниками, різноманіттям їх форм, яке робить складним їх відмежування. Але без чіткого з'ясування онтологічної природи насильства і агресії, змісту і складу цих понять, неможливо зрозуміти основні форми їх прояву в цілому (Смазнова, 2018, с. 65).

Філософський аналіз проблеми насильства демонструє багатогранність виміру цього явища з точки зору філософів різних часів та поглядів. Так, проведене Д. В. Метілкою історико-філософське дослідження дозволило виявити певні закономірності генези філософських підходів до проблематики насильства: 1) «античні філософи приділяли переважну увагу онтології насилля, що розумілося ними як невід'ємний елемент світового порядку; 2) представники патристики й схоластики, світоглядні позиції яких були детерміновані церковними догматами, розробляли проблематику насилля в рамках метафізичної проблематики теодіцеї (боговиправдання); 3) новоєвропейські мислителі перенесли розгляд феномена насилля з області онтології в сферу політичної філософії, заклавши основи правового підходу до розуміння насилля, що і понині займає переважне місце як у філософському, так і в повсякденному мисленні»; 4) представники німецької класичної філософії збагатили новоєвропейську традицію розуміння «етичними підходами, при цьому продовжуючи розробку проблематики насилля в політичному аспекті» (Метілка, 2009, с. 150); 5) зусиллями провідних представників культурної та політичної еліти другої половини XIX – початку XX століття «насилля було звеличене, міфологізоване та інкорпороване в тоталітарні ідеології нацизму, фашизму й комунізму; 6) руйнівні наслідки Другої світової війни, а також роботи представників Франкфуртської школи, гуманістичної та ліберально-філософської традиції, посприяли демістифікації модерністського культу насилля; 7) постмодерністські мислителі довели до досконалості риторику дезавування різних форм репресивності та посприяли формуванню багатьох міждисциплінарних (культурологічних, комунікативних) та інших) підходів до проблеми насилля (Метілка, 2009, с. 150).

Звертає увагу на необхідність розрізняти два аспекти в насильстві, як специфічному

акті людської комунікації А. А. Гусейнов. Один стосується цілей, смислу дій заради чого вони здійснюються; другий – засобів, дій самих по собі. «Насильство розриває суспільну комунікацію, руйнує її загальноновизнані засади, що виражаються в традиціях, звичаях, праві, інших формах культури. В цьому сенсі воно є завжди порушенням певної норми, правила, односторонній вихід за встановлені рамки комунікації» (Гусейнов, 1994, с. 38).

В. Соловйов насильство ототожнює зі злою волею, тому воно допустиме лише щодо забезпечення ним загального блага. З погляду філософа носіями злої волі є як окремі особистості, так і народи в цілому, що пов'язано з менталітетом окремих народів, з культурою мілітаризму. Він починає розгляд принципу права з сили, показує, як умовний принцип сили розгортається в безумовний принцип справедливості. Право – це обмеження сили в межах рівності в виконанні належного, що і є справедливість. Природно, що політика як діяльність, спрямована на збереження рівноваги інтересів, що неминуче передбачає накладення деяких обмежень на виразників цих інтересів. А будь-який зовнішній примус – насильство. Однак основною властивістю такої діяльності В. Соловйов вважає не примусовість, а об'єктивність завдання. Тут має значення зауваження філософа, що загальне благо – це не благо більшості, а благо всіх і кожного. Влада в його філософії позбавляється свого абсолютного значення, бо ніяка влада не може бути абсолютною, крім влади Бога, або абсолютного добра.

«Політика, маючи на меті досягнення загального блага, має право на насильство тільки в області зовнішніх благ. Однак насильницьке вторгнення зовнішньої сили, якою є держава, в духовну сферу – неприпустимо. Але і в області зовнішніх благ насильство обмежує свободу не чийсь приватним інтересом однієї особи, а загальним благом, тільки в такому випадку підпорядкування особи силі держави буде добровільним» (Андрущенко, Бех та Башкірєв, 2002, с. 324).

Видатний філософ М. О. Бердяєв підкреслює природність насильства, зазначаючи «Ми живемо в насильстві, оскільки живемо у фізичному тілі. Закони матеріального світу – закони насильства» (Berdiaev, 1951, с.171).

Досить широке, але одночасно влучне тлумачення було надане насильству Е. Левінасом: «Насильством виявляється будь-яка дія, якщо той, хто її здійснює поводить так, немов діє тільки він один: немов увесь інший світ покликаний лише до того, щоб випробувати вплив. Отже, насильницькою буде будь-яка дія, яку ми перетерплюємо в кожний з її моментів, не будучи співником у ній» (Lévinas, 1990, с. 224–225).

Відсутність єдиного підходу до феномену насильства як в науковому, так і нормативному плані посилює також змішування близьких за змістом понять, використання їх як синонімів.

Одним з найбільш часто використовуваних понять як синонім насильства є агресія, яка є одним із складних багатопланових явищ життя.

Досліджуючи спеціальну літературу, легко переконалися, що слово «агресія» стало сьогодні ще більш багатозначним, ніж однокорінне слово «прогрес». Навіть в рамках окремої дисципліни – біології, психології або антропології – вчені не можуть домовитись про узгоджену трактовку цього терміну і кожного разу вимушені уточнювати, про що йдеться.

Проблема агресії в людському суспільстві має велике теоретичне і практичне значення, оскільки в природі людини міститься одночасно позитивний і негативний початок. Видатний німецький філософ Ф. В. Й. Шеллінг зазначав, що в «людині міститься вся потужність темного початку і в ній же міститься вся сила світла» (Asmuth, Denker and Vater (eds.), 2000, с. 9).

При поверхневому розгляді, поняття «насильство» є складовою частиною поняття «агресії». Але для конкретизації цього питання необхідно розглянути, чи може існувати насильство без агресії або агресія без насильства.

Якщо насильство має за мету позитивний результат, суб'єкт насильства виходить з переконання, що воно здійснюється на благо, то точок дотику з феноменом агресії не існує. Якщо ж в насильницьких актах присутнє прагнення досягти результату, який має деструктивну природу, і при цьому суб'єктом насильства усвідомлюється руйнівна природа своїх дій, в насильницькому акті наявні ознаки агресії.

Незалежно від того, викликаний агресивний акт спонтанними, несвідомими імпульсами і реакціями, де не переслідується певна мета, або ж агресія пов'язана із іншими причинами, агресія завжди пов'язана з насильством. Втім, деякі дослідники агресії мають і протилежну позицію, але ж, на наш погляд, досить дивно звучить фраза «ненасильницька агресія». Агресія, якщо не завдає фізичного насильства, так заподіює насильство вербальне, психологічне, моральне тощо, в будь-якому прояві має собою наслідком насильство по відношенню до будь-кого або будь-чого. Навіть, якщо припустити згідно психологічним дослідженням, що агресія може бути «на благо», вона буде такою тільки для суб'єкта агресії, наприклад зняття психологічної напруги, скидання дратівливості на об'єкт агресії, наявність агресії як складової творчого імпульсу.

Починаючи, напевно, з Геракліта, на передній план висувається той аспект насильства, який вище було названо «насильством на благо». Дійсно, застосування насильства як інструменту збереження політики, що проводиться в державі, і, навпаки, її зміни, супроводжувало весь хід історичного розвитку соціуму. Але де тут об'єктивний критерій блага або шкоди вживаного насильства? В юриспруденції складність цього явища викликала появу питання про співвідношення так званих «легітимного та нелегітимного насильства».

Право на легітимне насильство закріплювалося і закріплюється виключно за державами та їхніми представниками. Так, Макс Вебер зазначав: «державою є та людська спільнота, яка всередині визначеної області ... претендує (з успіхом) на монополію легітимного фізичного насильства. Бо для нашої епохи характерно, що право на фізичне насильство приписується всім іншим спілкам або окремим особам лише настільки, наскільки держава зі свого боку допускає це насильство: єдиним джерелом «права» на насильство вважається держава» (Weber, 2019, с. 445–446). М. Вебер визначає сучасну державу як організований на кшталт установи союз панування, який всередині певної сфери спромігся успіху в монополізації легітимного фізичного насильства як засобу панування і з цією метою об'єднав речові кошти підприємства в руках своїх керівників, а всіх станових функціонерів з їх повноваженнями, які раніше розпоряджалися ним за власною волею, експропріював і сам зайняв замість них найвищі позиції (Weber, 2019, с. 451).

Легітимне насильство повинне мати своїм результатом внутрішню та зовнішню безпеку держави і тим самим служити інтересам індивідів, що є її громадянами. Вся решта форм насильства оголошується нелегітимними. Класичним прикладом такого насильства виступає кримінальне насильство однієї людини стосовно іншої людини. Такий розподіл міг би привести до позитивного ефекту у разі повної справедливості та неухильного застосування державних законів і насильницьких форм правління, що випливають із них. Насправді ж, як свідчать історичні дослідження, представники держави часто діють не з позицій загального блага, а з позицій особистих та групових корисливих інтересів, у зв'язку з чим навіть важко буває іноді провести межу між державним діячем та злочинцем. У зв'язку з цим, офіційний злочинець, що протистоїть державній особі, має навіть набагато більше шансів одержати в широких масах співчуття, і це породжує легенди про справедливих розбійників типу Робіна Гуда. Цією обставиною і сьогодні цинічно користуються ЗМІ, коли освітлюють акти прояву агресії і насильства, виправдовуючи беззаконність.

Побічним ефектом акту насильства, якого прагне досягнути суб'єкт є вигідна реакція населення, яка полягає або у схваленні такого акту, або у відчутті страху, що спонукає людей вчиняти дії у потрібному для агресорів напрямі.

Скрутна ситуація виникає при з'ясуванні питання, яким чином відмежовувати різні форми насильства. На наш погляд, це явища однієї і тієї ж суті. Боротьба за справедливість є змістом усіх цих явищ, але прояв волі при цьому здійснюється до-розумним чи формально-розумним чином із приєднанням до цього корисливо-паразитичного управління, маніпулювання цим процесом із сторони.

Позиції з питання допущення насильства, висловлювані відомими мислителями, умовно поділяють на три групи (Meyersfeld, 2009, с.15): апологія насильства, радикальне заперечення насильства, що не допускає жодних виключень, заперечення насильства, що допускає певні виключення.

Незважаючи на популярність теорій насильства в сучасному світі толерантність набуває дедалі більшого визнання і все успішніше відстоює своє місце в ряду загальнолюдських гуманістичних цінностей. Імовірно, без затвердження толерантності за одну з цінностей, яка є протиположною агресії в масовій свідомості, саме існування суспільства в період глобалізації стає проблематичним. Прояв толерантності є не стільки обов'язком окремої моральної особистості, скільки актуальною потребою людської спільноти. Толерантність – це цінність, яка забезпечує єдність у різноманітті, яка робить можливим досягнення культури миру і сприяє заміні нею антикультури мілітаризму.

Загалом науковці, політики та громадськість на різних рівнях структури суспільства не дуже добре усвідомлювали до останніх подій роль пропаганди в сучасних демократіях. Дійсно, елітні групи суспільства, до яких входять політики, журналісти, які працюють у корпоративних ЗМІ та державних службах, науковці, думку, що пропаганда є актуальною проблемою, демократичні суспільства зазвичай зустрічають сміхом або гнівом. Теза, що суспільною свідомістю маніпулюють впливові актори іноді розглядається як абсурдна або спрощена. У той же час ті люди, які є частиною політичного центру еліти сприймають себе вільними від впливу пропаганди і мають унікальну позицію, щоб зрозуміти, *що* в навколишньому світі є правдою, а *що* неправдою (Смазнова, 2022, с. 7).

Як не прикро, але слід констатувати, що пропаганда війни є центральною для деяких сучасних демократій. Дослідження історичних коренів пропаганди пояснює недостатню обізнаність у цій проблемі. Термін «пропаганда» почав розумітися як маніпулятивне і оманливе переконливе спілкування, яке відбувається переважно в авторитарних політичних системах або в демократії під час виняткових умов війни. Академічне дослідження пропаганди акцентує увагу лише на пропаганді під час війни (наприклад, в період Першої та Другої світових воєн, в епоху Холодної війни, і на жаль, зараз в період війни РФ проти України знов звернулися до дослідження цієї проблеми) або її проявів в недемократичних державах. Таке сприйняття є неправильним. Фактично, пропаганда була невід'ємною ознакою як авторитарних, так і демократичних політичних систем з початку ХХ століття. Пропаганда передбачає організовані спроби просування певних установлень за допомогою комплексного набору комунікативних прийомів, які мають переважно маніпулятивний характер і передбачають різні форми обману, а також стимулювання та примус (Смазнова, 2022, с.8).

Пропаганда – це більше, ніж просто обмін повідомленнями за допомогою мовної та візуальної комунікації, але може також включати дії в «реальному» світі та так звана «пропаганда вчинку». Стосовно «ділової пропаганди», інакше відомої як реклама, вона так довго переконувала нас, що ми вільні від пропаганди, є одним із найважливіших

досягнень ХХ століття. Коротше кажучи, усвідомлення пропагандистських прийомів значною мірою стерто з нашої колективної свідомості.

Нарешті, у масовій культурі, були визначені пропагандистські та ідеологічні імперативи, які включають асоціації між розвідувальних служб та медіа-індустрії. Це не означає, що всі ці інститути за своєю суттю є пропагандистськими. Вони можуть і справді потрапити в пастку пропагандистських прийомів в процесі використання способів, які несумісні із звичайними та виправданими очікуваннями щодо їх ролі у демократичному суспільстві: ми обґрунтовано очікуємо, що ЗМІ передаватимуть правдиві та точні новини, що наші університети є місцями для незалежних і суворих досліджень і викладання, вільних від впливу влади, щоб аналітичні центри, рекламуючи проблему, робили це таким чином, щоб уникнути маніпуляцій спілкування (наприклад, обман, стимулювання або примус) (Смазнова, 2022, с. 8).

Сьогодні, після восьми років війни, здається, що Україна наближається до відновлення контролю над всією своєю територією, хоча майбутня динаміка конфлікту залишається невизначеною. У широкому сенсі, російські, да і західні політики, основні і корпоративні ЗМІ здебільшого представляли війну як просту боротьбу між проукраїнськими та проросійськими силами на Донбасі. Таке уявлення про війну цілком є результатом роботи всіх важелів російської пропаганди.

Але що сприяло домінантній «розповіді» щодо Донбасу? Формувалося інформаційне середовище з повагою до мілітаризму, і всього, що з ним пов'язано: фетишизація ветеранів, безсмертний полк, «велика перемога у вітчизняній війні» як перемога лише російського народу, крім того низку заходів підтримки опозиції, деякі з яких відіграли ключову роль щодо впливу на «інформаційне середовище». Серед них – «піар-підтримка» опозиційних груп (ОПЗЖ тощо), створення «відео, фотографій, військових репортажів, радіопередач, друкованої продукції та публікацій у соціальних мережах». Пізніше були вироблені логотипи бойових груп, що дуже нагадує російський шлях розв'язування і підтримки війни у Сирії.

Крім того, впродовж 8 років на непідконтрольних, тимчасово окупованих РФ територіях, представлялась лише часткова картина війни, яка, неминуче, представляє події з перспективами, сприятливими для російського нарративу. Така «операція впливу» носить пропагандистський характер: вона явно являє собою спробу просування однієї точки зору щодо війни, на відміну від спроби залучити або представити конкуруючі точки зору. РФ просувала і продовжує просувати нарративи, які в цілому відповідають цілям її зовнішньої політики, а також бере участь у «тролінгу» науковців та експертів, які заперечують їх пропагандистський тон щодо війни в Україні. До речі, «інформаційні операції» приховували участь РФ у війні (Смазнова, 2022, с. 9).

Загалом виявляється, що ця пропагандистська діяльність була надзвичайно успішною. Громадське розуміння у РФ полягає в тому, що війни не було 8 років, вона відсутня і зараз, РФ ні на кого не нападає, що 8 років «Донбас бомбили», що в Україні спасають пересічних громадян від нацистів тощо.

Висновки. За допомогою логічних категорій було окреслено обсяги досліджуваних понять «насильство» і «агресія» такими, що перехреснюються, коли обидва феномена мають чітко усвідомлену в її негативних проявах мету. Межі поняття «насильство» задаються цільовою ознакою, а межі поняття «агресія» більш розмиті, бо включають безліч спонтанних і цільових актів негативного характеру, усвідомлених і неусвідомлених, явних і прихованих. Поняття «агресія» має цілком деструктивний і руйнівний характер, чого не можна сказати про насильство, яке часто застосовується з позитивними мотивами і має позитивні наслідки. І в цьому плані насильством можна вважати будь-яку дію, що має примусовий характер, здійснювану поза волею об'єкта, до

якого застосовується ця дія. Саме тому поняття «насильство» з логічної точки зору є ширшим, ніж поняття «агресія». пропаганда загрожує сучасним демократіям.

Крім того, у сфері зовнішньої політики важко переконливо підтримати ідею про те, що існує осмислений демократичний контроль над пропагандою. Оскільки політичні системи, які вважалися достатньо вільними від пропаганди, показали недостатню роботу щодо забезпечення вільної дискусії, а світ був залучений в останні великі війни (на території Афганістану, Іраку, Сирії, України). Демократії вимагають точної інформації, відкритості і свободи дебатів, якщо вони функціонують належним чином. Уряди, які не стримуються елементарними демократичними нормами і протипагами і, які мають підтверджений мілітаристський досвід, ймовірно, більш здатні до розв'язування і підтримання воєн. Війна 2022 року між Україною і агресивним авторитарним імперіалізмом РФ, яка загрожує перейти у світову війну із застосуванням ядерної зброї є лише останнім нагадуванням про цю проблему. Без сумніву, має бути приділено більше академічної, журналістської, політичної та громадської уваги до проблеми пропаганди війни у сучасних ліберальних демократіях та вивченню умов до протистояння з нею (Смазнова, 2022, с. 9).

Бібліографічний список

- Андрущенко, В. П., Бех, В. П. та Башкірєв, В. А., 2002. *Соціальна робота. Короткий енциклопедичний словник*. Київ : ДЦССМ.
- Метілка, Д. В., 2009. Насилля як філософська проблема: історія та сучасність. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, 36, с. 142–151. Запоріжжя.
- Навроцький, В. О., 1997. *Злочини проти особи : лекції для студентів юридичного факультету*. Львів: Львівський державний університет імені Івана Франка.
- Смазнова, І. С., 2018. Насильство та агресія: традиції інтерпретації. В: Національний університет «Одеська юридична академія», кафедра загальнотеоретичної юриспруденції. *Концептуалізація та використання правової спадщини*, Матеріали Всеукраїнського круглого столу [онлайн], Одеса, 26 грудня 2018 р. Одеса, с. 65–70. Доступно: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11932/%D0%A1%D0%BC%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%A1%D0%BF.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Смазнова, І. С., 2022. Роль пропаганди у сучасних демократичних державах. В: С. В. Ківалова (заг. ред.). *Національний університет «Одеська юридична академія». Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття*, Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса, 17 черв. 2022 р., [online]. Доступно: <<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/19033/СМАЗНОВА%20ПРИНА%20СЕРГІЙВНА.pdf?sequence=1>>
- Asmuth Ch., Denker, A. and Vater, M. (eds.), 2000. *Schelling : zwischen Fichte und Hegel : between Fichte and Hegel. Bochumer Studien zur Philosophie*, Bd. 32. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company. 2000. Т. 2.
- Berdiaev, N., 1951. *Dream and reality : an essay in autobiography*. New York : Macmillan.
- Huseynov, A. A. The concept of violence and non-violence. *Questions of Philosophy*. [online]. Доступно: <https://hist.bsu.by/images/stories/files/uch_materialy/dok/3_kurs/Etika_Zukova/pril2.pdf>

- Lévinas E., 1990. *Difficult freedom : essays on Judaism*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press.
- Lorenz, K., 1963. Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Aggression. Vienna : G Borotha-Schoeler, *Anthropologischer Anzeiger*, 27(1), p. 40–41.
- Meyersfeld, B. (Creator), 2009. *Domestic violence and international law*. Oxford : Hart, 2009.
- Wagerer, M., 1976. Anatomie der menschlichen Destruktivität. 2. Auflage, by E. Fromm. *Zeitschrift Für Psychosomatische Medizin Und Psychoanalyse* [online], 22(4), pp. 398–399. Available at: <<http://www.jstor.org/stable/23996898>>
- Weber, M., 2019. *Economy and society : a new translation*. Cambridge, MA : Harvard University Press.

References

- Metilka, D. V., 2009. Nasyllia yak filosofska problema: istoriia ta suchasnist [Violence as a philosophical problem: history and modernity]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, 36, s. 142–151. Zaporizhzhia.
- Navrotskyi, V. O., 1997. *Zlochyny proty osoby : lektsii dlia studentiv yurydychnoho fakultetu* [Crimes against the person: lectures for law students]. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka.
- Smaznova, I. S., 2018. Nasyilstvo ta ahresii: tradytsii interpretatsii [Violence and aggression: traditions of interpretation]. In: Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia», kafedra zahalnoteoretychnoi yurysprudentsii. *Kontseptualizatsiia ta vykorystannia pravovoi spadshchyny*. Materialy Vseukrainskoho kruhloho stolu [online], Odesa, 26 hrudnia 2018. Odesa, s. 65–70. Available at: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11932/%D0%A1%D0%BC%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%A1%D0%BF.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Smaznova, I. S., 2022. Rol propahandy u suchasnykh demokratychnykh derzhavakh [The role of propaganda in modern democratic states]. In: S. V. Kivalova (zah. red.). Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». *Yevropeiskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia*, Materialy Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii. Odesa, 17 cherv. 2022, [online]. Available at: <<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/19033/CMA3HOBA%20IPPIHA%20C EPIIBHA.pdf?sequence=1>>
- Andrushchenko, V. P., Bekh, V. P. ta Bashkiriev, V. A., 2002. *Sotsialna robota. Korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Social work. Short encyclopedic dictionary]. Kyiv : DTsSSM.
- Asmuth Ch., Denker, A. and Vater, M. (eds.), 2000. *Schelling : zwischen Fichte und Hegel : between Fichte and Hegel. Bochumer Studien zur Philosophie*, Bd. 32. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company. 2000. T. 2.
- Berdiaev, N., 1951. *Dream and reality : an essay in autobiography*. New York : Macmillan.
- Huseynov, A. A. The concept of violence and non-violence. *Questions of Philosophy*. [online]. Доступно: <https://hist.bsu.by/images/stories/files/uch_materialy/dok/3_kurs/Etika_Zukova/pril2.pdf>
- Lévinas E., 1990. *Difficult freedom : essays on Judaism*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press.
- Lorenz, K., 1963. Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Aggression. Vienna : G Borotha-Schoeler, *Anthropologischer Anzeiger*, 27(1), p. 40–41.

- Meyersfeld, B. (Creator), 2009. *Domestic violence and international law*. Oxford : Hart, 2009.
- Wagerer, M., 1976. Anatomie der menschlichen Destruktivität. 2. Auflage, by E. Fromm. *Zeitschrift Für Psychosomatische Medizin Und Psychoanalyse* [online], 22(4), pp. 398–399. Available at: <<http://www.jstor.org/stable/23996898>>
- Weber, M., 2019. *Economy and society : a new translation*. Cambridge, MA : Harvard University Press.

Стаття надійшла до редакції 23.12.2022

Smaznova I.

THE NATURE OF VIOLENCE AND THE ROLE OF PROPAGANDA IN MODERN DEMOCRATIC STATES

The distinction between categories of violence and aggression is determined. Violence can be called the beginning of aggression, or rather aggression in the unity of the two meanings of this concept: first, as the historical starting point of the phenomenon of aggression and secondly, as the basis of the main cause of aggression.

It is established that the starting point of aggression, some researchers take out of society, into biological nature. Others believe that human aggression is caused by social circumstances.

It was pointed out that violence and aggression, on the one hand, can be forms of self-defense (benign aggression), and on the other - can take an offensive, aggressive form (malignant aggression).

The logical categories outline the amounts of violence and aggression that intersect when both phenomena have a clearly understood purpose in its negative manifestations. The boundaries of the concept of violence are set by the target, and the boundaries of the concept of aggression are more blurred, because they include many spontaneous and targeted acts of a negative nature, conscious and unconscious, overt and covert. The concept of aggression is quite destructive and destructive, which cannot be said of violence, which is often committed with positive motives and has positive consequences. And in this regard, violence can be considered any act of a coercive nature, carried out against the will of the object to which this action is applied. That is why the concept of violence is logically broader than the concept of aggression.

The problem of legitimacy and illegitimacy of violence is studied. The legal solution to this problem is inseparable from its moral solution. What is good for some, others perceive as evil that must be fought, including - equivalent methods to the subjugation or even elimination of the enemy. The contradiction in this regard in any society is that one part of it accepts the right to legitimate violence, while the other categorically denies even the very idea of its use, although such a measure would seem quite adequate and equivalent, and most importantly – fair.

It is proved that since alienation is first of all alienation of man from his essence, the inadequacy of the reaction to injustice and alienation is that one way or another, but in this case it is as if the movement of man back - in biological form, where human freedom understood as unbridled arbitrariness, revenge and cruelty.

It is noted that modern democracies are not completely free from propaganda. As a result - violent, sometimes aggressive manipulation of people's freedom, control over information and restrictions of an open society, which as a result contradicts the very idea of democracy.

Key words: *violence, tolerance, aggression, propaganda, current trends, violence for good, alienation.*

УДК 343.122 (477)

Б. Свірський

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті зроблена спроба комплексного дослідження та аналізу змісту трансформації процесуального стану потерпілого у ретроспективному розвитку національного кримінального - процесуального законодавства, а також визначення на підставі дослідження проблем і шляхів їх подолання що стосується насамперед відшкодування заподіяної шкоди потерпілому у разі скоєння відносно його кримінального правопорушення.

Визначений розвиток кримінального - процесуального законодавства та узагальнені риси та видові характеристики які притаманні одному із основних учасників процесу – потерпілому.

Дослідженні та проаналізовані нормативно - правові акти які регулюють процесуальний статус потерпілого у кримінальному провадженні у різні часи розвитку кримінального - процесуального законодавства, а також узагальнена вітчизняна судова практика щодо реалізації механізму відшкодування заподіяної шкоди.

Звернуто увагу на вплив міжнародних правових актів на розвиток та удосконалення національного законодавства, особливо в частині забезпечення прав та свобод людини і громадянина в тому числі відносно осіб яким завдана будь-яка шкода кримінальним правопорушенням.

Проаналізована трансформація процесуального статусу потерпілого від практичного не визнання його в законодавстві соціалістичного типу, до поступового визнання розвитку і вдосконаленню у пострадянському часі становлення української держави. Визначена система процесуальних форм реалізації права потерпілого на відшкодування заподіяної йому шкоди в кримінальному провадженні.

Підтверджено, що основною підставою вважати особу потерпілою є доведений факт причино-наслідкового зв'язку заподіяної шкоди від кримінального правопорушення. Таким чином шкода – це обов'язковий природній фактор та об'єктивна категорія, що відображає ті зміни, які настали в майновому, фізичному, психічному, моральному стані особи внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Доведено, що національне законодавство регулюючи суспільні відносин у різних сферах буття в деяких законодавчих актах визначила правові підстави звернення до суду в частині відшкодування заподіяної насамперед моральної (немайнової) шкоди.

Завдяки аналізу теоретичних положень, чинного законодавства та окремих позицій судової практики з'ясовані проблемні питання: Досі на законодавчому рівні не створений ефективний механізм який би унеможливував здійснювати спроби ухилитися від відшкодуванню заподіяної шкоди. Це на наше переконання потребує внесення суттєвих змін до низки законів, (кодексів) а саме: кримінальному, кримінальному – процесуальному, кримінально-виконавчому, та ін.

Ключові слова: трансформація, потерпілий, процесуальний статус, шкода, відшкодування, кримінальне провадження, кримінальне правопорушення.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-33-43

Постановка проблеми та її актуальність.

Відповідно до ст. 3 КПК України одним із учасників кримінального провадження є потерпілий. Чинне законодавство визначає процесуальний статус потерпілого, закріплює його права і обов'язки та визначає порядок відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням будь-якої шкоди.

Разом з тим процесуальне становище потерпілого потребує подальшого удосконалення із урахуванням досвіду як вітчизняного так і іноземного законодавства; процесуальний статус потерпілого на нашу переконливу думку за об'ємом прав повинен бути рівнозначний як у підозрюваного чи обвинуваченого; внесення дієвих пропозицій, щодо удосконалення кримінально - процесуального та суміжних галузей законодавства особливо у частині реальної можливості відшкодуванні заподіяної шкоди при здійсненні кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань, пов'язаних із забезпеченням процесуальних прав та законних інтересів потерпілого, а також визначенню та розвитку його процесуального становища в кримінальному провадженні присвячені праці Ю. П. Аленіна, В. П. Бож'єва, О. П. Герасимчука, В. Г. Гончаренка, М. І. Гошовського, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, Х. Р. Кахнич, О. П. Кучинської, А. В. Лапкіна, О. В. Мартовицької, Т. Л. Сироїд, Л. Д. Удалової, Н. Б. Федорчука, Л. І. Шаповалової, Ю. П. Яновича та ін.

Метою статті є:

- аналіз чинних законодавчих актів які існували у різні роки розвитку вітчизняного процесуального законодавства;
- дослідження поступової трансформації (розвитку та удосконаленню) процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні
- внесення пропозицій щодо створення дієвого правового механізму спрямованого на відшкодуванні заподіяної шкоди у зв'язку вчиненням кримінального правопорушення;
- надання пропозицій щодо можливості удосконалення вітчизняного законодавства відносно безумовного виконання судових рішень в частині відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди.
- визначити класифікаційні видові ознаки осіб які стосуються потерпілих, та можливих видів заподіяної шкоди залежно від цього.

Виклад основного матеріалу. Основний Закон України визначив основні пріоритети ставлення держави до людських цінностей. Так відповідно до ст.3 людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (Конституція України, 1996).

Ці положення основного закону можливо кореспондувати на площину предмету нашого дослідження, а саме дослідити трансформацію процесуального стану потерпілого за певний час розвитку вітчизняного процесуального законодавства, визначити перебіг спроби законодавця вирішити проблему відшкодування заподіяної шкоди від кримінального правопорушення

Серед суб'єктів (учасників) кримінального провадження потерпілий займає одне з провідних місць. Законодавець визначив його процесуальний статус під час

кримінального провадження на різних стадіях судочинства, відвів йому (як суб'єкту правовідносин) окремих параграф. у кримінальному – процесуальному кодексі України (КПК), а в теорії кримінального – процесуального права структурував як окремого самостійного учасника правовідносин. Це визначається і у нормативних приписах КПК. Так відповідно до п. 19 ст. 3 КПК стороною кримінального провадження – з боку обвинувачення разом з іншими учасниками є потерпілий (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012).

Визначення дефініції «потерпілий» походить ще з давніх часів розвитку суспільства та права, етимологія якого визначається як «образ» тобто відносно цієї особи було скоєно правопорушення та йому була заподіяна моральна, фізична або матеріальна шкода.

Досліджуючи джерела кримінального права староруської держави Ю. Зубашенко підкреслив, що у статуті кримінального судочинства від 20 листопада 1864 р., який з'явився завдяки судової реформи яку здійснив на той час граф М. М. Сперанський вперше у правовому акті з'явився новий процесуально самостійний суб'єкт кримінального судочинства як потерпілий. Більш того його процесуальному статусу (правам та обов'язкам) у статуті було визначено майже 40 статей. Зокрема, у ст. 3 загальних положень статуту зазначалось, що право на викриття обвинувачених перед судом надається потерпілим від злочинних дій, вчинених приватними особами, а також поліцейським та іншим адміністративним органом в межах, встановлених законом. При цьому у статуті існувала норма яка регулювала порядок визнання особи, яка потерпіла від злочину або проступку, але не користується правами приватного обвинувача, при поданні позову під час провадження кримінальної справи, визнається у справі цивільним позивачем (Зубашенко, 2002).

Після жовтневого заколоту 1917 р. «нова влада» на свій лад та розуміння почала створювати юридичні вимоги насамперед класового характеру до судочинства та кримінально-процесуальні визначення «соціалістичного типу», Нова радянська юридична концепція т.з. «диктатури пролетаріату» та пригноблення інших соціальних прошарок суспільства базувалось на панівній у той час комуністичній доктрині пріоритету державних інтересів над особистими.

В зв'язку з чим у кримінально-процесуальному кодексу УСРР від 13 вересня 1922 р., [4], а потім у КПК УСРР від 20 липня 1927 р. не було статей, які б чітко визначали притаманний тільки потерпілому процесуальний статус у кримінальному провадженні [5].

Потерпілому за вищезгаданими процесуальними законами, було надано право тільки підтримувати обвинувачення лише в справах приватного обвинувачення, а в інших справах він брав участь на правах свідка й відрізнявся від нього лише тим, що мав право заявляти клопотання. У разі заподіяння потерпілому шкоди він мав право пред'явити цивільний позов, який розглядався одночасно з розглядом кримінальної справи в суді.

Ці ідеологічні положення існували практично до 1960 року коли вступив в дію новий кримінальний - процесуальний кодекс УРСР. Підставою створення та прийняття нового законодавства в галузі кримінальних - процесуальних відносин була нова епоха яка визначена як «відлига» і суспільство шукало нові пріоритети розвитку держави в тому числі і в галузі правовідносин.

У правових нормах кодексу (1960 р.) знову з'явився такий учасник кримінального провадження як потерпілий, тобто це був відтворений самостійний учасник судочинства і він

зайняв своє місце в класифікації на боці учасників кримінально-процесуальної діяльності, які мають власний інтерес у кримінальному процесі (Закон УРСР № 1000-05, 1960).

Підставою прийняття новітнього кримінально-процесуального закону була реалізація рамкових положень Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік прийнятих Верховною Радою СРСР 25 грудня 1958 р. (Закон ССРСР..., 1958).

Цікавим на наш погляд є те, що тільки три союзні республіки (із 15) у своїх кримінально-процесуальних кодексах визначили як самостійного учасника судочинства – потерпілого надав йому відповідний правовий статус тобто визначив вичерпний перелік його прав та обов'язків. Треба звернути увагу на те, що, прийняті на той час міжнародні правові акти (конвенції, декларації, статuti) все більше уваги звертали на виробку уніфікованих стандартів захисту прав і свобод людини від протиправних посягань як з боку держави так і кримінальних правопорушень.

Прийнята 29.11.1985 р. «Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою» під терміном «жертва» (потерпілий) розуміють осіб, яким індивідуально чи колективно завдано шкоду, включаючи тілесні ушкодження чи моральну шкоду, емоційні страждання, матеріальну шкоду чи істотне обмеження їх прав у результаті дії чи бездіяльності, що порушують діюче національне кримінальне законодавство, включаючи закони, що забороняють зловживання владою (Організація Об'єднаних націй, 1985).

З прийняттям у 1996 р. Конституції України у тексті якої з'явилося багато новел, що стосуються кримінального судочинства в цілому. Так застосування будь-якого примусового заходу забезпечення кримінального провадження в тому числі обрання запобіжних заходів були віднесені виключно до компетенції суду. Необхідно зазначити, що термін реалізації конституційних приписів в частині відправлення судочинства у прикінцевих положеннях Основного закону був розтягнутий на 5 років (Конституція України, 1996).

Тому під час так званої «малої судової - правової реформи» у червні 2001 р. до КПК України 1960 р. внесені зміни які відображали конституційні вимоги щодо подальшого здійснення судочинства в тому числі були розширені процесуальні права і гарантії захисту законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні.

Подальший розвиток суспільних відносин, у державі базувався на європейських стандартах та цивілізаційних цінностях насамперед поваги до природних прав і інтересів людини, що завдали пріоритети до створення та прийняття у 2012 році нового кримінального – процесуального кодексу. Він базувався на загальних міжнародно-правових засадах додержання законних прав і інтересів людини і громадянина в тому числі при здійсненні кримінального судочинства, відіграв значну роль на подальшому шляху визначення та створення ефективної системи їх захисту в тому числі і такого учасника кримінального провадження як потерпілий.

Так при підготовці нового кримінального - процесуального кодексу, парламентарії разом із вченими - процесуалістами виконали величезний об'єм роботи щодо визначення та закріплення процесуального статусу потерпілого, враховуючи при цьому останні доробки, а також досвід законодавства країн ЄС який стосується процесуального статусу потерпілого та захисту його інтересів.

Інституту учасників кримінального провадження в особі потерпілого КПК присвятив окремий параграф, який втілює до себе низку новітніх положень. Це стало свідченням державної підтримки процесуального статусу потерпілого, який до цього часу перебував у стані повільного руху і наразі набув відповідного законодавчого закріплення.

Необхідно зазначити, що в КПК (2012р.) потерпілою у кримінальному провадженні відповідно до положень ст. 55 КПК України визнається фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди. Особа визнається потерпілою незалежно від того, один чи декілька видів шкоди їй завдано.

Посилаючи на кримінальні - процесуальні закони багатьох європейських країн у КПК України (2012) була введена новела, а саме що потерпілою (чого не було передбачено в КПК України 1960 р.) може бути також визнана юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (за КПК України 1960 р. юридична особа в такій ситуації могла виступати тільки у якості цивільного позивача) (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012).

Продовж останніх років кримінальне процесуальне законодавство продовжує вдосконалюватися в тому числі щодо удосконалення процесуального статусу потерпілого.

Подальша трансформація кримінального - процесуального законодавства, визначила ще один новий вид потерпілого. Це особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого. (ч. 3. ст. 55 КПК) (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012).

У подальших змінах до КПК був розширений перелік видів потерпілих. Відповідно до Закону № 738 – IX від 19.06.2020 р., (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012) потерпілим також може визнаватися адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (Закон України № 3480-IV, 2006).

Ще раз необхідно підкреслити, що ключовою складовою визначення особи потерпілою є завдання їй будь – якої шкоди у разі скоєння кримінального правопорушення відносно цієї особи. Шкода - це природна об'єктивна категорія, що відображає ті зміни, які настали в майновому, фізичному, психічному, моральному стані особи внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

На цьому постулаті базуються приписи п. 2 ч. 3 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31.03.1995 р. Підсумовуючи судову практику щодо відшкодування моральної (немайнової) шкоди пленум ВСУ у цій постанові визначив, що під моральною (немайновою) шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, фізичного або психічного впливу, інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб (Верховний Суд України, 1995).

Необхідно зазначити, що механізм стягнення шкоди завданої кримінальним правопорушенням визначений у постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» (п.29) де зазначалося, що вирішуючи цивільний позов у кримінальній справі про відшкодування матеріальної чи моральної шкоди, заподіяної внаслідок смерті, каліцтва або іншого ушкодження здоров'я потерпілого (витрат на лікування, посилене харчування, протезування, сторонній догляд, поховання тощо), суди повинні керуватися відповідним цивільним законодавством і виходити з роз'яснень із цих питань, (Верховний Суд України, 2003) які містяться в постановах Пленуму Верховного Суду

України від 27 березня 1992 р. № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» (Верховний Суд України, 1992).

У деяких законах України також передбачається можливість відшкодування моральної шкоди. Механізм захисту прав при заподіяні моральної шкоди визначений у відповідних статтях Цивільного кодексу України (Цивільний кодекс України, 2003). Закону України «Про охорону праці» Так ст.ст. 9–11 цього Закону визначають порядок відшкодування шкоди у разі ушкодження здоров'я працівників або у разі їх смерті (Закон України № 2694-ХІІ, 1992). Закону України «Про інформацію» (Закон України № 2657-ХІІ, 1992); Закону України «Про авторське право і суміжні права» (Закон України № 3792-ХІІ, 1993); Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність органів досудового розслідування прокуратури і суду» (Закон України № 266/94-ВР, 1994).

Чинним КПК України (на відмінну від раніше діючих) суттєво розширений перелік таких осіб як «близькі родичі та члени сім'ї», які при визначених обставинах можуть приймати участь у кримінальному провадженні у якості потерпілого.

Так, якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливує подання нею відповідної заяви, положення ч.1-3 ст. 55 КПК поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням - потерпілими може бути визнано кілька осіб.

Відповідно до п.1 ч.1 ст.3 КПК до «близьких родичів та членів сім'ї» відносяться – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі; Цей перелік є вичерпним, тобто інші особи брати участі у справі як потерпілі не можуть (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012).

КПК України визначений перелік обставин за якими виключається можливість участі особи у кримінальному провадженні у якості потерпілого. Це насамперед обставини конкретного правопорушення за якої особі не завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, в зв'язку з чим, слідчий або прокурор виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена до слідчого судді.

На зміст цих обставин звертає увагу Пленум Верховного Суду України, який у своїй постанові від 2 липня 2004 р. № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» визначив, що не може бути визнано потерпілими осіб, які постраждали від кримінального правопорушення, вчиненого ними ж. Якщо ж особа спровокувала своїми діями вчинення злочину щодо неї і отримала тілесні ушкодження, це не є підставою позбавлення її статусу потерпілого (Верховний суд України, 2004).

Кримінальним – процесуальним кодексом зафіксований момент, з якого особа, яка звернулася із заявою про вчинення щодо неї кримінального правопорушення, виникають права і обов'язки потерпілого. Ця процедура складається із наступних елементів: 1) момент подання заяви; 2) врученням їй пам'ятки про процесуальні права та обов'язки (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012).

Таким чином, на підставі вищевикладеного нами доведено, що участь особи у кримінальному провадженні у якості потерпілого пов'язана з реалізацією наданих йому прав і виконання покладених на нього обов'язків. Ціль участі потерпілого у кримінальному провадженні пов'язана з необхідністю відновити порушені права або компенсувати завдану злочином шкоду (або одночасно перше і друге), здебільшого вона носить обвинувальний характер, оскільки потерпілий зацікавлений викрити особу у вчиненому кримінальному правопорушенні.

Разом з тим процесуальний статус потерпілого потребує подальшого вдосконалення, оскільки залишаються без чіткого врегулювання питання, пов'язані з відшкодуванням збитків, включаючи процесуальні витрати, наданням допомоги жертвам злочинів до і після судового розгляду, створенням більш ефективної системи компенсації втрат, понесених потерпілим в результаті вчинення відносно нього кримінального правопорушення.

Реалізація кримінального покарання повинна бути спрямована на відновлення прав потерпілого, на захист його інтересів, коли держава бере на себе частину відповідальності за вчинення стосовно особи злочину, оскільки не змогла забезпечити в повній мірі гарантовані особі права і тільки шляхом ухвалення обвинувального вироку засвідчила факт вчинення стосовно особи кримінального правопорушення.

Досліджуючи і аналізуючи зроблені розвідки в частині трансформацію процесуального стану потерпілого у кримінальному провадженні за певний час можливо зробити наступні висновки:

Генеза визначення та подальший перебіг процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні підверглася значних змін та доповнень від практичної не визначеності у кримінально-процесуальних кодексах 1922–1927 рр. до поступової появи повноцінного учасника кримінального провадження як потерпілий у КПК 1960 р. Принципове нове значення процесуального статусу потерпілого як за об'ємом прав та обов'язків та видової структури набуло чинності у зв'язку з прийняттям нової редакції КПК 2012 року.

В результаті дослідження визначено, що відповідно до чинного законодавства у кримінальному провадженні можуть приймати участь наступні види потерпілих: а) фізична особа; б) юридична особа; в) адміністратор за випуском облігацій; г) близькі родичі та члени сім'ї,

Необхідно також визначити і різний підхід законодавця щодо виду шкоди яка заподіяна цим особам. Так фізичній особі може бути заподіяні всі види шкоди які визначені у ч.1 ст. 55 КПК (моральної, фізичної або майнової); юридичній особі а також адміністратору за випуском облігацій якій діє в інтересах власників облігацій, може бути завдано тільки майнової шкоди; близькі родичі та члени сім'ї при набуття процесуального статусу потерпілої особи у кримінальному провадженні користуються правами фізичної особи

Бібліографічний список

- Верховний Суд України, 1992. Постанова про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди від 27 березня 1992 р. № 6. *Верховна Рада України*. [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text>>
- Верховний Суд України, 1995. Постанова про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р № 4.

- Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>>
- Верховний Суд України, 2003. Постанова про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи від 07.02.2003 № 2. Верховна Рада України [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>>
- Верховний суд України, 2004. Постанова про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів від 2 липня 2004 р. № 13. Верховна Рада України. [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04#Text>>
- Закон ССРСР об утвердженні основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. 25.12.1958 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1, ст. 15.
- Закон України Про авторське право та суміжні права № 3792-ХІІ, 1993. *Відомості Верховної Ради України*, 13 ст. 64.
- Закон України Про інформацію № 2657-ХІІ, 1992. *Відомості Верховної Ради України*, 48, ст. 690.
- Закон України Про охорону праці № 2694-ХІІ, 1992. *Відомості Верховної Ради України*, 49, ст. 668.
- Закон України Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність органів досудового розслідування прокуратури і суду № 266/94-ВР, 1994. *Відомості Верховної Ради України*, 1 ст. 1.
- Закон України Про ринки капіталу та організовані товарні ринки № 3480-ІV, 2006. *Відомості Верховної Ради України*, 31, ст. 268.
- Закон УРСР Про затвердження Кримінально-процесуального кодексу Української РСР № 1000-05, 1960. *Відомості Верховної ради УРСР (ВВР)*, 1961, № 2, ст. 15.
- Зубашенко, Ю., 2002. Джерела кримінального права староруської держави. *Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка. Серія юридична*, 37, с. 79–84.
- Конституція України № 254к/96-ВР, 1996. *Відомості Верховної Ради України*. 30. Ст. 141.
- Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI, 2012. *Відомості Верховної ради України*, 9–10; 11–12; 13, ст. 88.
- Кримінальний процесуальний кодекс УСРР, Затверджений Всеукраїнським ЦВК 13 вересня 1922 р.,
- Кримінальний процесуальний кодекс УСРР, Затверджений ВУЦВК 20 липня 1927 р.
- Організація Об'єднаних націй, 1985. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою. Рекомендована для прийняття своїм Конгресом Організації Об'єднаних Націй у запобіганні злочинності та поводженні з правопорушниками, що відбуває в Мілані з 26 серпня по 6 вересня 1985 року, і прийнята резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї від 29 листопада 1985 року. [онлайн]. Доступно: <<https://khpg.org/1080460475>>.
- Цивільний кодекс України № 435-ІV, 2003. *Відомості Верховної Ради України*, 40–44, ст. 356.

References

- Konstytutsiia Ukrainy № 254k/96-VR, 1996 [Constitution of Ukraine No. 254k/96-BP, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 30. St. 141. (in Ukrainian).

- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy № 4651-VI, 2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine No. 4651-VI, 2012]. *Vidomosti Verkhovnoi rady Ukrainy*, 9–10; 11–12; 13, st. 88. (in Ukrainian).
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks USRR, Zatverdzhennyi VUTsVK 20 lypnia 1927 r. [Criminal Procedural Code of the USSR, Approved by the VUCVK on July 20, 1927]
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks USRR, Zatverdzhenyi Vseukrainskym TsVK 13 veresnia 1922 r. [Criminal Procedure Code of the USSR, Approved by the All-Ukrainian Central Committee on September 13, 1922.]
- Orhanizatsiia Obiednanykh natsii, 1985. *Deklaratsiia osnovnykh pryntsypiv pravosuddia dlia zhertv zlochyniv ta zlovzhyvannia vladoiu. Rekomendovana dlia pryiniattia svoym Konhresom Orhanizatsii Obiednanykh Natsii u zapobihanni zlochynnosti ta povodzhenni z pravoporushnykamy, shcho vidbuvaie v Milani z 26 serpnia po 6 veresnia 1985 roku, i pryiniata rezoliutsiieiu 40/34 Heneralnoi Asamblei vid 29 lystopada 1985 roku* [Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. Recommended for adoption by its Congress of the United Nations on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held in Milan from 26 August to 6 September 1985, and adopted by General Assembly resolution 40/34 of 29 November 1985.]. [online]. Available at: <<https://khpg.org/1080460475>>. (in Ukrainian).
- Tsyvilnyy kodeks Ukrainy № 435-IV, 2003 [Civil Code of Ukraine No. 435-IV, 2003]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 40–44, st. 356. (in Ukrainian).
- Verkhovnyi Sud Ukrainy, 1992. Postanova pro praktyku rozghliadu sudamy tsyvilnykh sprav za pozovamy pro vidshkoduvannia shkody vid 27 bereznia 1992 r. № 6 [Resolution on the practice of consideration of civil cases by courts on claims for compensation of damage dated March 27, 1992 No. 6.]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text>> (in Ukrainian).
- Verkhovnyi Sud Ukrainy, 1995. Postanova pro sudovu praktyku v spravakh pro vidshkoduvannia moralnoi (nemainovoi) shkody» vid 31 bereznia 1995 r № 4 [Resolution on judicial practice in cases of compensation for moral (non-property) damage" dated March 31, 1995 No. 4]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>> (in Ukrainian).
- Verkhovnyi Sud Ukrainy, 2003. Postanova pro sudovu praktyku v spravakh pro zlochyny proty zhyttia ta zdorovia osoby vid 07.02.2003 № 2 [Resolution on judicial practice in cases of crimes against life and health of a person dated February 7, 2003 No. 2]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>> (in Ukrainian).
- Verkhovnyi sud Ukrainy, 2004. Postanova pro praktyku zastosuvannia sudamy zakonodavstva, yakym peredbacheni prava poterpilykh vid zlochyniv vid 2 lypnia 2004 r. № 13 [Resolution on the practice of applying legislation by courts, which provides for the rights of crime victims, dated July 2, 2004, No. 13.]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04#Text>> (in Ukrainian).
- Zakon SSSR ob utverzhenii osnov ugolovnoho sudoproizvodstva Soyuzu SSR i soyuznykh respublik. 25.12.1958 g. [Law of the USSR on the approval of the fundamentals of criminal proceedings in the USSR and the Union republics. December 25, 1958]. *Vedomosti Verkhovnogo Soveta SSSR*, 1, st. 15. (in Ukrainian).

- Zakon Ukrainy Pro avtorske pravo ta sumizhni prava № 3792-XII, 1993 [Law of Ukraine On Copyright and Related Rights No. 3792-XII, 1993]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 13 st. 64. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro informatsiiu № 2657-XII, 1992 [Law of Ukraine On Information No. 2657-XII, 1992]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 48, st. 690. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro okhoronu pratsi № 2694-XII, 1992 [Law of Ukraine On Labor Protection No. 2694-XII, 1992]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 49, st. 668. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro poriadok vidshkoduvannia shkody, zavdanoi hromadianynovi nezakonnymy diiamy orhaniv, shcho zdiisnuiut operatyvno-rozshukovu diialnist orhaniv dosudovoho rozsliduvannia prokuratury i sudu № 266/94-VR, 1994 [Law of Ukraine On the Procedure for Compensation for Damage Caused to a Citizen by Illegal Actions of Bodies Carrying Out Operational-Investigative Activities of Pretrial Investigation Bodies of the Prosecutor's Office and the Court No. 266/94-VR, 1994]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1 st. 1. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro rynky kapitalu ta orhanizovani tovarni rynky № 3480-IV, 2006 [Law of Ukraine On Capital Markets and Organized Commodity Markets No. 3480-IV, 2006]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 31, st. 268. (in Ukrainian).
- Zakon URSR Pro zatverdzhennia Kryminalno-protsesualnoho kodeksu Ukrainskoi RSR № 1000-05, 1960 [Law of the Ukrainian SSR On Approval of the Criminal Procedure Code of the Ukrainian SSR No. 1000-05, 1960]. *Vidomosti Verkhovnoi rady URSR (VVR)*, 1961, № 2, st. 15. (in Ukrainian).
- Zubashenko, Yu., 2002. Dzherela kryminalnoho prava staroruskoi derzhavy [Sources of criminal law of the Old Russian state]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Franka. Seriiia yurydychna*, 37, s. 79–84. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 06.12.2022

Svirskiy B.

TRANSFORMATION OF THE PROCEDURAL STATE OF VICTIM IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article attempts a comprehensive study of the content of the transformation of the procedural state of victim in the retrospective development of the national criminal - procedural legislation, as well as to identify problems and ways to overcome them regarding compensation for the damage caused to the victim in the event of a criminal offense committed in relation to his criminal offense.

The development of criminal procedural legislation and generalized features and specific characteristics that are inherent in one of the main participants in the process – the victim – are determined.

Research and analyzed normative legal acts that regulate the procedural status of the victim in criminal proceedings at different times of development of criminal and procedural legislation, as well as generalized domestic judicial practice on the implementation of the mechanism of compensation for damage caused.

Attention is paid to the impact of international legal acts on the development of national legislation, especially in terms of ensuring the rights and freedoms of man and citizen, including in relation to persons who have caused any harm to criminal offenses.

The transformation of the legal status of the victim from not recognizing it in the socialist-type legislation, to development and improvement in various historical stages of the state's development is analyzed. The system of procedural forms of realization of the victim's right to compensation for the damage caused to him in criminal proceedings has been determined.

It is proved that one of the main reasons to consider a person as a victim is the proven fact of the cause-and-effect connection of the damage caused by the criminal offense. In this connection, damage is an obligation factor and an objective category that reflects the changes that have occurred in the property, physical, mental, moral condition of a person as a result of a criminal offense. Harm caused by a crime or a criminal offense, which is the basis for recognizing a person as a victim.

It is determined that the national legislation, regulating the system of public relations in various spheres of legal relations in some legislative acts, determined the legal grounds for applying to the court in terms of compensation for moral (non-proprietary) damage caused in the first place.

Thanks to the analysis of theoretical provisions, current legislation and individual positions of judicial practice, problematic issues have been clarified: Until now, at the legislative level, an effective mechanism has not been created that would make it impossible to make attempts to evade compensation for the damage caused. This is, in our opinion, requires significant changes to a number of laws (codes), namely: criminal, criminal-procedural, criminal-executive, etc.

Keywords: *transformation, victim, procedural status, damage, compensation, criminal proceedings.*

УДК 343.52

Д. М. Шебаніц

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПІДРОБКУ ДОКУМЕНТІВ ПРО ВАКЦИНАЦІЮ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

Стаття присвячена аналізу національного законодавства, зокрема численних підзаконних актів щодо проблемних питань вакцинації, виявлення існуючих колізій та прогалин, які перешкоджають її ефективному правовому регулюванню. Встановлено, що в останні роки через пандемію, спричинену поширенням коронавірусної інфекції серед юридичної наукової спільноти актуалізувалося питання щодо дослідження кримінальної відповідальності у сфері підробки медичних документів. Водночас в Україні розпочалося активне ведення діалогу між державою та суспільством з питань вакцинації. Через збільшення кількості представників антивакцинаторського руху, надання розголосу та поширення у засобах масової інформації стосовно певних ускладнень зі здоров'ям, які нібито спричиненні вакциною від інфекції COVID-19, керівництво країни, а саме Міністерство охорони здоров'я, Міністерство освіти та науки, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та інші представники державної влади зіткнулися з поширенням недовіри серед населення з питання щеплень. Нагальна необхідність масового вакцинування здебільше не підтримується суспільством, тому виникає попит на незаконне придбання підроблених документів про вакцинацію та подальше їх використання. Наведені дані з Єдиного державного реєстру досудових рішень стосовно винесених рішень за підробку та використання підроблених медичних документів, зокрема COVID сертифікатів та ПЛР тестів. Зазначено, що чинне національне кримінальне законодавство містить норми, які передбачають кримінальну відповідальність за підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів, в тому числі мова йде і про офіційні медичні документи. У дослідженні надається правовий огляд положень проекту Закону щодо внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за підробку документів, що стосуються проведення профілактичних щеплень, а також окреслений досвід провідних європейських країн щодо кримінальної відповідальності за підробку та використання документів про щеплення. Дійшли висновку щодо недоцільності запровадження посиленої відповідальності за підробку документів, що стосуються проведення профілактичних щеплень.

Ключові слова: коронавірусна інфекція COVID-19, підробка документів, COVID-сертифікат, ПЛР-тест, законодавство, кримінальна відповідальність.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-44-52

Постановка проблеми. У 2019 році світ зіштовхнувся з подією, яка поставила під загрозу життя та здоров'я мільйонів людей. Мова йде про пандемію, спричинену швидким розповсюдженням коронавірусної інфекції SARS-CoV-2.

Наголошуємо на тому, що коронавірусна інфекція COVID-19 і на сьогодні залишається однією з найактуальніших проблем у всьому світі. Деякі профільні науковці вказують на те, що пік поширення пандемії може бути ще попереду.

Варто зауважити, що на сьогодні організації та установи різних спрямувань як на державному (національному), так і на глобальному (міжнародному) рівні впроваджують

різномірні заходи, що в свою чергу носять охоронно-забороняючий та дозвоільно-стимулюючий характер. Потреба ефективної протидії розповсюдження коронавірусної інфекції COVID-19 надає зазначеним заходам більш раціонального та прагматичного характеру. При цьому, слід зацентувати увагу на тому, що праву у цьому надається провідне значення, саме воно надає вищезгаданим заходам офіційного та нормативно-обов'язкового характеру, який має за мету упорядкування та систематизацію їх проведення.

Вважаємо, що в умовах боротьби з поширенням вірусу COVID-19 не слід наділяти національне законодавство якостями та можливостями не притаманними останньому. Також при оцінюванні права чи, зокрема, законодавства на рівні дійсного використання та визначення можливостей, на нашу думку, має домінувати саме раціональний та прагматичний підхід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної відповідальності за підробку документів про вакцинацію та їх подальшого використання стало предметом дослідження багатьох науковців, зокрема таких як В. Стеценко, І. Сенюта, І. Кубарева, О. Кононенко, Н. Дубицьку, І. Демченко та ін.

Метою статті є визначення доцільності запровадження додаткової кримінальної відповідальності за підробку документів про вакцинацію та їх використання.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку зі швидким розповсюдженням коронавірусної інфекції, зокрема і на території України, Кабінет Міністрів України своєю постановою від дев'ятого грудня 2020 року запровадив карантин (Кабінет Міністрів України, 2020). До того ж, варто вказати і на те, що у вересні 2020 року Міністерство охорони здоров'я оновило єдиний державний протокол щодо лікування хворих на коронавірусну хворобу. Це було зроблено задля здійснення належного, ефективного і якісного лікування людей та подальшого запобігання стрімких темпів розповсюдження вірусу COVID-19.

Запровадження загальнонаціонального карантину дало поштовх до актуалізації питання серед вітчизняної юридичної наукової спільноти щодо меж втручання країни в права людини та охоронювані законом інтереси задля захисту публічних інтересів. До того ж, на нашу думку, у площині теорії та практики додатково підіймається проблема співвідношення особистих інтересів із колективними, чи то іншими словами, громадськими та забезпечення громадського здоров'я завдяки масовій імунізації (Гуцуляк, 2020, с. 51).

Відтак, масова відмова від вакцинації стала однією з нагальних та глобальних проблем сучасності, адже передусім така безпосередньо стосується життя та здоров'я мільйонів людей по всьому світу. Проте, не зважаючи на існуючу потребу в мінімізації кількості нещеплених осіб, міжнародні договори та національне українське законодавство наразі не передбачають суцільно-примусової вакцинації від коронавірусної інфекції COVID-19.

Водночас із цим, посиляючись на недостатність запроваджених заходів, Міністерство охорони здоров'я своїм наказом від десятого жовтня 2021 року затвердило перелік організацій, представники яких підлягають обов'язковій вакцинації проти коронавірусної інфекції COVID-19. На нашу думку, слід звернути увагу на те, що де-юре, особи не зазначені у такому переліку не підлягають обов'язковому вакцинуванню, проте де-факто державою створені такі умови, за яких людина, яка не має відповідного сертифікату про вакцинацію не має змоги проживати повноцінне життя, зокрема вільно користуватися громадським транспортом, відвідувати магазини, заклади громадського харчування, заклади для відпочинку та проведення дозвілля, до яких зазвичай відносять кінотеатри, музеї, театри тощо (Лисенко, с. 69).

Такий стан речей та утиски з боку держави стали безпосередньою причиною масових підробок документів про вакцинацію тими особами, хто не може здійснити процедуру вакцинування за станом здоров'я або з будь-яких інших причин.

Перш ніж розкрити сутність кримінальної відповідальності за підробку документів про вакцинацію та їх подальше використання, вважаємо доречним більш детально зупинитися саме на законодавчому врегулюванні проблемного питання вакцинації. Відтак, з-поміж провідних засад конституційного ладу, Основний Закон нашої країни містить норму, яка регламентує, що людина, її життя, здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпека є найвищою соціальною цінністю. У цей же час Конституція України наголошує на тому, що будь-яка людина володіє не тільки правами, але й має певні обов'язки перед суспільством. До того ж, варто зацентувати увагу і на тому, що при цьому людина має звертати увагу і на те, чи не порушуються її діями права і свободи інших людей. Додатково вказуємо на те, що Конституція передбачає право кожного на охорону здоров'я. Принцип такої охорони знаходить своє відображення у забезпеченні санітарно-епідемічного благополуччя, а також через державне фінансування відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм (Конституція України, 1996).

Відповідно до вищезгаданого та згідно з визначеннями, які містяться в національному законодавстві щодо забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення, можна зробити висновок, що приписи Основного Закону України можна розкрити як визнання права кожної людини перебувати, а відповідно і проживати, працювати та навчатися, в безпечному для її здоров'я оточенні, тобто, іншими словами, такому, що не становить загрози. Зокрема й такої як захворювання на вірусні інфекції, які за загальним правилом, можуть передаватися від людини до людини або ж опосередковано через інші заражені організми чи предмети (Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення, 1994).

Повертаючись до питання кримінальної відповідальності за підробку та використання документів про вакцинацію, на нашу думку, варто навести відомості з Єдиного державного реєстру судових рішень. Відтак, станом на січень 2023 року за пошуковим запитом підроблення (співучасть у підробленні) та використання документів про вакцинацію, а саме COVID-сертифікатів та довідки про проведення щеплень винесено вже близько 300 вироків. Проведений аналіз окремих судових рішень надає підстави вказати, що більшість з них носить обвинувальний характер. За загальним правилом призначається покарання у вигляді штрафу в розмірі не менше п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян. При цьому, вважаємо доречним вказати, що перший обвинувальний вирок за підробку COVID-сертифікатів було винесено у жовтні 2021 року. А винний лікар отримав штраф у розмірі тридцяти чотирьох тисяч гривень та позбавлення права діяльності за фахом на один рік (Єдиний державний реєстр судових рішень, 2021).

Підробка документів, зокрема і медичних, є злочином, передбаченим чинним національним кримінальним законодавством. Проте зважаючи на нагальну існуючу проблему, суб'єктами законодавчої ініціативи був внесений на розгляд законопроект щодо посилення кримінальної відповідальності за підробку документів про вакцинацію, а саме щодо внесення змін до чинного Кримінального кодексу України про встановлення відповідальності за підробку документів, що стосуються проведення профілактичних щеплень. Зазначений законопроект передбачав своїм змістом доповнення Кримінального кодексу України статтею 321 з позначкою 3, яка в свою чергу мала б запровадити кримінальну відповідальність за:

- використання особою завідомо підроблених документів, які підтверджують проведення профілактичних щеплень проти особливо небезпечних інфекційних хвороб;
- внесення медичним працівником завідомо неправдивих відомостей до медичної документації щодо проведення профілактичних щеплень проти особливо небезпечних інфекційних хвороб;
- виготовлення з метою збуту або збут підроблених документів, які підтверджують проведення профілактичних щеплень проти особливо небезпечних інфекційних хвороб.

Законодавцем запропоновано встановити штрафну санкцію за вищезгадані правопорушення від сімнадцяти до ста сімдесяти тисяч гривень або позбавлення волі від двох до трьох років (в залежності від тяжкості скоєного правопорушення) (Проект Постанови..., 2021).

При цьому, вважаємо доречним наголосити на тому, що авторами вищезгаданого законопроекту запропоновано встановлення кримінальної відповідальності не тільки за підробку сертифікатів про вакцинацію, але і:

- результатів ПЛР-тестування;
- довідок про одужання від коронавірусної хвороби;
- рекламу та пропонування продажу підробок;
- придбання підробок;
- внесення медичними працівниками неправдивих даних до електронної системи охорони здоров'я.

До того ж, варто зауважити, що автори законопроекту пропонують законодавчо передбачити звільнення від кримінальної відповідальності у випадку добровільної здачі підроблених документів та подальшого безпосереднього сприяння у розкритті такого злочину. Але таке положення пропонується використовувати лише стосовно тих осіб, які вчинили таке правопорушення вперше (Лисенко, с. 470).

Разом із винесенням зазначеної законодавчої ініціативи у національній юридичній науковій спільноті розпочалася дискусія стосовно питання криміналізації правопорушень у сфері підробки документів про вакцинацію, адже з моменту впровадження загальнодержавного карантину на думку як науковців, так і практикуючих юристів, відбувається порушення конституційних прав та свобод людини і громадянина. Зважаючи на те, що конституційні права та свободи людини і громадянина гарантуються Конституцією України та не можуть бути скасовані, деякі науковці наголошують на тому, що примусова обсервація особи є безпосереднім порушенням права на свободу та особисту недоторканість, що в свою чергу передбачено Основним Законом України, зокрема статтею 29. Наступним прикладом нехтування правами людини є обмеження користування громадським транспортом особами, у яких відсутні документи про вакцинацію, що прямо порушує право на свободу пересування. Ще одне порушення стосується статей 24 та 33 Конституції України.

Окрім цього, на нашу думку, запропонований та вищезгаданий проект Закону щодо встановлення відповідальності за підробку документів про профілактичні щеплення не є юридично обґрунтованим. Адже стаття 358 чинного кримінального національного законодавства вже встановлює відповідальність за підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів. Так, аналіз вказаної статті Кримінального кодексу України дозволяє вказати на те, що наразі в Україні достатньо законодавчих приписів задля належного та ефективного врегулювання питань відповідальності за вчинення правопорушень у сфері підроблення документів про вакцинацію, а також їх подальшого використання. Відтак, підробка

офіційного документа, який в свою чергу видається чи посвідчується підприємством, установою, організацією, фізичною особою - підприємцем або будь-якою іншою особою, яка має безпосереднє право видавати або ж посвідчувати такі документи, з метою подальшого використання його підроблювачем чи іншою особою або збут такого документа слід кваліфікувати за частиною 1 статті 358 чинного кримінального закону України. Натомість, складання або видача працівником юридичної особи незалежно від форми власності, який не є службовою особою, завідомо підроблених офіційних документів, які посвідчують певні факти, що мають юридичне значення чи надають певні права або звільняють від обов'язків, за наявності підстав підпадає під ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого частиною 2 статті 358 Кримінального кодексу України. При цьому, складання, видачу службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесення нею до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення такою особою офіційних документів слід кваліфікувати за статтею 366 чинного кримінального законодавства. Варто зауважити, що в разі, коли має місце використання завідомо підробленого документа, вказане діяння за наявності підстав слід кваліфікувати за частиною 4 статті 358 Кримінального Кодексу України (Кримінальний кодекс України, 2001).

Також, вважаємо доречним вказати і на невдалу конструкцію формулювання диспозиції, запропонованих згаданим нами раніше законопроектом змін у кримінальне законодавство України, зокрема мова йде про формулювання «завідомо підроблені документи». Це твердження, на думку окремих предстаників національної юридичної наукової спільноти вимагає додаткового доведення факту обізнаності особи-правопорушника під час використання сертифікату про вакцинацію про факт його належності (справжності). Саме тому, доведення суб'єктивного ставлення особи-правопорушника стосовно відповідного злочину є обов'язковим для обвинувачення (Савенко та Лукомська, 2022, с. 1006).

Зважаючи на вище викладене, ми розділяємо думку окремих науковців про те, що встановлення додаткової, чи то іншими словами, спеціальної кримінальної відповідальності за підроблення документів про профілактичні щеплення стане понадмірною криміналізацією, що спричинить негативні наслідки у вигляді створення штучної конкуренції чинних кримінальних норм та згодом порушить принцип економії кримінально-правової репресії (Мостепанюк, 2021, с. 122).

Відтак, Верховною Радою України було відхилено запропоновану законодавчу ініціативу стосовно доповнення кримінального законодавства України статтею, яка передбачила б запровадження кримінальної відповідальності за підробку документів про вакцинацію.

На нашу думку, варто згадати і досвід деяких провідних європейських країн, де владою посилена відповідальність за підробку та використання медичних документів, зокрема й COVID-сертифікатів. Так, наприклад, у Греції винних у видачі підроблених медичних документів лікарів штрафують на суму у розмірі п'яти тисяч євро за кожен окремий випадок порушення чинного законодавства (Bargen, 2021).

У Франції у випадку встановлення факту правопорушення, власник незаконно отриманного сертифікату повинен сплатити штраф у розмірі не менше аніж від ста тридцяти п'яти до чотирьох тисяч євро. Натомість особам, які безпосередньо здійснюють дії підробки медичних документів, загрожує покарання у вигляді позбавлення волі строком від двох до п'яти років (Bargen, 2021).

Одне з найсуворіших покарань за підробку та використання підроблених медичних документів, зокрема і COVID сертифікатів запроваджене у Німеччині. В цій країні за вищезгадані нами правопорушення особі загрожує штраф в розмірі до двадцяти п'яти тисяч євро, а також позбавлення волі стрком від 5 до 10 років відповідно (Bargen, 2021).

Водночас, наприклад у Канаді за використання підроблених медичних документів, зокрема і COVID-сертифікатів особі загрожує штраф у розмірі щонайменше від сімсот п'ятдесяти до ста тисяч доларів, а також рік позбавлення волі (Bargen, 2021).

Комплексне дослідження чинного національного кримінального законодавства та аналіз судової практики, дозволяє стверджувати, що за підроблення COVID-сертифікатів, ПЛР-тестів та інших медичних документів із неправдивою інформацією про проходження особою вакцинації від коронавірусної інфекції COVID-19 можуть нести кримінальну відповідальність не тільки медичні працівники та їх посібники, які безпосередньо підробляють, складають та видають завідомо підроблені сертифікати, а також інші медичні документи, а й покупці таких підроблених документів, зокрема, і тих, що існують в електронному вигляді.

Важливо пригадати і той факт, що Україна ще у серпні 2021 року долучилася до електронної системи COVID-сертифікатів Європейського Союзу. А відтак, з того моменту, видані нашою країною COVID-сертифікати, визнаються в країнах-членах Європейського Союзу. Діяльність медичних працівників щодо підробки документів, з-поміж яких є і COVID-сертифікати, негативно впливає не тільки на національну систему охорони здоров'я, а й підриває міжнародний імідж нашої країни, чи то іншими словами, завдає суттєвої шкоди репутації України у світовому просторі.

Отож, в такому складному та комплексному питанні щодо примусової вакцинації превалює принцип важливості суспільних інтересів над особистими. Проте, на нашу думку, такий стан речей виправданий лише в тому випадку, якщо таке втручання має об'єктивно існуючі підстави. Підсумовуючи вищевикладене, варто констатувати, що замість доповнення чинного кримінального законодавства юридично необґрунтованими нормами, слід розробити реально ефективну та дієву стратегію подолання пандемії, спричиненої поширенням коронавірусної інфекції COVID-19, яка б в свою чергу не обмежувала гарантовані Конституцією України права та свободи людини і громадянина.

Бібліографічний список

- Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. *Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III* [online]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення 11.11.2022 р.).
- Гуцуляк, О., 2020. Правове регулювання обов'язкової вакцинації як засобу забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя. *Науково-практичний юридичний журнал Публічне право*, 4(40), с. 50–61.
- Єдиний державний реєстр судових рішень, 2021. Відомості Державного реєстру судових рішень [online]. Доступно: <<https://reyestr.court.gov.ua>> (дата звернення 06.12.2022 р.).
- Закон України Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення № 4004-ХІІ, 1994. *Верховна Рада України* [online]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text>> (дата звернення: 06.12.2022 р.).
- Кабінет Міністрів України, 2020. Постанова про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 № 1236. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vstanovlennya-karantinu-ta-zaprovadzheniya-obmezhuvalnih-protiepidemichnih-zahodiv-1236-091220>> (дата звернення 06.12.2022 р.).
- Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України* [online]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>> (дата звернення: 06.12.2022 р.)

- Лисенко, А. В., 2021. *Щодо проблем кримінальної відповідальності за підробку документів, які стосуються проведення профілактичних щеплень*. В: С. В. Ківалов (ред.). Національний університет «Одеська юридична академія». *Права людини – пріоритет сучасної держави*. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. м. Одеса, 10 грудня 2021 року. [online]. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021, с. 468–472. Доступно: <<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/18687/Лисенко%20А.%20В.%20Щодо%20проблем%20кримінальної%20відповідальності%20за%20підробку%20документів....pdf?sequence=1&isAllowed=y>>
- Мостепанюк, Л. О., 2021. Проблемні питання запровадження кримінальної відповідальності за підроблення документів, що стосуються проведення профілактичних щеплень. В: Національна академія внутрішніх справ. *Актуальні проблеми кримінального права*. Матеріали XII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої пам'яті проф. П. П. Михайленка. Київ, 18 лист. 2021 р. [online]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, с. 120-122. Доступно: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/20138/1/Конф.%20матеріали%20кри м.%20право_ВЕРСТКА_2021_p121-123.pdf>
- Проект Постанови про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за підробку документів, що стосуються проведення профілактичних щеплень 6084/П, 2021. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72830> (дата звернення: 06.12.2022 р.).
- Савенко, В. П. та Лукомська, А. А., 2022. Кримінальне право у контексті пандемії COVID-19: кримінальна відповідальність за підробку документів про щеплення. В: The 8th International scientific and practical conference “*Modern directions of scientific research development*” (January 26–28, 2022) BoScience Publisher, Chicago, USA, с. 1002–1008.
- Bargen, 2021. *Відповідальність за підробку COVID-сертифікатів* [online]. Доступно: <https://bargen.com.ua/2021/11/13/vidpovidalnist-za-pidrobku-covid-sertyfikativ/> (дата звернення 06.12.2022 р.).

References

- Bargen, 2021. *Vidpovidalnist za pidrobku COVID-sertyfikativ [Liability for forgery of COVID-certificates]* [online]. Available at: <<https://bargen.com.ua/2021/11/13/vidpovidalnist-za-pidrobku-covid-sertyfikativ/>> (Accessed on 06.12.2022 p.) (in Ukraine)
- Hutsuliak, O., 2020. *Pravove rehuliuвання обов'язкової вакцинатії як засобу забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя [Legal regulation of mandatory vaccination as a means of ensuring sanitary-epidemic well-being]*. *Naukovo-praktychnyi yurydychnyi zhurnal Publichne pravo*, 4(40). p. 50–61 (in Ukraine).
- Kabinet Ministriv Ukrainy, 2020. *Postanova pro vstanovlennia karantynu ta zaprovadzhennia obmezhuvalnykh protyepidemicnykh zakhodiv z metoiu zapobihannia poshyrenniu na terytorii Ukrainy hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoi koronavirusom SARS-CoV-2 № 1236 [Resolution on the establishment of quarantine and the introduction of restrictive anti-epidemic measures to prevent the spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus on the territory of Ukraine No. 1236]*. *Verkhovna Rada Ukrainy*. [online] Available at: <<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vstanovlennya-karantynu-ta-zaprovadzhennya-obmezhuvalnih-protiepidemicnih-zahodiv-1236-091220>> (Accessed 06.12.2022)

- Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. Verkhovna Rada Ukrainy [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>> (data zvernennia: 06.12.2022 r.)
- Lysenko, A. V., 2021. Shchodo problem kryminalnoi vidpovidalnosti za pidrobku dokumentiv, yaki stosuiutsia provedennia profilaktychnykh shcheplen [Regarding the problems of criminal liability for the forgery of documents related to preventive vaccinations]. In: S. V. Kivalov (red.). Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». *Prava liudyny – priorityet suchasnoi derzhavy*. Zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii. m. Odesa, 10 hrudnia 2021 roku. [online]. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2021, s. 468–472. Available at: <<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/18687/Лисенко%20А.%20В.%20Щодо%20проблем%20кримінальної%20відповідальності%20за%20підробку%20документів....pdf?sequence=1&isAllowed=y>>
- Mostepaniuk, L. O., 2021. Problemni pytannia zaprovadzhennia kryminalnoi vidpovidalnosti za pidroblennia dokumentiv, shcho stosuiutsia provedennia profilaktychnykh shcheplen [Problematic issues of the introduction of criminal liability for the forgery of documents related to preventive vaccinations.]. In: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. *Aktualni problemy kryminalnoho prava*. Materialy XII Vseukrainskoi naukovoteoretychnoi konferentsii, prysviachenoї pamiaty prof. P. P. Mykhailenka. Kyiv, 18 lyst. 2021 r. [online]. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, s.120–122. Available at: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/20138/1/Konf.%20materialy%20krym.%20pravo_VERSTKA_2021_p121-123.pdf>
- Savenko, V. P. and Lukomska, A. A., 2022. Kryminalne pravo u konteksti pandemii COVID-19: kryminalna vidpovidalnist za pidrobku dokumentiv pro shcheplennia [Criminal law in the context of the COVID-19 pandemic: criminal liability for forging vaccination documents]. In: The 8th International scientific and practical conference "*Modern directions of scientific research development*" (January 26-28, 2022) BoScience Publisher, Chicago, USA, P. 1002–1008. (in Ukraine).
- Verkhovna Rada Ukrainy, 2021. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo vstanovlennia vidpovidalnosti za pidrobku dokumentiv, shcho stosuiutsia provedennia profilaktychnykh shcheplen [Draft Law on Amendments to the Criminal Code of Ukraine on Establishing Liability for Forgery of Documents Related to Prophylactic Vaccinations] [online]. Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72830> (Accessed on 11.12.2021 p.) (in Ukraine).
- Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2001. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III* [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 04/05/2001 No. 2341-III] [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (Accessed on 11.11.2022 p.) (in Ukraine).
- Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen, 2021. Vidomosti Derzhavnogo reiestru sudovykh rishen [Information from the State Register of Court Decisions] [online]. Available at: <<https://reyestr.court.gov.ua>> (Accessed 11.12.2021 p.) (in Ukraine).
- Zakon Ukrainy Pro zabezpechennia sanitarnoho ta epidemiolohichnoho blahopoluchchia naseleння № 4004-XII, [On ensuring sanitary and epidemiological well-being of the population: Law of Ukraine No. 4004-XII], 1994. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text>> (date of application: 06.12.2022). (in Ukraine).

Стаття надійшла до редакції 06.12.2022

Shebanits D.

CRIMINAL LIABILITY FOR FORGERY OF VACCINATION DOCUMENTS AND THEIR USING

The article is devoted to the analysis of national legislation, in particular numerous by-laws on the problematic issues of vaccination, identification of existing conflicts and gaps that prevent its effective legal regulation. It has been established that in recent years, due to the pandemic caused by the spread of the coronavirus infection among the legal scientific community, the issue of investigating criminal liability in the field of forgery of medical documents has become topical. At the same time, an active dialogue between the state and society on vaccination issues has begun in Ukraine. Cause of increase in the number of representatives of the anti-vaccination movement, publicity and dissemination in the mass media of certain health complications allegedly caused by the vaccine against the infection of COVID-19, the leadership of the country: the Ministry of Health, the Ministry of Education and Science, the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine with of human rights and other representatives of the state authorities were faced with the spread of mistrust among the population on the issue of vaccinations. The urgent need for mass vaccination is not mostly supported by society, so there is a demand for illegal buying of fake vaccination documents and their further use. The data from the Unified State Register of Pre-Trial Decisions regarding the decisions issued for forgery and the use of forged medical documents, in particular, COVID certificates and PCR tests, are provided. It is noted that the current national criminal legislation contains norms that provide for criminal liability for forgery of documents, seals, stamps and forms, sale or use of forged documents, seals, stamps, including official medical documents. The research provides a legal overview of the provisions of the draft Law on Amendments to the Criminal Code of Ukraine on establishing liability for forgery of documents related to preventive vaccinations, as well as outlined the experience of leading European countries regarding criminal liability for forgery and use of vaccination documents. A conclusion was reached regarding the impracticality of introducing enhanced liability for forgery of documents related to prophylactic vaccinations.

Key words: *coronavirus infection COVID-19, falsification of documents, COVID-certificate, PCR test, legislation, criminal responsibility.*

УДК 342.98

Ю. В. Камардіна
А. С. Філіпенко

АНТИКОРУПЦІЙНІ ПРОГРАМИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

У статті розглядаються питання впровадження антикорупційних програм органів місцевого самоврядування, від реалізації яких залежить ефективність боротьби з корупцією на місцевому рівні. Показано роль органів місцевого самоврядування у вирішенні цих проблем.

У статті представлені результати дослідження антикорупційного програмування органів місцевого самоврядування в Україні. Проведено структурний аналіз антикорупційних програмних документів органів місцевого самоврядування в Україні. Виявлено переваги та недоліки антикорупційних програм та запропоновано деякі заходи щодо їх удосконалення.

Доведено, що антикорупційна програма це взаємопов'язаний завданнями, ресурсами, термінами здійснення, учасниками комплекс заходів, що вимірюється цільовими індикаторами та забезпечує узгоджене застосування правових, економічних, освітніх, організаційних та інших заходів, спрямованих на протидію корупційним проявам у органах державної влади та органах місцевого самоврядування.

Робиться висновок, що антикорупційна програма – це система цілей, ресурсів, заходів, механізмів та технологій їх реалізації, способів мотивації суб'єктів та об'єктів програми для ліквідації недоліків функціонування системи управління, що сприяють розвитку корупції, що відносно повно відображає зміст цього важливого інструменту антикорупційної політики.

Обґрунтовано, що антикорупційні програми – це один із видів соціального планування щодо протидії негативним явищам у суспільстві, яким мають бути властиві системність, комплексність, науковість, виконуваність та забезпеченість ресурсами.

Ключові слова: *корупція, протидія корупції, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, антикорупційна програма.*

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-53-60

Постановка проблеми. У всьому світі місцеве самоврядування визнається як один з демократичних інститутів публічної влади. Участь органів місцевого самоврядування у суспільних відносинах є одним із факторів, що дозволяють охарактеризувати державу як демократичну і правову, що прагне побудови громадянського суспільства і як наслідок є ідеалом конституціоналізму. Місцеве самоврядування – це найкоротший і прямий шлях до вирішення життєво важливих для сучасної людини проблем. На сьогоднішній день значимість муніципального елемента в правовій системі країни полягає в його близькості до потреб населення територіальної громади. Однак, корупція на місцевому рівні в сучасній Україні належить до найбільш гострих проблем, що значною мірою перешкоджають реалізації соціально-економічної та політичної стратегії розвитку країни та заважають її ефективному розвитку.

Практика показує, що корупція як соціально-економічне явище вражає всі управлінські структури суспільства. Особливо яскраво це проявляється на місцевому

рівні. Тому «вбудувати» в механізм системи місцевого самоврядування антикорупційні важелі як інноваційний ресурс соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць найважливіше соціально-економічне завдання.

Отже, актуальність обраної теми зумовлена тим, що оновлена стратегія конституційної, адміністративної, муніципальної реформи України у контексті оголошеної державної антикорупційної політики вимагає від публічних структур різного рівня послідовних дій у цій сфері, які відповідають змінам у законодавстві. Не є винятком, у зв'язку з цим, і місцеве самоврядування, до питань місцевого значення якої було віднесено здійснення заходів щодо протидії корупції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми пов'язана з відсутністю наукових розробок, присвячених визначенню та обґрунтуванню цільового призначення антикорупційних програм органів місцевого самоврядування як організаційно-правових засобів протидії корупції. Дослідницька увага була зосереджена на питаннях правового регулювання протидії корупції, виявлення ролі правотворчої функції у боротьбі з корупцією, участі різних категорій публічних структур у реалізації антикорупційної політики. Подібна постановка проблеми, що наголошує на важливості визначення та обґрунтуваності цільового призначення антикорупційних програм органів місцевого самоврядування як організаційно-правових засобів протидії корупції, є новою, видається продуктивною в науковому та практичному планах, потребує глибокого осмислення та комплексного аналізу, визначення шляхів удосконалення означеної діяльності.

Ступінь розробленості заявленої теми обумовлено значимістю подальшого вдосконалення заходів щодо протидії корупції органами місцевого самоврядування.

Особливу значущість для вирішення поставленої мети мають праці, присвячені включенню антикорупційних програм органів місцевого самоврядування в систему протидії корупції. Тут можна назвати таких учених, як В. А. Демінчук (Демінчук, 2017), К.В. Ростовська (Ростовська, 2018), Н.В. Сметаніна (Сметаніна, 2021), Т.В. Філіпенко, А.С. Філіпенко (Філіпенко, Т. and Філіпенко, А., 2020) та ін.

Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні цільового призначення антикорупційних програм органів місцевого самоврядування як організаційно-правових засобів протидії корупції.

Виклад основного матеріалу. Проблема протидії корупції в сучасній Україні видається дуже серйозною через присутність цього явища практично у всіх управлінських структурах.

Масштаби корупції та її всепроникний характер зумовлюють актуальність вивчення корупції та вироблення заходів щодо запобігання та протидії їй, а також удосконалення правових засад та організаційних механізмів її запобігання.

Корупція відноситься до крайніх деструктивних соціально-правових явищ, вона підриває основи громадянського суспільства та правової держави. Уникнення корупції від контролю виключно негативно позначається на розвитку регулятивних важелів громадянського суспільства та інститутів демократії.

Крім того, корупція є загрозою національній безпеці, від дій корупційної спрямованості страждає політична, економічна, соціальна галузь держави.

Корупційні прояви можуть спостерігатися на рівні конкретних індивідуальних суб'єктів, що в остаточній своїй формі заводять у безвихідь управління державою. Корумпований апарат не виконує покладених на нього функцій, і тому для суспільства та громадян є марним. Корупція, загалом, вважається однією з актуальних проблем сучасності глобального масштабу.

На сучасному етапі розвитку України як правової, демократичної держави чимала увага приділяється чинній системі місцевого самоврядування. Тривала муніципальна

реформа свідчить про постійну необхідність підвищення ефективності діяльності органів місцевого самоврядування. У ході реформи змінюються існуючі управлінські основи, впроваджуються заходи, спрямовані на захист соціальної політики держави, у тому числі на захист від корупованої діяльності посадових осіб органів місцевого самоврядування.

Слід зазначити, що організація ефективної протидії корупції на місцевому рівні є абсолютно реальною. Серед багатьох апробованих у державній антикорупційній практиці засобів, особливе місце займають програми протидії корупції, які зазвичай носять комплексний організаційно-правовий характер. Так, слід відзначити, що з метою реформування системи запобігання і протидії корупції на законодавчому рівні 14 жовтня 2014 р. був прийнятий Закон України «Про запобігання корупції», який запровадив, серед іншого, розробку та прийняття антикорупційних програм як один із запобіжних антикорупційних механізмів. Хоча такий превентивний засіб вже використовується протягом кількох років, як модний атрибут державної соціальної політики, спрямований на підвищення довіри населення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (а не як реальний інструмент протидії корупції), проте він не набув широкого розголосу і досі залишається маловідомим та малозрозумілим для багатьох громадян нашої держави. Однак, окремі науковці та фахівці (Демінчук, 2017; Ростовська, 2018; (Сметаніна, 2021; Філіпенко, Т. та Філіпенко, А., 2020) вже тоді побачили в антикорупційних програмах, за їхньої очевидної інструментальної обмеженості, їх високий антикорупційний потенціал, зазначаючи, що вони у взаємозв'язку та взаємодії з іншими елементами антикорупційної політики можуть перетворитися на ефективний засіб протидії корупції на місцевому рівні.

Державна влада активно пропагує створення програм протидії корупції органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Це питання врегульовано ст. 19 Закону України «Про запобігання корупції» та встановлює коло суб'єктів, які повинні затверджувати ці програми. Один із найефективніших способів протидії корупції – забезпечення максимальної прозорості у діяльності чиновників. Цією ж статтею закріплено, що антикорупційні програми органів державної влади та органів місцевого самоврядування підлягають погодженню Національним агентством з питань запобігання корупції (далі – НАЗК). За статистичними даними НАЗК за 2021 рік щодо кількості розглянутих програм можна побачити, що усього 108 (64 %) із 169 суб'єктів, які зобов'язані приймати антикорупційні програми, на кінець 2021 року мали погоджені документи. Загалом протягом 2021 року НАЗК розглянуло 122 антикорупційні програми (у 2020 році - 71). З них 60 програм не були погоджені (у 2020 році - 34), адже не відповідали вимогам встановленого законодавством порядку (НАЗК, 2021).

На місцевому рівні завдання впровадження ефективних механізмів протидії корупції було поставлено у 2014 р. у рамках антикорупційної реформи в Україні після прийняття Закону України «Про запобігання корупції». В результаті державна антикорупційна політика набула нормативно-організаційного розвитку і відповідно до ст. 19 Закону України «Про запобігання корупції» на рівні з органами державної влади, почали прийматися антикорупційні програми органів місцевого самоврядування як інструмент організації та управління цим складним напрямом державної політики.

Однак лише після того, як проблема корупції отримала офіційне визнання на вищому політичному рівні, та із затвердженням Національним агентством з питань запобігання корупції Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки (НАЗК, 2022а), а також з ухваленням цілого блоку антикорупційного законодавства у 2014–2021 рр. (наприклад: Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VIII; Закон України «Про очищення влади» від 27 січня 2015 р. № 132-VIII; Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII та ін.), більшість органів державної

влади та органів місцевого самоврядування швидко почали приймати власні організаційно-правові програмні документи на середньострокову перспективу.

Як показує антикорупційна практика на місцевому рівні, саме у цей період у більшості областей закріплюється антикорупційне програмування як один із інструментів протидії корупції і розглядаються програми протидії корупції як універсальний комплексний засіб антикорупційної політики.

Слід зазначити, що у сучасному законодавстві поняття антикорупційної програми не визначено. Більшість антикорупційних програм запозичили в повному обсязі термін сформульований НАЗК: «Антикорупційна програма це документ, виконання якого сприяє формуванню негативного ставлення працівників державних органів та юридичних осіб до корупції. Він визначає правила, стандарти і процедури щодо виявлення, протидії та запобігання корупції» (НАЗК, 2021b). Отже, як бачимо, антикорупційна програма є комплексним заходом антикорупційної політики, що забезпечує узгоджене застосування правових, економічних, освітніх, виховних, організаційних та інших заходів, спрямованих на протидію корупції, навіть там, де такі програмні документи іменуються планами протидії корупції. Серед антикорупційних програм, які приймаються органами місцевого самоврядування, формується власне визначення антикорупційних програм, які заповнюють його іншим змістом. Наприклад, якщо проаналізувати ряд антикорупційних програм (наприклад: антикорупційна програма Чернігівської обласної Ради на 2021–2022 роки, антикорупційна програма Рівненської обласної ради на 2021–2023 роки), прийнятих обласними радами, то можна сформулювати таке визначення антикорупційної програми: Антикорупційна програма протидії корупції органів місцевого самоврядування є комплексом науково-дослідних, соціально-економічних, організаційних та інших заходів, пов'язаних із завданнями, ресурсами, виконавцями, термінами реалізації, що забезпечують ефективне попередження корупції.

Найбільш складним моментом під час аналізу антикорупційних програм є визначення цілей та завдань цих організаційно-правових документів. При цьому якщо ціль – це бажаний результат для розробників програми, то завдання – це послідовна сукупність дій та заходів, які до певного терміну необхідно виконати, щоб отримати запланований результат. Проведений аналіз антикорупційних програм органів місцевого самоврядування свідчить про те, що перед програмами ставляться різні за змістом та обсягом цілі. Найбільш поширеною основною метою антикорупційної програми органів місцевого самоврядування, запропонованої розробниками зразкової програми протидії корупції на 2018–2021 рр., виступає зниження рівня корупції завдяки «впровадженню комплексної системи правових, соціально-економічних, організаційно-управлінських та інших заходів щодо запобігання та протидії корупції в діяльності обласної ради». Однак, слід відзначити, що недосяжність цих цілей, як правило, обумовлена відсутністю у програмах конкретних механізмів їх досягнення. Крім того, в більшості антикорупційних програм (наприклад, антикорупційні програми Чернівецької обласної Ради на 2021-2025 рр., Вінницької обласної Ради на 2022-2023 рр.) нарівні з основною метою передбачені і додаткові або проміжні цілі, пов'язані з основною. Цілями, що найчастіше зустрічаються є такі: 1) забезпечення захисту прав та законних інтересів громадян, суспільства та держави від прояву корупції; 2) сприяння органам місцевого самоврядування у здійсненні антикорупційних заходів; 3) підвищення рівня правової культури та антикорупційної поведінки населення; 4) подальше впровадження механізмів прозорості, відкритості, зниження корупційних ризиків у роботі обласної Ради, доброчесності депутатів обласної Ради, посадових осіб місцевого самоврядування обласної Ради, Управління спільної комунальної власності територіальних громад та ін.

Більшість проаналізованих антикорупційних програм містять у собі такі розділи: 1) організаційно-правове регулювання антикорупційної діяльності; 2) оцінка корупційних ризиків та заходи щодо підвищення ефективності реалізації антикорупційної політики;

3) інформаційно-пропагандистська складова програм антикорупційного спрямування; 4) механізми державного моніторингу над реалізацією програми; 5) критерії (показники) ефективності реалізації антикорупційної програми; 6) очікувані результати реалізації програми.

Для удосконалення правового регулювання протидії корупції, антикорупційні програми розроблені на основі нормативних правових актів за окремими напрямками антикорупційної діяльності (Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», Закон України «Про запобігання корупції» та ін.), а також метрологічних та антикорупційних нормативних правових актів щодо вдосконалення організації антикорупційної діяльності (Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади, затвердженої рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 02.12.2016 №126, Методичних рекомендацій щодо підготовки антикорупційних програм органів влади, затверджених рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 19.01.2017 №31, Порядку підготовки, подання антикорупційних програм на погодження до Національного агентства з питань запобігання корупції та здійснення їх погодження, затвердженого рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 08.12.2017 №1379 та ін.).

Організаційно-правові заходи щодо реалізації антикорупційної програми, як правило, включають: 1) створення спеціалізованих антикорупційних органів та забезпечення їх діяльності (постійні комісії з питань Регламенту діяльності правоохоронних органів та боротьби з корупцією; комісія з оцінки корупційних ризиків; консультант з питань запобігання та виявлення корупції та ін.); 2) покладання функцій щодо протидії корупції на уповноважений структурний підрозділ обласної ради або створення спеціальної комісії протидії корупції; 3) розробка та затвердження антикорупційних програм в органах місцевого самоврядування; 4) організація та проведення антикорупційного моніторингу; 5) організація центрів підвищення кваліфікації працівників органів місцевого самоврядування щодо протидії корупції; 6) організація системи контролю над дотриманням працівниками органів місцевого самоврядування антикорупційних обмежень та ін.

Інформаційно-пропагандистська складова реалізації антикорупційної програми зводиться до здійснення кількох видів самостійних заходів: а) проведення щорічних конференцій, круглих столів, семінарів та інших заходів з питань запобігання і протидії корупції, що проводяться в Україні за участю посадових осіб місцевого самоврядування виконавчого апарату обласної ради; б) розміщення результатів антикорупційної діяльності на сайт органів місцевого самоврядування; в) моніторингу (контент-аналізу) публікацій коштів масової комунікації з антикорупційної проблематики; г) створення спеціалізованих телевізійних програм із проблем протидії корупції; д) видання матеріалів соціальної реклами антикорупційної спрямованості та ін. Усе це свідчить про те, що в органах місцевого самоврядування відбувається формування комплексної системи антикорупційної пропаганди як необхідного елемента ефективної антикорупційної політики. Однак у різних органах місцевого самоврядування цей процес протікає з різним ступенем активності та результативності.

Слід відзначити, що найскладнішим питанням реалізації антикорупційних програм органів місцевого самоврядування залишається оцінка результативності їх реалізації. У більшості випадків, оцінка результативності антикорупційної програми здійснюється шляхом формування та здійснення моніторингу показників її ефективності. Показники мають кількісні та якісні характеристики. В якості кількісних показників реалізації антикорупційних програм виступають:

- 1) загальна кількість проведених антикорупційних експертиз проєктів антикорупційних програм органів місцевого самоврядування;
- 2) загальна кількість публікацій з антикорупційної проблематики;

3) загальна кількість службовців органів місцевого самоврядування, які подали декларації про доходи;

4) загальна кількість службовців органів місцевого самоврядування, які підвищили кваліфікацію за антикорупційними освітніми програмами;

5) загальна кількість проведених засідань спеціалізованих дорадчих, координаційних, консультативних чи експертних органів (рад, комісій тощо) з проблем протидії корупції;

6) загальна кількість проведених перевірок щодо виконання антикорупційного законодавства;

7) загальна кількість проведених соціологічних досліджень щодо антикорупційної проблематики та ін.

Якісними показниками виконання антикорупційних програм, як правило, є динаміка кількісних показників у часі, тобто від початку реалізації програми до її завершення. Однак, основними проблемними питаннями оцінки результативності антикорупційних програм органів місцевого самоврядування є використання якісних та кількісних показників без аналізу причин корупційної поведінки. У зв'язку з цим, можна припустити, що для підвищення якості антикорупційного планування та програмування в органах місцевого самоврядування необхідно наступне. По-перше, розробка стратегічних антикорупційних програмних документів на довгострокову перспективу – 10–15 років (а не на 2–3 роки), які можна назвати по-різному – Стратегії, Концепції і т.д. По-друге, продовження проведення наукових досліджень у галузі прогнозування та планування антикорупційної діяльності на різних рівнях. По-третє, розпочати розробку освітніх програм з антикорупційного планування та програмування для різних категорій слухачів, з урахуванням антикорупційної практики їх успішної реалізації в органах місцевого самоврядування.

Отже, проведення заходів щодо протидії корупції органами місцевого самоврядування має спиратися на відповідні програмні документи. Підготовка програми має містити такі етапи:

1. *Аналіз ресурсів* наявних для створення антикорупційної програми, до яких входять кадри – ініціативна група, представники правоохоронних органів, політики, експерти, представники громадських організацій, активні громадяни, представники підприємств, організацій. Крім того, інформація та кошти на залучення зовнішніх експертів.

2. *Діагностика*: визначення якісних та кількісних характеристик проблем, можливостей та обмежень для їх вирішення, виявлення «вузьких місць» у системі управління та найбільш гострих для мешканців тем.

3. *Навчання*: вивчення теорії та практики протидії корупції, напрацювання ідей та методів.

4. *Інформування громадян про роботу*, що проводиться, залучення активних громадян і фахівців.

5. *Вироблення антикорупційної політики*: визначення цілей та пріоритетів програми.

6. *Формалізація політики*: визначення завдань та індикаторів їх досягнення, закріплення цілей та завдань, критеріїв їх досягнення та відповідних числових показників за структурними елементами системи.

7. *Опис програми*: визначення набору проєктів та заходів за відповідними напрямками.

8. *Створення механізму реалізації програми*: формування керуючого органу та контрольного органу програми, робочих груп за напрямками, створення системи мотивації та забезпечення діяльності цих груп.

9. *Організація системи моніторингу*: вимірювання індикаторів досягнення цілей, оцінка якості виконання, механізм коригування програми.

10. *Ухвалення програми*: широке обговорення, затвердження програми рішенням представницького органу місцевого самоврядування.

Висновки. Отже, у підсумку, слід зазначити, що антикорупційна програма це взаємопов'язаний завданнями, ресурсами, термінами здійснення, учасниками комплекс

заходів, що вимірюється цільовими індикаторами та забезпечує узгоджене застосування правових, економічних, освітніх, організаційних та інших заходів, спрямованих на протидію корупційним проявам у органах державної влади та органах місцевого самоврядування.

Антикорупційна програма – це система цілей, ресурсів, заходів, механізмів та технологій їх реалізації, способів мотивації суб'єктів та об'єктів програми для ліквідації недоліків функціонування системи управління, що сприяють розвитку корупції, які відносно повно відображають зміст цього важливого інструменту антикорупційної політики.

Викладене вище, свідчить про те, що антикорупційні програми – це один із видів соціального планування щодо протидії негативним явищам у суспільстві, яким мають бути властиві системність, комплексність, науковість, виконуваність та забезпеченість ресурсами.

Бібліографічний список

- Демінчук, В. А., 2017. Дискусійні аспекти оцінки ефективності антикорупційної політики України. *Прикарпатський юридичний вісник*, 6(2), с. 17–20. Доступно: <http://www.pjv.nuoua.od.ua/v6_2017/part_2/6.pdf>
- НАЗК, 2021. *Антикорупційні програми органів державної влади* [онлайн]. Доступно: <<https://nazk.gov.ua/uk/antikoruptsijni-programy-yaki-nadijshly-na-pogodzhennya/>>
- НАЗК, 2022а. *Антикорупційна стратегія на 2021–2015 роки*. [онлайн]. Доступно: <<https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antikoruptsijna-strategiya-na-2021-2025-rr.pdf>>
- НАЗК, 2022б. *НАЗК оприлюднило результати розгляду антикорупційних програм за 2021 рік*. [онлайн] Доступно: <<https://antycorportal.nazk.gov.ua/news/nazk-opriludnilo-rezultati-rozgladu-antikoruptsiynih-program-za-2021-rik/>>
- Ростовська, К. В., 2018. Актуальні питання інформаційно-аналітичного забезпечення державної антикорупційної політики. *Порівняльно-аналітичне право*, 5, с. 244–246. Ужгород: Ужгородський національний університет.
- Сметаніна, Н. В., 2021. Антикорупційний комплаєнс у системі запобігання корупції. *Протидія злочинності і корупції: міжнародні стандарти та досвід України*: збірник тез міжнародної конференції (м. Харків, 22 верес. 2021 р.). Харків, 2021, с. 258–261.
- Філіпенко, Т. В. та Філіпенко, А. С., 2020. Правові засади підготовки антикорупційних програм органами влади. В: К. В. Балабанов (ред.). *Маріупольський державний університет. Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики*, Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених. Маріуполь, 19 травня 2020 року. Маріуполь: МДУ, 2020, с. 199–202.

References

- Deminchuk, V. A., 2017. Dyskusiiini aspekty otsinky efektyvnosti antykoruptsiinoi polityky Ukrainy [Discussion aspects of evaluating the effectiveness of the anti-corruption policy of Ukraine]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 6(2), s. 17–20. Available at: <http://www.pjv.nuoua.od.ua/v6_2017/part_2/6.pdf> (in Ukraine)
- Filipenko, T. V. and Filipenko, A. S., 2020. Pravovi zasady pidhotovky antykoruptsiinykh prohran orhanamy vlady [Legal basis for preparation of anti-corruption programs by authorities.]. In: K. V. Balabanov (ed.). *Mariupolskyi derzhavnyi universytet. Suchasnyi rozvytok derzhavotvorennia ta pravotvorennia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky*, Materialy IKh Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii zdobuvachiv vyshchoi osvity i molodykh uchenykh. Mariupol, 19 travnia 2020 roku. Mariupol: MDU, 2020, s. 199–202. (in Ukraine)
- NAZK, 2021. *Antykoruptsiini prohramy orhaniv derzhavnoi vlady* [Anti-corruption strategy

- for 2021–2025]. [online]. Available at: <<https://nazk.gov.ua/uk/antikoruptsiini-programy-yaki-nadijshly-na-pogodzhennya/>> (in Ukraine)
- NAZK, 2022a. *Antikoruptsiina stratehiia na 2021–2015 roky*. [online]. Available at: <<https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antikoruptsiina-strategiya-na-2021-2025-rr.pdf>> (in Ukraine).
- NAZK, 2022b. *NAZK opryliudnylo rezultaty rozghliadu antikoruptsiinykh prohram za 2021 rik [NAZK has published the results of the review of anti-corruption programs for 2021]*. [online]. Available at: <<https://antycorportal.nazk.gov.ua/news/nazk-opriludnylo-rezultati-rozgladu-antikorupcijnih-program-za-2021-rik/>> (in Ukraine).
- Rostovska, K. V., 2018. Aktualni pytannia informatsiino-analitychnoho zabezpechennia derzhavnoi antikoruptsiinoi polityky [Actual issues of information and analytical support of the state anti-corruption policy]. *Porivnialno-analitychne pravo*, 5, s. 244–246. Uzhhorod: Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet. (in Ukraine).
- Smetanina, N. V., 2021. Antikoruptsiinyi komplaiens u systemi zapobihannia koruptsii [Anti-corruption compliance in the corruption prevention system.]. *Protydiia zlochynnosti i koruptsii: mizhnarodni standarty ta dosvid Ukrainy: zbirnyk tez mizhnarodnoi konferentsii* (m. Kharkiv, 22 veres. 2021 r.). Kharkiv, 2021. p. 258–261. (in Ukraine)

Стаття надійшла до редакції 17.12.2022

Kamardina Y.
Filipenko A.

ANTI-CORRUPTION PROGRAMS OF LOCAL GOVERNMENT BODIES AS ORGANIZATIONAL AND LEGAL MEANS OF ANTI-CORRUPTION

The article examines the implementation of anti-corruption programs of state authorities and local self-government bodies, the effectiveness of the fight against corruption at the state and local levels depends on their solution. The role of state authorities and local self-government bodies in solving these problems is shown.

The article presents the results of research on anti-corruption programming of state authorities and local self-government bodies in Ukraine. A structural analysis of anti-corruption program documents of state authorities and local self-government bodies in Ukraine was conducted. Advantages and disadvantages of anti-corruption programs are identified and some measures for their improvement are proposed.

It has been proven that the anti-corruption program is interconnected by tasks, resources, deadlines, participants of a set of measures, which is measured by target indicators and ensures the coordinated application of legal, economic, educational, organizational and other measures aimed at countering corruption in state authorities and bodies Local Government.

It is concluded that the anti-corruption program is a system of goals, resources, measures, mechanisms and technologies for their implementation, methods of motivating subjects and objects of the program to eliminate the shortcomings of the functioning of the management system, which contribute to the development of corruption, which relatively fully reflects the content of this important tool of anti-corruption policy.

It is substantiated that anti-corruption programs are one of the types of social planning to counteract negative phenomena in society, which should be characterized by systematicity, complexity, scientificity, feasibility and provision of resources.

Keywords: corruption, anti-corruption, state authorities, local self-government bodies, anti-corruption program.

УДК 342.724

Б. М. Свірський

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ПОЛОЖЕННЯ ЕТНОСПІЛЬНОТ (НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН, КОРИННИХ НАРОДІВ) В УКРАЇНІ

Конституція України гарантує сприяння розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11).

Прийнятті після закінчення другої світової війни міжнародні документи підтверджують основоположні права на самовизначення всіх народів, в силу якого вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно здійснюють свій економічний, соціальний і культурний розвиток.

Зроблені дослідження наукових джерел вітчизняних і іноземних вчених щодо розвитку та становлення конституційно - правового положення етнонаціональних спільнот України за період 1917 р. до сьогодення.

З'ясовано, що зі створенням УНР етноспільноти які мешкали на її території відповідно до правових актів виданих УНР, мали право на самоідентифікацію так і на реалізацію наданих прав, вносити свій внесок у розбудову УНР. З поваленням УНР у радянські часи відносно національних меншин влада почала поступово здійснювати репресивні заходи такі як депортація народів, вбивства, обмеження у реалізація особистих прав і свобод та ін.

Доведено, що тільки з здобуттям у 1991 р. Україною незалежності етнонаціональні спільноти змогли на підставі прийнятих законів знову почати розбудову національного життя у складі української держави.

В результаті дослідження визначений та окреслений перелік наданих державою гарантій у сфері реалізації та/або захисту прав громадян України, які належать до етноспільнот.

Розкритий зміст нормативно-правових актів які регулюють буття етноспільнот України це: Конституція України; закони України «Про національні меншини (спільноти) України», «Про корінні народи України» Декларація прав національностей України та ін...

Звернуто увагу на вплив міжнародних правових приписів щодо визначення сталих тенденцій розвитку етнонаціонального життя в Україні

Доведено, що чинне етнонаціональне законодавство регулюючи систему правовідносин етноспільнот спрямовано на реалізацію та задоволення їх природних потреб в культурній, інформаційній, освітній, релігійній, мовній та інших сферах, з метою збереження та подальшого розвитку своєї самобутності.

Визначені спільні та відмінні риси понятійного апарату (дефініцій) щодо окремих рис які притаманні етноспільнотам.

Пропонується власна думка, що відноситься до категорії наукової полеміки щодо змісту деяких правових норм які застосовані у чинному законодавстві відносно конституційно-правового положення етноспільнот.

Ключові слова: національні меншини (спільноти), корінні народи, самоідентифікація, права і свободи, нація, універсали, самобутність, правова держава, правовідносини.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-61-70

Постановка проблеми та її актуальність.

Актуальність наукового дослідження полягає в тому, що визначення правового положення етноспільнот в Україні та встановлення правових гарантій на повне здійснення всіх прав людини і основоположних свобод особами, що належать до національних меншин (спільнот) і корінних народів, визнаних нормами міжнародного права.

Досліджуючи наукові джерела і теоретичні виклади вчених з цього приводу надають можливість не тільки розкрити їх зміст та характеристику які стосуються базового розуміння такого феномену як етноспільноти України, але і визначити недоліки у їх конструкціях, аргументувати та запропонувати інші наукові підходи щодо визначення на погляд автора недоліків, та запропонувати шляхи їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню етнонаціональних процесів в Україні, визначенню їх загальних рис, здобутків та недоліків, а також окреслення шляхів їх подолання на протязі багатьох років займалися такі вітчизняні вчені в галузі правознавства, політології, соціології, філософії як: Антонюк О., Биков О., Гуренко М., Євтух В., Нікітюк В., Курас І., Колісник В., Касьянов Г., Надолішний П., Назаревич А., Нельга О., Мицик В., Рябошапка П., Рабінович П., Римаренко Ю., Товт М., Трохимчук С. та ін.

Цією тематикою також займалися іноземні вчені: Капортоти Ф., Кимличка В., Олівер Р., Журек О., Гекман Ф. та ін.

Визначенню правового механізму дотримання та реалізації прав і свобод людини та громадянина в тому числі національних меншин і корінних народів створена необхідна правова база, а саме це правові положення: Конституції України, Декларації прав національностей України, Загальної декларації прав людини, Закони України «Про національні меншини України, «Про корінні народи України, Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів, Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, інших міжнародних договорів щодо прав осіб, які належать до національних меншин (спільнот) корінних народів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Метою статті є:

- аналіз чинних законодавчих актів які існували у різні роки розвитку етнонаціонального руху;
- розкриття змісту та механізму діяльності тоталітарних режимів які за своєю суттю спрямовані на знищення природних прав і свобод людини і громадянина в тому числі представників національних меншин;
- довести вплив міжнародних-правових документів на розвиток вітчизняного законодавства та його удосконалення;
- дослідити поступову трансформацію конституційно-правового положення етноспільнот в Україні;
- надати пропозиції щодо можливості удосконалення вітчизняного законодавства відносно конституційно-правового положення етноспільнот в Україні;
- визначити структурні та класифікаційні видові ознаки які притаманні національним меншинам та корінним народам в Україні та окреслити їх відмінність.

Виклад основного матеріалу. Актуальність теми дослідження зумовлена низкою чинників, найголовнішими з яких є: по-перше, місце, роль і значення представників інших етносів в національній структурі України, їх внесок у розвиток економіки, вітчизняної науки і культури; Сучасну наукову думку стосовно етнонаціональної політики Української держави у різні часи існування щодо національних меншин

(спільнот) та корінних народів можна означити як багатогранну, з огляду на те, що це є предметом дослідження таких галузевих наук, як конституційне право, політологія, соціологія, історія, філософії, та ін.

Розбудова держави з початку набуття незалежності обумовили інший підхід до наукових пошуків та осмислення феномену розвитку самоідентифікації народів колишнього СРСР.

Для суверенної, незалежної, правової держави Україна питання конституційно - правового положення національних меншин (спільнот) та корінних народів є вельми актуальною з огляду на багатонаціональний склад держави де проживали майже 100 національностей, що стало зрозумілим на той час для політичної еліти, керівництва держави, вчених та суспільства в цілому. Тому одним із перших правових джерел, спрямованих на реалізацію міжетнічної та конфесійної злагоди була прийнята 01 листопада 1991 р. «Декларація прав національностей України». У цьому документі парламент від імені держави Україна визнавав та гарантував всім народам, національним групам, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права (Декларація прав..., 1991).

Ця декларація у своїх правових приписах реалізувала загальні положення розвитку етноспільнот які мешкали на території Україна та у своїй сукупності створювали український народ. Вона в свою чергу реалізувала положення таких першоджерел як: Декларація про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності України, Загальну декларацію прав людини та інші ратифіковані Верховною Радою України міжнародні документи про права та свободи особистості, що відповідно до ст. 9 Конституції України стали частиною національного законодавства (Конституція України, 1996).

Так Декларація про державний суверенітет України яка була прийнята ще у радянські часи гарантувала рівність перед законом усіх громадян незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин (Декларація про державний суверенітет, 1990).

У Акті проголошення незалежності України був окреслений дуже важливий принцип будь-якої демократичної правової держави – це примат національного законодавства на території України в тому числі щодо етнонаціональної політики (Постанова Про проголошення незалежності України, 1991).

Відправною крапкою визначення міжнародних стандартів дотримання прав і свобод людини і громадянина є положення Загальної декларації прав людини. Цей документ (ст. 2) підкреслив концептуальні засади прав і свобод людини і громадянина та проголосив «Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, незалежно від раси, кольору, шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища»... (Загальна декларація прав людини, 1948).

Досліджуючи конституційно-правове положення національних меншин та корінних народів України, на думку автора необхідно звернутися до генезису розвитку міжнаціональних і конфесійних відносин починаючи із правових приписів (універсалів) прийнятих Центральною Радою з часів існування УНР

Так у результаті розпаду російської імперії численні етнічні громади які мешкали на її території прагнули до самоорганізації та самовизначення. Українці, білоруси, євреї, греки поляки, кримські татари, кримчаки, караїми та інші народи бажали створення власних національних структур.

На цю природну мрію народів відгукнувся правовий акт – I універсал Центральної Ради який визначив, що в тих містах та селищах де мешкають люди різних національностей потрібно знайти можливість до порозуміння, злагоди і демократії з метою приступити до нового правильного життя. В універсалі також висловлювалася надія, що неукраїнські народи що живуть на українській землі, також дбатимуть про лад та спокій на теренах України (ЦДАВО України, ф. 1115/1/4. арк. 5–8).

Необхідно зазначити, що це був перший за своєї сутності демократичний правовий акт української держави який скасував т.з. ганебну «смугу осілости» яка запроваджувала на протязі багатьох десятиріч російська імперія відносно представників єврейської національності. Це була спеціально визначена територія за межі якої євреям без дозволу влади було заборонено покидати. Відносно них також застосовувалася також заборона або обмеження на реалізацію таких природних громадянських прав як право вільне пересування на отримання вищої освіти, займатися деяким видами професійної діяльності, бути призначеними або займати певні посади, приймати участь у політичній або громадській діяльності та ін.

Видатний український державний і політичний діяч М. Грушевський підписав 16 липня 1917 року текст II Універсалу в якому стисло були підтверджені положення першого універсалу в частині етнонаціональної політики Центральної Ради, Так представники тимчасового уряду підтвердили право на самовизначення за кожним народом, Інший припис універсалу визначав, що «в згоді з іншими національностями України і працюючи в справах державного управління, твердо йтиме шляхом зміцнення нового ладу, утвореного революцією» (ЦДАВО України, ф. 1115/1/5. арк. 10-11).

У тексті III Універсалу який був виданий 7 листопада 1917 р від імені українського і всіх народів України підкреслювалася панівна теза яка у повному обсязі визначала ставлення УНР до інших народів які мешкали поруч з українцями. Ця позиція уряду визначала, що «український народ, сам довгі роки боровся за свою національну волю і нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні, тому оповіщаємо, що народам: великоруському, єврейському, польському та іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення ними права і свободи самоврядування в справах їх національного життя.

Уряду було доручено внести на розгляд законопроект про національно-персональну автономію. Це без перебільшення був історичний крок на той час для створення реальних умов щодо самоідентифікації національних меншин на теренах України (ЦДАВО України, ф. 1115/1/ 4. арк. 9).

IV Універсал проголосив, «що однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною Вільною Суверенною Державою Українського Народу». Це був перший правовий акт держави Україна яка окреслила свої стосунки з іншими країнами - сусідами на основі добросусідства, поваги до їх народів і сподіванню на не втручання з їх боку в життя Української держави. Також Універсал підтвердив, спадщину етнонаціональних принципів які були проголошені попереднім Універсалом, а саме: «всі нації користуються правом національно - персональної автономії» (ЦДАВО України, ф. 1063/2/2. арк. 2–6).

Українська Народна Республіка існувала недовгий час, коли навала червоної армії більшовиків її не повалила. Радянська влада запровадила на всій території України «новий порядок» який базувався на принципах «диктатури пролетаріату» над іншими прошарками населення. Прийняті на той час закони відображали у першу чергу панівну роль у суспільстві ідеї соціалістичної рівності усіх верств населення перед законом, повагу до нього, але це було тільки на папері.

Разом з тим, реалії того часу були зовсім іншими. Так у 30 - ті роки ХХ ст. на території України був здійснений радянською владою навмисний геноцид як українського народу так і інших етносів. Це насамперед насильницька колективізація тобто знищення українського селянина, який годував як свою родину так і значну кількість місцевого населення, штучний голодомор 1932 -1933 років, позасудові репресії у період «великого терору» 1937–1939 рр. За цей період загинули мільйони громадян – представників різних національностей які мешкав на її території

Впродовж цих років були закриті всі національні навчальні заклади де навчалися учні із числа представників національних меншин, видавництва національних газет, журналів які виходили мовами національних меншин, театрів де йшли вистави на мовах цих спільнот. В період 1944–1945 рр. до низки народів СРСР (чеченців, інгушів, кримських татар, калмиків, кримчаків та ін.) був штучно застосований термін «вороги народу» і відносно них була здійснена насильницька депортація до інших непридатних до проживання місцевостей СРСР, де значна кількість репресованих осіб особливо похилого віку та малюків загинули.

На протязі 40–80 років ХХ ст. радянською владою підтримувалася політика державного антисемітизму. Це розгром єврейського антифашистського комітету та розстріл його керівників, навмисне вбивство у 1948 р. за вказівкою І. Сталіна керівника московського державного єврейського театру, народного артиста СРСР С. Міхоелса, розгнудана державна антисемітська кампанія космополітизму, сфабрикована справа лікарів – вбивців та ін. Особам єврейської національності був обмежений вступ на навчання у більшості ВНЗ, право на зайняття деяких державних та політичних посад, на від'їзд до «історичної батьківщини» та інші обмеження. Це було зухвале ігнорування існуючих конституційних норм т. з. «демократичних» конституцій СРСР 1936 р, та 1977 р.

З набуттям у 1991 році незалежності Україна почала державне будівництво на принципах поваги до людини, рівності усіх перед законом, можливості національної самоідентифікації та розвитку національних потреб... Прийняті у той час закони базувалися на міжнародних стандартах дотримання основних прав і свобод людини та громадянина не зважаючи на його національність, конфесійну приналежність, расу, стать та ін..

Однім із перших прийнятих законів України спрямованих на реалізацію цих стандартів був Закон України «Про національні меншини» (1992 р.) (далі Закон).

Законодавець зробив конструкцію цього новітнього «поліетнічного» нормативного акту таким чином щоб він задовольняв інтереси не тільки адресату, а всьому Українському народу тобто громадян усіх національностей щодо побудови суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, Його положення відображали та реалізовували міжнародні стандарти в галузі дотримання прав і свобод людини та громадянина та той час.

У законі були визначені гарантії здійснення належних умов для реалізації і захисту прав усіх осіб, які належать до національних меншин України, збереження і розвитку їх мовної, культурної, етнічної, релігійної самобутності, забезпечення повноцінного розвитку як частини українського суспільства та ін.

Новелою Закону було визначення поняття національної меншини. «До національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою». (ст.3) (Про національні меншини України, 1992).

У свою чергу автор у своєму дисертаційному дослідженні щодо конституційно-правового положення грецької національної меншини та її асоціації в Україні пропонував іншу дефініцію визначення національної меншини, а саме: «До

національних меншин належать громадяни України, які постійно проживають на її території, не є домінуючою групою населення, не є українцями за походженням, бажають самоідентифікації в такій якості, прагнуть до реалізації своїх потреб, як самостійно, так і через організаційні об'єднання громадян, користуються юридичною і політичною рівністю щодо більшості» (Свірський, 2007).

Відповідно до чинного законодавства національні меншини (спільноти) повинні мати наступні обов'язкові ознаки це:

- 1) стала група громадян України;
- 2) не є етнічними українцями,
- 3) традиційно проживають на території України в межах її міжнародних визнаних кордонів;
- 4) об'єднані спільними етнічними, культурними, історичними, мовними та/або релігійними ознаками;
- 5) усвідомлюють свою приналежність до неї, виявляють прагнення зберегти і розвивати свою мовну, культурну, релігійну самобутність»

Конституція України (розд. 2) визначила перелік конституційних прав та обов'язків який наданий усім хто знаходиться на території України. Разом з тим, чинні етнозаконодавчі акти надають для вищезазначених спеціальних суб'єктів (етносів) додаткові права з метою реалізації ними своїх національних потреб.

Необхідно зазначити, що зі сталим розвитком національного життя етнospільнот в Україні, поглибленою інтеграцією України у європейську спільноту, виконання взятих на себе зобов'язань як передумова вступу до ЕС, спонукало Верховну Раду України 13.12.2022 р. прийняти новий Закон «Про національні меншини (спільноти). Разом з тим відповідно до перехідних положень він набуває чинності через шість місяців з дня його опублікування тобто з червня 2023 року. Цим Законом парламент зобов'язав Кабінет Міністрів України протягом 6 місяців розробити та затвердити Державну цільову програму для забезпечення розвитку єдності у розмаїтті національних меншин (спільнот) на 5-10 років.

З прийняттям у 2021 році Закону України «Про корінні народи України», врешті - решт була реалізована в повному обсязі ст. 11 Конституції України (Про корінні народи України, 2021).

Відповідно до Закону корінний народ України - автохтонна етнічна спільнота, яка сформувалася на території України, є носієм самобутньої мови і культури, має традиційні, соціальні, культурні або представницькі органи, самоусвідомлює себе корінним народом України, становить етнічну меншість у складі її населення і не має власного державного утворення за межами України.

Законом також визначений вичерпний перелік етносів України та місця їх розташування які підпадають під ознаки «корінний народ». Це кримські татари, караїми, кримчаки.

Підкреслимо сукупність обов'язкових елементів, що розкривають зміст поняттю «корінний народ» це:

- автохтонність (автохтони – гурт, етногенез який мешкає на данній території);
- етнічна спільнота;
- сформувалася на території України;
- є носієм самобутньої мови і культури;
- має традиційні, соціальні, культурні або представницькі органи;
- самоусвідомлює себе корінним народом України;
- становить етнічну меншість у складі її населення;
- не має власного державного утворення за межами України.

Вперше на законодавчому рівні була визначена правосуб'єктність корінних народів України, яка складається із наступних елементів – самовизначення, самоврядування, особливі політичні, правові, соціальні та культурні інститути, формуванню спроможностей територіальних громад,

Законом надані основоположні права корінних народів України, які базуються на принципах володіння в повному обсязі правами і свободами людини і громадянина, що визначені у низки міжнародних актів.

Це право на рівний правовий захист; визначення власної національної символіки та порядок її застосування; національну освіту та мову; відроджувати, використовувати, розвивати і передавати майбутнім поколінням свою історію, мову, традиції, писемність і літературу; відновлювати та зберігати об'єкти матеріальної та нематеріальної культурної спадщини на сталий розвиток та інші.

Необхідно зазначити, що Україна продовжує удосконалювати механізм реалізації правових положень Закону. Так Кабінетом Міністрів України 6 січня 2023 року ухвалено рішення про утворення Національної комісії з питань кримськотатарської мови. Цей консультативний – дорадчий орган функціонуватиме у складі представників залучених державних органів, а також Меджлісу кримськотатарського народу й мовознавців із наукових та освітніх установ.

Основне завдання нацкомісії – зберегти кримськотатарську мову, яка віднесена ЮНЕСКО до числа мов, що потребують захисту. А також – сприяння координації дій центральних і місцевих органів виконавчої влади з питань інституційного, організаційного й інформаційного забезпечення функціонування кримськотатарської мови. Створення цієї комісії є ще одним кроком на реалізацію та виконання положень Стратегії розвитку кримськотатарської мови на 2022–2032 роки (Кабінет Міністрів України, 2022).

На підставі викладеного автором зроблений аналіз який надає можливості здійснити порівняння та знайти як спільні риси так і відмінність у понятійному апараті між дефініцією «корінний народ» і «національна меншина»

Визначено. Корінні народи та національні меншини часто поділяють ті самі характеристики, і різниця між ними не завжди є чіткою.

Обидві групи: а) зазвичай перебувають не в домінуючому положенні в межах даної країни; б) їхні культури, мови чи релігійні вірування часто відрізняються від традицій більшості.

Однак, меншини не обов'язково мають тривалий родовий, традиційний та духовний зв'язок зі своїми землями, що є звичайною ознакою корінних народів.

Корінні народи як свідчить досвід також обов'язково зазнавали колонізації без їхньої згоди. Крім того, корінні народи не обов'язково чисельно поступаються:

Меншини можуть існувати в межах корінних народів, наприклад, серед етнічних та мовних підгруп.

Корінні народи виокремлюються з - поміж інших меншин ще й тим, що перші не мають власного державного утворення за межами України, тобто немає іншої державної сили, яка б забезпечувала розвиток такого етносу, збереження його історичної свідомості, традицій і культури, самобутності.

Висновки. В результаті проведеного дослідження на підставі виконання зазначеної у мети можливо зробити наступні висновки:

Конституційно-правове положення етноспільнот в Україні зазнало як занепад так і відродження. Тільки з набуттям Україною незалежності стався ренесанс реалізації етноспільнотами в повному обсязі загальних прав і свобод людини і громадянина так і можливість національних потреб.

Прийняті після набуття незалежності Україною прийняті спеціальні законодавчі акти у своїх конструкціях заклали основоположні принципи державної політики у сфері міжнародних відносин, визнання національних меншин (спільнот), корінних народів України самостійними суб'єктами правовідносин, визначення їх конституційно-правового положення які за своїм змістом та приписами спрямовані на захист прав і свобод

Таким чином, враховуючи вищевикладене можливо стверджувати, що в Україні створена розгалужена належна етноправова база яка втілила в себе усі національні та міжнародні стандарти щодо реалізації етноспільнотами які мешкають на її теренах основоположних та додаткових (притаманних для етноспільнот) прав і свобод людини і громадянина.

Бібліографічний список

- Декларація прав національностей України, 1991. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 53, ст. 799.
- Декларація про державний суверенітет України № 55-ХІІ, 1990. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*, 31, ст. 429.
- Постанова Про проголошення незалежності України № 1427-ХІІ, 1991. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*, 38, ст. 502.
- Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217А(ІІІ) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. Доступно: <<https://ips.ligazakon.net/document/MU48001D?an=287>>
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 1115/1/4. арк. 5–8.
- Закон України Про національні меншини України № 2494-ХІІ, 1992. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text>>
- Свірський, Б. М., 2007. *Конституційно-правове положення грецької національної меншини та її асоціації в Україні*. Кандидат наук. Дисертація. Київ : Інститут законодавства ВРУ.
- Закон України Про корінні народи України № 1616-ІХ, 2021. *Відомості Верховної Ради* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-%D1%96%D1%85#Text>>
- Кабінет Міністрів України, 2022. Розпорядження про схвалення Стратегії розвитку кримськотатарської мови на 2022–2032 роки № 224-р. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2022-%D1%80#Text>>
- ЦДАВО України, ф. 1063/2/2. арк. 2 – 6.
- ЦДАВО України, ф. 1115/1/ 4. арк. 9.
- ЦДАВО України, ф. 1115/1/5. арк. 10-11.
- Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України* [online]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>>

References

- Deklaratsiia prav natsionalnostei Ukrainy [Declaration of the Rights of Nationalities of Ukraine], 1991. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 53, st. 799 (in Ukrainian).
- Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy № 55-XII [Declaration on the State Sovereignty of Ukraine № 55-XII], 1990. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)*, 31, st. 429 (in Ukrainian).

- Postanova Pro proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy № 1427-XII [Decree on the Declaration of Independence of Ukraine № 1427-XII], 1991. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)*, 38, st. 502 (in Ukrainian).
- Zahalna deklaratsiia prav liudyny. Pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217A(III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 roku [Universal Declaration of Human Rights. Adopted and proclaimed by resolution 217A(III) of the UN General Assembly of December 10, 1948]. Available at: <<https://ips.ligazakon.net/document/MU48001D?an=287>> (in Ukrainian).
- Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine (TsDAVO of Ukraine), f. 1115/1/4. 5–8 (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro natsionalni menshyny Ukrainy № 2494-XII [Law of Ukraine On National Minorities of Ukraine № 2494-XII], 1992. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text>> (in Ukrainian).
- Svirskyi, B. M., 2007. *Konstytutsiino-pravove polozhennia hretskoi natsionalnoi menshyny ta yii asotsiatsii v Ukraini [The constitutional and legal status of the Greek national minority and its association in Ukraine]*. Kandydat nauk. Dysertatsiia. Kyiv : Instytut zakonodavstva VRU (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro korinni narody Ukrainy № 1616-IX [Law of Ukraine On Indigenous Peoples of Ukraine № 1616-IX], 2021. *Vidomosti Verkhovnoi Rady* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-%D1%96%D1%85#Text>> (in Ukrainian).
- Kabinet Ministriv Ukrainy, 2022. Rozporiadzhennia pro skhvalennia Stratehii rozvytku krymskotatarskoi movy na 2022–2032 roky № 224-r [Decree on the approval of the Strategy for the Development of the Crimean Tatar Language for 2022-2032 No. 224-r]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2022-%D1%80#Text>> (in Ukrainian).
- TsDAVO of Ukraine, f. 1063/2/2. 2–6 (in Ukrainian).
- TsDAVO of Ukraine, f. 1115/1/ 4. 9 (in Ukrainian).
- TsDAVO of Ukraine, f. 1115/1/5. 10-11 (in Ukrainian).
- Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996 № 254k/96-VR]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text>> (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 22.12.2022

Svirsky B.

CONSTITUTIONAL - LEGAL POSITION OF ETHNO-COMMUNITIES (NATIONAL MINORITIES, INDIGENOUS PEOPLES) IN UKRAINE

The Constitution of Ukraine (Art. 11) guarantees the promotion of ethnic, cultural, linguistic and religious identity of all indigenous peoples and national minorities of Ukraine. Adoption after the end of the Second World War, international documents confirm the fundamental rights to self-determination of all peoples, by virtue of which they freely establish their political status and freely carry out their economic, social and cultural development.

Studies of scientific sources of domestic and foreign scientists on the development and formation of the constitutional and legal position of ethno-national communities of Ukraine for the period of 1917 to the present have been made.

It was found out that with the creation of the UPR ethno-community that lived on its territory in accordance with the legal acts issued by the UPR, they had the opportunity to both identify and exercise the rights granted, to contribute to the development of the UPR. With the overthrow of the UPR in Soviet times in relation to national minorities, the authorities began to gradually implement repressive measures such as deportation of peoples, murders, restrictions on the realization of personal rights and freedoms, etc.

It is proved that only after Ukraine gained independence in 1991, ethno-national communities were able, on the basis of adopted laws, to start building national life again as part of the Ukrainian state.

As a result of the study, a list of guarantees provided by the state in the sphere of realization and/or protection of the rights of Ukrainian citizens belonging to ethnic communities has been identified and outlined.

The disclosed content of normative legal acts that regulate the existence of ethno-communities of Ukraine is: the Constitution of Ukraine, the laws of Ukraine "On national minorities (communities) of Ukraine", "On the indigenous peoples of Ukraine", the Declaration of the Rights of Nationalities of Ukraine, etc.

Attention is paid to the influence of international legal regulations on the definition of sustainable standards for the development of ethno-national life in Ukraine

It is proved that the current ethno-national legislation regulating the system of legal relations of ethno-communities is aimed at implementing and meeting their natural needs in cultural, informational and educational, religious, linguistic and other spheres, in order to collect and further resolve their own originality.

Common and distinctive features of the conceptual apparatus (definitions) regarding individual features that are inherent in ethno-communities have been identified

It has been determined and proved its own opinion that belongs to the category of controversy regarding the content of certain legal norms that are applied in the current legislation.

Key words: *national minorities (communities), indigenous peoples, self-identification, rights and freedoms, nation, universals, identity, rule of law, legal relations.*

УДК 347.91/.95:347.965.4]:004](477)

М. В. Шпак

НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ЕЛЕКТРОНІЗАЦІЇ ТА ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

У науковій статті досліджуються окремі питання правової допомоги у цивільному процесі в сучасних умовах в Україні. Автором стверджується, що через суттєву електронізацію цивільного судочинства дуже це впливає і на модифікації видів та форм правової допомоги, яка може надаватися у цивільному процесі України з боку відповідних суб'єктів у цивільних процесуальних правовідносинах.

Стверджується, що на сьогодні в Україні чимало внутрішньопереміщених громадян з тимчасово окупованих територій потребують юридичного захисту та правової підтримки з багатьох напрямків і сфер їх діяльності. У цьому контексті вибір адвокатів за допомогою Єдиного реєстру адвокатів України для внутрішньопереміщених осіб буде додатковим для вибору захисника своїх прав для справи у цивільному процесі.

Автор розмірковуючи про сучасні види правової допомоги у цивільному процесі України звертає увагу на те, що їх класифікації багато в чому залежать від виду конкретної справи, виду провадження, стадії розгляду судом справи. Також багато, що залежить від статусу сторони чи іншого учасника справи, якому вона може надаватися.

Ключові слова: *правова допомога, доступність правосуддя, цивільний процес, цивільне судочинство, суд.*

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-71-79

Постановка проблеми. Сучасний цивільний процес та сучасні цивільні процесуальні правовідносини за останні декілька років дуже змінилися і оновилися. Причини цьому різні. Однією з них є суттєве упровадження електронних ресурсів та електронних баз даних, які потрібні для ефективного функціонування і здійснення цивільного судочинства в Україні. Також, іншою причиною можливо назвати необхідність на проведення судових засідань в режимі відеоконференцій із справ, які за правилами Цивільного процесуального кодексу України підлягають розгляду у цивільному судочинстві.

Причому одним із важливих благ, яким можуть користуватися громадяни України та іноземці у ході судового розгляду та вирішенні цивільних справ у цивільному процесі України є правова допомога і її сучасні модифікації та види. Варто визнати, що ще на початку ХХІ століття дуже виправдано було те, що в Україні запрацювали інтернет-ресурси, де можна знайти інформацію про осіб, які мають статус адвокатів. На сьогоднішній день, цей ресурс має назву Єдиний реєстр адвокатів України. Користуючись цим ресурсом, заінтересований громадянин України чи іноземець мають можливість ознайомитися із інформацією про конкретного адвоката відповідно до певного регіону України та обрати собі адвоката, з яким можливим буде в перспективі укладення договору про надання правової допомоги, та як наслідок цього, отримання відповідних видів та форм цієї допомоги у ході розгляду судом цивільних та цивільно-процесуальних спорів.

Вважаємо, що станом на жовтень 2022 року цей ресурс є особливо актуальним. Пояснюємо тим, що враховуючи факт того, що на сьогодні в Україні чимало внутрішньопереміщених громадян з тимчасово окупованих територій потребують юридичного захисту та правової підтримки з багатьох напрямків і сфер їх діяльності. У цьому контексті вибір адвокатів за допомогою Єдиного реєстру адвокатів України для внутрішньопереміщених осіб буде додатковим для вибору захисника своїх прав для справи у цивільному процесі зокрема.

Крім Єдиного реєстру адвокатів України, можна також заінтересованим громадянам знайти поширену інформацію про реєстри адвокатів, які надають безоплатну правову допомогу. Це також є дуже важливим, оскільки малозабезпечені громадяни і громадяни з відповідними пільгами, також мають право та заслуговують на отримання відповідного юридичного супроводу та правової підтримки. Порядок отримання такої допомоги врегульовано чинним Законом України «Про безоплатну правову допомогу».

У цивільному процесі України судами розглядається дуже велика кількість справ. Це справи і позовного провадження, і наказного та окремого. В окремих випадках у цивільному судочинстві в вищезазначених видах проваджень може бути апеляційний та касаційний перегляд справи.

Також можливим є перегляд справи за нововиявленими та виключними обставинами за правилами, які передбачені статтею 423 Цивільного процесуального кодексу України.

У таких справах громадяни України чи іноземці можуть користуватися широким спектром різних опцій правової допомоги. Звичайно, що юрист не у всіх випадках зможе надати ці різні чи окремі з них види правової допомоги. У той же час, особа, яка має правовий статус адвоката зможе в більшій кількості випадків (порівняно з звичайним юристом) надати більший спектр правової допомоги по конкретних ситуаціях розгляду судом цивільних справ.

Мета, завдання, актуальність дослідження. Метою дослідження є проведення аналізу актуальних проблем правової допомоги у цивільному процесі. Завданням дослідження є вивчення питання надання правової допомоги в Україні по справам цивільного судочинства. Актуальність дослідження полягає у тому, що правова допомога у цивільному процесі суттєво оновилася за останнє десятиріччя та набула нового розвитку. Через це нові проблеми, які пов'язані із наданням такої правової допомоги потребують нового вивчення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідно звернути увагу, що дослідженням різних питань правової допомоги у цивільному процесі займалися такі відомі вчені у галузі цивільного процесуального права, як: Н. Ю. Сакара (Комаров та ін., 2011, с. 59; Комаров та ін., 2016, с. 310), Г. О. Світлична (Світлична, 2020, с. 1055).

Враховуючи те, що цивільний процес поняття багатогранне та широке за змістом і тлумаченням, варто звернути увагу на те, що питання правової допомоги у виконавчому провадженні досліджувалися також В. В. Масюком та М. Ю. Акуловою (Масюк та Акулова, 2017, с. 43), К. В. Гусаровим та Д. М. Сібільовим (Гусаров та Сібільов, 2019, с. 30). Також варто відмітити, що питання щодо договору про надання правової допомоги досліджувалося колективами авторів-науковців на сторінках правничої літератури з питань виконавчого провадження (Гусаров та ін., 2017, с. 39).

В цілому інтерес до вивчення та дослідження різних питань правової допомоги у цивільному процесі / цивільних справах здійснений також такими авторами, як: О. А. Логінов та О. О. Штефан (Логінов та Штефан, 2012, с. 52), В. В. Заботін (Заботін, 2018, с. 8), Т. А. Цувіна (Цувіна, 2015, с. 13), Л. М. Косовський (Косовський, 2017, с. 94), Г. О. Світлична (Гусаров та ін., 2018, с. 72; Гусаров та ін., 2020, с. 81), В. В. Комаров та

Н. Ю. Сакара (Комаров та ін., 2011, с. 441), С. С. Бичкова (Бичкова та Чурпіта, 2017, с. 60) та багато іншими.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розмірковуючи про сучасні види правової допомоги у цивільному процесі України варто відмітити, що їх класифікації багато в чому залежать від виду конкретної справи, виду провадження, стадії розгляду судом справи. Також багато, що залежить від статусу сторони чи іншого учасника справи, якому вона може надаватися.

Прикладами сучасних видів та форм правової допомоги у справах, що стосуються цивільних спорів, можна назвати наступні:

1) написання позовних заяв, скарг (апеляційних, касаційних), клопотань, інших процесуальних документів та подання їх в суд в електронній формі. Також у зв'язку з цим, важливо відмітити особливий розвиток Електронного суду у 2022 році в Україні;

2) написання та подання адвокатських запитів;

3) підготовка та подання за правилами частини 3 статті 183 Цивільного процесуального кодексу України проєктів ухвал, постановити, які просить адвокат як особа, яка надає правову (професійну правничу) допомогу своєму довірителю;

4) участь у судових засіданнях (як в класичному судовому засіданні, так і в режимі відеоконференцій по статті 212 Цивільного процесуального кодексу України) та виступи із промовами та демонстрацією доказової бази по справі, висловленням правової позиції по справі, а також участь у судових дебатах;

5) аналіз стану актуальної судової практики (яка є розміщеною в Єдиному державному реєстрі судових рішень) з метою формування її єдності;

6) листування із судом за допомогою електронної пошти із організаційних питань справи, у якій така допомога надається. Наприклад, подання в електронній формі клопотань щодо перенесення судових засідань через поважні та об'єктивні причини;

7) участь у перемовинах (в тому числі із застосуванням засобів інтернет комунікацій чи відеоконференції для зв'язку) із стороною опонентом. Наприклад, справа щодо розлучення. Адвокат сторони позивача бере участь у перемовинах із відповідачем або його адвокатом, який надає правову (професійну правничу) допомогу своєму клієнту (відповідачу);

8) звернення до нотаріусів (державних або приватних) з юридичних питань, які стосуються цивільної справи, у якій надається конкретна правова допомога. Наприклад, адвокат може звернутися до нотаріуса, щоб у нотаріальному порядку був засвідчений шлюбний договір між подружжям, у випадку, якщо один із учасників цього подружжя запросив собі цього конкретного адвоката з метою отримання правової (правничої) допомоги;

9) правова підтримка у ході виконавчого провадження по справі, яка судом розглянута та винесено конкретний вид судового рішення (залежно від провадження та стадії цивільного процесу) по такій справі. Особа, яка надає правову допомогу (особливо адвокат – який надає правничу допомогу) може звернутися в суд з метою отримання виконавчого листа. Наступним кроком є звернення або до органів Державної виконавчої служби або до приватних виконавців. Особливо варто звернути увагу на те, що станом на 22 жовтня 2022 року інститут приватних виконавців суттєво та жваво в Україні розвивається. Також в Україні на сьогодні діє Асоціація приватних виконавців України, що сприяє розвитку юридичної професії приватних виконавців. Варто відмітити, що вказана асоціація активну приймає участь у наукових заходах, що відбулись у юридичних ЗВО (Інститут приватних виконавців..., 2021).

Беручи до уваги вищезазначені міркування, варто відмітити, що на сьогодні професія адвоката є затребуваною і тісно пов'язаними із окремими питаннями правової

допомоги у цивільних справах. Наприклад, для адвоката це безпосередньо найширше стосується різних спектрів правової (правничої) допомоги по справам цивільного судочинства. Це в першу чергу пов'язується із переліком конкретних процесуальних прав, якими він може за правилами встановленими Цивільним процесуальним кодексом України користуватися при наданні такої допомоги.

Продовжуючи вищевикладене, варто визнати, що через суттєву електронізацію цивільного судочинства дуже це впливає і на модифікації видів та форм правової допомоги, яка може надаватися у цивільному процесі України з боку відповідних суб'єктів у цивільних процесуальних правовідносинах.

Варто звернути увагу на те, що на сьогодні є численними законодавчі ініціативи, у яких пропонується внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України, які прямо чи додатково зачіпають питання правової допомоги, що може надаватися у справі.

Так, варто відмітити, що на сайті Верховної Ради України є розміщений Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі представниками правничих професій, юридичними особами та фізичними особами-підприємцями (№ 7574-д від 11.10.2022) (Проект Закону, № 7574-д, 2022). Цим законопроектом крім перспектив оновлення інших нормативних актів, пропонується внесення чималої кількості змін до Цивільного процесуального кодексу України. Наприклад, однією із пропозицій (яка передбачена у тексті цього законопроекту) є ідея щодо перспектив доповнення до статті 14 цього кодексу нових положень про Електронний кабінет в підсистемі ЄСІТС. Ще важливо з поміж іншого відмітити, що планується розширення приписів статей 43 та 49 Цивільного процесуального кодексу України, які регулюють питання прав та обов'язків учасників справи та процесуальних прав та обов'язків сторін відповідно. До цих статей пропонуються цікаві ідеї щодо надсилання/подання заяв в електронній формі.

Ще дуже важливим є звернення уваги на ідеї, які викладені у тексті вищезазначеного законопроекту щодо перспектив розширення вимог до позовних заяв, складення яких регулюється правилами статті 175 Цивільного процесуального кодексу України. У цьому законопроекті пропонується, до чинних вимог до позовних заяв додати нові вимоги щодо вказівки про наявність або відсутність електронного кабінету.

На наш погляд, у разі прийняття таких змін до Цивільного процесуального кодексу України, потребуватимуть оновлення знань з цих нових ідей (у разі їх прийняття) для осіб, які складатимуть і подаватимуть в суди першої інстанції позовні заяви у порядку статті 175 цього кодексу. Логічно вважати, що у випадку, якщо особа, яка не виконає вимоги пункту 2 частини 3 статті 175 щодо зокрема вказівки про відомість про наявність/відсутність електронного кабінету, суд вправі буде залишити цю позовну заяву без руху в порядку статті 185 Цивільного процесуального кодексу України.

У зв'язку з вищевикладеним, вважаємо, що знання таких вищевказаних пропозицій, які втілені у тексті аналізованого законопроекту допоможуть особам, які зараз надають правову допомогу у справах (що підлягають розгляду у порядку цивільного судочинства за правилами Цивільного процесуального кодексу України), на перспективу розуміти потенційні нові вимоги до позовних заяв. І це, як наслідок, допоможе зменшити вірогідність помилок у майбутньому щодо невказання необхідних вимог до тексту позовних заяв щодо електронних кабінетів. І через це, ймовірно меншими будуть кількість ситуацій, коли суди залишатимуть без руху позовні заяви через вищевказані обставини.

Також цікавим є те, що пропонуються у тексті вищезазначеного законопроекту розширити вимоги до вказання даних (відомостей) про наявність/відсутність

електронного кабінету до відзиву, особливості складення якого регулюються статтею 178 Цивільного процесуального кодексу України. Тому особам, які надаватимуть правову допомогу у цивільних справах сторонам відповідачів у разі прийняття вищезазначеного законопроекту потрібно буде враховувати ці потенційні нові вимоги до складання відзивів.

Також варто відмітити, у тексті вищенаведеного законопроекту пропонується, статтю 356 Цивільного процесуального кодексу України (яка регулює вимоги до апеляційних скарг), статтю 392 Цивільного процесуального кодексу України (яка регулює вимоги до касаційних скарг) і статтю 426 (яка регулює вимоги до заяв про перегляд судових рішень суду за нововиявленими та виключними обставинами) доповнити новими положеннями щодо відомостей про наявність або відсутність електронного кабінету. Тому, беручи це до уваги, припускаємо, що у випадку прийняття таких змін, особам, які надаватимуть правову допомогу в цивільному процесі у разі наявності таких нових вимог до вищезазначених скарг та заяв потрібно буде знати і при складанні таких документів їх практично реалізовувати.

Отже, беручи до уваги описані питання, які стосуються тематики правової допомоги у цивільному процесі, варто відмітити, що сучасна нормативна база з цього питання представлена значною кількістю різних положень.

Висновок і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, беручи до уваги те, що на сьогодні питання надання правової допомоги врегульовані Цивільним процесуальним кодексом України, варто констатувати, що є актуальними, важливими та необхідними подальші наукові пошуки з цієї тематики цивільного процесуального права.

Враховуючи регулярні нововведення в Цивільний процесуальний кодекс України, Закон України «Про безоплатну правову допомогу», Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Закон України «Про виконавче провадження», Закон України «Про судовий збір» варто враховувати те, що ці нормативні джерела безпосередньо або додатково (побічно) мають відношення до питань надання правової допомоги заінтересованим особам на різних стадіях та провадженнях цивільного процесу.

Отже, дослідивши проблему надання правової допомоги у цивільному процесі на сучасному етапі розвитку цивільного процесуального законодавства та практики її реалізації в порядку цивільного судочинства України, варто підкреслити, що вищезазначений вид юридичної допомоги станом на жовтень 2022 року є важливим, затребуваним та суспільно корисним.

Якість такої допомоги суттєво залежить від рівня кваліфікації осіб, які мають право у порядку передбаченого чинним законодавством України її надавати. У зв'язку з цим, вкрай залишається важливим питання необхідності якісної підготовки висококваліфікованих юридичних кадрів при здобутті ними вищої освіти у сфері права рівнів бакалаврів та магістрів у ЗВО України.

Тому, при здобутті такої освіти є виправданим і корисним те, що у ході навчання здобувачі вказаної освіти приділяють увагу таким навчальним (освітнім) компонентам, у яких передбачена можливість отримувати нові знання та поглиблювати свої практичні навички зі складання різних процесуальних документів у цивільних справах (наприклад, позовні заяви, відзиви, апеляційні та касаційні скарги, клопотання тощо). Це, на наш погляд, суттєво допомагає здобувачам вищої освіти бути більш підготовленими до практичної роботи в перспективі, у тому числі і для майбутнього надання різних видів правової допомоги по справам, які стосуватимуться цивільних процесуальних правовідносин.

У зв'язку з цим, можливими напрямками для дослідження нових перспективних питань та засад надання правової допомоги (професійної правничої як її особливого виду) у цивільному процесі, на нашу думку, можна назвати наступні:

- 1) європейські та міжнародні стандарти надання правничої та юридичної допомоги по справах, що підлягають розгляду у порядку цивільного судочинства;
- 2) питання підвищень кваліфікацій суб'єктів, які можуть надавати безоплатну правову допомогу відповідно до приписів Закону України «Про безоплатну правову допомогу»;
- 3) особливості надання правової допомоги у дистанційному форматі за допомогою інтернет зв'язку;
- 4) проблеми надання правової допомоги у міжнародному цивільному процесі;
- 5) питання комунікацій з приватними виконавцями у ході надання правової допомоги довірцелям на стадії виконання судового рішення по цивільним справам.

Бібліографічний список

- Бичкова, С. С. та Чурпіта, Г. В., 2017. Цивільне процесуальне право. В: О. Д. Святоцький, Р. О. Стефанчук та О. М. Дроздов (ред.) *Кваліфікаційний (адвокатський) іспит: навч. посібник для осіб, які виявили бажання стати адвокатом* : у 17 кн. К. : Ін Юре, кн. 6.
- Гусаров, К. В. та Сібільов, Д. М., 2019. *Виконавче провадження : навчальний посібник для підготовки до іспитів*. Харків: Право.
- Гусаров, К. В., Жушман, М. В., Кравцов, С. О. та ін., 2018. *Цивільний процес : навчальний посібник*. Харків : Право.
- Гусаров, К. В., Жушман, М. В., Кравцов, С. О. та ін., 2020. *Цивільний процес : навчальний посібник*. Харків : Право.
- Гусаров, К. В., Червинська, М. Є., Мазур, Л. М. та ін., 2017. *Виконавче провадження : навчальний посібник для здобувачів вищ. освіти*. Харків : Право.
- Заботін, В. В., 2018. *Право на правову допомогу в цивільному судочинстві*. Кандидат наук. Автореферат. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.
- Інститут приватних виконавців: актуальні проблеми практики. В: К. В. Гусаров (ред.) *Матеріали круглого столу, присвяченого сучасним питанням діяльності приватних виконавців в Україні*. Харків, 15 червня 2021 р. Харків : ТОВ «Оберіг», 94 с. [online].
Доступно:
<https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2020/Gusarov_2021.pdf> (Дата звернення: 22.10.2022).
- Комаров, В. В., Бігун, В. А., Баранкова, В. В. та ін., 2011. *Курс цивільного процесу : підручник*. В: В. В. Комаров (ред.). Харків : Право.
- Комаров, В. В., Гусаров, К. В., Сакара, Н. Ю. та ін., 2016. *Цивільне судочинство України: основні засади та інститути : монографія*. В: В. В. Комаров (ред.). Х. : Право.
- Комаров, В. В., Луспенник, Д. Д., Радченко, П. І. та ін., 2011. *Позовне провадження: монографія*. В: В. В. Комаров (ред.). Х. : Право.
- Косовський, Л. М., 2017. *Судочинство у цивільних справах з іноземним елементом : монографія*. Харків : Право.
- Логінов, О. А. та Штефан, О. О., 2012. *Цивільний процес України : навчальний посібник*. К. : Юрінком Інтер.
- Масюк, В. В. та Акулова, М. Ю., 2017. *Виконавче провадження у схемах і таблицях : навчальний посібник*. Харків : Право.

- Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі представниками правничих професій, юридичними особами та фізичними особами-підприємцями № 7574-д, 2022. [online]. Доступно: <<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40629>> (Дата звернення: 22.10.2022).
- Світлична, Г. О., 2020. Представництво у цивільному судочинстві в контексті реформаторських заходів щодо правосуддя. *Liber Amicorum Вячеслав Комаров В: Т. Комарова (ред.)*. Харків : Право, с. 1054–1063.
- Цувіна, Т. А., 2015. *Право на суд у цивільному судочинстві: монографія*. Х.: Слово.

References

- Bychkova, S. S. ta Churpita, H. V., 2017. Tsyvilne protsesualne pravo [Civil procedural law]. V: O. D. Sviatotskyi, R. O. Stefanchuk ta O. M. Drozdov (eds.) *Kvalifikatsiyni (advokatskyi) ispyt: navch. posibnyk dlia osib, yaki vyivayly bazhannia staty advokatom [Qualification (lawyer) exam: education. a guide for people who want to become a lawyer]*: in 17 books. K. : In Yure, book 6 (in Ukrainian).
- Husarov, K. V. and Sibilov, D. M., 2019. *Vykonavche provadzhennia : navchalnyi posibnyk dlia pidhotovky do ispytiv [Executive proceedings: study guide for exam preparation]*. Kharkiv: Pravo (in Ukrainian).
- Husarov, K. V., Chervynska, M. Ye., Mazur, L. M. ta in., 2017. *Vykonavche provadzhennia : navchalnyi posibnyk dlia здобувачив vyshch. osvity [Executive proceedings: a study guide for higher education applicants. education]*. Kharkiv : Pravo (in Ukrainian).
- Husarov, K. V., Zhushman, M. V., Kravtsov, S. O. ta in., 2018. *Tsyvilnyi protses : navchalnyi posibnyk [Civil process: study guide]*. Kharkiv : Pravo (in Ukrainian).
- Husarov, K. V., Zhushman, M. V., Kravtsov, S. O. ta in., 2020. *Tsyvilnyi protses : navchalnyi posibnyk [Civil process: study guide]*. Kharkiv : Pravo (in Ukrainian).
- Institut pryvatnykh vykonavtsiv: aktualni problemy praktyky [Institute of private performers: actual problems of practice]. In: K. V. Husarov (ed.) *Materialy kruhloho stolu, prysviachenoho suchasnym pytanniam diialnosti pryvatnykh vykonavtsiv v Ukraini*. Kharkiv, 15 chervnia 2021 r. Kharkiv : TOV «Oberih», 94 s. [online]. Available at: <https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2020/Gusarov_2021.pdf> (Accessed 22.10.2022) (in Ukrainian).
- Komarov, V. V., Bihun, V. A., Barankova, V. V. ta in., 2011. *Kurs tsyvilnoho protsesu : pidruchnyk [Civil procedure course: textbook]*. In: V. V. Komarov (ed.). Kharkiv : Pravo (in Ukrainian).
- Komarov, V. V., Husarov, K. V., Sakara, N. Yu. ta in., 2016. *Tsyvilne sudochynstvo Ukrainy: osnovni zasady ta instytuty : monohrafiia [Civil justice of Ukraine: basic principles and institutions: monograph]*. In: V. V. Komarov (ed.). Kh. : Pravo (in Ukrainian).
- Komarov, V. V., Luspenyk, D. D., Radchenko, P. I. ta in., 2011. *Pozovne provadzhennia: monohrafiia [Legal proceedings: a monograph]*. In: V. V. Komarov (red.). Kh. : Pravo (in Ukrainian).
- Kosovskyi, L. M., 2017. *Sudochynstvo u tsyvilnykh spravakh z inozemnym elementom : monohrafiia [Jurisdiction in civil cases with a foreign element: monograph]*. Kharkiv : Pravo (in Ukrainian).
- Lohinov, O. A. ta Shtefan, O. O., 2012. *Tsyvilnyi protses Ukrainy : navchalnyi posibnyk [Civil process of Ukraine: study guide]*. K. : Yurinkom Inter (in Ukrainian).

- Masiuk, V. V. ta Akulova, M. Yu., 2017. *Vykonavche provadzhennia u skhemakh i tablytsiakh: navchalnyi posibnyk [Executive proceedings in schemes and tables: a study guide]*. Kharkiv : Pravo (in Ukrainian).
- Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo oboviazkovoї reiestratsii ta vykorystannia elektronnykh kabinetiv v Yedynii sudovii informatsiino-telekomunikatsiinii systemi predstavnykamy pravnychkykh profesii, yurydychnymy osobamy ta fizychnymy osobamy-pidprijemtsiamy № 7574-d [Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Mandatory Registration and Use of Electronic Cabinets in the Unified Judicial Information and Telecommunication System by Representatives of Legal Professions, Legal Entities, and Individual Entrepreneurs No. 7574-d], 2022. [online]. Available at: <<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40629>> (Accessed 22.10.2022) (in Ukrainian).
- Svitlychna, H. O., 2020. Predstavnytstvo u tsyvilnomu sudochynstvi v konteksti reformatorskykh zakhodiv shchodo pravosuddia [Representation in civil proceedings in the context of justice reform measures]. *Liber Amicorum Viacheslav Komarov* In: T. Komarova (ed.). Kharkiv : Pravo, p. 1054–1063 (in Ukrainian).
- Tsuvina, T. A., 2015. *Pravo na sud u tsyvilnomu sudochynstvi: monohrafiia [The right to a trial in civil proceedings: a monograph]*. Kh.: Slovo (in Ukrainian).
- Zabotin, V. V., 2018. *Pravo na pravovu dopomohu v tsyvilnomu sudochynstvi [The right to legal aid in civil proceedings]*. Kandydat nauk. Avtoreferat. Kharkiv: Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 16.12.2022

Shpak M.

PROVIDING LEGAL AID IN CIVIL PROCESS IN THE MODERN CONDITIONS OF ELECTRONIZATION AND DIGITALIZATION CIVIL PROCEDURAL LEGAL RELATIONS

In the scientific article studying problems of legal aid in civil process.

In the civil process of Ukraine, the courts consider a very large number of cases. These are cases of lawsuit proceedings, and injunctive and separate cases.

In some cases, in civil proceedings in the above-mentioned types of proceedings, there may be an appellate and cassation review of the case.

It is also possible to review the case in newly discovered and exceptional circumstances according to the rules provided for in Article 423 of the Civil Procedure Code of Ukraine.

In such cases, citizens of Ukraine or foreigners can use a wide range of different options of legal aid.

Reflecting on modern types of legal aid in the civil process of Ukraine, it is worth noting that their classification largely depends on the type of specific case, the type of proceedings, and the stage of the court's consideration of the case.

There is also much that depends on the status of the side of the case or other participant in the case to whom it can be provided.

It should be recognized that due to the significant electronicization of civil proceedings, this has a great impact on the modification of the types and forms of legal assistance that can be provided in the civil process of Ukraine by the relevant subjects in civil procedural legal relations.

Having studied the problem of providing legal aid in civil proceedings at the actual stage of the development of civil procedural legislation and the practice of its implementation in the civil justice of Ukraine, it is worth emphasizing that the above-mentioned type of legal aid as of October 2022 is important, in demand and socially useful.

The quality of such assistance depends significantly on the level of qualification of persons who have the right in accordance with the current legislation of Ukraine to providing it.

In this regard, remains very important the question of the need for quality training highly qualified legal personnel when they obtaining higher education in the sphere of law bachelor's and master's levels at the Higher Education Institution of Ukraine.

So, when obtaining such an education, it is important to study by the students educational components about practical skills in drafting various procedural documents in civil cases (for example, claims, appeals and cassational complaints etc).

This, significantly helps students to be more prepared for practical work in the future, including providing various types of legal assistance (aid) in cases civil procedural legal relations.

Key words: *legal aid, access to justice, civil process, civil justice, court.*

УДК 346.9

Ю.М. Павлюченко

ЗДІЙСНЕННЯ ФУНКЦІЙ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЗАВДАННЯ ЮРИДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ

У статті розкривається практичне значення функцій господарсько-правової відповідальності та обґрунтовується, що здійснення цих функцій має виступати завданням юридичного обслуговування у сфері господарювання. Проаналізовано наукові погляди на перелік та зміст функцій господарсько-правової відповідальності, проведено короткий аналіз положень Господарського кодексу України та практики його застосування. Обґрунтовано зв'язок функцій господарсько-правової відповідальності з охоронною функцією господарського права та загальними функціями юридичної відповідальності. Конкретизовано, що на сучасному етапі практичне значення мають штрафна (каральна), компенсаційно-відновлювальна, стимулююча та інформаційна функції господарсько-правової відповідальності, розкрито їх зміст. Сформульовано декілька тез щодо цих функцій господарсько-правової відповідальності, які важливо враховувати при здійсненні юридичного обслуговування суб'єктів господарювання.

Ключові слова: господарська діяльність, підприємництво, суб'єкт господарювання, господарський договір, захист прав та інтересів, господарсько-правова відповідальність, функції юридичної відповідальності, юридичне обслуговування.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-80-90

Постановка проблеми. Господарська діяльність і підприємництво, зокрема, мають здійснюватися в режимі дотримання законності, не порушення прав і законних інтересів інших учасників господарських відносин. На практиці вирішенню цього завдання сприяє правильна організація юридичного обслуговування, яким будуть охоплюватися всі сфери діяльності та всі відносини суб'єкта господарювання, у тому числі й відносини щодо господарсько-правової відповідальності.

Практична цінність господарсько-правової відповідальності розкривається через виконувани нею функції. Слід визнати, що ринкові умови здійснення господарської діяльності, розвиток підприємництва істотно вплинули як на законодавче регулювання відносин щодо господарсько-правової відповідальності, так і на види функцій цієї відповідальності та їх змістовне наповнення. При цьому нечітке усвідомлення функцій господарсько-правової відповідальності суб'єктами юридичного обслуговування може призводити до недосягнення мети цієї відповідальності, до залишення без захисту порушених прав і законних інтересів, і, відповідно, до незадоволення суб'єктів господарювання.

Спеціальні положення щодо господарсько-правової відповідальності вперше консолідовано було закріплено у Господарському кодексі України (далі – ГКУ), який містить спеціальний розділ, присвячений відповідальності за правопорушення у сфері господарювання. Також положення щодо господарсько-правової відповідальності містяться у статтях інших глав ГКУ. Природньо, що у ГКУ не закріплено функції господарсько-правової відповідальності, проте положення цього Кодексу є основним джерелом для наукових досліджень цього питання.

Серед науковців питання господарсько-правової відповідальності активно досліджували О. А. Беляневич, А. Г. Бобкова, О. М. Вінник, О. А. Заярний, О. О. Кикоть, В. К. Мамутов, Г. В. Пронська, В. С. Щербина та багато інших. Разом з тим, попри значну розробку питань господарсько-правової відповідальності, однозначної думки щодо її функцій допоки не склалося. Щодо юридичного обслуговування, то у сучасній юридичній науці цьому питанню приділяється замало уваги. Проте, істотна зміна засад здійснення господарської діяльності, суб'єктного складу учасників господарських відносин, розвиток підприємництва, підсилення практичного значення господарсько-правової відповідальності для конкретних суб'єктів та сфери господарювання у цілому, роблять актуальними питання функцій господарсько-правової відповідальності, їх усвідомлення та забезпечення досягнення при здійсненні юридичного обслуговування суб'єктів господарювання.

Мета статті полягає у конкретизації функцій господарсько-правової відповідальності на сучасному етапі та формулюванні основних тез щодо юридичного обслуговування суб'єктів господарювання по забезпеченню виконання цих функцій.

У разі скоєння суб'єктами господарювання або іншими учасниками господарських відносин правопорушень, мають бути засоби впливу на порушників з метою захисту порушених прав та інтересів, відновлення господарського правопорядку. Таким засобом розглядають господарсько-правову відповідальність, покладаючи на неї певні функції.

Г. В. Пронська відзначила належність функцій господарсько-правової відповідальності до наукового рівня пізнання, зазначивши, що функції визначаються на основі аналізу чинного законодавства та практики його застосування (Пронська, 2013, с. 651). Не заперечуючи проти цього, варто наполягати й на важливості функцій цього виду юридичної відповідальності для практичної сфери господарювання, особливо для суб'єктів юридичного обслуговування.

Серед декількох визначень терміну «функція» в рамках цього дослідження доречно вести мову про його значення як ролі, яку виконує елемент соціальної системи, про його призначення (Бурячок та Гнатюк, 1979, с. 653). В подібному контексті О.М. Вінник визначила функції господарсько-правової відповідальності як напрями дії цього виду юридичної відповідальності, той господарський результат, який настає у результаті застосування відповідальності (Вінник, 2009, с. 387).

Аналіз різних джерел свідчить про відсутність єдиного сформованого підходу щодо переліку функцій господарсько-правової відповідальності. Як вбачається, початок формування наукових поглядів на функції господарсько-правової відповідальності лежить в радянському періоді історії України. Господарсько-правова відповідальність розглядалась по суті майновою відповідальністю, на яку покладалися такі функції як: 1) стимулююча, поряд із якою називалися попереджувальна, превентивна, виховна; 2) відновлювальна або ж функція відшкодування чи компенсації; 3) сигналізаційна або контрольна. На думку інших дослідників тієї епохи господарсько-правова відповідальність виконує стимулюючу, компенсаційну та виховну функції (Лаптев и Занковский, 2006, с. 879). В результаті відбулося подрібнення функцій господарсько-правової відповідальності і поява різних назв подібних функцій. Певне узагальнення наукових поглядів радянського періоду подано у підручнику господарського права під редакцією В. К. Мамутова. Зокрема, господарсько-правовій відповідальності притаманні: 1) стимулююча (штрафна, попереджувальна); 2) компенсаційна (відновлювальна); 3) обліково-інформаційна (сигналізаційна, контрольна) функції (Мамутов и др., 2002, с. 879).

Подібний підхід до функцій господарсько-правової відповідальності спостерігається і в наступному періоді, після переходу до ринкових умов здійснення

господарської діяльності та активного розвитку підприємництва. Зокрема, деякі дослідники висловлювали думки, що у сфері підприємництва відповідальність має виконувати компенсаційну функцію, тобто відшкодування майнових втрат потерпілої сторони за рахунок правопорушника, а також попереджувальну, сигналізаційну, коригувальну функції (Лаптев и Занковский, 2006, с. 497). Широкий перелік функцій господарсько-правової відповідальності наведений у роботі А. Шпомер, а саме: компенсаційно-відновлювальна, стимулююча, попереджувальна, превентивна (запобіжна), контрольно-інформаційна, сигналізаційна, регулююча (адміністративна) (Шпомер, 2002, с. 8).

У навчальній господарсько-правовій літературі також подається різний набір функцій господарсько-правової відповідальності: 1) відновлювально-компенсаційна, попереджувально-стимулююча, сигналізаційна (обліково-інформаційна) (Пронська, 2013, с. 651-653); 2) стимулююча (попереджувальна), компенсаційна (відновлювальна), інформаційна (сигналізаційна) (Бобкова, 2018, с. 281).

Заслуговує на увагу підхід О. М. Вінник, яка виділила дві групи функцій господарсько-правової відповідальності. До першої групи професорка віднесла попереджувально-стимулюючу та штрафну функції, які притаманні будь-яким видам юридичної відповідальності; а до другої групи, тобто спеціальних функцій господарсько-правової відповідальності, компенсаційно-відновлювальну, інформаційну та сигналізаційну (Вінник, 2009, с. 387).

Господарсько-правова відповідальність, займаючи самостійне місце в галузі господарського права, водночас є частиною міжгалузевого інституту юридичної відповідальності, концептуальні положення якого розроблено в теорії права. Зокрема, юридичній відповідальності відведено важливе місце у правовому регулюванні суспільних відносин як важелів впливу на поведінку різних осіб.

У теорії права виділяють дві основні функції права. Першою виступає регулююча функція, тобто упорядкування суспільних відносин шляхом комплексного впливу і запровадження єдиних підходів до повторюваних відносин на основі принципів соціальної справедливості, що сприяє досягненню системності та стабільності, попередженню конфліктів між різними учасниками суспільних відносин. Другою є охоронна функція права, яку змальовують логічно пов'язаною із першою та необхідною для забезпечення здійснення першої функції права. Охоронна функція права спрямована на підтримку правопорядку, на забезпечення правильного використання, повного і неухильного виконання і дотримання приписів правової норми. Юридичну відповідальність пов'язують саме з охоронною функцією права, коли в результаті застосування засобів державного примусу юридична відповідальність з площини об'єктивної реальності переходить в конкретні охоронні відносини (Каленіченко, 2018, с. 67). З урахуванням такого основного соціального призначення юридичної відповідальності її функції у різні часи досліджували багато науковців. Зокрема, у різній мірі це питання розглядали С.С. Алексєєв, С.М. Братусь, О.Є. Лейст, Д.А. Липинський, М.Є. Малєїн, О.В. Малько, С.О. Комаров, Н.М. Онищенко, Н.М. Пархоменко, О.Ф. Скакун та ще багато інших. На сучасному етапі відбувається узагальнення та переосмислення їх наукового доробку, здійснюється конкретизація переліку та змісту функцій юридичної відповідальності, зокрема й у межах окремих галузей права.

Варто навести думку, що юридична відповідальність здійснює правоохоронну і виховну функції, через які реалізується охорона суспільних відносин. При цьому правоохоронна функція юридичної відповідальності включає правовідновлюючу і каральну, а виховна – функції спеціальної та загальної превенції (Оніщенко, 2009, с. 82).

Всі види юридичної відповідальності спрямовані на охорону суспільних відносин відповідної сфери. Застосування господарсько-правової відповідальності є складовою охоронної функції господарського права. Варто зазначити, що згідно ч. 2 ст. 20 ГКУ усі форми господарсько-правової відповідальності віднесено до способів захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання. Ці законодавчі положення підтверджують зв'язок господарсько-правової відповідальності з охороною функцією та охоронними правовідносинами, оскільки захист прав і законних інтересів учасників відносин у сфері господарювання є центральною складовою охоронної функції господарського права (Коваль та Павлюченко, 2019, с. 26), а господарсько-правова відповідальність може розглядатися частиною більш ємного явища – захисту прав і законних інтересів учасників господарських відносин.

У сучасних дослідженнях також простежується тенденція виділення функцій юридичної відповідальності у приватному та публічному праві. Наприклад, О.В. Зелена зробила висновок, що у приватному праві до функцій юридичної відповідальності віднесено охоронну, регулятивну, виховну (превентивну), каральну, поновлювальну, заохочувальну (стимулювання) та пізнавальну (інформаційну), доповнивши цей перелік оціночно-орієнтаційною функцією (Зелена, 2014, с. 4). При цьому господарсько-правова відповідальність функціонує на основі поєднання норм публічно-правового та приватно-правового характеру (Кикоть, 2013, с. 5), що безпосереднім чином позначається на функціях цієї відповідальності. Погоджуючись з О.М. Вінник та іншими дослідниками в тому, що господарсько-правовій відповідальності властиві функції юридичної відповідальності, все ж варто наполягати не на механічному їх перенесенні, а на певній трансформації з урахуванням специфіки сфери господарювання, господарської діяльності та підприємництва, зокрема, кола суб'єктів господарювання, поєднанні законодавчого та договірною регулювання відносин щодо цієї відповідальності при наявності широких можливостей у суб'єктів господарювання з встановлення та застосування господарських санкцій.

Господарсько-правова відповідальність реалізується через чотири форми, а саме: відшкодування збитків, сплату штрафних санкцій, застосування оперативно-господарських санкцій, застосування адміністративно-господарських санкцій, завдяки яким і можна більш конкретно судити про функції цієї відповідальності на практиці.

Так, спираючись на вищевикладене, можна висловити певні міркування щодо виховної функції. На сучасному етапі неможливо цілком підтримати її включення до функцій саме господарсько-правової відповідальності з огляду на те, що виховання є процесом впливу і формування особистості. Проте основними суб'єктами, до яких застосовуються міри господарсько-правової відповідальності, є суб'єкти господарювання – юридичні особи та фізичні особи-підприємці, щодо яких здійснення виховної функції є досить опосередкованим. Додатковим аргументом слугує зміст господарських санкцій, оскільки загальновідомо, що господарсько-правова відповідальність є економічною по суті та юридичною за формою. Тобто застосування господарсько-правової відповідальності, у першу чергу, призводить до економічних обмежень та ущемлення економічних інтересів правопорушника.

Щодо штрафної функції, яка означає покарання за вчинення правопорушення шляхом позбавлення певних матеріальних чи нематеріальних благ, встановлення певних особистих, майнових або організаційних обмежень для правопорушника (Оніщенко, 2009, с. 84), то вважається що таке функція здебільшого не властива господарсько-правовій відповідальності. Функція юридичної відповідальності такого змісту також називається каральною або репресивною. Ця функція вбачається логічною для юридичної відповідальності і важливою для здійснення інших її функцій (виховної

тощо). Науковці-господарники переважно пов'язують штрафну функцію господарсько-правової відповідальності із так званою штрафної неустойкою та, наприклад, адміністративно-господарськими штрафами у сфері обмеження конкуренції, які застосовуються за порушення, що не завдали шкоди, проте створили загрозу обмеження конкуренції на ринку (Вінник, 2009, с. 387). Іншими словами, у сфері господарювання штрафна функція юридичної відповідальності розуміється як несення додаткових економічних обтяжень за вчинене правопорушення порівняно з причиненими збитками або несення обтяжень за відсутності збитків. До того ж штрафна функція певною мірою протиставляється компенсаційно-відновлювальній функції.

Такий підхід не є безспірним з наступних міркувань. По-перше, саме визначення господарсько-правової відповідальності як несення (терпіння) негативних економічних наслідків, що є результатом застосування господарських санкцій, сформульоване свого часу В.К. Мамутовим, вказує на зв'язок відповідальності із покаранням правопорушника. По-друге, низка господарських санкцій, зокрема оперативно-господарські та адміністративно-господарські санкції, мають першочерговий вплив на порушника, припиняючи порушення та/або попереджаючи його вчинення у майбутньому. З урахуванням викладеного, у розумінні покарання штрафна функція юридичної відповідальності притаманна й господарсько-правової відповідальності. При здійсненні юридичного обслуговування суб'єктів господарювання має важливе значення чітке усвідомлення цієї функції господарсько-правової відповідальності та виконання завдання щодо забезпечення її здійснення, проте таке завдання не може бути самоціллю юридичного обслуговування.

Переходячи до аналізу спеціальних функції господарсько-правової відповідальності, варто зацентувати увагу на декількох основних тезах, сформульованих на основі аналізу різних джерел (Мамутов, 2002, с. 881-882; Оніщенко, 2009, с. 82-85; Новошицька, 2017). Так, функції господарсько-правової відповідальності розглядають залежно від часових (до або після вчинення правопорушення) та суб'єктних чинників (правопорушник або потерпіла сторона); простежується тенденція до виділення домінуючої функції для певних форм господарсько-правової відповідальності; здійснюється оцінка функцій з урахуванням нових економічних умов здійснення господарської діяльності, активного розвитку підприємництва, необхідності підтримки і покращення стану правового господарського порядку. Отже, нижче будуть виділені функції господарсько-правової відповідальності, здійснення яких має виступати завданнями юридичного обслуговування у сфері господарювання.

Цей перелік можна почати з стимулюючої функції, яку також називають попереджувально-стимулюючою, обґрунтовуючи її притаманність всім формам господарсько-правової відповідальності. Водночас науковці-господарники наповнюють цю функцію різним змістом. Так, одні вважають, що має місце негативне стимулювання, оскільки застосування санкцій спонукає в майбутньому змінити поведінку на правомірну (Мамутов, 2002, с. 879). Інші науковці стверджують, що сама загроза застосування санкцій примушує суб'єктів господарювання діяти правомірно аби упередити для себе настання негативних наслідків (Вінник, 2009, с. 387) У зв'язку з цим у літературі висловлюється думка, що господарсько-правова відповідальність виконує стимулюючу функцію лише до вчинення порушення.

Обидві висловлені думки заслуговують на увагу. При цьому попереджувально-стимулююча функція має зв'язок з такою складовою юридичної відповідальності, як позитивна відповідальність. Узагальнено позитивну відповідальність розуміють як обов'язок правомірно діяти, відповідально ставитися до своїх зобов'язань, вона існує у звичайних правовідносинах і не пов'язана з правопорушенням (Оніщенко, 2009, с. 20).

Очікується, що встановлення господарських санкцій у законі та/або у договорі має стимулювати правомірну поведінку суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин, а ефект від негативного стимулювання буде досягнуто лише у разі несення правопорушником негативних економічних наслідків як результату застосування господарських санкцій.

Ще однією функцією господарсько-правової відповідальності називають компенсаційну, вважаючи її основною в ринкових умовах господарювання та розкриваючи її зміст, як відшкодування порушником майнових втрат, завданих потерпілій стороні, відновлення її майнового стану (Мамутов, 2002, с. 882). Деякі автори називають цю функцію компенсаційно-відновлювальною, розширюючи її зміст до відновлення порушеного господарського правопорядку. Таке уточнення є слушним, оскільки не всі порушення призводять до явно виражених збитків (майнових втрат) та не всі закріплені господарські санкції спрямовані безпосередньо на їх компенсацію, проте всі – на відновлення правопорядку, оскільки з застосуванням санкцій правопорушення припиняється та/або його повторення у майбутньому стає неможливим. Якщо стимулююча функція більшою мірою пов'язана з позитивною, то компенсаційно-відновлювальна функція – з негативною (ретроспективною) юридичної відповідальністю. Здійснення цієї функції у повному обсязі також обумовлено безпосереднім несенням правопорушником негативних економічних наслідків.

Розглянуті функції господарсько-правової відповідальності (компенсаційно-відновлювальна та стимулюючо-попереджувальна) мають законодавче підґрунтя, зокрема на них вказує аналіз ст. 216 ГКУ, в ч. 1 якої учасники господарських відносин попереджаються про несення відповідальності за господарські правопорушення, а у ч. 2 якої закріплено бажані результати господарсько-правової відповідальності. Також варто звернути увагу, що компенсаційно-відновлювальна функція простежується у принципах господарсько-правової відповідальності. Так, згідно ч. 3 ст. 216 ГКУ право на відшкодування збитків потерпіла сторона має право незалежно, чи є про це застереження у договорі. Ці та деякі інші положення розділу п'ятого ГКУ зумовили формування у науці тези, що компенсаційна функція найбільш притаманна такій формі господарсько-правової відповідальності, як відшкодування збитків.

До спеціальних функцій господарсько-правової відповідальності відносять сигналізаційну, яка розрахована на правопорушника, оскільки застосування господарських санкцій має виступати для нього сигналом необхідності удосконалення організації та здійснення господарської діяльності з метою уникнення застосування відповідальності у майбутньому. У разі знаходження правопорушника у господарсько-договірних відносинах, то для контрагентів застосування господарсько-правової відповідальності буде слугувати сигналом до оцінки доцільності продовження відповідних договірних відносин, розірвання або зміни господарського договору. За твердженням Г.В. Пронської, з яким потрібно погодитися, здійснення сигналізаційної функції притаманне саме господарсько-правовій відповідальності (Пронська, 2013, с. 653).

У літературі також згадується інформаційна функція, зміст якої полягає в інформуванні учасників господарських відносин щодо негараздів у діяльності інших учасників та, можливо, у доцільності коригування відносин з ними. Для самого правопорушника застосування господарсько-правової відповідальності – це надання інформації про негаразди у власній діяльності (Вінник, 2009, с. 387).

Як вбачається з викладеного, сигналізаційна та інформаційна функції є доволі схожими, тому більш правильним видається підхід, за якого ці функції не розділяються, а об'єднуються під назвою інформаційної функції (Мамутов, 2002, с. 880; Бобкова, 2018,

с. 282). Це пояснюється тим, що застосування господарських санкцій сприяє накопиченню та поповненню інформації про існуючі недоліки в діяльності правопорушника. Ця інформація і слугує сигналом або попередженням як для самого порушника щодо необхідності перегляду і коригування своєї діяльності, так і для потерпілої сторони й інших суб'єктів щодо необхідності врахування цих факторів при співпраці з правопорушником (Бобкова, 2018, с. 282).

Вищенаведений перелік спеціальних функцій господарсько-правової відповідальності є таким, що пов'язаний з охоронною функцією господарського права, найбільш повно відповідає меті і принципам цієї відповідальності, закріпленим у ст. 216 ГКУ, сприяє дотриманню законності у господарській діяльності та, зокрема, підприємстві, дисципліні господарських договорів, захисту прав та інтересів учасників господарських відносин.

Отже, підводячи проміжні підсумки, можна стверджувати, що здійснення стимулюючої, відновлювально-компенсаційної, інформаційної та штрафної (каральної) функцій господарсько-правової відповідальності має ставитися завданням юридичного обслуговування суб'єктів господарювання. Практичне значення має як попереджувальне, так і негативне стимулювання, а результативність всіх вказаних функцій буде досягнута у разі реального настання господарсько-правової відповідальності, тобто несення правопорушником негативних наслідків економічного характеру.

Водночас складність юридичного обслуговування здебільшого і полягає у забезпеченні настання господарсько-правової відповідальності, що обумовлено майже в однаковій мірі недосконалістю законодавчого регулювання форм такої відповідальності та практики застосування законів. Тому юридичне обслуговування при здійсненні господарської діяльності, укладанні господарських договорів в частині питань господарсько-правової відповідальності має здійснюватися не лише на основі традиційних підходів та готових моделей господарських договорів, але й реальної практики (судової) застосування тих чи інших господарських санкцій у відповідних відносинах.

Надалі варто зупинитися на найбільш поширених у господарсько-договірних відносинах формах господарсько-правової відповідальності. Відомо, що у судовій практиці відшкодування збитків, зокрема упущеної вигоди, є проблематичним. Проблема полягає у складності доведення потерпілою особою своєї частини складу правопорушення та/або розміру збитків. Такий стан речей негативно позначається на компенсаційній функції господарсько-правової відповідальності, а також знижує потенціал інших функцій цього виду юридичної відповідальності. Для подолання проблеми у юридичній літературі висловлюються пропозиції щодо повернення на законодавчому рівні права сторонам господарських договорів заздалегідь встановлювати розмір збитків (Новошицька, 2017, с. 8). Це право було закріплено у ст. 225 ГКУ у редакції, яка діяла до 07.04.2015 р. На практиці юридичне обслуговування суб'єктів господарювання щодо відшкодування збитків полягає у визначенні складу і розміру збитків, спричинених конкретним правопорушенням, відповідно до вимог законодавства та зборі належних доказів для доведення причинно-наслідкового зв'язку між збитками та фактом порушення господарського договору. При цьому важливо враховувати особливості кожної складової збитків (Павлюченко та Кошевець, 2019, с. 43).

Також не секрет, що у практиці господарсько-договірних відносин сплата штрафних санкцій є найбільш популярною формою господарсько-правової відповідальності, через простоту обрахунку і застосування лише за фактом протиправної поведінки та наявності вини. Певною мірою така популярність успадкована з радянської правозастосовної практики, де активно застосовувалася виключна та інші види

неустойки. Стягнення штрафних санкцій у той період часу не викликало труднощів, оскільки фактично відбувалося переміщення державних коштів від одного суб'єкта до іншого, а грошові ресурси для сплати цих санкцій завжди були. Натомість у сучасному вимірі компенсаційна функція штрафних санкцій не досягається у повній мірі з причини або тривалого розгляду та виконання рішення суду про стягнення штрафних санкцій, або відсутності у боржника грошових чи майнових ресурсів для виконання цього рішення. За правилом, встановленим ст. 219 ГКУ, правопорушник відповідає всім майном, належним йому на праві власності, господарського відання, оперативного управління, якщо інше не встановлено законом. Проте у законодавстві для більшості організаційно-правових форм господарських організацій не встановлено вимог до мінімального розміру статутного капіталу, малозабезпеченою є гарантійна функція статутного капіталу; на практиці підприємство активно розвивається на позичковому капіталі та непоодинокими є випадки невідповідності заявленого на наявного майна у суб'єкта господарювання.

Такий стан речей негативно впливає на здійснення цією формою господарсько-правової відповідальності не тільки компенсаційної, але й інших функцій. Тому при здійсненні юридичного обслуговування варто враховувати як переваги, так і недоліки закріплення штрафних санкцій, які в силу різних причин вже не є формою господарсько-правової відповідальності, що гарантує здійснення всіх або більшості функцій цієї відповідальності. Така ситуація вимагає від суб'єктів юридичного обслуговування здійснення пошуку більш дієвих способів охорони прав і законних інтересів суб'єктів, стимулювання виконання зобов'язань за господарськими договорами, створення передумов для відновлення порушеного права.

При здійсненні юридичного обслуговування суб'єктів господарювання постановка завдання щодо здійснення інформаційної (іноді у літературі її називають обліково-інформаційною) функції також є логічною і впливає, зокрема, із загальних завдань юридичної служби, як організатора правової роботи на підприємстві. Можна стверджувати, що здійсненню накопичення інформації щодо застосування господарсько-правової відповідальності сприяє виконання таких загальних завдань, як участь у забезпеченні захисту майнових прав і законних інтересів підприємства, якщо має місце невиконання чи неналежне виконання договірних зобов'язань, організація претензійної та позовної роботи; сприяння своєчасному вжиттю заходів до усунення порушень, зазначених у судових рішеннях, відповідних документах правоохоронних і контролюючих органів (Кабінет Міністрів України, 2008, п. 11). Суб'єкти юридичного обслуговування проводять аналіз результатів виконання відповідних завдань, на підставі яких можуть рекомендувати зміни в організації та здійсненні господарської діяльності з метою профілактики господарських правопорушень.

Висновки. Отже, можна конкретизувати, що на сучасному етапі штрафна (каральна), компенсаційно-відновлювальна, стимулююча та інформаційна функції мають важливе практичне значення, оскільки є напрямками впливу господарсько-правової відповідальності на суспільні відносини при провадженні господарської діяльності, мають чітко окреслені та корисні для учасників господарських відносин результати, сприяють підтриманню правового господарського порядку. Здійснення цих функцій господарсько-правової відповідальності може виступати конкретним завданням юридичного обслуговування суб'єктів господарювання.

При здійсненні юридичного обслуговування для забезпечення виконання завдання щодо здійснення функцій господарсько-правової відповідальності необхідне чітке усвідомлення цих функцій, їх практичного змісту та цінності для суб'єкта

господарювання в конкретних господарських відносинах, а також розуміння форм цієї відповідальності, за допомоги яких можливо здійснення тих чи інших функцій.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати декілька основних тез щодо виконання завдання юридичного обслуговування суб'єктів господарювання по забезпеченню здійснення функцій господарсько-правової відповідальності. Так, передумовою здійснення вказаних функцій є безпосереднє терпіння господарсько-правової відповідальності, тобто несення негативних економічних наслідків правопорушником. Компенсаційний ефект досягається, здебільшого, за рахунок відшкодування збитків і сплати штрафних санкцій; ефект відновлення та стимулювання мають всі форми господарсько-правової відповідальності. Для сфери господарювання практичне значення мають як попереджувальне, так і негативне стимулювання. Інформаційна функція господарсько-правової відповідальності буде здійснюватися за умови правильної організації юридичного обслуговування у частині накопичення, обробки та критичного аналізу інформації щодо застосування форм господарсько-правової відповідальності, на основі чого можуть бути зроблені рекомендації щодо удосконалення господарської діяльності.

Бібліографічний список

- Бобкова, А. Г., ред. 2018. *Господарське право*. Харків: Право.
- Бурячок, А. А. та Гнатюк, Г. М., ред., 1979. *Словник української мови: в 11 т.* Київ: Наук. думка, т. 10 [онлайн]. Доступно: <<http://sum.in.ua/s/funkcija>> [Дата звернення 16 жовтня 2021].
- Вінник, О. М., 2009. *Господарське право: навч. посіб. 2-е вид., змін. та доповн.* Київ: Правова єдність.
- Зелена, І. В., 2014. *Юридична відповідальність у приватному праві*. Кандидат наук. Автореферат. Національна академія внутрішніх справ.
- Кабінет Міністрів України, 2008. Загальне положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1040-2008-p#Text>> [Дата звернення 16 жовтня 2021].
- Каленіченко, Л. І., 2018. *Юридична відповідальність як форма державно-правового примусу: загальнотеоретична характеристика*. Доктор наук. Дисертація. Харківський національний університет внутрішніх справ.
- Кикоть, О. О., 2013. *Господарсько-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності*. Кандидат наук. Автореферат. Національна академія правових наук України, НДІ приватного права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака.
- Коваль, І. Ф. та Павлюченко, Ю. М., 2019. Охоронна функція господарського права. *Право України*, 8, с. 15–30.
- Лаптев, В. В. и Занковский, С. С., (ред.), 2006. *Предпринимательское (хозяйственное) право*. Москва: Волтерс Клувер.
- Мамутов, В. К., Знаменский, Г. Л., Хахулин, В. В. и др., 2002. *Хозяйственное право: учебник*. В: В. К. Мамутова (ред.). К.: Юринком Интер.
- Новошицька, В. І., 2017. *Відшкодування збитків у сфері господарювання*. Кандидат наук. Автореферат. Донецький національний університет імені Василя Стуса.
- Онщенко, Н. М., (ред.), 2009. *Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах*. Київ: Юридична думка.

- Павлюченко, Ю. М. та Кошевець, А. В., 2019. Правова робота з відшкодування збитків, завданих порушеннями господарських договорів. *Правничий часопис Донецького університету*, 1, с. 35–44.
- Пронська, Г. В., 2013. *Вибране*. Київ : Освіта України.
- Шпомер, А., 2002. Господарська відповідальність як метод державного регулювання економіки. *Підприємництво, господарство та право*, 7, с. 7–8.

References

- Bobkova, A. H., (ed.), 2018. *Hospodars'ke pravo [Commercial law]*. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian).
- Buryachok, A. A. and Hnatyuk, H.M., ed. 1979. *Slovnnyk ukrayins'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]: in 11 vol.* Kyiv: Nauk. dumka, vol. 10. [online] Available at: <<http://sum.in.ua/s/funkcija>> [Accessed 16 October 2021]. (in Ukrainian).
- Cabinet of Ministers of Ukraine, 2008. Zahal'ne polozhennya pro yurydychnu sluzhbu ministerstva, inshoho orhanu vykonavchoyi vlady, derzhavnoho pidpryyemstva, ustanovy ta orhanizatsiyi [General provisions on the legal service of the ministry, other executive authority, state enterprise, institution and organization]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1040-2008-п#Text>>. [Accessed 16 October 2021]. (in Ukrainian).
- Kalyenichenko, L. I., 2018. *Yurydychna vidpovidal'nist' yak forma derzhavno-pravovoho prymusu: zahal'noteoretychna kharakterystyka [Legal responsibility as a form of state-legal coercion: a general theoretical description]*. Ph.D. Dissertation. Kharkiv National University of Internal Affairs. (In Ukrainian).
- Koval', I.F. and Pavlyuchenko, Yu. M., 2019. Okhoronna funktsiya hospodars'koho prava [Protective function of commercial law]. *Law of Ukraine*, 8, pp. 15–30. (in Ukrainian).
- Kykot', O. O., 2013. *Hospodars'ko-pravova vidpovidal'nist' yak vyd yurydychnoyi vidpovidal'nosti [Commercial and legal responsibility as a type of legal responsibility]*. Ph.D. Abstract. Academician F.H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship NALS of Ukraine. (in Ukrainian).
- Laptev, V. V. and Zankovskiy, S. S., (eds.) 2006. *Predprinimatel'skoye (khozyaystvennoye) pravo [Entrepreneurial (commercial) law]*. Moskva: Volters Kluver. (in Russian).
- Mamutov, V. K., Znamenskyi, H. L., Khakhulyn, V. V. at al., 2002. Khoziaistvennoe pravo: uchebnyk [Economic law: textbook]. In: V. K. Mamutova (red.). K.: Yuryнком Ynter.
- Novoshytska, V. I. 2017. *Vidshkoduvannya zbytkiv u sferi hospodaryuvannya [Compensations For Loss In Economic Sphere]*. Ph.D. Abstract. Vasyl' Stus Donetsk National University. (in Ukrainian).
- Onishchenko, N. M., (ed.), 2009. *Instytut yurydychnoyi vidpovidal'nosti u demokratychnykh pravovykh systemakh [Institution of Legal Responsibility in Democratic Legal Systems]*. Kyiv: Yurydychna dumka. (in Ukrainian).
- Pavlyuchenko, Yu. M. and Koshevets', A. V., 2019. Pravova robota z vidshkoduvannya zbytkiv, zavdanykh porushennyamy hospodars'kykh dohovoriv [Legal work to recover damages caused by violations of business contracts]. *Donetsk University Law Journal*, 1, pp. 35–44. (in Ukrainian).
- Prons'ka, H. V. 2013. *Vybrane [Selected]*. Kyiv : Osvita Ukrayiny. (in Ukrainian).
- Shpomer, A. 2002. Hospodars'ka vidpovidal'nist' yak metod derzhavnoho rehulyuvannya ekonomiky [Economic responsibility as a method of state regulation of the economy]. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 7, pp. 7–8. (in Ukrainian).
- Vinnyk, O. M., 2009. *Hospodarske pravo: navch. posib. [Commercial law: education. manual]*. 2nd ed., changes. and additional. Kyiv: Pravova yednist.

Zelena, I. V. 2014. *Yurydychna vidpovidal'nist' u pryvatnomu pravi [Legal responsibility in private law]*. PhD. Abstract. National Academy of Internal Affairs. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 13.12.2022

Pavliuchenko Yu.

IMPLEMENTATION OF FUNCTIONS OF COMMERCIAL AND LEGAL RESPONSIBILITY AS A TASKS OF LEGAL SERVICES

The article reveals the practical significance of the functions of commercial and legal responsibility and substantiates that the implementation of these functions should be a task of legal services in the commercial sphere. Scientific views on the list and content of the functions of commercial and legal responsibility are analyzed, a brief analysis of the provisions of the Commercial Code of Ukraine and the practice of its application is carried out. It is proved that the functions of commercial and legal responsibility are associated with the protective function of commercial law and are aimed at protecting the rights and legitimate interests of participants in commercial relations, maintaining law and order in the implementation of commercial activities and entrepreneurship.

It is substantiated that the functions of legal responsibility are inherent in commercial and legal responsibility, the content of which is determined considering the specifics of the business sphere, commercial activity, and entrepreneurship. It is proved that this type of legal liability performs the function of punishment, which logically follows from the definition of the concept of commercial and legal liability. It is concretized that at the present stage such special functions as compensatory and restorative, stimulating and informational have practical significance, their content is disclosed.

In legal services, to ensure the fulfillment of the task of exercising the functions of commercial and legal responsibility, it is necessary to clearly understand these functions, their practical content and value for a business entity in specific commercial relations, as well as an understanding of the forms of this responsibility, with the help of which it is possible to perform certain functions. Several theses have been formulated on these functions of commercial and legal responsibility, which are important to consider in the implementation of legal services in the business sphere. In particular, the compensatory effect is achieved through compensation for losses and the payment of penalties, and all forms of commercial and legal liability are endowed with a restorative effect. A prerequisite for the implementation of the information function is the correct organization of legal services on the accumulation, processing, and analysis of information on the application of commercial sanctions, based on which conclusions and recommendations can be drawn to improve commercial activity and entrepreneurship. It is proved that the key to the implementation of functions is the bearing of commercial and legal responsibility, that is, the incurring of negative commercial consequences from the application of commercial sanctions.

Keywords: *commercial activity, entrepreneurship, commercial entity, commercial contract, protection of rights and interests, commercial and legal responsibility, functions of legal responsibility, legal services.*

УДК 347.45/.47:347.965.4

К. В. Гусаров

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ ТА ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО КЕРІВНИЦТВА ПРОЦЕСОМ

У статті розглядаються питання забезпечення виконання договору про надання юридичних послуг. З огляду на конституційну закріпленість права на отримання професійної правничої допомоги аналізуються окремі аспекти правової природи договору про надання юридичних послуг. Відмічається специфічність суб'єктного кола цієї угоди, враховуючи можливість бути замовником юридичних послуг неповнолітньої особи. Разом з цим, невиконання умов вказаного договору не завжди може стати підставою для юридичної відповідальності з огляду на складність доведення вини у неналежному виконанні його умов з боку однієї або обох сторін. Крім цього, певна складність доказування є у стягненні повної оплати за надання юридичних послуг з боку виконавця.

Враховуючи правила обов'язкового представництва адвокатом прав та інтересів особи в судах, відмічається наступна особливість суб'єктного складу договору про надання юридичних послуг. Так, по наданню правової допомоги у низці правовідносин по представництву прав та інтересів (наприклад, у виконавчому провадженні, при наданні юридичних консультацій, по малозначним справам цивільного судочинства) участь адвоката не є обов'язковою. Тому виконавцем юридичних послуг може бути не лише адвокат, але і будь-яка правосуб'єктна особа: як фізична, так і юридична. В останньому випадку, на думку автора, існують так звані «субпідрядні» юридичні послуги, при яких матеріально-правові правовідносини закріплюються договором про надання юридичних послуг між замовником юридичних послуг та їх виконавцем – юридичною особою. І доказування по спору з подібним суб'єктним складом ускладнюється доволі запутаним, підчас, колом прав та обов'язків за трикутником «замовник-виконавець-надавач» юридичних послуг.

Стаття містить також посилання на матеріали судової практики, що додає їй практичну спрямованість. Разом з цим, науковий інтерес до питань надання юридичної допомоги, зокрема адвокатами, пояснюється чисельними дослідницькими публікаціями у вітчизняних та закордонних виданнях.

Ключові слова: *договір про надання юридичних послуг, правова допомога, цивільне судочинство, вирішення спорів, доказування, судова юрисдикція, судове керівництво.*

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-91-97

Актуальність. Стаття 1 Конституції України характеризує державу як суверенну, незалежну, демократичну та правову. Це передбачає систематичну ревізію національного законодавства з метою вдосконалення забезпечення реалізації вказаних ознак. Соціальна та правова спрямованості держави зумовлюють необхідність посилення законодавчого регулювання процедур захисту прав та охоронюваних законом інтересів тих чи інших суб'єктів правовідносин, що мають місце на території України. Забезпечення такого захисту залежить, підчас, від належного надання правової допомоги. В цьому аспекті не можна недооцінити можливість отримання безоплатної правової допомоги певними суб'єктами, передбаченими Законом України «Про безоплатну правову допомогу».

Проте вказаний нормативний акт не є єдиним, що забезпечує можливість користування зазначеною допомогою (юридичними послугами). Окреме, якщо не лідируюче, місце в цьому займають норми Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Також слід вказати на норми процесуальних галузей права, рішення Конституційного Суду України, норми сімейного права тощо. Право на користування професійною правничою допомогою закріплено і у ст. 59 Конституції України. Її зміст гарантує кожному право на професійну правничу допомогу, включаючи безоплатну. Кожен вільний у виборі захисника своїх прав.

В той же час користування правничою (юридичною) допомогою потребує правового закріплення прав та обов'язків пов'язаних з цим правовідносин. Національне законодавство України містить чимало способів правового закріплення повноважень представника по наданню правової допомоги, яка часто небезпідставно асоціюється з юридичними послугами. У випадках надання безоплатної правової допомоги повноваження адвоката підтверджуються, наприклад, дорученням Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги та довіреністю згідно з вимогами процесуального законодавства. Разом з цим, повноваження адвоката можуть закріплюватись в ордері, довіреності фізичної або юридичної особи, свідоцтвом про народження дитини, рішенням про призначення опікуном, піклувальником або охоронцем спадкового майна. В останніх випадках маємо справу з закріпленням повноважень процесуального представника у змісту документів, що мають матеріально-правове підґрунття.

Окреме місце серед документів, закріплюючих матеріально-правові правовідносини особи, що потребує правової допомоги та особи, яка її надає, займає цивільно-правовий договір про надання юридичних послуг. Як і будь-яка цивільно-правова угода, він потребує встановлення механізму забезпечення виконання у випадку його невиконання або неналежного виконання. Питання ускладнюються відсутністю закріплення змісту цього договору у ЦК України та складністю виконання окремих його умов та дотримання процесуальних правил, про що мова йтиме на подальших сторінках цієї статті.

Варто зазначити і те, що аналіз варіантів забезпечення виконання договору про надання юридичних послуг нерозривно пов'язаний із розширенням меж правової допомоги у зв'язку із розширенням соціальних відносин, котрі врегульовані нормами права. Як наслідок, впродовж останніх декількох років спостерігається значне розширення категорій справ, котрі розглядаються в порядку цивільного судочинства. В свою чергу це зумовлює, за вірним твердженням В. Комарова та Т. Цувіної, необхідність переосмислення окремих класичних положень доктрини цивільного процесуального права з метою їх відповідності сучасним реаліям (Komarov V. and Tsuvina T., 2021, с. 197).

Аналіз останніх досліджень дозволяє зробити висновок про наявність значного наукового інтересу до дослідження такого договору, як надання юридичних послуг. Цьому присвячено роботи К. Книгіна, Р. Чумака, Г. Ярошевської (Книгін, 2011, Чумак, 2021, Ярошевська, 2013) та інших вчених. Разом з тим, дослідження зазначеної угоди не уявляється можливим без аналізу наукових досліджень питань діяльності адвоката як процесуального представника, зокрема у цивільному процесі. У даному аспекті вважаю за доцільне позитивно оцінити зміст наукових досліджень Т. Вільчик, О. Попова, М. Шпака (Вільчик, 2015, Попов, 2021, Шпак, 2020). Вважаю за необхідне звернути увагу, що обмежений обсяг статті не дозволяє відмітити роботи інших, не менш авторитетних дослідників даної галузі.

Мета статті – визначити можливі варіанти забезпечення виконання умов договору про надання юридичних послуг. Досягнення цієї мети стало можливим завдяки аналізу специфіки матеріальних правовідносин, що є змістом цієї угоди. В той же час мета статті

також полягає і у дослідженні особливостей доказування обставин справи по спорах, котрі витікають із вказаного договору, у специфічних правилах судової юрисдикції та суб'єктного складу вказаних правовідносин.

Матеріали та методи. Робота над науковими дослідженнями потребує застосування методів наукового пізнання. Таке застосування буде наукову статтю у логічну структуру відповідно до її мети. При застосуванні таких методів автор вважає за доцільне навести наступну характеристику важливості застосування того чи іншого методу або принципу наукової діяльності. В одній з робіт автори останньої показали приклад застосовування належного інструментарію взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих загальнонаукових та окремих методів, притаманних тематиці дослідження. Методологія їх дослідження спирається на систему та принципи структурно-функціонального аналізу. У наукових дослідженнях має використовуватись весь набір необхідних взаємопов'язаних та доповнюючих один одного універсальних наукових та специфічних методів, притаманних дослідженню. При цьому не віддається пріоритет жодному з методів. Універсальні наукові підходи мають поєднуватись з методами сучасних наукових процесів. До них відносяться емпіричні методи та аналітико-синтетичний метод. Використовується також порівняльний метод (Danilyan et all, 2018, р. 24, 25). Проте аналіз сучасного правового регулювання викладених у статті питань не викликає необхідності користуватись історичним методом наукового пізнання.

Не зважаючи на практичну спрямованість статті, автором не використовувався також метод експерименту, оскільки при висвітленні матеріалу не було змоги активного та цілеспрямованого втручання у перебіг процесів, що досліджувалися. Однак при підготовці статті застосовувались основи спостереження з причини характеристики питань, що розглядаються у статті, за допомогою спостереження, за даними Єдиного державного реєстру судових рішень.

Виклад основного матеріалу. Аналіз інформації, що міститься у відкритій базі даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» дозволяє констатувати наступне. На час підготовки даної статті вказаний реєстр налічував біля 130 тис. рішень судів цивільної юрисдикції різних інстанцій по спорам, що витікають з договорів про надання юридичних послуг, починаючи з 1 січня 2020 р. Ситуація, про яку іде мова, свідчить про наявність такого доволі розповсюдженого явища, як неналежне виконання умов вказаного договору однією стороною або всіма учасниками цивільно-правової угоди. Така велика кількість спорів, що розглядається принаймні в межах цивільного судочинства, дає привід говорити про існування певної кризи в наданні юридичних послуг. Пояснюється такий висновок вищевказаними даними Реєстру. При цьому слід враховувати і те, що далеко не всі цивільно-правові спори, включаючи тих, котрі витікають з договору про надання юридичних послуг, надаються на вирішення суду.

У даному зв'язку не можна обійти увагою і особливості судового керівництва такими процесами. Суб'єктний склад зазначених договорів характеризується, на відміну, мабуть, від решти цивільно-правових договорів, наявністю професійного «юридичного елементу». В якості останнього виступають адвокати та інші особи, які надають юридичні послуги. З огляду на це судове керівництво процесом та розгляд таких справ в цілому, враховуючи диспозитивні та змагальні засади цивільного судочинства, можуть бути вкрай ускладненим. При формуванні цієї точки зору приймалися до уваги особливості складання тексту договору та формулювання його умов на користь, у більшості випадків, виконавця юридичних послуг. Аналіз матеріалів судової практики свідчить про те, що з огляду на це підчас доволі важко надати оцінку належному виконанню таких умов договору, як підготовка проектів процесуальних та інших документів, оскільки договором не передбачено перевірка відповідності документів

нормам національного законодавства, які повинні складатись виконавцем. Разом з тим, судячи із змісту судового рішення, договором не передбачено надання юридичної допомоги щодо подальшого просування цих документів адресатам (ТОВ «Фокстрот», Держпродспоживслужба, банківська установа тощо). Напроти, позивачем, що звернулася до суду із вимогами про розірвання договору про надання юридичних послуг та стягнення матеріальних збитків, підписано Акт про надання юридичних послуг від 15 листопада 2022 р. Саме цим позивач фактично підтвердила, що отримала від ТОВ «Юридичний центр Bastion Права» всі обумовлені договором юридичні послуги. В аспекті судового керівництва суд у подібних спорах не вправі збирати докази, котрі стосуються предмета спору, із власної ініціативи. Виключеннями можуть бути витребування доказів судом тоді, коли він має сумніви у добросовісній реалізації учасниками справи їх процесуальних прав чи виконанні обов'язків стосовно доказів, а також при наявності інших випадків, передбачених цивільним процесуальним законодавством, про що вказано у ч. 7 ст. 81 ЦПК України (Красногвардійський районний суд, 2022). Наведений приклад свідчить і про існування проблеми складності доведення вини у невиконанні або неналежному виконанні зобов'язань з боку надавача юридичних послуг. Окремим чином варто наголосити і про складність стягнення сплачених сум оплати юридичних послуг з тієї причини, що в багатьох випадках розмір гонорару документально фіксується в договорі не в повному обсязі, а з метою закріпити оплатність юридичних послуг, що надаються. І зазначені проблемні питання не вирішуватимуться навіть при активному керівництві процесом з боку суду, що само по собі навряд чи є можливим при розв'язанні зазначених спірних правовідносин.

При правовій оцінці суб'єктного складу договору про надання юридичних послуг вважаю за доцільне приділити увагу питанням укладання вказаної угоди неповнолітньою особою в якості замовника юридичних послуг. Подібний випадок мав місце в судовій практиці та досліджувався автором в одній з публікацій (Гусаров, 2021). Зроблено висновок про можливість укладання договору про надання юридичних послуг неповнолітнім. В доповнення до цього вважаю за доцільно відмітити, що, на думку суду апеляційної інстанції при перегляді ухвали місцевого суду, останній не врахував те, що неповнолітня особа, котра досягла 14-річного віку, вправі укладати договір з адвокатом виключно за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників. Проте відсутність такої згоди не нівелює правових наслідків укладення зазначеного договору та наділення, разом з цим, адвоката повноваженнями на представництво, крім випадків визнання такого договору недійсним у судовому порядку. У випадку ж представництва у суді малолітньої особи адвокат має надати судові докази наявності згоди її батьків на укладення договору про надання правничої допомоги (юридичних послуг). Але при процесуальному представництві особи, яка досягла 14-ти років, адвокат повинен надавати судові документи, які підтверджують повноваження на таке представництво (ордер або довіреність), без необхідності подання згоди батьків на укладення договору з таким адвокатом. В цьому випадку суд не може вимагати пред'явлення договору про надання правової допомоги або юридичних послуг з метою підтвердження повноважень на представництво неповнолітньої особи, яка досягла 14-ти років (Київський апеляційний суд, 2021).

Підчас надання юридичних послуг не передбачає реалізацію представництва процесуальних прав та обов'язків особи в судах. При наданні правової допомоги у вигляді юридичних послуг у низці правовідносин по представництву прав та інтересів (наприклад, у виконавчому провадженні, при наданні юридичних консультацій, по малозначним справам цивільного судочинства) участь адвоката не є обов'язковою. Тому виконавцем юридичних послуг може бути не лише адвокат, але і будь-яка правосуб'єктна особа: як фізична, так і юридична. В останньому випадку існують так

звані «субпідрядні» юридичні послуги, при яких матеріально-правові правовідносини закріплюються договором про надання юридичних послуг між замовником юридичних послуг та їх зазначеним у договорі виконавцем – юридичною особою. Проте фактично юридичні послуги надає фізична особа, яка має певне відношення до юридично-закріпленого виконавця послуг, як то: знаходиться з нею у трудових або цивільно-правових правовідносинах. І при виникненні спору відносно належного виконання умов договору про надання юридичних послуг доказування по спору з подібним суб'єктом складом ускладнюється доволі заплутаним, підчас, колом прав та обов'язків за трикутником «замовник-виконавець-фактичний надавач» юридичних послуг.

Висновки. Підводячи підсумки статті можна констатувати специфічність договору про надання юридичних послуг. Це проявляється не лише у договірному закріпленні обов'язку надати вказані послуги та їх оплатити. Наявність в якості принаймні однієї із сторін – особи з юридичними знаннями та навичками робить ускладненим не лише доказування наявності вини виконавця як обов'язкової умови настання цивільно-правової відповідальності за неналежне виконання або невиконання цивільно-правової угоди. Мова іде і про встановлення заздальгідь, в багатьох випадках, умов договору в такій редакції, яка ускладнює або робить неможливим наявність цивільно-правового правопорушення з боку виконавця (надавача) юридичних послуг. При цьому автор не претендує на остаточне вирішення викладених у даній статті питань того чи іншого спрямування та вважає за доцільне запропонувати дискусії із їх дослідження та встановлення «об'єктивної істини».

Бібліографічний список

- Вільчик, Т. Б., 2015. *Конституційне право на правову допомогу адвоката у країнах Європейського Союзу та в Україні: монографія*. Харків. Право.
- Гусаров, К. В., 2021. Особливості надання правничої допомоги неповнолітнім при розгляді цивільних справ судами. В: Н. Ю. Голубєва (ред.). *Одеська юридична академія. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів*. Матеріали круглого столу. Одеса, 29 берез. 2021 р. Одеса: Фенікс, с. 13–18. [online]. Доступно: <<https://hdl.handle.net/11300/14491>> (дата звернення: 26.11.2022).
- Київський апеляційний суд, 2021. Постанова від 27 липня 2021 по справі № 369/13467/20 *Єдиний державний реєстр судових рішень* [online]. Доступно: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/98654180>> (дата звернення 26.11.2022).
- Книгін, К. Г., 2011. Поняття і місце договору про надання юридичних послуг адвокатом у цивільному праві України. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Право*, 2, с. 102–105.
- Красногвардійський районний суд м. Дніпра, 2022. Рішення від 14 грудня 2022 по справі № 204/9420/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [online]. Доступно: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/107972016>>.
- Попов, О. І., 2021. Роль адвоката у забезпеченні єдності судової практики при розгляді цивільних справ. *Проблеми законності*, 154, с. 127–137.
- Чумак, Р., 2021. Цивільно-правова відповідальність за невиконання та / або неналежне виконання договору про надання юридичних послуг. *Цивільне право і процес*, с. 46–51.
- Шпак, М. В., 2020. Професійне представництво адвоката у цивільному процесі : монографія. Харків : Право.
- Ярошевська, Г. М., 2013. Укладення договору про надання юридичних послуг. *Форум права*, 1, с. 1251–1256
- Danilyan, O. G., Dzeban, A. P., Kalinovsky, Y. Y., Kalnytskyi, E. A. and Zhdanenko, S. B., 2018. Personal information rights and freedoms within the modern society. *Informatologia*, 51(1–2), p. 24–33.

Komarov, V. and Tsuvina, T., 2021. International standard of access to justice and subject of civil procedural law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(3), p. 197–208.

References

- Chumak, R., 2021. Tsyvilno-pravova vidpovidalnist za nevykonannia ta / abo nenalezhne vykonannia dohovoru pro nadannia yurydychnykh posluh [Civil liability for non-performance and/or improper performance of the contract for the provision of legal services]. *Tsyvilne pravo i protses*, p. 46–51 (in Ukrainian).
- Danilyan, O. G., Dzeban, A. P., Kalinovsky, Y. Y., Kalnytskyi, E. A. and Zhdanenko, S. B., 2018. Personal information rights and freedoms within the modern society. *Informatologia*, 51(1–2), p. 24–33.
- Husarov, K. V., 2021. Osoblyvosti nadannia pravnychoi dopomohy nepovnolitnim pry rozghliadi tsyvilnykh sprav sudamy [Peculiarities of providing legal aid to minors during consideration of civil cases by courts]. In: N. Yu. Holubieva (ed.). *Odeska yurydychna akademiia. Alternatyvni sposoby vyrishennia tsyvilnykh sporiv. Materialy kruhloho stolu*. Odesa, 29 berez. 2021. Odesa: Feniks, p. 13–18. [online]. Available at : <<https://hdl.handle.net/11300/14491>> (Accessed 26.11.2022) (in Ukrainian).
- Knyhin, K. H., 2011. Poniattia i mistse dohovoru pro nadannia yurydychnykh posluh advokatom u tsyvilnomu pravi Ukrainy [The concept and place of the contract on the provision of legal services by a lawyer in the civil law of Ukraine]. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Seriia : Pravo*, 2, p. 102–105 (in Ukrainian).
- Komarov, V. and Tsuvina, T., 2021. International standard of access to justice and subject of civil procedural law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(3), p. 197–208.
- Krasnohvardiiskyi raionnyi sud m. Dnipra, 2022. Rishennia vid 14 hrudnia 2022 po spravi № 204/9420/22 [Decision of December 14, 2022 in case № 204/9420/22]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen* [online] Available at : <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/107972016>> (in Ukrainian).
- Kyivskiy apeliatsiyniy sud, 2021. Postanova vid 27 lypnia 2021 po spravi № 369/13467/20 Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [online] Available at : <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/98654180>> (Accessed 26.11.2022) (in Ukrainian).
- Popov O. I., 2021. Rol advokata u zabezpechenni yednosti sudovoi praktyky pry rozghliadi tsyvilnykh sprav [The role of the lawyer in ensuring the unity of judicial practice in the consideration of civil cases]. *Problemy zakonnosti*, 154, p. 127–137 (in Ukrainian).
- Shpak M. V., 2020. *Profesiine predstavnytstvo advokata u tsyvilnomu protsesi : monohrafiia [Professional representation of a lawyer in civil proceedings: a monograph]*. Kharkiv : Pravo (in Ukrainian).
- Vilchuk, T. B., 2015. *Konstytutsiine pravo na pravovu dopomohu advokata u krainakh Yevropeiskoho Soiuzu ta v Ukraini: monohrafiia [The constitutional right to the legal assistance of a lawyer in the countries of the European Union and in Ukraine: a monograph]*. Kharkiv. Pravo. Right (in Ukrainian).
- Yaroshevska, H. M., 2013. Ukladennia dohovoru pro nadannia yurydychnykh posluh [Conclusion of an agreement on the provision of legal services]. *Law forum*. 1. p. 1251–1256 (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 24.12.2022

Gusarov K.

ENSURING IMPLEMENTATION OF THE AGREEMENT ON THE PROVISION OF LEGAL SERVICES AND FEATURES OF JUDICIAL MANAGEMENT OF THE PROCESS

The article deals with the issue of ensuring implementation of the agreement on the provision of legal services. Taking into account the constitutionality of the right to receive professional legal assistance, particular aspects of the legal nature of the agreement on the provision of legal services are analyzed. The specificity of the subject circle of this agreement is noted, taking into account the possibility of being an ordering party of legal services for a minor. At the same time, non-fulfillment of the terms of the specified agreement may not always be the basis for legal liability, because of the difficulty of proving guilt in improper fulfillment of its terms by one or both parties. In addition, there is a certain complexity of proof in collection of full payment on the provision of legal services by the executor.

Taking into account the rules of mandatory representation of a person's rights and interests by a lawyer in courts, the following feature of the subject composition of the agreement on the provision of legal services is noted. Thus, for the provision of legal assistance in a number of legal relationships for the representation of rights and interests (for example, in executive proceedings, when providing legal advice, in minor civil court cases), the participation of a lawyer is not mandatory. Therefore, the provider of legal services can be not only a lawyer, but also any legal entity: both physical and legal. In the latter case, according to the author, there are so-called "subcontracted" legal services, in which the material legal relationship is established by an agreement on the provision of legal services between the ordering party of legal services and their executor - a legal entity. And proof in a dispute with a similar subject composition is complicated by a rather confusing circle of rights and obligations under the triangle "ordering party-executor-provider" of legal services.

The article also contains references to case law materials, which gives it a practical orientation. At the same time, scientific interest in the issues of providing legal assistance, in particular by lawyers, is explained by numerous research publications in domestic and foreign publications.

Key words: *agreement on the provision of legal services, legal assistance, civil proceedings, dispute resolution, proving, court jurisdiction, judicial management.*

УДК 341:061

Є. О. Львова

МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІДНОСИНИ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПЕРЕВАГИ НАБЛИЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ТА НАСТАНОВИ ДЛЯ ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття фокусується на правовому аналізі підґрунтя майбутніх реформ у контексті наближення законодавства України до стандартів ЄС в умовах воєнного стану в Україні, глобальної невідомості та розвитку системи міжнародного військово-політичного співробітництва. Метою дослідження є вивчення регулятивного впливу міжнародних правовідносин між Україною та ЄС, а також опис напрямів імплементації положень нормативних актів ЄС в українське законодавство шляхом огляду та аналізу правового забезпечення відносин Україна-ЄС. Вивчається законодавство України та ЄС за період 2020–2022 рр. з метою аналізу переваг законодавчого наближення та запропонування настанов для прийняття управлінських рішень на локальному рівні в умовах воєнного стану. Взаємозв'язок між нормативними актами ЄС, що були імplementовані, та існуючою правовою системою України є наочним, що підтверджує регулюючий вплив зазначених відносин. Дослідження сприяє розвитку вивчення питання наближення законодавства шляхом застосування існуючого концепту права ЄС. Обґрунтовано необхідність удосконалення інституційно-правової сфери за сучасних умов розвитку сучасного права ЄС, що також обумовлює перегляд теоретичних положень та внесення виправлень і новел у концептуальну систему. В контексті введення воєнного стану в Україні обґрунтовано пропозицію, що стратегічна лінія співробітництва ЄС з Україною має бути і в подальшому трансформована з урахуванням проблематики дотримання законодавства ЄС з метою забезпечення належних процедур перетинання кордонів біженцями з України та особами, що потребують притулку. Загальний підсумок дослідження полягає у зазначенні потенційних чинників успіху впровадження законодавства ЄС та проблем адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Здійснено порівняльний багаторівневий аналіз, огляд документації та огляд літератури та використані інші методи, включаючи синтез і дедукцію. Аргументовано гіпотезу про те, що складність підтримки миру та стабільності розвитку держави в напрямку інтеграції до ЄС та НАТО для України обумовлюється наступними викликами: правовою характеристикою неоголошеної війни як збройної агресії РФ на території України, глобальною пандемією COVID-19, відповідними геополітичними змінами на карті світу через міграційну кризу, гібридними інформаційними та збройними викликами, тощо. Окреслена загальнотеоретична характеристика політичного діалогу на рівні самітів Україна-ЄС за 2020–2022 рр. Висновок зроблений на основі порівняльного підходу щодо подальшого реформування Конституції України з урахуванням висновків робочих груп в рамках проектів і програм співробітництва України та ЄС. Стаття вказує на низку проблем, що перешкоджають імплементації двосторонніх угод і стратегій ЄС, що сьогодні є проблемними. Цінність аналізу полягає в контекстному зверненні до програм розвитку країн-кандидатів на вступ до Європейського Союзу.

Ключові слова: відносини Україна-ЄС, воєнний стан, вторгнення РФ в Україну, наближення, міжнародні правовідносини.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-98-110

Постановка проблеми та її актуальність. Протягом останніх семи років, з моменту вторгнення РФ на територію України діяльність інститутів Європейського Союзу позитивно вплинула на правосвідомість більшості українських посадовців і пересічних громадян, зокрема, здійснила прямий вплив на процес державотворення шляхом професійної та фінансової підтримки законодавчих реформ. В процесі доктринального визначення сучасної системи міжнародних правовідносин між Україною та ЄС сторони виходять за межі уявлень політики та міжнародно-правових принципів, і працюють в площині дотримання принципів гуманізму та забезпечення миру і законності.

Метою цієї статті є вивчення регулятивного впливу міжнародних правовідносин між Україною та ЄС та опис напрямів імплементації положень нормативних актів ЄС в українське законодавство шляхом огляду та аналізу правового забезпечення відносин Україна-ЄС у період 2020–2022 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх 30 років становлення незалежної України питання сучасного стану міжнародних правовідносин між Україною та ЄС, а також проблематика наближення законодавства України до стандартів ЄС нерідко ставали предметом досліджень вітчизняних учених як М. О. Баймуратов (2022), М. В. Буроменський (2015), Ю. О. Волошин (2021), В. В. Копійка (2009), С. Ю. Кашкін (2011), В. І. Муравйов (2015), О. В. Стрельцова (2017), Т. Л. Сироїд (2018), І. В. Яковюк (2022) та ін.

Після широкомасштабного вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 року, Європейський Союз разом із іншими донорами координує політичну, воєнну та макрофінансову допомогу реформування сфер безпеки та оборони, публічного управління та адміністрування, децентралізації, запобігання та протидії корупції, розвитку електронного урядування, «зеленої» модернізації, дигіталізації, інституційного забезпечення задля зміцнення верховенства права.

Виклад основного матеріалу. З моменту набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у повному обсязі у 2017 році закордонна та внутрішня політика України фокусується на процедурах щодо виконання двосторонніх домовленостей і зобов'язань. (Угода про асоціацію..., 2014).

Наразі вступ України до ЄС та НАТО є ґносеологічно важливим та невідворотнім у контексті стратегічного та економічного розвитку країни, про що вперше в лютому 2019 р. було закріплено у преамбулі Конституції України (Закон України Про внесення змін до Конституції України..., 2019). До компетенції Парламенту України увійшла реалізація стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; Президент України виступає у якості Гаранта реалізації; а Уряд України забезпечує реалізацію зазначеного стратегічного курсу.

Варто нагадати, що європейські культурні цінності та правові норми, що містяться в Угоді про асоціацію як «дороговказі для внутрішніх реформ» знайшли підтримку української спільноти шляхом прямого голосування на парламентських виборах у липні 2019 року, коли про-президентська партія «Слуга народу» стала безумовним лідером, отримавши підтримку у 43,5 % виборців і здобувши абсолютну більшість у Верховній Раді з 124 мандатами. (Vorobiov, 2019) Зазначений факт виявився вельми позитивним, враховуючи, що абсолютна більшість в парламенті дає можливість партії всіляко сприяти збереженню незалежності та гарантуванню прав і свобод людини і громадянина, і теж сприяють процесам міждержавної інтеграції.

В умовах широкомасштабного вторгнення РФ в Україну, важливо наголосити на тому, що складність підтримки миру та стабільності розвитку держави в напрямку

інтеграції до ЄС та НАТО для України обумовлюється наступними викликами: правовою характеристикою неоголошеної війни як збройної агресії РФ на території України, глобальною пандемією COVID-19, відповідними геополітичними змінами на карті світу через міграційну кризу, гібридними інформаційними та збройними викликами, необхідністю перебудови глобальної системи міжнародно-правового захисту прав людини, тощо.

I. Концептуальні засади верховенства народного суверенітету України в умовах інтеграції до ЄС

Останнім часом в українському суспільстві виникають структурні зрушення в системі європейської допомоги Україні в реалізації демократизації перехідної політики та забезпеченню суверенітету та територіальної цілісності України. Вкрай важливим є те, що «...ЄС підтвердив свою непохитну підтримку та відданість незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України у її міжнародно визнаних кордонах» (Європейська Рада, 2020).

В умовах вторгнення РФ в Україну Європейський Союз та його держави-члени змушені вживати надзвичайних заходів, щоб допомогти українцям, які легально перебувають на території країн ЄС та стримати наплив незаконних мігрантів, а також зберегти добробут власного населення, а саме запобігти негативного впливу на економіку країн ЄС через відмову від закупівлі російських енергоносіїв. Вочевидь, що стратегічна лінія співробітництва ЄС з Україною має бути і в подальшому трансформована з урахуванням проблематики дотримання законодавства ЄС з метою забезпечення належних процедур перетинання кордонів біженцями з України та особами, що потребують притулку.

Особливої актуальності в цьому контексті набуває висновок казахського дослідника Д. Кембаєва, який ще у 2012 році вказав на те, що інтеграційні процеси в рамках Європейського Союзу підтверджують той факт, що «тісне об'єднання держав з метою підтримки миру та стабільності, а також поглиблення економічної взаємодії на благо народів, що їх населяє, можливе лише за умов верховенства права, демократії, прав людини, а також прихильності принципу субсидіарності у всіх складових частинах інтеграційного простору». (Kembayev, 2012, p. 430).

ЄС істотно вплинув на правову політику України, знайшовши спільне визначення сутності автономії, суверенітету та захисту прав людини, шляхом проведення регулярних засідань в рамках політичного діалогу на рівні самітів Україна-ЄС (ст. 5 УА). В цьому контексті, цікавим є той факт, на 22-му саміті Україна-ЄС, який відбувся в Києві 6 жовтня 2020 року з моменту спалаху пандемії COVID-19, було оприлюднено спільну заяву «тісного співробітництва, щоб виправдати сподівання, які український народ висловив щодо посилення економічної інтеграції, просування політичних реформ, сприяння економічному зростанню та верховенства права.

Системоутворюючим є те, що взаємні зобов'язання України та ЄС щодо використання повною мірою потенціалу Угоди про асоціацію між Україною та ЄС вперше увійшло до тексту заяви за підсумками 23-го саміту Україна – Європейський Союз 12 жовтня 2021 р.

Європейський Союз, зокрема, погодився надати допомогу для підтримки чотирьох пріоритетів:

- децентралізація (покликана зміцнити демократію та підзвітність на місцевому рівні, а також інвестувати в місцеву інфраструктуру);
- боротьба з корупцією (забезпечення підтримки попередніх реформ, таких як запровадження прозорих електронних закупівель для державних контрактів);
- зміцнення організацій громадянського суспільства;

– підтримка реформ, необхідних для того, щоб Україна могла повністю виконувати Угоду про асоціацію між Україною та ЄС.

Після висловлення цієї згоди українське громадянське суспільство бере активну участь в ефективній роботі з місцевою владою та розроблені настанови щодо внутрішніх повноважень щодо прийняття рішень, щоб укласти сусідські угоди про співпрацю у сферах спільної компетенції для кращої європеїзації адміністративно-правової політики.

Варто звернути увагу на те, що діалог Україна-ЄС останнім часом стикається з проблемами, пов'язаними з дотриманням законності в самій Україні, а саме:

– залишаються наявними колізії правових норм українського законодавства, що засноване на спадщині радянського менталітету та культурних відмінностях,

– підтримка ЄС і НАТО для України стали єдиною гарантією вирішення геополітичних питань в умовах воєнного стану.

Також можна сміливо стверджувати, що модернізація підходів щодо реалізації проєктів Україна-ЄС має декілька стратегічних спільних цілей:

– розбудова ефективної торговельної інфраструктури,

– вдосконалення законодавчої платформи,

– розвиток верховенства права та демократії державних повноважень,

– зміцнення відносин з органами державної влади та соціальними групами, тощо.

II. Потенціал розвитку відносин Україна-ЄС в умовах збройного конфлікту: національна ідентичність та захист інформаційних прав людини

Як відомо, Маастрихтський договір у ст. 6 ст.3 (F) ЄС містить твердження, що існує національна ідентичність держав-членів (European Union, 1992). В цьому контексті треба актуалізується значення того факту, що 13 грудня 2022 року Президентом України В. Зеленським було підписано Закон України «Про основні засади державної політики в сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», яким було визначено мету, завдання, принципи, напрями, особливості формування та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності як складової забезпечення національної безпеки України, гарантії участі громадян України, закордонних українців, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства у її реалізації, визначає повноваження органів державної влади та органів. Пп. 1-2 ст. 27 цього Закону визначають, що «міжнародне співробітництво у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності здійснюється відповідно до законів України та міжнародних договорів. (Закон України № 2834-IX, 2022). Органи державної влади сприяють міжнародному співробітництву з питань національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти, зокрема шляхом укладення відповідних міжнародних договорів, участі в роботі міжнародних організацій, обміну інформацією про проєкти у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, підтримки програм міжнародних обмінів, сприяння участі інститутів громадянського суспільства у міжнародних структурах, програмах, проєктах та заходах».

Отже, застосування положень міжнародно-правових актів та відповідне прийняття управлінських рішень на глобальному, регіональному та локальному рівнях базується на організаційно-правовому механізмі. Своєю чергою, це базується на злагодженій дії міжнародних інституцій щодо обмеження державної влади (навіть і демократичної) в той час, коли вбачається загроза життю та здоров'ю людей.

Через збройну агресію РФ в Україні правове регулювання міжнародних правових відносин Україна-ЄС з 2022 року врегульовано наступними резолюціями Європейськими парламентами щодо України:

- Резолюція про російську агресію проти України від 01.03.2022;
- Резолюція про захист, наданий ЄС дітям та молоді, що тікають від війни в Україні від 07.04.2022;
- Резолюція про висновки засідання Європейської ради про події війни проти України й санкції ЄС проти Росії та їх впровадження від 07.04.2022
- Резолюція про вплив російської незаконної загарбницької війни проти України на транспортний та туристичний сектори ЄС від 05.05.2022;
- Резолюція про вплив війни проти України на жінок від 05.05.2022;
- Резолюція про боротьбу з безкарністю за воєнні злочини в Україні від 19.05.2022;
- Резолюція про соціально-економічні наслідки війни Росії в Україні для ЄС — посилення дієздатності ЄС від 19.05.2022;
- Резолюція про зовнішню, безпекову і оборонну політику ЄС внаслідок загарбницької війни Росії проти України від 08.06.2022;
- Резолюція про статус кандидата для України, Республіки Молдова та Грузії від 23.06.2022;
- Резолюція про виняткову макрофінансову допомогу Україні від 07.07.2022;
- Резолюція про тимчасові заходи стосовно документів водія, виданих в Україні від 07.07.2022;
- Резолюція про порушення прав людини в контексті примусової депортації українських цивільних осіб до Росії та примусового усиновлення українських дітей у Росії від 15.09.2022;
- Резолюція про ескалацію Росією її загарбницької війни проти України від 06.10.2022;
- Резолюція про культурну солідарність з Україною та механізм спільного реагування на надзвичайні ситуації для культурного відновлення в Європі від 20.10.2022;
- Резолюція про визнання Російської Федерації державою-спонсором тероризму від 23.11.2022;
- Резолюція «90 років після Голодомору: визнання масового морення голодом геноцидом» від 15.12.2022.

Геополітичні інтеграційні питання на рівні розвитку України в площині розгалуженої системи взаємозв'язків «Європейський Союз – НАТО – Євроазіатське співробітництво» виявили принципову необхідність дотримання положень Конституції України в частині питань забезпечення державного суверенітету на підставі механізмів дії інституту всеукраїнського референдуму. Це означає, що відкритість і транспарентність країн ЄС для успішного вступу України є невід'ємною складовою європейської системи безпеки обидвох держав.

Як слушно зазначає дослідник Ю. Волошин, «теза про «розмивання» державного суверенітету залишається на сучасному етапі одним з актуальних питань не тільки у вітчизняній теорії конституціоналізму, а й конституційній доктрині європейських держав»...

«...навіть у тих випадках, коли держава зливається з іншою й утворює складне державне утворення, відбувається саме реалізація суверенітету, коли держава свідомо та самостійно йде на створення нових компетенційних (наднаціональних) структур, в яких її територія, населення, влада отримують сприятливіші та якісно нові умови для свого подальшого існування та розвитку» (Волошин, 2010, С. 421).

За умов інформаційної та збройної агресії з боку РФ Україна має бути відкритою у спілкуванні з громадянським суспільством., а органи публічної влади мають сприяти демократичній консолідації на локальному рівні.

Повноваження щодо прийняття управлінських рішень в контексті законодавчого наближення надаються публічним службовцям, які підзвітні та підконтрольні Президенту України, Кабінету Міністрів України, та Верховній Раді України.

В умовах гібридної інформаційної війни основною метою державної політики України в інформаційній сфері є управління загальними загрозами та небезпеками з метою створення необхідних умов для виконання інформаційних прав та інтересів людини та громадянина. Наприклад, Угода про асоціацію між Україною та ЄС містить частину, стосується розбудови Громадянської платформи, а, отже, громадянське суспільство є інструментом для стримувань і противаг, а також для представлення соціальних інтересів в державі.

На нашу думку, в умовах дигіталізації існує нагальна потреба провести аналіз норм Конституції України з урахуванням приведення у відповідність компетенції органів публічної влади в інформаційному просторі. Варто підкреслити, що саме це означає активне просування вітчизняного конституціоналізму у напрямку сприйняття принципів та стандартів європейського та глобального правового порядків та захисту інформаційних прав громадян.

Підкреслимо, що, своєю чергою, за умов збройної агресії з боку Російської Федерації важливими є положення 34 та ст. 63 Конституції України 1996 р., які закріплюють права людини на інформацію, яке дозволяє також людині вільно (не)збирати, (не)зберігати, (не)використовувати і (не)поширювати інформацію будь-яким способом.

Через прискорення девіантності людина забезпечує реалізацію організаційного механізму у складі спільноти та має особисте право, що захищається Конституцією (зокрема право на звернення, право на правову допомогу тощо). Беручи до уваги, що в Україні діяльність правозахисних організацій відзначається феноменологією процесів європеїзації та глобалізації, нагальною вбачається потреба формування нормативного підґрунтя в рамках класичної теорії конституційного права з метою недопущення наслідків внутрішніх конфліктів та зовнішніх посягань на норми Конституції і конституційного ладу.

III. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС: *res ipsa loquitur*

Сьогодні на порядку денному для українського суспільства його інтеграція до ЄС та НАТО стала єдиним шансом захистити політичний та економічний суверенітет держави у часи інформаційної глобалізації та інформаційного тиску з боку РФ. Проекти Україна-ЄС викликають занепокоєння через те, що урядовці Угорщини не висловлюють впевненості у фінансовій підтримці фінансування боротьби України з агресією РФ.

Тим не менш, українське законодавство дуже швидко сприймає стандарти Європейського Союзу, що є позитивним ефектом правової рецепції.

По-перше, перебуваючи під геополітичним тиском росії, Україна як «дилема безпеки» змінила свою «геополітичну гіпотезу вибору» з біполярної (ЄС – СНГ) на стратегічний курс на інтеграцію в ЄС та НАТО (Glebov, 2007, с. 235). Як незалежна країна Україна має бути достатньо сильною, щоб захистити свій суверенітет у часи пандемії шляхом мирних зібрань. Вбачається, що сьогодні геополітичний та гео економічний розвиток відносин Україна-ЄС-НАТО видається прозорим з його 30-річної історії та традицій (також завдяки визначення цілей Преамбули Конституції України).

По-друге, директиви і регламенти ЄС та закони України в економічній сфері безперечно відповідають спільним цілям і є підставою для реалізації новітніх проєктів. Наприклад, у 2021 р. Рада Європейського Союзу схвалила проєкт Угоди про спільний авіаційний простір між Україною та ЄС (13. Президент України. Офіційне інтернет-

представництво, 2021). Також ЄС є головним торговельним партнером, тому в квітні 2021 року була складена перша декларація в системі єдиного перехідного режиму NCTS (Державна митна служба України, 2021).

На регіональному рівні побудову інформаційного суспільства в Україні задекларовано в Главі 14 Угоди про асоціацію України з ЄС (Угода про асоціацію..., 2014, с. 389–395). «Сторони повинні обмінюватися інформацією, передовим досвідом і практиками, проводити спільні дії з метою розробки комплексної нормативно-правової бази та забезпечення ефективного функціонування та неспотвореної конкуренції ринків електронних комунікацій. Сторони будуть сприяти поступовому наближенню до нормативної бази ЄС в сфері регулювання інформаційного суспільства та електронного зв'язку. Сторони сприяють поступовому наближенню до права і нормативно-правової бази ЄС у галузі регулювання інформаційного суспільства і електронних комунікацій. Відповідні положення, а також *acquis* ЄС щодо інформаційного суспільства і електронних комунікацій, визначені у Доповненні XVII-3 («Правила, що застосовуються до телекомунікаційних послуг») до Глави 6 («Заснування підприємств, торгівля послугами та електронна торгівля») Розділу IV («Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею») Угоди про асоціацію».

Питання інформаційної безпеки є особливо важливими в контексті проведення судової реформи.

З урахуванням Указу Президента України № 231/2021 «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки». Указ № 231/2021 «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки» (Указ Президента України, 2021) під впливом глобалізаційних процесів треба вказати на наступні проблемні питання сучасного конституціоналізму.

По-перше, однією з найбільш вагомих особливостей сучасного конституціоналізму України є автономізація регламентації конституційного судочинства. В умовах невизначеності Україна продовжує проведення судової реформи, проте актуальним залишається питання покращення процедури добору суддів до Конституційного суду України. Останнім часом Конституційний Суд України все частіше підпадає під звинувачення в порушеннях процесуального порядку діяльності. Наочно, що порушення принципів судового процесу Конституційним судом складає загрозу реалізації конституційної реформи в державі.

Одночасно із цим існує нагальна потреба вдосконалення виборчого законодавства не тільки в контексті запровадження демократичних процедур формування виборних органів влади, але необхідно передбачити наявність мережі дорадчих структур громадянського суспільства, участь яких в ухваленні владних рішень є необхідною умовою їх легітимності, в тому числі і щодо обсягу громадського контролю за добром суддів у Конституційного Суду України та на посади у Вищій ради правосуддя та Вищій кваліфікаційній комісії суддів.

По-друге, наочними є складнощі конституційно-правового регулювання проведення адміністративно-територіальної реформи та ризику можливої політики конституційної модернізації України щодо окупованих Російською Федерацією територій, насамперед Автономної Республіки Крим та Сходу України в умовах дигіталізації.

Становленню українського конституціоналізму в умовах глобальної дигіталізації має сприяє закріплення нових вимог до правозастосування і правореалізації у цифровому форматі.

Оскільки роль і значення дигіталізації вже вийшли за межі сталої правової термінології, що використовується в конституційному законодавстві, питання взаємодії влади та громадськості в цифровій інформаційній площині потребують невідкладного нормативного закріплення в Конституції України, в той час як міжнародна наукова спільнота вже досліджує цифровий (дигітальний) конституціоналізм. Наприклад, з цього приводу варто зазначити, що положення Закону України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України", згідно якого Автономна Республіка Крим та місто Севастополь, а також частини території Луганської та Донецької областей є тимчасово окупованими територіями внаслідок збройної агресії РФ проти України, потребують вдосконалення щодо захисту прав громадян України у цифровій сфері.

Вбачається, що ризики подальшої конституційної модернізації з цього питання пов'язані із вживаною термінологією, адже на глобальному рівні різні держави й досі використовують у своїй політичній риторичі та в офіційних документах інші терміни ніж *тимчасова окупація* – наприклад (США визначає як «спроба анексії», інституції ЄС – «незаконна анексія», деякі держави використовують термін громадянська війна або просто криза). Проведення голосування в Криму щодо внесення змін до Конституції РФ у 2020 році ще більше загостило це питання та створює подальші ризики для «квазілегітиматії» тимчасової анексії частини території України, порушення прав кримських татар, та загроза повтору аналогічної ситуації на Сході України.

Внесення змін до Конституції України щодо адміністративно-територіального устрою можна назвати «танталовою працею» - настільки складно виявилось досягнення поставленої мети.

Залишаються проблеми із зворотнім зв'язком між законодавчою та судовою владою. Актуальним є питання перекладу положень міжнародних актів, що стосуються питання вилучення з цивільного обороту зброї та наркотичних речовин. В Україні ще досі виникає проблема координації парламентського, судового та громадського контролю, що дають змогу забезпечити баланс повноважень між міжнародними інституціями та органами публічної влади України.

По-третє, в процесі глобалізації запобіжниками втрати національного суверенітету, конституційної ідентичності та міжнародної правосуб'єктності України мають стати вдосконалення та імплементація норм законодавства щодо процесуального порядку розгляду Конституційним судом України справ про національну безпеку та про державну таємницю.

З метою протидії зазначеним викликам та зазіханню на демократичний конституційний лад Указом Президента України №393/2020 від 14.09.2020 було затверджено Стратегію національної безпеки України (Указ Президента України, 2020), в якій визначені Основні напрями зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки. Особливо важливим є те, що Стратегія передбачає створення ефективної системи безпеки та стійкості критичної інфраструктури, заснованої на чіткому розподілі відповідальності її суб'єктів та державно-приватному партнерстві.

В цьому контексті вбачається, що положення статті 19 Розділу 1 «Загальні засади» Конституції України складають конституційно-правову основу для розробки сучасних законодавчих положень у сфері створення ефективної системи безпеки та стійкості критичної інфраструктури, що буде сприяти створенню ефективного та прозорого механізму взаємодії між органами публічної влади та потребує внесення відповідних змін в контексті реалізації зазначених вище обидвох Стратегій.

Зазначена ситуація породжує фундаментальні передумови майбутнього України в науково-дослідних проєктах Європейського Союзу і є хорошим об'єктом наукового дослідження. Сучасна ситуація з інтеграцією демократичної правової держави України в ЄС виглядає перспективною лише за умов дотримання громадянських та політичних прав людини (Joseph, Castan, 2017).

На жаль, система покращення інвестиційного клімату в Україні не має належних правових підстав, в той час як захист інвестицій бізнесових структур ЄС для України є одним з найважливішим питань.

Проблеми адаптації законодавства України до законодавства ЄС в соціальній сфері обумовлені наступними негативними ознаками:

- низька ціна праці заробітчани-українців;
- висока ціна на газо- та водопостачання та інші публічні блага;
- міграційні потоки всередині країни та за кордон;
- низька платоспроможність населення,
- наявність проявів корупції,
- необхідність реформування законодавства у сфері охорони здоров'я населення,

тощо.

Важливого значення набуває ухвалення Верховною Радою України законопроектів:

- № 6576 «Про цифровий контент та цифрові послуги»;
- № 6085 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг»;
- № 6086 «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг»;
- № 6478 «Про водовідведення стічних вод населених пунктів»;
- № 7039 «Про освіту дорослих»;

та ратифікація Верховною Радою України Угоди між Україною та ЄС про участь України у програмі «EU4Health», яка надає можливість підтримати систему охорони здоров'я в Україні.

Позитивним аспектом в сфері вирішення зазначеного питання має бути оновлення концепції розвитку громадянської освіти в Україні в умовах воєнного стану.

Подальшого розвитку потребує переклад директив ЄС, що стосуються:

- процедури видання та скасування адміністративних актів з питань охорони довкілля, а саме гарантію справедливого доступу до безпечної питної води та санітарії;
- правових аспектів охорони культурної спадщини – зокрема, імплементації положень ратифікованої Україною Європейської конвенція про охорону археологічної спадщини, укладеної в Ла-Валетті 16 січня 1992 року, доповнюючи принципи, встановлені в Європейській конвенції про охорону археологічної спадщини, підписаній у Лондоні в травні 1969 року;
- реалізації права приватної власності на зброю;
- вилучення з цивільного обігу наркотичних речовин;
- вдосконалення організаційного механізму діяльності органів місцевого самоврядування України в контексті європейської інтеграції.

В цій площині актуалізується питання подальшого оновлення плану входження стратегічно важливих секторів економіки України до спільного європейського ринку, зокрема сільськогосподарського сектору, з метою подальшого наближення господарського та трудового законодавства України до законодавства ЄС.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ситуація, що досліджується, породжує фундаментальні передумови майбутнього України в науково-дослідних

проектах Європейського Союзу і є перспективним об'єктом для наукового дослідження. Необхідність удосконалення інституційно-правової сфери в сучасних умовах розвитку європейського права, зокрема сучасне право ЄС, обумовлює перегляд теоретичних положень, а також внесення виправлень і новел у концептуальну систему.

Вважаємо, що модернізація відносин щодо реалізації проектів Україна-ЄС має ряд довгострокових переваг, а саме:

- мінімізація загроз інформаційних атак і пропаганди РФ,
- стандартизація документів шляхом цифровізації (дигіталізації);
- позбавлення радянських законів і правових актів, що є роллю законодавчої влади;
- оновлення законодавства з метою зробити реформи більш соціально орієнтованими;
- уточнення компетенції органів публічної влади (зокрема, формування інституту префектів) для досягнення цілей децентралізації;
- перспективи іноваційно-космічного технічного прогресу, тощо.

Зазначений висновок виражає нагальну потребу подальшого реформування Конституції України з урахуванням висновків робочих груп в рамках проектів і програм співробітництва України та Європейського Союзу.

Бібліографічний список

- Волошин, Ю. О., 2010. *Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методолгічні аспекти: монографія*. В: О. М. Баймуратов (ред.). К.: Логос.
- Державна митна служба України, 2021. *В Україні оформлено 1-шу декларацію в системі спільного транзиту (NCTS)* [онлайн]. Доступно: <https://customs.gov.ua/news/ncts-26/post/v-ukrayini-oformleno-1-shu-deklaratsiiu-v-sistemi-spilnogo-tranzitu-ncts-438>
- Європейська Рада, 2020. *Спеціальне засідання Європейської Ради (17–21 липня 2020 р.)*. Доступно: <https://www.consilium.europa.eu/media/45109/210720-euco-final-conclusions-en.pdf>
- Закон України Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) № 2680-VIII, 2019. *Відомості Верховної Ради України* [онлайн]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n2>
- Закон України Про основні засади державної політики в сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності № 2834-IX, 2022. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text)
- Президент України. Офіційне інтернет-представництво, 2021. *Володимир Зеленський у Вільнюсі скоординував з Президентом Європейської ради підготовку до 23-го Саміту Україна – ЄС* [онлайн]. Доступно: <https://www.president.gov.ua/en/news/volodimir-zelenskij-u-vilnyusi-skoordinuvav-z-prezidentom-ye-69353>
- Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони №1678-VII, 2014. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
- Указ Президента України № 231/2021, 2021. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки. *Президент України*. Офіційне інтернет-представництво [онлайн]. Доступно:

- <<https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-zatverdiv-tririchnu-strategiyu-rozvitku-68997>>
- Указ Президента України №393/2020, 2020. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». *Президент України. Офіційне інтернет-представництво* [онлайн]. Доступно: <<https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>>
- European Union, 1992. *Treaty on European Union*. Available at: <<https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/maastricht-treaty>>
- Glebov, S. V., 2007. Duality of the Ukraine's Foreign Policy in the Context of the Geopolitical Conjecture. Зовнішньополітична двозначність України в контексті геополітичної кон'юнктури вибору. // Конституційна держава, #9, С.235.
- Joseph, S. and Castan, M., 2013. *The International Covenant on Civil and Political Rights: Cases, Materials and Commentary*. Third edition. Oxford: Oxford University Press, p. 165.
- Kembayev, Zhenis, 2012. *Political-legal history of the Idea of the United Europe: from Ancient Times to the Present*. Almaty-Astana, Academpress, p. 430.
- Vorobiov, M., 2019. Ukrainian Voters Upend Their Parliament. *Eurasia Daily Monitor*, 16(111). Available at: <<https://jamestown.org/program/ukrainian-voters-upend-their-parliament/>>

References

- Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand #1678-VII, 2014. Verkhovna Rada of Ukraine [online] Available: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text>
- Decree of the President of Ukraine No. 231/2021, 2021. On the Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Judiciary for 2021–2023. President of Ukraine. Official Internet representation [online]. Available: <<https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-zatverdiv-tririchnu-strategiyu-rozvitku-68997>>
- Decree of the President of Ukraine No. 393/2020, 2020. On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated September 14, 2020 "On the National Security Strategy of Ukraine." President of Ukraine. Official Internet representation [online]. Available: <<https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>>
- European Council, 2020. Special meeting of the European Council (July 17–21, 2020). Available: <<https://www.consilium.europa.eu/media/45109/210720-euco-final-conclusions-en.pdf>>
- European Union, 1992. *Treaty on European Union*. Available at: <<https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/maastricht-treaty>>
- Glebov, S. V., 2007. Duality of the Ukraine's Foreign Policy in the Context of the Geopolitical Conjecture. Зовнішньополітична двозначність України в контексті геополітичної кон'юнктури вибору. // Конституційна держава, #9, С.235.
- Joseph, S. and Castan, M., 2013. *The International Covenant on Civil and Political Rights: Cases, Materials and Commentary*. Third edition. Oxford: Oxford University Press, p. 165.
- Kembayev, Zhenis, 2012. *Political-legal history of the Idea of the United Europe: from Ancient Times to the Present*. Almaty-Astana, Academpress, p. 430.

- Law of Ukraine On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding the State's Strategic Course for Ukraine's Full Membership in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization) No. 2680-VIII, 2019. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine [online]. Available: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n2>
- Law of Ukraine On the Basic Principles of State Policy in the Field of Affirming Ukrainian National and Civil Identity No. 2834-IX, 2022. Verkhovna Rada of Ukraine [online]. Available: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
- President of Ukraine. Official online representation, 2021. Volodymyr Zelenskyi in Vilnius coordinated with the President of the European Council preparations for the 23rd Ukraine-EU Summit [online] Available: <https://www.president.gov.ua/en/news/volodimir-zelenskij-u-vilnyusi-skoordinuvav-z-prezidentom-ye-69353>
- State Customs Service of Ukraine, 2021. The 1st declaration in the Common Transit System (NCTS) was completed in Ukraine [online] Available: <https://customs.gov.ua/news/ncts-26/post/v-ukrayini-oformleno-1-shu-deklaratsiiu-v-sistemi-splnogo-tranzitu-ncts-438>
- Voloshyn, Yu. O., 2010. Constitutional and legal provision of European interstate integration: theoretical and methodological aspects: monograph. In: O. M. Baimuratov (ed.). K.: Logos.
- Vorobiov, M., 2019. Ukrainian Voters Upend Their Parliament. *Eurasia Daily Monitor*, 16(111). Available at: <https://jamestown.org/program/ukrainian-voters-upend-their-parliament/>

Стаття надійшла до руки 27.12.2022

Lvova I.

INTERNATIONAL UKRAINE-EU LEGAL RELATIONSHIP: BENEFITS OF LEGISLATIVE APPROXIMATION AND GUIDELINES FOR DOMESTIC DECISION-MAKING POWERS UNDER MARTIAL LAW

The article focuses on the legal analysis of the basis of future reforms in the context of approximation of Ukrainian legislation to EU standards under conditions of martial law in Ukraine, global uncertainty and the development of the system of international military-political cooperation.

The objective of the present study is to examine the moderating effect of international Ukraine-EU legal relationship, as well as to describe the directions of implementation of the provisions of EU regulations into Ukrainian legislation by reviewing and analyzing the legal regulation of Ukraine-EU relations. The study uses Ukraine and EU legislation the period between 2020 and 2022 to test benefits of legislative approximation and guidelines for domestic decision-making powers under martial law. The relationship between the regulations, implemented by EU, and the existing legal system of Ukraine is visible for Ukraine legal system in general, supporting the hypothesised moderating effect of international Ukraine-EU legal relationship under martial law. The article contributes to the development of the study of the issue of approximation of legislation by applying the existing concept of EU law. The relationship between the implemented EU legislation and the existing legal system. This study contributes to extant research by adopting the existing concept of EU law. The need to improve the institutional and legal sphere under the current conditions of the development of modern EU law is substantiated, which also determines the revision of theoretical provisions and the introduction of

corrections and novelties in the conceptual system. In the context of martial law in Ukraine, the proposed idea is that the strategic line of cooperation between the EU and Ukraine should be further transformed taking into account the issues of compliance with EU legislation in order to ensure proper border crossing procedures for refugees from Ukraine and persons in need of asylum.

The general conclusion of the study is to indicate the potential success factors of the implementation of the EU legislation and the problems of approximation of Ukrainian legislation to the EU legislation. Comparative multilevel analysis, documentary and literature review were performed, other methods were used, including synthesis and deduction. The argument of hypothesis that the difficulty of maintaining peace and stability in the development of the state in the direction of integration into the EU and NATO for Ukraine is determined by following challenges: legal characteristics of an undeclared war as an armed aggression of the Russian Federation on the territory of Ukraine, the global pandemic COVID-19 pandemic, corresponding geopolitical changes on the world map followed by migration crisis, hybrid informational and armed challenges, etc. The general theoretical characteristics of the political dialogue on the level of the Ukraine-EU summits for 2020-2022 are outlined. The conclusion is made on the basis of comparative approach to further reform of the Constitution of Ukraine, taking into account the conclusions of working groups within the framework of projects and programs of cooperation between Ukraine and the EU. The article points to a number of problems that hinder the implementation of bilateral agreements and EU strategies, which are problematic today. The value of the analysis lies in the contextual reference to the development programs of the candidate countries for joining the European Union.

Key words: *approximation, international legal relationship, martial law, RF invasion of Ukraine, Ukraine-EU relations.*

УДК 341.123.043

В. І. Вишковська
А. А. Попов

ПРО МОЖЛИВІ НАПРЯМКИ РЕФОРМУВАННЯ РАДИ БЕЗПЕКИ ООН І САМОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

В статті розглядаються поточні проблеми реформування Організації Об'єднаних Націй у зв'язку з малоефективною діяльністю її головного органу – Ради Безпеки. Автори аналізують шляхи змін, запропоновані рядом країн, включно з Україною, а також їх юридичне обґрунтування в доктрині.

На думку авторів, крім необхідності належним шляхом реагувати на безпрецедентні порушення Росією міжнародного права, цивілізованому світу потрібно зробити інші адекватні висновки і дії. Зокрема, враховувати, що на сьогодні в міжнародних відносинах склався новий баланс сил між центрами впливу.

Аналіз реальної діяльності ООН і її головного органу – Ради Безпеки повинен включати оцінку не тільки юридичного, але й практичного механізму їх діяльності («каскадний ефект» та ін.)

Автори акцентують на відсутності консенсусу Ради Безпеки з Генеральною Асамблеєю в таких кластерах, як розподіл місць між регіональними групами, категорії нових членів, збереження чи скасування права вето.

В той же час проблемні питання підтримання миру у зв'язку з використанням права вето з боку Російської Федерації можуть виникати із неправомірних дій інших постійних членів Ради Безпеки. Наприклад, агресивних дій Китаю щодо Тайваню. Убезпечити це в майбутньому можливо тільки позбавивши самої можливості використання права вето взагалі, або за деяких умов.

На думку авторів, продовження Російською Федерацією членства колишнього Радянського Союзу в ООН є неправомірним. Одним із засобів тут повинно бути використання відповідних положень Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року.

До покрокових етапів виключення Росії з ООН можна віднести і виключення її з органів і програм ООН.

Одним з найцікавіших проєктів реформування членства в РБ ООН є проєкт представництва цивілізацій, а також залучення регіональних груп до підтримання миру.

Автори підтримають своїми аргументами позицію тих вчених, хто вважає, що реформа ООН має включати реформу органів цієї організації.

Ключові слова: асоційоване право вето, колективне вето, неправомірні дії постійних членів Ради Безпеки, «корпоративні інтереси» регіональних організацій, паралельне реформування інституцій, що входять до системи ООН, поетапне скасування права вето, проєкт представництва цивілізацій, Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-111-122

Постановка проблеми. Нормальне існування міжнародного права сьогодні неможливе без повноцінного існування Організації Об'єднаних Націй (ООН), першою метою якої згідно із ч.1 ст.1 Статуту є підтримання міжнародного миру і безпеки (Організація Об'єднаних Націй, 1945).

Неспроможність ООН зупинити російську агресію 2022 року в Україну робить особливо актуальним питання реформування як всієї цієї організації, так і її ключового органу – Ради Безпеки і відповідного юридичного обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світовій та вітчизняній правовій доктрині питанням осучаснення діяльності ООН присвячено багато наукових праць, виступів і проєктів. Їх авторами є українські політичні і державні діячі, вчені Є. В. Годованик, Р. В. Губань, О. О. Гріненко, В. Ю. Єльченко, Я. М. Жукорська, Д. І. Кулеба, О. О. Мережко, М. М. Подоляк та ін.

Питанням реформування ООН присвячено також праці зарубіжних вчених та політиків таких як: К. Аннан, Р. Батлер, Бані-Насер Фаді, К. Мацуда, Ш. Мішель, П. Роміта, Ф. Рузвельт, Ш. К. Томпсон та ін.

Однак актуальними залишаються питання аргументації авторами своїх позицій щодо вибору шляху реформ і пошуку інструментів для їх досягнення.

Виклад основного матеріалу. За роки своєї діяльності з 24 жовтня 1945 року по сьогодні ООН відіграла важливу позитивну роль у підтримці міжнародного миру.

Однак не всі зусилля ООН з різних причин були успішними. Тоді, як у Камбоджі і Мозамбіку здійснювалися складні операції, Рада Безпеки продовжувала направляти миротворців у зони конфліктів, наприклад, до Сомалі та Боснії і Герцеговини, хоча там ще не було досягнуто припинення вогню і не було отримано згоди всіх сторін у конфлікті (Бані-Насер Фаді, 2015).

Ефективність діяльності ООН, таким чином ні в якому разі неможливо оцінити без врахування результатів і можливостей ООН на тому чи іншому етапі міжнародних відносин, її органів і вкладу її держав-членів.

Так, Рада Безпеки ООН, як зазначено в ч. 1 ст.24 статуту цієї організації, несе головну відповідальність за підтримку міжнародного миру й безпеки (Організація Об'єднаних Націй, 1945).

При цьому вона наділена досить специфічним механізмом закріплення волі своїх членів. Так, відповідно до ч.2 ст.27 Статуту рішення Ради Безпеки з усіх інших питань, крім процедурних, вважаються прийнятими, якщо за них по дано голоси дев'яти членів Ради, включаючи голоси, які збігаються, всіх постійних членів Ради (Організація Об'єднаних Націй, 1945).

Запровадження права вето у Раді Безпеки ООН, запропоноване ще на Ялтинській конференції 1945 року президентом США Ф. Рузвельтом, було пов'язане з необхідністю покласти на великі держави: США, СРСР, Великобританію, Францію і Китай головну відповідальність за дотримання миру і безпеки у світі. Однак, на той час ніхто не міг припустити, що порушення миру і безпеки в світі може бути викликане діями одного із членів цієї Ради, на сьогодні – Російською Федерацією, яка, на додаток до попередніх порушень міжнародного права, 24 лютого 2022 року почала війну проти України.

Ця ситуація викликала гостру критику з більшості країн світового товариства. Так, як повідомив посол Японії в Україні Кунінорі Мацуда в інтерв'ю агентству «Інтерфакс-Україна», Японія виступає за реформу Ради безпеки ООН, оскільки РФ – член Ради безпеки – розпочала збройну агресію проти України (Мацуда, 2022).

Далі він сказав, що це не було передбачено батьками-засновниками ООН» (Interfax-Україна, 29 грудня 2022 року).

Вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року – не перший акт Росії, скерований проти миру. Свого часу вона не дозволила ввести миротворчий контингент ООН на Донбас, а 25 лютого 2022 року ветоувала резолюцію Ради безпеки про припинення вторгнення в Україну. Навіть попри те, що в Генеральній асамблеї 141 держава зі 193 засудила агресію Росії (Подоляк, 2022).

Росія системно блокує рішення в Організації Об'єднаних Націй – 31 раз із 1991 року РФ застосувала вето в Раді Безпеки ООН, що майже вдвічі більше ніж будь-який інший постійний член Радбезу (Заява МЗС України..., 2022).

Більше того, Росія застосовує вето завжди на голосуваннях щодо України — про це нагадав голова Європейської Ради Шарль Мішель у виступі на Генеральній асамблеї ООН у вересні 2022 року і запропонував призупинити членство Росії в цьому органі (Подольак, 2022).

Крім необхідності належним шляхом реагувати на безпрецедентні порушення Росією міжнародного права, цивілізованому світу потрібно зробити інші адекватні висновки і дії. Зокрема, враховувати, що на сьогодні в міжнародних відносинах склався новий баланс сил між центрами впливу (Проблеми реформування ООН, б.д.).

Іншими словами, аналіз реальної діяльності ООН і її головного органу – Ради Безпеки повинен включати оцінку не тільки юридичного, але й доцільного механізму їх діяльності.

«Наявність постійного членства в Раді Безпеки і асоційоване право вето мало те, що стало відомим як «каскадний» ефект», – пише Р. Батлер у своїй статті, присвяченій реформі ООН (Butler, 2012, р.31). Далі він пояснює, що цей термін намагається описати дуже реальний феномен розширення фактичних прав постійного членства п'ятірки практично у всіх інших агентствах, комісіях та комітетах ООН, оскільки у більшості виборів в ООН просто вважається безсумнівним, що ця п'ятірка автоматично буде в комітеті, в Раді керуючих або будь-яким іншим шляхом задіяна (Butler, 2012, р. 31).

Прагнення реформувати РБ було проголошене не тільки державами-членами ООН але і в рамках самої організації. Резолюцією 46/28 від 13 грудня 1993 р. Генеральна Асамблея ООН утворила Робочу групу відкритого складу для розгляду всіх аспектів питання про розширення членського складу РБ та інших питань, що стосуються РБ.

Генеральний Секретар ООН у 1997–2006 рр. Кофі Аннан у своїй доповіді «При більшій свободі: до розвитку, безпеки і правам людини для всіх» від 21 березня 2005 р. зазначив, що Рада Безпеки повинна якомога ширше відображати сучасну розстановку сил в світі (Кофі Аннан, 2005).

Тому, на його, значною мірою, слушну думку, реформи РБ повинні стосуватись:

1. Забезпечення більшого залучення у процес прийняття рішень тих членів, які вносять найбільший фінансовий, військовий чи дипломатичний вклад в ООН; це внески безпосередньо у бюджет Організації, участь у миротворчих чи інших операціях, у дипломатичній діяльності ООН;

2. Учасності у прийнятті рішень держави, яка у більшій мірі репрезентує членів ООН (наприклад, певний регіон), особливо держави, що розвиваються;

3. Посилення демократичності і підзвітності РБ (Кофі Аннан, 2005).

Він, очевидно, звернув увагу на необхідність врахувати в діяльності цієї організації вклад тієї чи іншої держави.

Неважко помітити, однак, що про скасування права вето постійних членів Ради Безпеки ООН з тих чи інших причин в доповіді Кофі Аннана навіть не йдеться.

В основі всіх ідей реформування ООН лежить збільшення кількості постійних членів з надання їм права вето або без нього і незначне збільшення непостійних членів з метою адекватного регіонального представництва держав у цьому важливому органі» (Жукорська, 2015).

Одним з найцікавіших проектів реформування членства в РБ ООН є проект представництва цивілізацій. Згідно з ним розглядається можливість надання постійного місця у Раді Безпеки ООН Організації Ісламська конференція (ОІК) (Губань, 2006, с. 144).

На жаль, взаємодії реформи Ради Безпеки з Генеральною Асамблеєю та методів роботи наразі немає. Цьому є просте пояснення: розрізненість позицій учасників переговорного процесу, а також незацікавленість нинішніх постійних членів – США, Великої Британії, Франції, Китаю та РФ - в обмеженні їхніх прав та привілеїв (Сльченко, 2019).

Ми можемо передбачити, що проблемні питання підтримання миру у зв'язку з використанням права вето з боку Російської Федерації можуть виникати із неправомірних дій також інших постійних членів Ради Безпеки. Наприклад, агресивних дій Китаю щодо Тайваню.

Статут ООН, однак, не передбачає механізмів протидії зловживання правом вето, коли один з постійних членів РБ ООН, який сам порушує міжнародне право, фактично блокує втручання ООН для поновлення порядку. Убезпечити це в майбутньому можливо тільки позбавивши самої можливості використання права вето взагалі, або за чітко визначених в Статуті умов.

У серпні 2015 року Франція за підтримки Мексики оприлюднила «Політичну декларацію про припинення дії права вето у випадках масових звірств. (Інформаційне агентство УНІАН, 2015). Серед постійних членів, які мають право вето, поки що лише Франція та Сполучене Королівство підтримали цю ініціативу. Станом на квітень 2020 року Декларацію підписали 103 країни-члени та два спостерігачі ООН (Томпсон, Ландгрен та Роміта, 2022).

Стосовно США, які, як ми бачили, поки що разом з Китаєм і Російською Федерацією залишились осторонь цієї Декларації, досить влучно висловився в своїй статті «Реформа Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй» Р. Батлер. Він пише, що імовірно, Сполучені Штати хотіли б залишитися в Раді Безпеки на постійній основі через його розмір і важливість, а також внесок, який Рада вважає, що Сполучені Штати можуть і хочуть це зробити. Однак сучасний світ складних глобальних викликів потребує змін (Butler, 2012, p. 39).

На його думку, Сполучені Штати знають, що можуть захищати себе і не потребують захисту, запропонованого статтею 42 Статуту. Отже, Сполучені Штати могли б безкарно розглядати можливість скасування права вето (Butler, 2012, p. 39).

Попри необхідність кардинального вирішення питання про право вето постійних членів Ради Безпеки ООН можливість це зробити бездоганно з юридичної точки зору за наявних положень Статуту ООН до сих пір викликає сумнів. Невипадково, позиція України стосовно реформи цього органу сильно змінилась.

Наша держава послідовно виступала за поетапне скасування права вето, що особливо нагально в умовах агресії проти України з боку Росії як одного з постійних членів Ради Безпеки.

Україна була переконана, що постійний член Ради Безпеки, коли він є стороною конфлікту, який розглядається Радою, має бути обмеженим у можливості застосування права вето з питання, в якому він - зацікавлена сторона (Сльченко, 2019). Ще в 2016 році Президент України П.О. Порошенко запропонував забрати право вето в Раді безпеки ООН для держав-учасниць конфліктів. Потрібно зазначити, що певні резони для подібної пропозиції існують (Лашенко, 2016).

Однак пропозиція П.О. Порошенко не знайшла одностайної підтримки (Губань, 2007, с. 12–14).

Україна ввійшла до кола країн-підписантів декларації щодо відмови від використання права вето у випадках масових злодіянь. Наша держава також приєдналася до Кодексу поведінки щодо дій Ради Безпеки ООН у питаннях геноциду, злочинів проти людяності та військових злочинів (Сльченко). Станом на 10 лютого 2022 року кодекс

поведінки підписали 122 країни-члени, включаючи вісім нині обраних членів Ради, двох постійних членів (Франція та Сполучене Королівство), а також двох спостерігачів (Томпсон, Ландгрєн та Роміта, 2022).

Резолюція Генеральної Асамблеї від 26 квітня 2022 року 76/262 є способом накласти на держави більшу підзвітність за використання вето. В останній було сказано, що Генеральна Асамблея пропонує Раді Безпеки відповідно до статті 24 (3) Статуту Організації Об'єднаних Націй, представляти Генеральній Асамблеї спеціальну доповідь про застосування цього вето не менше ніж за 72 години до відповідного обговорення в Асамблеї (Организация Объединенных Наций, 2022).

Прихильників цієї ініціативи, можливо, надихнуло передання Радою Безпеки ООН ситуації в Україні на розгляд Генеральної Асамблеї 27 лютого 2022 року. Вперше за 40 років Рада прийняла резолюцію «Об'єднання заради миру». Це сталося після того, як Росія 25 лютого наклала вето на резолюцію щодо засудження російської агресії проти України (Томпсон, Ландгрєн та Роміта, 2022).

Значно інший шлях обрала Україна нещодавно. Наша країна поставила в заяві МЗС питання про законність членства Росії в Раді безпеки ООН і в організації загалом, оскільки Росія не проходила належної процедури вступу після розпаду СРСР.

Як заявив Міністр закордонних справ Дмитро Кулеба, Росія грубо порушила Статут ООН, ми надали детальні докази того, як 31 рік тому російська делегація, по суті, просто окупувала крісло СРСР в РБ ООН – держави, яка на той момент припинила своє існування – без жодних статутних підстав на це (Ромалійська, 2022).

На думку Володимира Сльченка, українського дипломата, який у 2015–2019 роках був постійним представником України в ООН, існує три основні сценарії чи моделі усунення Росії:

Перше – це виключити Росію з ООН за систематичні порушення Статуту організації: за ту саму агресію проти України.

Другий – це поставити під сумнів це продовження Російською Федерацією членства колишнього Радянського Союзу в ООН, тому що процедуру у грудні 1991 року просто проігнорували.

Третій шлях чи сценарій – це поставити під сумнів процедурно повноваження російської делегації, знов-таки посилаючись як на перший, так і на другий шлях. У такому разі, право вето не працює – тоді потрібна просто більшість у дев'ятьох членів Ради Безпеки (Ромалійська, 2022).

Розглянемо перспективність цих шляхів. Перший шлях, на наш погляд, є практично неможливим. Згідно зі Статутом ООН виключити Росію з цієї організації можливо лише за згодою самої Росії (див. вище стосовно змісту ст.27 Статуту). Це через те, що виключення з ООН, так само як і будь-яка зміна її Статуту, потребує згоди постійних членів Ради Безпеки ООН.

Оцінюючи другий шлях, вважаємо слушною О. О. Мережко. Він пише, що для обґрунтування своїх прав на місце СРСР в Раді Безпеки ООН Росія посилається на Рішення Ради Глав Співдружності Незалежних Держав від 21 грудня 1991 року. В ньому в якому глави деяких колишніх «радянських республік» висловили свою підтримку тому, щоб Росія продовжила членство СРСР в ООН (Мережко, 2022).

Однак цей документ не є юридично обов'язковим, у тому числі з огляду на те, що це порушує Статут ООН, який передбачає свої критерії і процедури членства у цій організації (Мережко, 2022).

Ми б ще добавили, що відповідно до п. а ст. 4 Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року ця Конвенція застосовується до наслідків правонаступництва держав щодо будь-якого договору, що є установчим актом

міжнародної організації, без шкоди для правил про придбання членства і без шкоди для інших відповідних правил цієї організації (Організація Об'єднаних Націй, 1978).

Тобто дотримання принципу *pacta sunt servanda* відносно держав, що утворились після розпаду СРСР, повинно бути лише з врахуванням наведеної норми.

Крім сказаного, О.О. Мережко слушно вважає, що мабуть, єдиним більш менш серйозним аргументом на користь перебування Росії в ООН може бути те, що з моменту захоплення Росією місця СРСР минуло багато часу і поки що жодна держава не порушувала питання відсутності у Росії на це якихось правових підстав. Тобто йдеться про так званий принцип «естопель» у праві.

Однак принцип добросовісності, з якого випливає цей принцип, передбачає, що той, хто діє недобросовісно (тобто в нашому випадку Росія) не може посилатися на добросовісність (Мережко, 2022).

Стосовно третього шляху усунення Російської Федерації з ООН. («поставити під сумнів процедурно повноваження російської делегації»). За найближчого аналізу, нам здається, цей шлях не буде легким. «На додаток до відкритого або чітко видимого вето, тобто відхилення пропозиції по суті в Раді Безпеки, – пише у своїй статті Р. Батлер, – було завжди те, що відомо як «подвійне вето». «Подвійне вето» виникає в контексті можливої розбіжності у думках у Раді щодо того, чи запропоноване рішення має процесуальний або матеріальний характер» (Butler, 2012, p. 30).

Тобто, якщо хтось із них не погоджується з голосуванням, яке приймається Радою щодо того, чи є питання процедурним чи суттєвим, Постійні Члени можуть накласти вето на такий результат. Ми маємо додати, ситуація ускладнюється тим, що «Тимчасові правила процедури» (S/96/Rev.7) (Совет Безопасности ООН, 1982), як і Статут ООН (Організація Об'єднаних Націй, 1945), не містять норм про порядок перевірки повноважень, або усунення держави від участі в діяльності ООН.

Передбачаючи наступний період після усунення Росії від діяльності ООН, хочемо звернути увагу на те, що важливим для вже прийнятих рішень Ради безпеки є питання про чинність тих із них, які були прийняті за участі Росії в попередній період.

Як впливає із заяви МЗС України, наша країна виходить з того, що усунення Російської Федерації з Ради Безпеки ООН не матиме зворотної сили щодо попередніх рішень цього органу і не потягне за собою анулювання або перегляд резолюцій Ради Безпеки, ухвалених до цього часу (Заява МЗС України..., 2022).

Нам здається, якщо повністю піти цим шляхом, тоді зникнуть підстави звинувачення Російської Федерації у навмисному блокуванні ряду дієвих проектів рішень Ради Безпеки ООН щодо підтримання миру.

Крім усунення Росії з ООН, ми хотіли б звернути на інші можливості збільшення ефективності миротворчої діяльності цієї організації. Елементом цього напрямку могло б стати використання приписів Розділу VII Статуту ООН «Регіональні угоди», зокрема, ч. 1 ст. 52.

В останній сказано, що даний Статут жодним чином не перешкоджає існуванню регіональних угод або органів для розв'язання питань, що стосуються підтримки міжнародного миру й безпеки, які відповідають регіональним діям, за умови, що такі угоди або органи та їхня діяльність сумісні з Цілями й Принципами Організації (Організація Об'єднаних Націй, 1945).

Абсолютно не випадково в рішенні 62/557 «Питання про справедливе представництво в Раді Безпеки та розширення його членського складу та пов'язані з цим питання» прийнятому Генеральною Асамблеєю на шістдесят другій сесії 15 вересня 2008 року, остання зокрема, ухвалила, що основу міждержавних переговорів становитимуть:

і) позиції та пропозиції держав-членів, регіональних груп та інших груп держав-членів (Організація Об'єдинених Націй, 2008).

Як на елемент поступового залучення регіональних груп до підтримання миру, ми б акцентували на наступному.

При використанні таких регіональних угод або таких регіональних органів Статут ООН дозволяє зацікавленим державам обходитися без згоди постійних членів Ради Безпеки ООН і держав, які беруть участь у конфлікті (Організація Об'єднаних Націй, 1945).

Щоправда, згідно із ст. 53 ніякі примусові дії не вживаються, в силу цих регіональних угод або регіональних органів, без повноважень від Ради Безпеки, за винятком заходів, передбачених статтею 107, проти будь-якої ворожої держави, як вона визначена в пункті 2 даної статті (Організація Об'єднаних Націй, 1945).

Термін «ворожа держава», як він застосований у пункті 1 даної статті, стосується будь-якої держави, що протягом другої світової війни була ворогом кожної з держав, що підписали даний Статут (Організація Об'єднаних Націй, 1945).

Однією з таких держав, на наш погляд, є Іран, який нині постачає дрони російському агресору. Як відомо, військові дії відбувалися під час англо-радянського вторгнення в Іран в серпні – вересні 1941 року під час Другої світової війни з подальшою окупацією Ірану (Вікіпедія, 2022).

Можливість використання регіональних організацій для підтримки миру може бути обґрунтована ще й тим, що вони не повинні бути зосереджені на своїх власних, «корпоративних інтересах», коли йдеться про життя і безпеку людства. Негативним прикладом тут є неодноразове вето Угорщини стосовно підтримки України, особливо під час російської агресії 2022 року. (До речі кажучи, саме використання вето практично однією країною-членом ЄС, ставить під серйозний сумнів, такий принцип діяльності ЄС, як принцип консенсусу під час вирішення питань безпеки).

Ми вважаємо, що до покрокових етапів виключення Росії з ООН можна віднести і виключення її з органів і програм ООН.

На наш погляд, абсолютно правий Є. Годованик в тому, що реформа РБ має бути невід'ємною частиною інституціональної реформи ООН в цілому та відповідати паралельному реформуванню інших інституцій, що входять до системи ООН (Годованик, 2011, с.12).

Висновки. Підводячи підсумок можемо констатувати наявність проблемних питань підтримання миру у зв'язку з використанням права вето з боку постійних членів Ради Безпеки ООН. Убезпечити це в майбутньому можливо тільки позбавивши їх самої можливості використання права вето взагалі, або за деяких умов.

Закріплена в міжнародному праві структура і статус Ради Безпеки ООН не відповідає новій глобальній геополітичній ситуації. Це, в свою чергу, дуже серйозно впливає на діяльність цієї Організації в цілому.

Продовження Російською Федерацією членства колишнього Радянського Союзу в ООН є неправомірним. До покрокових етапів усунення Росії з ООН можна віднести виключення її з органів і програм ООН.

Збільшення ефективності миротворчої діяльності цієї ООН цілком можливо за більш дієвого використання регіональних угод або регіональних органів, передбачених приписами Розділу VII Статуту ООН.

Бібліографічний список

- Бані-Насер, Ф., 2015. Миротворчі операції ООН: теорія і практика. *Проблеми міжнародних відносин*, 10–11, с. 24–36. Доступно : <<http://vmv.kyumu.edu.ua/series/vipusk11-10/2.pdf>>.
- Вікіпедія, 2022. *Іранська операція* [онлайн]. Доступно : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>.
- Годованик, Є. В., 2011. Рада Безпеки ООН: міжнародно-правовий статус та актуальні проблеми реформування. Кандидат наук. Автореферат. Київ.
- Губань, Р. В., 2006. Концепція діалогу між цивілізаціями у резолюціях Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй. *Підприємництво, господарство і право*, 2, с. 142–144.
- Губань, Р., 2007. Проблеми реалізації проєктів реформи Ради Безпеки ООН. *Юридичний журнал*. 7, с. 7–14.
- Єльченко, В., 2019. ООН майбутнього. *ZN,UA* [онлайн] 12 січня. Доступно : <https://zn.ua/ukr/internal/oon-maybutnogo-299356_.html>.
- Жукорська, Я. М., 2015. Окремі аспекти реформування Ради Безпеки ООН. *Порівняльно-аналітичне право* [онлайн], 4. Доступно: <<http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/24736>>.
- Заява МЗС України щодо не легітимності перебування Російської Федерації в Раді Безпеки ООН та Організації Об'єднаних Націй у цілому, 2022. *Міністерство закордонних справ України* [онлайн]. Доступно : <<https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-nelegitimnosti-perebuвання-rosijskoyi-federaciyi-v-radi-bezpeki-oon-ta-organizaciyi-obyednanih-nacij-u-cilomu>>.
- Інформаційне агентство УНІАН, 2015. *Франція запропонувала членам РБ ООН не використовувати право вето, коли потрібно припинити масові злочини*. [онлайн]. Доступно : <<https://www.unian.ua/politics/1134027-frantsiya-zaproponovala-chlenam-rb-oon-ne-vikoristovuvati-pravo-veto-kolipotribno-pripiniti-masovi-zlochini.html>>.
- Кофи, Аннан, 2005. При большей свободе: к развитию, безопасности и правам человека для всех: доклад Генерального секретаря. 21 марта. Доступно : <file:///C:/Users/Popov/Downloads/A_59_2005_Add-1-RU.pdf>.
- Лашенко, О., 2016. Порошенко запропонував забрати у Росії право вето в Раді безпеки ООН [онлайн] *Радіо Свобода*, 22 вересня 2016 р., 11:16. Доступно : <<https://www.radiosvoboda.org/a/28005975.html>>.
- Мацуда, К., 2022. Японія виступає за реформу Радбезу ООН через воєнну агресію РФ проти України [Інтерв'ю *Interfax-Україна*]. 29.12.2022. Доступно : <<https://interfax.com.ua/news/general/881330.html>>.
- Мережко, О. О., 2022. Як вигнати Росію з ООН? *Юридична газета online* [онлайн]. 26 травня. Доступно : <<https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/-yak-vignati-rosiyu-z-oon.html>>.
- Организация Объединенных Наций, 2008. Резолюции и решения, принятые Генеральной Ассамблеей на шестьдесят второй сессии. Том III. 23 декабря 2007 г. – 15 сентября 2008 г. Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. Шестьдесят вторая сессия. Дополнение № 49 (A/62/49). Доступно : <https://www.un.org/ru/ga/62/docs/62_545-557.pdf#page=130>.
- Организация Объединенных Наций, 2022. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 26 апреля 2022 г. [без передачи в главные комитеты (A/76/L.52 и

- A/76/L.52/Add.1). 76/262. Постоянный мандат на проведение прений в Генеральной Ассамблее в случае применения вето в Совете Безопасности. Доступно : <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/330/40/PDF/N2233040.pdf?OpenElement>>.
- Організація Об'єднаних Націй, 1945. *Статут Організації Об'єднаних Націй* [онлайн]. Доступно : https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf>.
- Організація Об'єднаних Націй, 1978. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185>.
- Подольак, М., 2022. Україна активно працює над тим, щоб вилучити Росію з Радбезу ООН. *Суспільне. Новини* [онлайн] 31 жовтня. Доступне : <<https://suspilne.media/306908-ukraina-aktivno-pracue-nad-tim-sob-viluciti-rosiu-z-radbezu-oon-podolak/>>.
- Проблеми реформування ООН, (б.д.) [онлайн]. Доступно : <<http://kimo.univ.kiev.ua/MOrg/28.htm>>.
- Ромалійська, І., 2022. «Узурпатор членства в ООН і статусу в Радбезі»: як позбавити Росію права вето або й членства в організації? *Радіо Свобода* [онлайн]. 27 грудня. URL : <<https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-uzurpator-vyhnaty-oon-zlochyn-ahresiyi/32195268.html>>.
- Совет Безопасности ООН, 1982. Временные правила процедуры Совета Безопасности ООН (S/96/Rev.7). Доступно : <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N83/400/19/IMG/N8340019.pdf?>>
- Томпсон, Ш. К., Ландгрэн, К. та Роміта, П., 2022. Організація Об'єднаних Націй в ретроспективі: виклики для права вето в Раді Безпеки ООН. *Just Security* [онлайн] 9 травня. Доступно: <https://www.justsecurity.org/81424/the-united-nations-in-hindsight-challenging-the-power-of-the-security-council-veto-ua/>>.
- Butler, R., 2012. Reform of the United Nations Security Council. *Penn State Journal of Law & International Affairs*, 1(1), p. 23–39. Доступно: <<https://elibrary.law.psu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=jlia>>.

References

- Bani-Naser, F., 2015. Myrotvorchi operatsii OON: teoriia i praktyka [UN peacekeeping operations: theory and practice]. *Problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 10–11, p. 24–36 Available at: <<http://vmv.kymu.edu.ua/series/vipusk11-10/2.pdf>> (in Ukrainian).
- Butler, R., 2012. Reform of the United Nations Security Council. *Penn State Journal of Law & International Affairs*, 1(1), p. 23–39. Доступно: <<https://elibrary.law.psu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=jlia>>.
- Hodovanyk, Ye. V., 2011. *Rada Bezpeky OON: mizhnarodno-prvovyi status ta aktualni problemy reformuvannia [The UN Security Council: international first status and current problems of reform]*. Kandydat nauk. Avtoreferat. Kyiv (in Ukrainian).
- Huban, R. V., 2006. Kontseptsiiia dialohu mizh tsyvilizatsiiamy u rezoliutsiiakh Heneralnoi Asamblei Orhanizatsii Obiednanykh Natsii [The concept of dialogue between civilizations in the resolutions of the General Assembly of the United Nations]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 2, p. 142–144 (in Ukrainian).
- Huban, R., 2007. Problemy realizatsii proektiv reformy Rady Bezpeky OON [Problems of implementation of UN Security Council reform projects]. *Yurydychnyi zhurnal*. 7, s. 7–14 (in Ukrainian).

- Informatsiine ahentstvo UNIAN, 2015. *Frantsiia zaproponovala chlenam RB OON ne vykorystovuvaty pravo veto, koly potribno pryynyty masovi zlochyny* [France has suggested that members of the UN Security Council not use the right of veto when it is necessary to stop mass crimes]. [onlain] Available at: <<https://www.unian.ua/politics/1134027-frantsiya-zaproponovala-chlenam-rb-oon-ne-vikoristovuvaty-pravo-veto-kolipotribno-pripiniti-masovi-zlochiny.html>> (in Ukrainian).
- Kofy, Annan, 2005. Pry bolshei svobode: k razvytyiu, bezopasnosti y pravam cheloveka dlia vsekh: doklad Heneralnoho sekretaria. 21 marta [In greater freedom: towards development, security and human rights for all: Report of the Secretary-General. 21 March. Available at: <file:///C:/Users/Popov/Downloads/A_59_2005_Add-1-RU.pdf> (in Ukrainian).
- Lashchenko, O., 2016. Poroshenko zaproponuvav zabraty u Rosii pravo veto v Radi bezpeky OON [Poroshenko proposed to take away Russia's right of veto in the UN Security Council] [onlain] Radio Svoboda, 22 veresnia 2016 r., 11:16. Available at: <<https://www.radiosvoboda.org/a/28005975.html>> (in Ukrainian).
- Matsuda, K., 2022. Yaponiia vystupaie za reformu Radbezu OON cherez voiennu ahresiiu RF proty Ukrainy [Japan supports the reform of the UN Security Council due to the military aggression of the Russian Federation against Ukraine] [Interv'iu Interfax-Ukraina]. 29.12.2022. Available at: <<https://interfax.com.ua/news/general/881330.html>> (in Ukrainian).
- Merezhko, O. O., 2022. Yak vyhnaty Rosiiu z OON? [How to expel Russia from the UN?] *Yurydychna hazeta online* [onlain]. 26 travnia. Available at: <<https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/-yak-vignati-rosiyu-z-oon.html>> (in Ukrainian).
- Organizatsiya Obedinennykh Natsiy, 2008. Rezolyutsii i resheniya, prinyatye Generalnoy Assambleey na shestdesyat vtoroy sessii. Tom III. 23 dekabrya 2007 g. – 15 sentyabrya 2008 g. Generalnaya Assambleya. Ofitsialnye otchety. Shestdesyat vtoraya sessiya. Dopolnenie № 49 (A/62/49) [Resolutions and decisions adopted by the General Assembly at its sixty-second session. Volume III. December 23, 2007 – September 15, 2008 General Assembly. Official reports. Sixty-second session. Supplement № 49 (A/62/49)]. Available at: <https://www.un.org/ru/ga/62/docs/62_545-557.pdf#page=130> (in Russian).
- Organizatsiya Obedinennykh Natsiy, 2022. Rezolyutsiya, prinyataya Generalnoy Assambleey 26 aprelya 2022 g. [bez peredachi v glavnye komitety (A/76/L.52 i A/76/L.52/Add.1). 76/262. Postoyannyi mandat na provedenie preniy v Generalnoy Assamblee v sluchae primeneniya veto v Sovete Bezopasnosti] [Resolution adopted by the General Assembly on 26 April 2022 [without reference to the Main Committees (A/76/L.52 and A/76/L.52/Add.1). 76/262. Permanent mandate to hold a debate in the General Assembly in the event of a veto in the Security Council]. Available at: <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/330/40/PDF/N2233040.pdf?OpenElement>> (in Russian).
- Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii, 1945. *Statut Orhanizatsii Obiednanyi Natsii* [The Charter of the United Nations] [onlain]. Available at: <https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf> (in Ukrainian).
- Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii, 1978. Videnska konventsiiia pro pravonastupnytstvo derzhav shchodo dohovoriv [Vienna Convention on the Succession of States in Treaties]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [onlain]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185> (in Ukrainian).

- Podoliak, M., 2022. Ukraina aktyvno pratsiuie nad tym, shchob vyluchyty Rosiiu z Radbezu OON [Ukraine is actively working to remove Russia from the UN Security Council]. *Suspilne. Novyny* [online] 31 zhovtnia. Available at: <<https://suspilne.media/306908-ukraina-aktivno-pracue-nad-tim-sob-viluciti-rosiu-z-radbezu-oon-podolak/>> (in Ukrainian).
- Problemy reformuvannia OON, (n.d.) [online]. Available at: <<http://kimo.univ.kiev.ua/MOrg/28.htm>> (in Ukrainian).
- Romaliiska, I., 2022. «Uzurpator chlenstva v OON i statusu v Radbezi»: yak pozbavyty Rosiiu prava veto abo y chlenstva v orhanizatsii? ["Usurper of membership in the UN and status in the Security Council": how to deprive Russia of veto rights or membership in the organization?] *Radio Svoboda* [online]. 27 hrudnia. Available at: <<https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-uzurpator-vyhnyaty-oon-zlochyn-ahresiyi/32195268.html>> (in Ukrainian).
- Sovet Bezopasnosti OON, 1982. Vremennyye pravila protsedury Soveta Bezopasnosti OON (S/96/Rev.7) [Provisional Rules of Procedure of the United Nations Security Council (S/96/Rev.7)]. Available at: <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N83/400/19/IMG/N8340019.pdf?>> (in Russian).
- Tompson, Sh. K., Landhren, K. ta Romita, P., 2022. Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii v retrospektyvi: vyklyky dlia prava veto v Radi Bezpeky OON [The United Nations in Retrospect: Challenges to the Veto in the UN Security Council]. *Just Security* [online] 9 travnia. Available at: <https://www.justsecurity.org/81424/the-united-nations-in-hindsight-challenging-the-power-of-the-security-council-veto-ua/> (in Ukrainian)..
- Wikipediia, 2022. Irska operatsiia [Iranian operation] [online] Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (in Ukrainian).
- Yelchenko, V., 2019. OON maibutnoho [UN of the future]. *ZN,UA* [online] 12 sichnia. Available at: <https://zn.ua/ukr/internal/oon-maybutnogo-299356_.html> (in Ukrainian).
- Zaiava MZS Ukrainy shchodo ne lehymnosti перебування Російської Федерації в Раді Безпеки ООН та Організації Об'єднаних Націй у тилі [Statement of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine regarding the illegitimacy of the Russian Federation's presence in the UN Security Council and the United Nations as a whole], 2022. *Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy* [online] Available at: <<https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-nelegitimnosti- перебування-rosijskoyi-federaciyi-v-radi-bezpeki-oon-ta-organizaciyi-obyednanih-nacij-u-cilomu>> (in Ukrainian).
- Zhukorska, Ya. M., 2015. Okremi aspekty reformuvannia Rady Bezpeky OON [Certain aspects of reforming the UN Security Council]. *Porivnialno-analitychne pravo* [online], 4. Available at: <<http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/24736>> (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 21.12.2022

Vyshkovska V.
Popov A.

ABOUT POSSIBLE DIRECTIONS REFORMING THE UN SECURITY COUNCIL AND THE ORGANIZATION ITSELF

The article examines the current problems of reforming the United Nations in connection with the inefficient activity of its main body - the Security Council. The authors analyze the

ways of change proposed by a number of countries, including Ukraine, as well as their legal justification in the doctrine.

According to the authors, in addition to the need to properly respond to Russia's unprecedented violations of international law, the civilized world needs to make other adequate conclusions and actions. In particular, it should be taken into account that a new balance of power between the centers of influence has developed in international relations today.

The analysis of the real activity of the UN and its main body, the Security Council, should include an assessment of not only the legal, but also the practical mechanism of their activity ("cascade effect", etc.)

The authors emphasize the lack of consensus of the Security Council with the General Assembly in such clusters as the allocation of seats between regional groups, categories of new members, preservation or abolition of the veto.

At the same time, problematic issues of peacekeeping in connection with the use of the right of veto by the Russian Federation may arise from the illegal actions of other permanent members of the Security Council. For example, China's aggressive actions towards Taiwan. It is possible to ensure this in the future only by removing the very possibility of using the right of veto altogether, or under certain conditions.

According to the authors, the desired result can be achieved by questioning the continuation of the membership of the former Soviet Union in the United Nations by the Russian Federation. One of the means here should be the use of the relevant provisions of the 1978 Vienna Convention on Succession of States in respect of treaties.

В той же час проблемні питання підтримання миру у зв'язку з використанням права вето з боку Російської Федерації можуть виникати із неправомірних дій інших постійних членів Ради Безпеки. Наприклад, агресивних дій Китаю щодо Тайваню. Убезпечити це в майбутньому можливо тільки позбавивши самої можливості використання права вето взагалі, або за деяких умов.

According to the authors, the continuation of the membership of the former Soviet Union in the United Nations by the Russian Federation is illegal. One of the means here should be the use of the relevant provisions of the 1978 Vienna Convention on the Succession of States with respect to treaties.

The step-by-step stages of Russia's exclusion from the UN include its exclusion from UN bodies and programs.

One of the most interesting projects of reforming membership in the UN Security Council is the project of representing civilizations, as well as the involvement of regional groups in maintaining peace.

The authors will support with their arguments the position of those scientists who believe that the reform of the UN should include the reform of the bodies of this organization.

Key words: *associated right of veto, collective veto, wrongful actions of permanent members of the Security Council, "corporate interests" of regional organizations, parallel reform of institutions included in the UN system, phased abolition of the right of veto, project of representation of civilizations, Security Council of the United Nations.*

УДК 347.51

Ю. Ю. Забуга

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем цивільного права, якою виступає притягнення до цивільно-правової відповідальності медичних працівників у випадках, коли вони зобов'язані відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану пацієнтам невиконанням або неналежним виконанням своїх професійних обов'язків. У роботі проаналізовані види цивільно-правової відповідальності та стисло охарактеризовані особливості притягнення до них медичних працівників.

Доведено, що на практиці пацієнту майже неможливо притягнути медичного працівника до цивільно-правової відповідальності в межах цивільного судочинства. Так, із 17 справ, опублікованих у ЄДРСР в період із 01 січня 2021 по 25 грудня 2022 рр., в яких йшлося про притягнення лікарів або інших медпрацівників до цивільно-правової відповідальності, лише в 1-ній суд повністю задовольнив позовні вимоги позивача, ще в 2-х – частково, тоді як в решті 15 справах суд відмовив позивачу у задоволенні позовних вимог у повному обсязі. Аналіз цих судових рішень дозволив виявити підстави настання договірної цивільно-правової відповідальності для медичного закладу або лікаря, а також випадки, за яких суд задовольняє позовні вимоги позивача або відмовляв у цьому. Також були розглянуті випадки притягнення медичного працівника до деліктної відповідальності та виявлені причини того, що на практиці позивачам доволі важко довести склад делікту в поведінці медичного працівника.

Обґрунтовано, що для належного захисту прав пацієнта на практиці в порядку цивільного судочинства доцільним видається: а) доповнити чинний ЦК України положеннями, які б регулювали договір надання медичних послуг; б) створити в системі державних органів окремий орган, який має підпорядковуватися Міністерству юстиції України, який би проводив контроль якості наданої медичної допомоги у випадках заподіяння шкоди здоров'ю пацієнта.

Ключові слова: право на охорону здоров'я, цивільно-правова відповідальність, медичні працівники, права пацієнтів, договірна відповідальність медичних працівників, деліктна відповідальність медичних працівників.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-123-134

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасному світі право на охорону здоров'я справедливо посідає важливе місце серед прав і свобод людини і громадянина. Воно закріплено у ст. 49 Конституції України, ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я, ст. 283 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) та в низці ін. як національних, так і міжнародних нормативно-правових актах. Від того наскільки державні та інші організації забезпечують безперешкодну та ефективну реалізацію цього права залежить здоров'я усїєї нації, збільшення тривалості життя її окремих представників, а отже визначається існування самої держави, а також її належність до соціальних та правових держав.

З 2018 р. в Україні триває медична реформа, кінцевою метою якої є побудова «пацієнт-центричної» системи охорони здоров'я, що дозволило б всім громадянам отримати рівний доступ до якісних медичних послуг та ліків. Проте право на охорону

здоров'я визначається не лише доступністю до якісних медичних послуг та ліків, а й низкою інших чинників. Доволі показовим є те, наскільки ефективно здійснюється захист порушеного права на охорону здоров'я. Особливо це стосується випадків ненадання або надання лікарями та іншими медичними працівниками неякісних медичних послуг, внаслідок чого у них виникає обов'язок відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану пацієнтам. Відповідно до ч. 1 ст. 6 Основи законодавства України про охорону здоров'я, кожний громадянин України має право на охорону здоров'я, що передбачає, в тому числі, і право на відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що за неналежне виконання професійних обов'язків лікарі, а також інші медичні працівники несуть дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність. Проблеми цивільно-правової відповідальності даної категорії осіб розглядалися на рівні численних дисертаційних досліджень. Присвячені їм і праці С. Б. Булеци, В. О. Голошивець, Р. А. Майданика, Л. Я. Свистуна, І. Я. Сенюти, С. Г. Стеценка, В. Ю. Стеценка та низки інших учених. Доволі дискусійними на сьогодні залишаються питання про правову природу відносин, які виникають між медичним закладом та пацієнтом, про відмежування договірної та позадоговірної (деліктної) цивільно-правової відповідальності медичних працівників тощо. Теоретичний характер цих питань водночас зумовлює доцільність акцентувати увагу на більш практичній проблемі, яка полягає в тому, що медичних працівників, як засвідчив результат аналізу судової практики і про що буде сказано нижче, доволі важко притягнути до цивільно-правової відповідальності в межах цивільного судочинства.

Метою статті є висвітлення проблем притягнення до цивільно-правової відповідальності медичних працівників та відшкодування пацієнтам матеріальної та моральної шкоди, заподіяної невиконанням або неналежним виконанням своїх професійних обов'язків. Задля її досягнення були вивчені судові рішення у справах позовного провадження в межах цивільного судочинства, відповідачем в яких виступав медичний заклад або медичний працівник, опубліковані в Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі - ЄДРСР) у період із 01 січня 2021 по 25 грудня 2022 рр.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень, передбачених у Листі Міністерства юстиції України від 20.06.2011 р. «Відповідальність медичних працівників», цивільно-правова відповідальність у сфері медичної діяльності – це вид юридичної відповідальності, який виникає внаслідок порушення майнових або особистих немайнових благ громадян у сфері охорони здоров'я, якими виступають життя і здоров'я пацієнтів, і який полягає переважно в необхідності відшкодування шкоди (Лист Міністерства юстиції України, 2011). Важко не погодитися із І. Я. Сенютою в тому, що «цивільно-правовою відповідальністю у сфері надання медичної допомоги є застосування до порушника або до особи, яка за законом несе відповідальність за його дії чи бездіяльність, заходів примусу, які визначені законом або договором і полягають у покладанні на нього додаткових обов'язків цивільно-правового характеру за вчинення ним протиправних дій або бездіяльності під час надання медичної допомоги» (Сенюта, 2018, с. 12). Суб'єктами цивільно-правової відповідальності (відповідачами у справах цивільного провадження у таких категоріях справ) є: 1) відповідно до ч. 1 ст. 1172 ЦК – медичні установи (комунальні некомерційні підприємства, а також приватні медичні заклади, наприклад ТОВ або навіть фізичні особи-підприємці за умови, що вони використовують працю найманих працівників), які відповідають за шкоду, завдану лікарями та іншими їхніми медичними працівниками під час виконання ними своїх трудових обов'язків; 2) особисто лікар, який не надавав або неякісно надавав медичну допомогу пацієнту за умови, що він зареєстрований як суб'єкт підприємницької

діяльності та отримав ліцензію на медичну практику. Доволі часто в таких категоріях судових справ присутня третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмету спору – це власне сам лікар або ін. медичний працівник, який порушив договірні зобов'язання під час надання медичних послуг та/або дія (бездіяльність) якого спричинила шкоду здоров'ю пацієнту.

Виділяють договірну цивільно-правову відповідальність медичного працівника і позадоговірну (делікту) відповідальність. Критерієм наведеного поділу цивільно-правової відповідальності на види виступає наявність/відсутність заподіяної шкоди здоров'ю пацієнту в результаті ненадання чи неналежного надання лікарем або ін. медичним працівником медичної послуги. У разі настання договірної відповідальності застосовуються положення Глави 63 «Послуги. Загальні положення» книги п'ятої ЦК України, а також норми Закону України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ. Договірна відповідальність має місце у разі порушення договірного зобов'язання у процесі надання медичних послуг. Підставою ж для виникнення деліктної відповідальності медичних працівників є їх протиправна поведінка (цивільно-правовий делікт), яка при цьому порушує право на медичну допомогу та спричиняє пацієнту шкоду у виді каліцтва або іншої шкоди здоров'ю. Загальними умовами настання деліктної цивільно-правової відповідальності є: 1) шкода; 2) протиправність поведінки завдавача шкоди; 3) наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника та її результатом - шкодою; 4) вина завдавача шкоди. При цьому в літературі справедливо зазначається, що такою протиправною поведінкою виступають дії (або бездіяльність) медичного працівника, які: а) не відповідають законодавству у сфері охорони здоров'я, зокрема стандартам у сфері охорони здоров'я та нормативним локальним актам; б) не відповідають сучасним науково-обґрунтованим вимогам, які стосуються процесу надання медичної допомоги при певному захворюванні (Сенюта, 2018, с.14). У випадку притягнення до деліктної відповідальності діє презумпція вини, тобто відсутність вини у завданні шкоди повинен доводити сам завдавач шкоди. Якщо під час розгляду справи зазначена презумпція не спростована, то вона є юридичною підставою для висновку про наявність вини заподіювача шкоди (Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України, 2014). Позивач, у свою чергу, зобов'язаний довести протиправність поведінки відповідача, розмір заподіяної шкоди, а також причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою та заподіяною шкодою.

Аналіз судової практики засвідчив, що в ЄДРСР із 209 справ позовного провадження в межах цивільного судочинства, опублікованих у період із 01 січня 2021 по 25 грудня 2022 рр., які були пов'язані із застосуванням положень Закону України «Про захист прав споживачів» (з них - 175 рішень судів I інстанції, решта – 36 постанов, ухвалених апеляційними судами або Верховним Судом), лише 17 справ стосувалися відповідальності лікарів, що становить біля 9,7% від загальної кількості рішень, ухвалених судами I інстанції у справах цієї категорії. При цьому у 3 судових справах (що становить 17,6 % від цих 17 справ) йшлося про розірвання договору про лікування або визнання його положень недійсними, в 1 справі (5,9 %) – про визнання дій лікаря протиправними, в 5 справах (29,4 %) – про притягнення лікарів до договірної відповідальності, в решті 8 справах (47 %) – про притягнення як до договірної, так і деліктної відповідальності через те, що позивачі стверджували, що внаслідок ненадання або неякісного надання медичної послуги було завдано шкоду їх здоров'ю¹. До того ж, було проаналізовано 17 справ позовного провадження у спорах про недоговірні

¹ За ст. 1196 ЦК у разі заподіяння шкоди життю або здоров'ю пацієнта під час виконання договірних зобов'язань вона підлягає відшкодуванню на підставах, передбачених нормами про деліктну відповідальність.

зобов'язання про відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт та послуг, опублікованих в ЄДРСР за той саме період та встановлено, що в лише в 4 із них йшлося про притягнення лікарів до деліктної відповідальності (що становить 23,6 % від загальної кількості таких справ). Відповідно, загальна кількість судових справ, в яких розглядалося про притягнення лікарів до цивільно-правової відповідальності становить 17 справ. Їх незначна кількість аж ніяк не свідчить про те, що в Україні медичні працівники завжди належним чином виконують свої професійні обов'язки, адже, по-перше, спричинення каліцтва або іншої шкоди здоров'ю, в залежності від ступеня її тяжкості, може виступати підставою для відкриття кримінального провадження для вирішення питання про притягнення медичних працівників до кримінальної відповідальності. Це не виключає право пацієнта пред'явити цивільний позов на підставі положень ст. 128 чинного КПК України, в межах кримінального провадження. Зауважу, що такі ситуації не розглядалися в межах даного дослідження. По-друге, законодавство передбачає можливість вирішення питання щодо відшкодування шкоди, завданої неналежним виконанням професійних обов'язків медичними працівниками, і в досудовому порядку. Тож можна припустити, що якась частина суперечностей між лікарями та пацієнтами, яка стосується порушення договірних зобов'язань, вирішується саме так. Нажаль, окремої статистики кількості позовних проваджень за рік, в яких йдеться про притягнення лікарів до цивільно-правової відповідальності в межах цивільного судочинства, не ведеться, так само як і статистики щодо кількості поданих цивільних позовах у кримінальних провадженнях, які стосуються притягнення до кримінальної відповідальності медичних працівників за спричинену шкоду здоров'ю пацієнта внаслідок невиконання чи неналежне виконання професійних обов'язків, а тому визначити динаміку цього явища на сьогодні неможливо.

Аналіз тих рішень судів I інстанції, в яких йшлося про притягнення лікарів до договірної відповідальності засвідчив, що підставами для виникнення цивільно-правової відповідальності даного виду є:

– ненадання послуг із лікування. Так, у судовій справі № 466/10078/21 позивач аргументував свій позов про стягнення матеріальної шкоди тим, що не зважаючи на те, що він оплатив лікарю-стоматологу встановлення брекетів на верхню та нижню щелепи та подальше лікування зубів за допомогою корекції ними на загальну суму 250 доларів, остання після цього припинила призначати наступні дати для надання необхідних стоматологічних послуг. Потрапити на прийом до неї було неможливим, телефон її був заблокований. Фактично у 2019 р. по закінченню погодженого трирічного строку лікування, не надавши необхідних стоматологічних послуг, лікар-стоматолог відмовилася повертати гроші за послуги, які позивач так і не отримав (Заочне рішення Шевченківського районного суду м. Львова, 2022);

– надання медичної послуги неналежної якості та в неповному обсязі, якщо при цьому здоров'ю пацієнту не було завдано шкоди. Наприклад, у судовій справі № 754/8501/21 позивач вказав, що робота з тотальної реконструкції зубів лікарем імплантологом-ортопедом, хірургом, яка передбачала лікування зубів, встановлення керамічних коронок, стоматологічні та супутні послуги, не виконана, а стоматологічні послуги, що були уже надані відповідачем – неналежної якості, тому він просить стягнути матеріальні збитки в розмірі 163 025,00 грн., які були ним оплачені ще у 2018 р. (Рішення Деснянського районного суду м. Києва, 2022);

– надання неякісної медичної послуги, що не заподіяло шкоду здоров'ю пацієнта. Так, матеріали судової справи № 201/5579/20 свідчать, що позивач ОСОБА_1 звернувся до суду з позовом до стоматологічної клініки ТОВ «НПЛЮС» про захист прав споживача, стягнення грошових коштів і відшкодування моральної шкоди, що виникли

внаслідок неякісного надання медичних послуг (послуги із протезування). Він не був задоволеним якістю протезів, які за його замовленням виготовляв лікар цієї клініки – ОСОБА_2. Ані їх коригування цим лікарем, ані виготовлення нових протезів не задовольняло позивача своєю якістю (Рішення Жовтневого районного суду м. Дніпропетровськ, 2021);

– порушення прав пацієнтів як прав споживача на отримання інформації та на отримання якісних платних послуг. Так, у судовій справі № 183/2509/21 позивач вказував на порушення його права як споживача послуги, яка надається відповідачем, оскільки під час проведення платної медичної комісії з метою отримання дозволу на зберігання мисливської зброї він зіткнувся з рядом незручностей, такими як: відсутність у закладі інформації та стенду для споживачів щодо встановлених тарифів за платні послуги та щодо оскарження незаконних дій виконавців послуг, наявність неактуальної інформації щодо кабінетів та відсутність інформації про час прийому лікарів та про необхідність проходження лікаря-психіатра у виданому позивачеві бланку для проходження медичної комісії, тощо (Рішення Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області, 2022).

При цьому лише в 1 судовій справі із 5, які стосувались притягнення лікаря виключно до договірної відповідальності, відбулося відшкодування позовних вимог в повному обсязі. Так, аналіз заочного рішення Шевченківського районного суду м. Львова від 04 травня 2022 р. свідчить, що суд прийняв рішення про відшкодування матеріальної шкоди в розмірі 6587,50 грн. за ненадані лікарем послуги, оскільки позивач ОСОБА_1 довела факт надання відповідачеві грошових коштів на суму 250 доларів США, що еквівалентно 6587,50 грн., за надання необхідних стоматологічних послуг протягом трьох років, які так не отримала протягом 3 років (Заочне рішення Шевченківського районного суду м. Львова, 2022). Ще в 1 справі суд задовольнив позовні вимоги частково, тоді як в 3 інших справах – відмовив у задоволенні позовних вимог у повному обсязі.

Що стосується часткового задовольнення позовних вимог, то аналіз рішення Дарницького районного суду м. Києва від 06.07.2021 р. свідчить, що суд відмовив у відшкодуванні матеріальних збитків в розмірі 40 тис. грн., оскільки позивач на надав доказів незалежного обстеження зуба, який лікував відповідач та висновку із встановленими недоліками лікування і рекомендаціями щодо їх усунення. Водночас, оскільки сторонами факт неякісного виконання зобов'язання не заперечувався, як і те, що позивач за послуги сплачував своєчасно, що підтверджується доданими до позовної заяви чеками, але в період з 29.12.2020 по 15.06.2021 рр. йому не вдалось отримати послуги належної якості, відповідач обґрунтованого розрахунку кінцевої вартості послуг не надав, дані про кінцевий успішний результат лікування станом на дату розгляду справи відсутні, тому позивач вимушений витратити додатковий час для відновлення права на належну якість послуги з лікування зуба, суд задовольнив стягнення моральної шкоди в розмірі 2 тис. грн. (Рішення Дарницького районного суду м. Києва, 2021).

Причинами для відмови у задоволенні позовних вимог у 3 інших справах стало:

– порушення позивачем під час лікування рекомендацій та застережень лікуючого лікаря, що є підставою для застосування судом положень ч. 5 ст. 34 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», відповідно до яких лікар не несе відповідальності за здоров'я особи в разі відмови останньої від медичних приписів або порушення пацієнтом встановленого для нього режиму (Рішення Деснянського районного суду м. Києва, 2022);

– недоведеність позивачем за допомогою належних та допустимих доказів факту порушення його прав як споживача на отримання інформації та на отримання якісних

платних послуг (Рішення Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області, 2022).

– ненадання позивачем суду допустимих та належних доказів того, що надані їй послуги були неякісними, а також наявності факту порушення вимог щодо виробництва та техніки встановлення протезу позивачці (Рішення Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області, 2021).

Доволі цікавим є аналіз судових рішень в частині притягнення медичних працівників до деліктної (позадогвірної) відповідальності в межах цивільного судочинства. Так, із 12 справ, які стосувалися притягнення медичного працівника до цього виду цивільно-правової відповідальності, в 11 випадках (що становить 91,7 % від загальної кількості таких справ), позивачам було відмовлено у задоволенні позовних вимог, і лише в 1 справі (8,3 %) вже апеляційним судом позовні вимоги відповідача були задоволені частково. Йдеться про справу № 344/3764/21, в якій на рішення Івана-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 05 жовтня 2021 р., згідно з яким позивачу було відмовлено у задоволенні позовних в повному обсязі вимог через те, що в судовому засіданні остання не довела факт надання відповідачем їй неякісних стоматологічних послуг та послуг з протезування, їх вартість, факт оплати, та відповідно не довела причинно-наслідковий зв'язок між діями відповідача та завданою їй шкодою, була подана апеляція. При цьому судом I інстанції було встановлено, що відповідачем при наданні стоматологічних послуг не велась медична документація, але при цьому він зазначив, що позивачка не скористалась правом на укладення письмового договору, або правом на отримання розрахункового документу (який підтверджує факт усного договору), акту виконаних робіт, чи іншого документу який би міг засвідчити факт надання їй неякісної послуги конкретним суб'єктом господарювання. Зазначене зумовило настання для позивачки негативних юридичних наслідків, які унеможливають захист її інтересів в цивільно-правовому порядку (Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області, 2021). Постановою Івано-Франківського апеляційного суду від 11 січня 2022 р. зазначене рішення суду I інстанції було скасовано і ухвалено нове, яким суд частково задовольнив позовні вимоги позивача. Так, апеляційний суд не погодився із доводами, зазначеними судом I інстанції, оскільки на підтвердження своїх позовних вимог ОСОБА_1 послалась на висновок клініко-експертної оцінки, проведеної комісією згідно наказу Департаменту охорони здоров'я Івано-Франківської обласної державної адміністрації № 335 від 18 вересня 2020 р. При цьому у справі був наявний ряд доказів, які свідчили про те, що між позивачем та відповідачем були наявні договірні відносини щодо протезування зубів, а позивачці завдано шкоду саме з вини відповідача (Постанова Івано-Франківського апеляційного суду, 2022). Касаційну ж скаргу відповідача Верховний Суд залишив без задоволення, а постанову Івано-Франківського апеляційного суду від 11 січня 2022 р. – без змін (Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду, 2022).

Причинами відмови у задоволенні позовних вимог, як свідчить аналіз рішень 9 судів I, та 2 постанов судів II інстанції, є те, що позивачам не вдалося довести:

– факт наявності протиправної поведінки лікаря у виді надання некваліфікованої медичної допомоги (в 7 випадках, що становить 63,6 % від загальної кількості таких справ) (Рішення Дніпровського районного суду м. Києва, 2022; Рішення Дніпровського районного суду м. Києва, 2021; Постанова Херсонського апеляційного суду у складі колегії суддів судової палати з розгляду цивільних справ, 2021; Рішення Вінницького міського суду Вінницької області, 2021; Постанова Луганського апеляційного суду,

2021; Рішення Деснянського районного суду м. Києва, 2021; Рішення Держинського районного суду м. Харкова, 2021).

– протиправність діяння лікаря та факт спричинення шкоди його здоров'ю (в 2 випадках, що становить 18,2 %) (Рішення Держинського районного суду м. Харкова, 2021; Рішення Шевченківського районного суду м. Львова, 2020).

– причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою лікаря та завданою шкодою здоров'ю позивача (решта 2 випадків, що також становить 18,2 %) (Рішення Держинського районного суду м. Харкова, 2021; Рішення Деснянського районного суду м. Києва, 2021).

Варто звернути увагу на той факт, що досить часто суди приходять до висновку про відсутність протиправної поведінки з боку лікаря там, де пацієнт або не виконує, або виконує, але не в повному обсязі, рекомендації лікаря (Рішення Дніпровського районного суду м. Києва, 2022; Постанова Херсонського апеляційного суду у складі колегії суддів судової палати з розгляду цивільних справ, 2021; Рішення Жовтневого районного суду м. Дніпропетровськ, 2021). Інколи перешкодою для цього є те, що пацієнт не може надати суду жодних доказів, які б підтверджували сам факт лікування у цього лікаря, оскільки відсутні записи про надання відповідних медичних послуг в картці пацієнта, а також будь-які докази того, що пацієнтом були сплачені кошти за надані медичні послуги (тобто розрахунок за надану послугу не підтверджується чеками) (Рішення Держинського районного суду м. Харкова, 2021). Доволі часто доводи позивачів про те, що їм діагностували неякісно надані медичні послуги спростовуються висновками медичних рад закладів охорони здоров'я або клініко-експертних комісій (далі - КЕК) МОЗ України та/або управлінь охорони здоров'я, які відповідно до Порядку контролю якості медичної допомоги, затвердженого наказом МОЗ України від 28 вересня 2012 р. № 752, проводять контроль якості наданої медичної допомоги (Рішення Дніпровського районного суду м. Києва, 2021; Рішення Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області, 2021). Уваги потребує те, що у випадку проведення внутрішнього контролю якості наданої медичної допомоги суб'єктом її проведення виступатиме медична рада того закладу охорони здоров'я, до якого пацієнт пред'являє позов. Доволі важко уявити ситуацію, коли лікарі чи інші медичні працівники, які працюють в одному закладі, визнають дії своїх же колег протиправними. Справа в тому, що для медичних працівників властива т.зв. «корпоративна етика», проявом якої є «закривання очей» на неправомірну поведінку колег. Професійна діяльність медичних працівників є доволі ризикованою діяльністю, оскільки кожен із них несе ризик настання юридичної відповідальності в разі невиконання чи неналежного виконання свої професійних обов'язків (Zabuha, Mykhailichenko, Morochkovska, 2019). Кожний із лікарів розуміє, що наступного разу він може опинитися на місці того, кого сьогодні обвинувачують у неякісному наданні послуг із лікування, а тому краще не створювати прецедентів визнання такої поведінки порушенням. Саме тому доволі скептично потрібно ставитися і до результатів КЕК, створених МОЗ України або управліннями охорони здоров'я, в яких п. Вочевидь, проведення незалежного оцінювання якості медичної допомоги, як і низки інших експертиз, потребує створення окремого органу, який має підпорядковуватися Міністерству юстиції України.

Особливих знань у галузі медицини потребує і встановлення факту протиправної поведінки з боку лікаря, як і наявності причинно-наслідкового зв'язку між такою поведінкою, а також шкоди здоров'ю пацієнта. Саме тому позивачам для обґрунтування своєї позиції потрібно в суді клопотати про призначення експертизи для з'ясування обставин, що мають значення для справи. Таке право надається відповідно до положень ст. 105 ЦПК. Разом із тим, позивачі доволі нечасто користуються цим правом через

власну необізнаність, якщо самостійно представляють власні інтереси в суді, або через низький рівень знань адвокатів, послугами яких вони користуються під час ведення таких справ. Доволі позитивно на захист порушених немайнових прав у суді як в межах цивільного, так і кримінального судочинства, вплинула б поява в чинному ЦК України окремої глави, в якій би було передбачені окремі положення, що регулюють договір надання медичних послуг. Доречі, його створення передбачено в Проекті нового ЦК України. Це дозволить більш чітко розуміти пацієнтам свої права та вимагати від медичних працівників виконання відповідних професійних обов'язків (наприклад, вести належним чином медичну документацію, брати поінформовану згоду з пацієнтів тощо).

Висновки. Таким чином, підсумувавши вищевикладене можна прийти до таких висновків:

1. Притягнути на практиці медичних працівників до цивільно-правової відповідальності в межах цивільного судочинства доволі важко, про що свідчить аналіз відповідної судової практики. Так, із 17 справ, опублікованих у ЄДРСР в період із 01 січня 2021 по 25 грудня 2022 рр., в яких йшлося про притягнення лікарів або інших медпрацівників до цивільно-правової відповідальності, лише в 1-ній суд повністю задовольнив позовні вимоги позивача, ще в 2-х - частково, тоді як в решті 15 справах суд відмовив позивачу у задоволенні позовних вимог у повному обсязі.

2. Така незначна кількість задоволених позовних вимог позивачів (пацієнтів) обумовлена тим, що в межах цивільного судочинства доведення переважної більшості обставин справи покладається саме на позивача. Оскільки ця інформація потребує наявності спеціальних знань у сфері медицини, то самому позивачу потрібно ініціювати проведення контролю якості наданої медичної допомоги та клопотати про проведення відповідної експертизи, що створює значні труднощі на практиці.

3. Для належного захисту прав пацієнта на практиці в порядку цивільного судочинства доцільним видається: а) доповнити чинний ЦК України положеннями, які б регулювали договір надання медичних послуг; б) створити в системі державних органів окремий орган, який має підпорядковуватися Міністерству юстиції України, який би проводив контроль якості наданої медичної допомоги.

Бібліографічний список

Відповідальність медичних працівників : Лист Міністерства юстиції України від 20.06.2011.

Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0040323-11>> (Дата звернення: 22.12.2022).

Заочне рішення Шевченківського районного суду м. Львова від 04 травня 2022 р. у судовій справі № 466/10078/21. Доступно: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104202765>>. (Дата звернення: 20.12.2022).

Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 30 листопада 2022 р. у судовій справі № 344/3764/21. Доступно за: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/107878096>> (Дата звернення: 20.12.2022).

Постанова Івано-Франківського апеляційного суду від 11 січня 2022 р. у судовій справі № 344/3764/21. Доступно за: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/102616292>>. (Дата звернення: 20.12.2022).

Постанова Луганського апеляційного суду від 09 вересня 2021 р. у судовій справі № 428/8040/19. Доступно за: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/99541388>> (Дата звернення: 20.12.2022).

Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 19 серпня 2014 р. у судовій справі № 3-51гс14. Доступно: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/40289253>> (Дата звернення: 20.12.2022).

- Постанова Херсонського апеляційного суду у складі колегії суддів судової палати з розгляду цивільних справ від 19 жовтня 2021 р. у судовій справі № 664/3104/19. Доступно за: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/99347817>> (Дата звернення: 20.12.2022).
- Рішення Вінницького міського суду Вінницької області від 17 листопада 2021 р., судова справа № 127/15353/17. Доступно за: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/101458628>> (Дата звернення: 20.12.2022).
- Рішення Дарницького районного суду м. Києва від 06.07.2021 у судовій справі № 753/11232/21. Доступно за: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/98099451>> (Дата звернення: 20.12.2022).
- Рішення Деснянського районного суду м. Києва від 11 листопада 2022 р. у судовій справі № 754/8501/21. Доступно за: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/107894559>> (Дата звернення: 20.12.2022).
- Рішення Деснянського районного суду м. Києва від 16.11.2021 р. у судовій справі № 754/12261/21. Доступно за: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/101482662>> (Дата звернення: 20.12.2022).
- Рішення Деснянського районного суду м. Києва від 28 жовтня 2021 р. у судовій справі № 754/14606/20. Доступно за: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/101128947>> (Дата звернення: 20.12.2022).
- Рішення Держинського районного суду м. Харкова від 07 жовтня 2021 р. у судовій справі № 638/349/21. Доступно за: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100184275>> (Дата звернення: 20.12.2022).
- Рішення Держинського районного суду м. Харкова від 08 листопада 2021 р. у судовій справі № 638/14641/20. Доступно за: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/101144237>> (Дата звернення: 20.12.2022).
- Рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 11 червня 2021 р. у судовій справі № 755/4291/2111. Доступно за: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/97609788>> (Дата звернення: 20.12.2022).
- Рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 18 січня 2022 р., судова справа № 755/7585/21. Доступно за: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/102843972>> (Дата звернення: 20.12.2022).
- Рішення Жовтневого районного суду м. Дніпропетровськ від 01 листопада 2021 у судовій справі № 201/5579/20. Доступно за: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100776541>> (Дата звернення: 20.12.2022).
- Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 05 жовтня 2021 р. у судовій справі № 344/3764/21. Доступно за: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100211355>> (Дата звернення: 20.12.2022).
- Рішення Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 07 жовтня 2021 р. у судовій справі № 937/6500/20. Доступно за: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100297454>> (Дата звернення: 20.12.2022).
- Рішення Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 19 жовтня 2021 р. у судовій справі № 740/4804/21. Доступно за: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100520516>> (Дата звернення: 20.12.2022).
- Рішення Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 07 червня 2022 р. у судовій справі № 183/2509/21. Доступно за: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/1046628680>> (Дата звернення: 20.12.2022).
- Рішення Шевченківського районного суду м. Львова від 19 жовтня 2020 р. у судовій справі № 466/5970/19. Доступно за: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/98599187>> (Дата звернення: 20.12.2022).

- Сенюта, І. Я., 2018. *Цивільно-правова відповідальність у сфері надання медичної допомоги: методичні рекомендації для адвокатів*. Х.: Фактор.
- Zabuha, Yu., Mykhailichenko, T., Morochkovska, O., 2019. Overview and analysis of occupational risks in healthcare of Eastern Europe countries. *Wiadomości Lekarskie*, tom LXXII, 12, pp. 2510–2517.

References

- Postanova Ivano-Frankivskoho apeliatsiinoho sudu vid 11 sichnia 2022 r. u sudovii spravi № 344/3764/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102616292> (Last accessed: 20.12.2022).
- Postanova Khersonskoho apeliatsiinoho sudu u skladi kolehii suddiv sudovoi palaty z rozghliadu tsyvilnykh sprav vid 19 zhovtnia 2021 r. u sudovii spravi № 664/3104/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99347817> (Last accessed: 20.12.2022).
- Postanova Luhanskoho apeliatsiinoho sudu vid 09 veresnia 2021 r. u sudovii spravi № 428/8040/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99541388> (Last accessed: 20.12.2022).
- Postanova Sudovoi palaty u hospodarskykh spravakh Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 19 serpnia 2014 r. u sudovii spravi № 3-51hs14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40289253> (Last accessed: 20.12.2022).
- Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu vid 30 lystopada 2022 r. u krym. provadzhenni № 61-2466sv22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107878096> (Last accessed: 20.12.2022).
- Rishennia Darnytskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 06.07.2021 u sudovii spravi № 753/11232/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98099451> (Last accessed: 20.12.2022).
- Rishennia Desnianskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 28 zhovtnia 2021 r. u sudovii spravi № 754/14606/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101128947> (Last accessed: 20.12.2022).
- Rishennia Desnianskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 11 lystopada 2022 r. u sudovii spravi № 754/8501/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107894559> (Last accessed: 20.12.2022).
- Rishennia Desnianskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 16.11.2021 r. u sudovii spravi № 754/12261/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101482662> (Last accessed: 20.12.2022).
- Rishennia Dniprovskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 18 sichnia 2022 r., sudova sprava № 755/7585/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102843972> (Last accessed: 20.12.2022).
- Rishennia Dniprovskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 11 chervnia 2021 r. u sudovii spravi № 755/4291/2111. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97609788> (Last accessed: 20.12.2022).
- Rishennia Dzerzhynskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 07 zhovtnia 2021 r. u sudovii spravi № 638/349/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100184275> (Last accessed: 20.12.2022).
- Rishennia Dzerzhynskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 08 lystopada 2021 r. u sudovii spravi № 638/14641/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101144237> (Last accessed: 20.12.2022).
- Rishennia Ivano-Frankivskoho miskoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti vid 05 zhovtnia 2021 r. u sudovii spravi № 344/3764/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100211355> (Last accessed: 20.12.2022).

- Rishennia Melitopolskoho miskraionnoho sudu Zaporizkoi oblasti vid 07 zhovtnia 2021 r. u sudovii spravi № 937/6500/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100297454> (Last accessed: 20.12.2022).
- Rishennia Nizhynskoho miskraionnoho sudu Chernihivskoi oblasti vid 19 zhovtnia 2021 r. u sudovii spravi № 740/4804/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100520516> (Last accessed: 20.12.2022).
- Rishennia Novomoskovskoho miskraionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 07 chervnia 2022 r. u sudovii spravi № 183/2509/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/1046628680> (Last accessed: 20.12.2022).
- Rishennia Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Lvova vid 19 zhovtnia 2020 r. u sudovii spravi № 466/5970/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98599187> (Last accessed: 20.12.2022).
- Rishennia Vinnytskoho miskoho sudu Vinnytskoi oblasti vid 17 lystopada 2021 r., sudova sprava № 127/15353/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101458628> (Last accessed: 20.12.2022).
- Rishennia Zhovtnevoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovsk vid 01 lystopada 2021 u sudovii spravi № 201/5579/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100776541> (Last accessed: 20.12.2022).
- Seniuta, I. Ya., 2018. *Tsyvilno-pravova vidpovidalnist u sferi nadannia medychnoi dopomohy: metodychni rekomendatsii dlia advokativ* [Civil liability in the field of medical care: guidelines for lawyers]. Kh.: Faktor (in Ukraine).
- Vidpovidalnist medychnykh pratsivnykiv : Lyst Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 20.06.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0040323-11> (Last accessed: 22.12.2022).
- Zabuha, Yu., Mykhailichenko, T., Morochkovska, O., 2019. Overview and analysis of occupational risks in healthcare of Eastern Europe countries. *Wiadomości Lekarskie*, tom LXXII, no 12. pp. 2510-2517.
- Zaochne rishennia Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Lvova vid 04 travnia 2022 r. u sudovii spravi № 466/10078/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104202765> (Last accessed: 20.12.2022).

Стаття надійшла до редакції 24.12.2022

Zabuha Yu.

PROBLEMATIC ISSUES OF CIVIL LIABILITY OF MEDICAL WORKERS IN UKRAINE

The article is devoted to the coverage of one of the most pressing problems of civil law, which is bringing to civil liability of medical workers in cases where they are obliged to compensate for material and moral damage caused to patients by non-performance or improper performance of their professional duties. The article analyzes the types of civil liability and briefly describes the peculiarities of bringing medical workers to them. The cases of lawsuits considered in civil proceedings, in which the defendant was a medical institution or a medical worker, published in the Unified State Register of Court Decisions for the period from January 01, 2021 to December 25, 2022, were studied.

It is proved that in practice it is almost impossible for a patient to bring a healthcare professional to civil liability in civil proceedings. Thus, out of 17 cases published in the USRCD during the period from January 01, 2021 to December 25, 2022, which dealt with bringing doctors or other healthcare workers to civil liability, only in 1 case the court fully satisfied the

plaintiff's claims, in 2 more - partially, while in the remaining 15 cases the court dismissed the plaintiff's claims in full. Such a small number of satisfied claims of plaintiffs (patients) is due to the fact that in civil proceedings the proof of the vast majority of the circumstances of the case is entrusted to the plaintiff. Since this information requires special knowledge in the field of medicine, the plaintiff himself needs to initiate the quality control of the provided medical care and request the relevant expertise, which creates significant difficulties in practice.

The analysis of court decisions made it possible to identify the grounds for contractual civil liability for a medical institution or a doctor, as well as cases in which the court satisfied the plaintiff's claims or refused to do so. The cases of bringing a medical professional to tort liability were also considered and the reasons for the fact that in practice it is quite difficult for plaintiffs to prove the tort in the conduct of a medical professional were identified.

It is substantiated that for proper protection of the patient's rights in practice in civil proceedings it is advisable: a) to supplement the current Civil Code of Ukraine with provisions that would regulate the contract for the provision of medical services; b) to create a separate body in the system of state bodies, which should be subordinate to the Ministry of Justice of Ukraine, which would control the quality of medical care in cases of harm to the patient's health.

Keywords: *right to health care, civil liability, medical workers, patients' rights, contractual liability of medical workers, tort liability of medical workers.*

УДК 343.2

С. О. Муха

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ПЕРЕДАЧЕЮ ОСОБИ НА ПОРУКИ

У статті визначаються пропозиції, спрямовані на удосконалення нормативних положень закону про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України). Зокрема, запропоновано: запровадження дієвого контролю з боку держави (її органів) за дотриманням умов передачі особи на поруки; закріплення у ст. 47 КК повноваження суду окрім застосування виховних заходів, що передбачені у самому клопотанні колективу про передачу особи на поруки, також покладення на особу одного або декількох таких обов'язків: 1) відшкодувати майнову шкоду, завдану кримінальним правопорушенням; 2) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля; 3) направлення для проходження пробаційної програми. Проаналізовано питання доцільності встановлення застави як додаткової гарантії дотримання умов передачі особи на поруки. На підставі проведеного дослідження сформульовано пропозиції щодо внесення змін до ст. 47 КК України.

Ключові слова: інститут кримінального права, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки; кримінальна відповідальність; органи пробації.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-135-147

Постановка проблеми. Чинна редакція Кримінального кодексу України (далі – КК) щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47) окремими науковцями нерідко сприймається як пережиток минулого або «радянський анахронізм» (Письменський, 2014, с. 82), від якого необхідно відмовитися. Однак, на противагу цим скептичним поглядам вищенаведене положення закону одночасно відповідає як загальним обставинам соціальної обумовленості кримінально-правових норм, так і тим, що є характерними для заохочувальних кримінально-правових норм. Утім реалізація кращих раціональних перспектив указаної форми участі громадськості в боротьбі з кримінальною протиправністю та підвищення її ефективності наразі потребує сутнісної нормативної регламентації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки проводилося Ю. В. Бауліним, Г. Б. Віттенбергом, І. М. Гальперіним, С. Г. Келіною, Г. О. Мендельсоном, Т. Б. Ніколаєнко та іншими науковцями.

Метою цієї статті є визначення конкретних пропозицій, спрямованих на удосконалення нормативних положень закону про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки.

Виклад основного матеріалу. Першим кроком на шляху вдосконалення чинних положень ст. 47 КК має бути запровадження дієвого контролю з боку держави (її органів) за дотриманням умов передачі особи на поруки, що передбачає нагляд за виконанням особою покладених на неї обов'язків у зв'язку з її звільненням від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК та одночасно, що є не менш

важливим, – за здійсненням самим колективом підприємства, установи, організації заходів виховного характеру щодо особи, яку передано на поруки. Необхідність у такому контролі передусім зумовлена можливими ризиками зловживань із боку колективів щодо реагування на порушення їхніми піднаглядними покладених на них обов'язків під час перебування на поруках. Так, відповідно до чинного закону право ініціювати перед судом питання щодо припинення поручительства належить виключно колективам. Тобто без «волі» колективу припинити поруки навіть за тих обставин, коли особою відверто порушуються умови її передачі на поруки (наприклад, нею неодноразово зухвало порушувався громадський порядок), таку особу неможливо притягнути до кримінальної відповідальності за вчинене нею кримінального правопорушення, що, у свою чергу, ставить під сумнів можливість реалізації імперативних положень ч. 2 ст. 47 КК.

Крім того, вартій уваги також той факт, що у своїй абсолютній більшості ті підприємства, установи, організації, колективи яких ініціюють питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності й одночасно зобов'язуються провести з останньою виховну роботу, не є спеціалізованими організаціями або закладами з надання соціальної допомоги та корекції девіантної поведінки. Така робота, як правило, членами колективу здійснюється лише на волонтерських засадах за відсутності професійних знань та практичного досвіду з організації соціально-виховної роботи. Законом, до того ж, не визначено жодних механізмів проведення оцінки якості та ефективності вжитих заходів до виправлення осіб, переданих на поруки, як і відповідальності самого колективу за неналежне виконання власних зобов'язань щодо проведення таких заходів або ж навіть їх невиконання взагалі.

Ураховуючи, що метою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки є саме виправлення правопорушника, а не надання йому можливості уникнути кримінальної відповідальності за вчинене, встановлення належного державного контролю за дотриманням умов передачі особи на поруки є більш ніж виправданим.

Здійснення такого контролю наразі регламентовано лише щодо осіб, переданих на поруки окремим колективам. Так, мова йде про наказ Генерального прокурора від 22 листопада 2021 р. № 370 «Про особливості організації діяльності спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері», відповідно до якого спеціалізовані прокуратури у військовій та оборонній сфері (на правах обласних та окружних) здійснюють нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах стосовно осіб, звільнених від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки колективам військових частин (Генеральний прокурор, 2021).

Варто зазначити, що формально загальний контроль за виконанням рішень про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи або організації здійснюється судами. Відповідна функція набула закріплення у внутрішніх судових інструкціях з діловодства. Серед перших із них була Інструкція по діловодству в районному (міському) народному суді, затверджена наказом Міністра юстиції Української РСР від 9 лютого 1978 р. № 8/26 (Міністр юстиції Української РСР, 1978), що передбачала введення судом наглядового провадження окремо щодо кожної особи, переданої на поруки, та книги обліку осіб, яких передано на поруки або виправлення та перевиховання (п. 24). Водночас наразі єдину згадку саме про належний «контроль» містить Інструкція про порядок передання до архіву місцевого та апеляційного суду, зберігання в ньому, відбору та передання до державних архівних установ та архівних відділів міських рад судових справ та управлінської документації суду, затверджена наказом Державної судової адміністрації України № 168 від 15 грудня 2011 р., згідно з якою справа (провадження), провадження

в якій судом закрито з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їх клопотанням про це, прийнятим на загальних зборах, підлягає передачі до архіву суду після однорічного терміну дії поручительства колективу, якщо до матеріалів кримінальної справи (кримінального провадження) долучено спостережне провадження з характеристиками на особу, яку звільнено від кримінальної відповідальності, або з відомостями про притягнення особи до кримінальної відповідальності у зв'язку з порушенням умов передачі на поруки (Державна судова адміністрація України, 2011).

Відповідно до ст. 129-1 Конституції України контроль за виконанням судового рішення здійснює суд. Однак, вбачається, що проведення «камеральних перевірок» шляхом витребування даних, які характеризують особу, на підставі інструкції про передачу судових справ до архіву не є тим механізмом, що може забезпечити ефективний контроль за дотриманням умов передачі її на поруки. Більше того, навіть у випадку встановлення судом окремих зловживань із боку колективу або порушення особою умов передачі її на поруки він (суд) не може самостійно ініціювати відновлення кримінального процесу, що у цілому взагалі нівелює подібний судовий контроль.

Поділяючи думку більшості з опитаних під час проведення дослідження суддів і прокурорів, вважаємо, що контроль за дотриманням умов передачі особи на поруки має здійснюватися *органами пробації*¹. Це рішення цілком узгоджується з міжнародними стандартами у сфері діяльності служби пробації, зокрема, викладеними в Рекомендації CM/Rec(2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію, що передбачає можливість служби пробації здійснювати нагляд до, під час або після судового розгляду, наприклад, при умовному звільненні на час проведення слідства або суду, у разі звільнення під заставу, при умовному звільненні від кримінальної відповідальності, при умовному звільненні від покарання або відстрочці відбування покарання, при достроковому звільненні (пункт 53) (Комітет міністрів Ради Європи, 2010).

Аналіз зарубіжного законодавства надав змогу встановити, що практика здійснення органами пробації нагляду за особами, яких умовно звільнено від кримінальної відповідальності, або стосовно яких прийнято рішення про умовне зупинення кримінального переслідування, має місце в низці європейських держав, зокрема в Республіці Польща (Criminal Code of the Republic Poland, 1997), Чеській Республіці (Criminal Procedure Code of the Czech Republic, 1961), Словацькій Республіці (Code of Criminal Procedure of the Slovak Republic, 2005), Латвійській Республіці (Criminal Code of the Latvia, 1998).

Спроби закріпити на нормативному рівні можливість здійснення органами пробації нагляду за особами, яких звільнено від кримінальної відповідальності, законодавцем робилися щонайменше декілька разів. Зокрема, йдеться про проєкт Закону України «Про пробацію» № 3412 від 26 листопада 2008 р. (Проєкт Закону України Про пробацію № 3412, 2008), який був підготовлений робочою групою Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) (Ягунов, 2011, с. 146-173), та проєкт Закону України «Про службу пробації» № 1197 від 4 січня 2013 р. (Проєкт Закону України Про службу пробації № 1197, 2013). Указаними законопроектами пропозиція здійснювати нагляд за особами, яких звільнено від кримінальної відповідальності, обґрунтовувалася одночасним застосуванням до останніх заходів пробації. Однак подібний нагляд був можливий лише в межах окремого

¹ *Примітка.* За результатом проведеного опитування серед 90 суддів та 483 прокурорів (які попередньо висловилися за необхідність у встановленні додаткового контролю з боку держави за дотриманням умов передачі особи на поруки колективу підприємства, установи, організації) встановлено, що 100 % та 94 % респондентів (відповідно) зазначили, що здійснювати такий контроль мають саме органи пробації.

виду звільнення від кримінальної відповідальності – «Звільнення від кримінальної відповідальності з одночасним застосуванням заходів пробації» (ст. 44-1 КК). Законодавча ініціатива про доповнення КК цією новою підставою звільнення від кримінальної відповідальності була передбачена проектом Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства та організаційно-правових передумов провадження пробації)» № 3413 від 26 листопада 2008 р. (Проект Закону України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства та організаційно-правових передумов провадження пробації) № 3413, 2008) та проектом Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства та організаційно-правових передумов впровадження служби пробації)» № 1198 від 4 січня 2013 р., (Проект Закону України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства та організаційно-правових передумов впровадження служби пробації) № 1198, 2013), які суб'єктом законодавчої ініціативи подавалися одночасно з проектами законів № 3412 від 26 листопада 2008 р. та № 1197 від 4 січня 2013 р. відповідно.

Вищенаведені законодавчі ініціативи мали окремі внутрішні протиріччя у своїх пропозиціях, що зрештою стало однією з причин їх відхилення. Водночас невдовзі після цього законодавцем було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р. Відповідним законом до КК внесено зміни, якими, серед іншого, орган пробації у ч. 4 ст. 91-1 КК визначено контролюючим органом за поведінкою осіб, яких звільнено від кримінальної відповідальності з одночасним покладенням на останніх обмежувальних заходів за вчинення злочину, пов'язаного з домашнім насильством (у випадку вчинення злочину військовослужбовцем здійснення такого контролю покладається на командира військової частини).

Тобто наразі чинний закон про кримінальну відповідальність все-таки передбачає можливість здійснення органами пробації контролю за поведінкою особи, яку звільнено від кримінальної відповідальності, у тому числі й у зв'язку з її передачею на поруки, однак лише у випадку вчинення нею нетяжкого злочину, пов'язаного з домашнім насильством, та одночасного застосування судом обмежувальних заходів. Вочевидь, що цього недостатньо для досягнення завдань, які пов'язані зі звільненням від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки, оскільки передбачений ч. 4 ст. 91-1 КК контроль органів пробації передусім направлений на виконання звільненою особою обмежувальних заходів, а не дотримання всього комплексу умов передачі на поруки. Виходячи з викладеного, положення про здійснення належного контролю органами пробації необхідно закріпити безпосередньо в тексті ст. 47 КК. Зокрема, це може бути здійснено таким чином: *«Контроль за дотриманням умов передачі особи на поруки здійснює уповноважений орган пробації за місцезнаходженням підприємства, установи чи організації колективу, якому особу було передано на поруки. Якщо особу передано на поруки колективу військової частини, контроль за дотриманням умов такої передачі здійснює командир військової частини».*

Стосовно самих заходів контролю за дотриманням умов передачі особи на поруки, вважаємо, що органи пробації мають здійснювати таке: проводити перевірку стану виконання особою, яку передано на поруки, виховних заходів; надавати оцінку якості й повноти вжитих відповідним колективом підприємства, установи чи організації виховних заходів; за необхідності відвідувати особу, яку передано на поруки, за місцем

її роботи, навчання або іншого місця діяльності підприємства, установи, організації, колективу якого особу було передано на поруки, проводити з нею бесіди; взаємодіяти з керівництвом відповідного підприємства, установи, організації для своєчасного отримання інформації про ухилення особи, яку передано на поруки, від виховних заходів, порушення нею внутрішньої трудової дисципліни, появу на роботі в стані сп'яніння, звільнення останньої або переведення на інше місце роботи, порушення особою громадського порядку; витребувати інформацію про вчинення особою, яку було передано на поруки, нових кримінальних та адміністративних правопорушень шляхом періодичного направлення відповідних запитів до територіальних органів Національної поліції України тощо.

Наступним кроком на шляху вдосконалення законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки має бути закріплення у ст. 47 КК повноваження суду окрім застосування виховних заходів, що передбачені у самому клопотанні колективу підприємства, установи чи організації про передачу особи на поруки, також покладення на особу одного або декількох з таких обов'язків: 1) відшкодувати майнову шкоду, завдану кримінальним правопорушенням; 2) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля; 3) направлення для проходження пробаційної програми.

Стосовно першого обов'язку, а саме *відшкодування майнової шкоди, що була завдана кримінальним правопорушенням*, треба зауважити, що на відміну від звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, передбаченого ст. 45 КК, закон не вимагає повного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди як самостійної підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки. Достатнім фактично є встановлення намагання особи відшкодувати завдані кримінальним правопорушенням збитки та бажання виправити наслідки вчиненого, оскільки це вже є вираженням щирого каяття як однієї з підстав звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 47 КК (Муха, 2019, с. 134–150). Як наслідок і практика апеляційного оскарження рішень про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації доводить, що потерпілі незгодні з тими рішеннями, коли суд передає особу на поруки за відсутності повного відшкодування завданої шкоди, і всіляко намагаються їх оскаржити.

Як зазначає А. А. Музика, життя давно вимагає концептуальних змін у законодавстві для того, щоб потерпілий від злочину здобув статус фігури № 1 у кримінальному праві та кримінальному провадженні. Одним із правових наслідків вчинення злочину має стати реальне, повне й швидке відновлення справедливості в інтересах потерпілого, територіальної громади, держави. Також учений слушно додає, що без компенсаційної функції кримінального права соціальна зумовленість кримінально-правового регулювання втрачає свій сенс (Музика, 2019, с. 157).

Вважаємо, що закріплення за судом права покласти на особу, яку звільнено від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК, обов'язку відшкодувати завдану кримінальним правопорушенням майнову шкоду протягом однорічного строку перебування на поруках колективу має сприяти додатковому захисту прав та законних інтересів потерпілого. Тим більше, аналогічний обов'язок за законом може бути покладений навіть на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, у разі його звільнення від кримінальної відповідальності або покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (п. 4 ч. 2 ст. 105 КК).

Обов'язок дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля наразі передбачений п. 6

ч. 3 ст. 76 КК та може бути покладений судом на особу, яку звільнено від відбування покарання з випробуванням. Близький за своїм змістом обов'язок, – «обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього» також передбачений п. 2 ч. 2 ст. 105 КК як один із примусових заходів виховного характеру, що застосовується судом до неповнолітнього з одночасним звільненням його від кримінальної відповідальності або покарання.

Можливість та доцільність застосування таких обтяжень у разі звільнення особи від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки обумовлюється насамперед тим, що ці заходи за своїм характером є виховними та мають на меті звести до мінімуму негативний вплив криміногенних факторів на особу, яка хоче довести своє виправлення, зокрема через: встановлення обмежень підтримувати зв'язки з тими особами, які ведуть антигромадський спосіб життя або можуть деструктивно вплинути на поведінку переданої на поруки особи; заборони відвідувати громадські місця й розважальні заклади, де продаються спиртні напої на розлив тощо.

Крім того, забезпечити реальний виховний вплив на особу можна шляхом встановлення судом вимог щодо вчинення певних дій. Так, одним із найбільш обговорюваних останнім часом стало рішення Малиновського районного суду м. Одеси від 20 жовтня 2021 р. яким суд поклав обов'язок на викрадачів магнітол прочитати твори Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» (1876 р.) і «Пригоди Гекльберрі Фінна» (1884 р.), Джека Лондона «Біле Ікло» (1906 р.) та вірш Тараса Шевченка «Минають дні, минають ночі...» (1845 р.). На думку судді, саме завдяки таким творам у дитини й повинні створюватись образи прекрасного, найкращого, які вона буде нести через все життя. І якщо людина була позбавлена такого прекрасного у дитинстві, потрібно компенсувати їй такі знання у сьогоденні. Фактично це питання духовного розвитку людини, питання любові до ближнього й поваги до права власності. Такі твори пов'язані з власним вихованням себе в душі поваги до встановлених у суспільстві правил і визначення своєї ролі в громаді (Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 20 жовтня 2021 р. у справі № 521/4559/21, 2021).

Наступним обов'язком, яким пропонується доповнити заходи, що передбачені ст. 47 КК, є *направлення особи для проходження пробаційної програми*. Останні являють собою комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості, які можливо об'єктивно перевірити (Закон України Про пробацію, 2015).

Проходження пробаційної програми полягає в необхідності відвідувати заняття відповідно до графіка реалізації такої програми (кількість занять, що передбачає одна програма, загалом становить від 8 до 13); не допускати під час занять вчинків, що ображають людську гідність і громадську мораль, погроз, насильства, відвідування занять з ознаками алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння та інших вчинків, що унеможливають проведення заходів, передбачених програмою; виконувати завдання, що надаються куратором програми або іншими фахівцями, які можуть залучатися до реалізації відповідних програм, у рамках заходів, передбачених пробаційною програмою (Міністерство юстиції України, 2018).

Поєднання виховних заходів колективу та реалізації пробаційних програм щодо особи, звільненої від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки, забезпечить ефективний диференційований виховний вплив на таку особу та значно зменшить ризик можливого вчинення нею нового кримінального правопорушення в майбутньому.

Проведеним опитуванням встановлено, що більшість суддів та прокурорів також підтримують пропозицію доповнити положення ст. 47 КК повноваженням суду

встановлювати застава як додаткову гарантію дотримання умов передачі особи на поруки¹. Так, практика застосування застави має місце, зокрема, при звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки у Литовській Республіці (ст. 40 КК Литовської Республіки) (Criminal Code of Lithuania, 2000), звільненні від покарання із встановленням порук у Республіці Казахстан (ст. 69 КК Республіки Казахстан) (Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, 2014). Крім того, у Південній Австралії, приймаючи рішення про умовне звільнення від призначення кримінального покарання у зв'язку з наданням особою зобов'язання належним чином себе поводити (good behaviour bond), суд може додатково вимагати, щоб у відповідному зобов'язанні було вказано суму грошових коштів, які має сплатити правопорушник або його поручителі, у разі невиконання першим умов звільнення (ст. ст. 97-100 Закону про вироки 2017 р. (Sentencing Act) (Sentencing Act, 2017)).

Наразі застава у кримінальному процесі виконує роль запобіжного заходу та полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, під умовою звернення внесених коштів у доход держави в разі невиконання цих обов'язків (ч. 1 ст. 182 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК)).

Передбачення можливості застосування застави у випадку звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки має на меті встановлення реальних гарантій виконання взятих на себе обов'язків як самим колективом підприємства, установи, організації в частині проведення виховних заходів та здійснення постійного контролю за поведінкою особи, яку він бажає взяти на поруки, так і особою, щодо якої вирішується питання про звільнення від кримінальної відповідальності, яка зі свого боку зобов'язується дотримуватися протягом одного року встановлених умов такого звільнення, тобто виправдати довіру колективу, не ухилятися від заходів виховного характеру, не порушувати громадський порядок.

Водночас питання потреби встановлення застави, як і визначення її розміру, має вирішуватися на розсуд суду, виходячи з оцінки тих ризиків, що можуть перешкодити досягненню цілей звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого ст. 47 КК. Зокрема, вбачається доцільним встановлення застави у тих випадках, коли тривалість трудових або інших відносин між колективом та особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, є незначною (до одного року), або невеликою є кількість самих членів колективу, який клопоче про взяття особи на поруки (до десяти осіб), або особа, щодо якої вирішується питання про звільнення від кримінальної відповідальності, раніше вже вчиняла кримінальне правопорушення, утім судимість була знята або погашена тощо.

Право внести таку застава повинна мати як особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, так і підприємство, установа або організація, колектив яких ініціює питання про передачу особи на поруки, за винятком юридичних осіб державної або комунальної власності або таких, що фінансуються з місцевого, державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим, або у статутному капіталі яких є частка державної, комунальної власності, або які належать суб'єкту господарювання, що є у державній або комунальній власності.

¹ *Примітка.* За результатом проведеного опитування серед 102 суддів та 594 прокурорів встановлено, що 55,9 % та 60,4 % респондентів (відповідно) висловилися за доповнення КК положенням про можливість внесення застави, як додаткової гарантії виконання особою умов передачі її на поруки колективу підприємства, установи, організації.

Крім того, враховуючи положення ч. 5 ст. 182 КПК, вважаємо за необхідне визначити максимальний розмір застави при звільненні особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки на рівні 20 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

У випадку ж порушення умов передачі на поруки внесена застава повинна стягуватися в дохід держави. Водночас, якщо відмову від поручительства перед судом було ініційовано колективом підприємства, установи або організації, яким було внесено заставу, а не органом пробації чи прокурором,¹ то заставу має бути повернута відповідному колективу підприємства, установи або організації.

Таким чином, беручи до уваги все вищезазначене, пропонуємо викласти ст. 47 КК «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки» в такій редакції:

«1. Особу, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, та щиро покалася, може бути звільнено від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку.

2. На осіб, звільнених від кримінальної відповідальності у зв'язку з їх передачею на поруки, суд може додатково покласти такі обов'язки:

- 1) відшкодувати майнову шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням;
- 2) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля;
- 3) направлення особи для проходження пробаційної програми.

3. З метою забезпечення дотримання умов передачі на поруки, якщо це буде визнано за необхідне, суд може визначити заставу у розмірі до двадцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

4. Контроль за дотриманням умов передачі особи на поруки здійснює уповноважений орган пробації за місцезнаходженням підприємства, установи чи організації, колективу якого особу було передано на поруки. Якщо особу передано на поруки колективу військової частини, контроль за дотриманням умов такої передачі здійснює командир військової частини.

5. У разі порушення умов передачі на поруки особа притягається до кримінальної відповідальності за вчинене нею кримінальне правопорушення. У цьому випадку внесена застава, якщо вона була встановлена судом відповідно до частини третьої цієї статті, стягується в дохід держави».

Висновки. Вважаємо, що запропоновані зміни щодо встановлення належного контролю з боку держави за дотриманням умов звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК забезпечать посилення диференційованого виховного впливу на осіб, яких передано на поруки, закріплення додаткових механізмів для реального відновлення порушених прав потерпілого в частині відшкодування завданої кримінальним правопорушення майнової шкоди та запровадження додаткових

¹ *Примітка.* На нашу думку органи пробації, а також прокурор мають бути наділені повноваженням звертатися до суду з клопотанням про припинення поручительства у випадку порушення особою умов передачі її на поруки колективу підприємства, установи, організації.

гарантій належного виконання взятих на себе зобов'язань як особою, що намагається довести своє виправлення, так і самим колективом підприємства, установи або організації. Уявляється, що висловлені пропозиції, окрім того, сприятимуть підвищенню ефективності досліджуваної форми участі громадськості у боротьбі з кримінальною протиправністю, а також дозволять позбутися радянських стереотипів у сприйнятті такого положення кримінального права, як звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки.

Бібліографічний список

- Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 20 жовтня 2021 р. у справі № 521/4559/21, 2021. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. [онлайн] Доступно за: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100432616>> [Дата звернення 16.12.2022].
- Генеральний прокурор, 2021. Наказ про особливості організації діяльності спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері № 370. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно за: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0370905-21#Text>> [Дата звернення 16.12.2022].
- Державна судова адміністрація України, 2011. Інструкція про порядок передання до архіву місцевого та апеляційного суду, зберігання в ньому, відбору та передання до державних архівних установ та архівних відділів міських рад судових справ та управлінської документації суду. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно за: <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0168750-11#Text>> [Дата звернення 16.12.2022].
- Закон України Про пробацію, 2015. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно за: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>> [Дата звернення 16.12.2022].
- Комітет міністрів Ради Європи, 2010. Рекомендації СМ/Рес(2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію. [online] Доступно за: <https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/02_Рекомендація-Рес20101-Комітету-Міністрів-державам---членам-про-Правила-Ради-Європи-про-пробацію.pdf> [Дата звернення 16.12.2022].
- Міністерство юстиції України, 2018. Перелік заходів щодо реалізації пробаційних програм. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно за: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0483-18#Text>> (Дата звернення 16.12.2022).
- Міністр юстиції Української РСР, 1973. Інструкція з діловодства в районному (міському) народному суді. Київ : МЮ УРСР.
- Музика, А. А., 2019. Деякі міркування про оновлення кримінального законодавства України: положення Загальної частини. У: *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України, 17 жовт. 2019, Харків* [онлайн]. Харків: Право. с. 154–160. Доступно за: <<https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/21/konferentsiya-harkiv-17-19-zhovtnya-2019.pdf>>
- Муха, С. О., 2019. Передумова звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки. *Питання боротьби зі злочинністю*. [онлайн]. (37), с. 134–150. Доступно за: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2019_37_12>.
- Письменський, Є. О., 2014. *Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України*. Луганськ: РВВ ЛуВДС ім. Е. О. Дідоренка.
- Проект Закону України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства та організаційно-правових передумов

- провадження пробації) № 3413, 2008. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно за: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=33787> [Дата звернення 16.12.2022].
- Проект Закону України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства та організаційно-правових передумов впровадження служби пробації) № 1198, 2013. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно за: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45299> [Дата звернення 16.12.2022].
- Проект Закону України Про пробацію № 3412, 2008. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно за: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=33788> [Дата звернення 16.12.2022].
- Проект Закону України Про службу пробації № 1197, 2013. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно за: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45301> [Дата звернення 16.12.2022].
- Ткаченко, І. М., 2021. Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням. У: *Актуальні проблеми кримінального права*, 18 листоп. 2021, Київ [онлайн]. Київ : Нац. акад. внутр. справ. с. 167-169. Доступно за: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/20155/1/Конф.%20матеріали%20крим.%20право_ВЕРСТКА_2021_p168-170.pdf>
- Ягунов, Д. В., 2011. Що стоїть на заваді створення служби пробації в Україні? (до питання про створення національної моделі пробації). *Актуальні проблеми європейської інтеграції* [онлайн]. (6), с. 146–173. Доступно за: <http://www.yagunov.in.ua/wp-content/uploads/2016/07/Ягунов_Служба_пробації.pdf>
- Code of Criminal Procedure of the Slovak Republic, 2005. *Legislationline*. [online] Available at: <https://legislationline.org/sites/default/files/documents/51/Slovakia_CPC_2005_excerpts_en.pdf> [Accessed 16.12.2022]
- Criminal Code of Lithuania, 2000. *Legislationline*. [online] Available at: <https://www.legislationline.org/download/id/8272/file/Lithuania_CC_2000_am2017_en.pdf> [Accessed 16.12.2022]
- Criminal Code of the Latvia, 1998. *Legislationline*. [online] Available at: <https://www.legislationline.org/download/id/9122/file/Latvia_Criminal%20Code%20as%20of%202020.pdf> [Accessed 16.12.2022]
- Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, 2014. *Legislationline*. [online] Available at: <https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252&doc_id2=31575252#activate_doc=2&pos=90;-128&pos2=1238;-96> [Accessed 16.12.2022]
- Criminal Code of the Republic Poland, 1997. *Legislationline*. [online] Available at: <https://legislationline.org/sites/default/files/documents/6a/Poland_CC_1997_en.pdf> [Accessed 16 January 2023]
- Criminal Procedure Code of the Czech Republic, 1961. *Legislationline*. [online] Available at: <https://legislationline.org/sites/default/files/documents/5f/Czech%20Republic_CPC_1961_am2012_en.pdf> [Accessed 16.12.2022]
- Sentencing Act, 2017. *Gazette*. 6. Feb. 2018. p.613 [online] Available at: <<https://www.legislation.sa.gov.au/lz/path=%2FC%2FA%2FSENTENCING%20ACT%202017>> [Accessed 16.12.2022]

References

- Code of Criminal Procedure of the Slovak Republic, 2005. *Legislationline*. [online] Available at: <https://legislationline.org/sites/default/files/documents/51/Slovakia_CPC_2005_excerpts_en.pdf> [Accessed 16.12.2022].

- Committee of Ministers of the Council of Europe, 2010. Rekomendatsii CM/Rec(2010)1 Komitetu Ministriv derzhavam-chlenam pro Pravyla Rady Yevropy pro probatsiiu [Recommendation CM/Rec(2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules]. [online] Available at: <https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/02_Рекомендація-Rec20101-Комітету-Міністрів-державам---членам-про-Правила-Ради-Європи-про-пробацію.pdf> [Accessed 16.12.2022]. (in Ukrainian).
- Criminal Code of Lithuania, 2000. *Legislationline*. [online] Available at: <https://www.legislationline.org/download/id/8272/file/Lithuania_CC_2000_am2017_en.pdf> [Accessed 16.12.2022] (in English).
- Criminal Code of the Latvia, 1998. *Legislationline*. [online] Available at: <https://www.legislationline.org/download/id/9122/file/Latvia_Criminal%20Code%20as%20of%202020.pdf> [Accessed 16.12.2022] (in English).
- Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, 2014. *Legislationline*. [online] Available at: <https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252&doc_id2=31575252#activate_doc=2&pos=90;-128&pos2=1238;-96> [Accessed 16.12.2022] (in English).
- Criminal Code of the Republic Poland, 1997. *Legislationline*. [online] Available at: <https://legislationline.org/sites/default/files/documents/6a/Poland_CC_1997_en.pdf> [Accessed 16.12.2022] (in English).
- Criminal Procedure Code of the Czech Republic, 1961. *Legislationline*. [online] Available at: <https://legislationline.org/sites/default/files/documents/5f/Czech%20Republic_CPC_1961_am2012_en.pdf> [Accessed 16.12.2022] (in English).
- Minister of Justice of the Ukrainian SSR, 1973. Instruksiia z dilovodstva v raionnomu (miskomu) narodnomu sudi [Instruction on record keeping in the district (city) people's court]. Kyiv : MIu URSR.
- Ministry of Justice of Ukraine, 2018. Perelik zakhodiv shchodo realizatsii probatsiinykh proham [List of measures to implement probation programs]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0483-18#Text>> [Accessed 16 January 2023]. (in Ukrainian).
- Mukha, S. O., 2019. Peredumova zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti u zviazku z peredacheiu osoby na poruky [Prerequisite for exemption from criminal liability in connection with the transfer of a person on bail]. *Issues of Crime Prevention*. [online]. (37), pp. 134-150. Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2019_37_12> (in Ukrainian).
- Muzyka, A. A., 2019. Deiaki mirkuvannia pro onovlennia kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy: polozhennia Zahalnoi chastyny [Some considerations on updating the criminal legislation of Ukraine: provisions of the General Part]. In: *Kontseptualni zasady novoi redaktsii Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Conceptual principles of the new edition of the Criminal Code of Ukraine], October 17, 2019, Kharkiv* [online]. Kharkiv: Pravo. pp. 154–160. Available at: <<https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/21/konferentsiya-harkiv-17-19-zhovtnya-2019.pdf>> (in Ukrainian).
- Proekt Zakonu Ukrainy Pro probatsiiu № 3412 [Draft Law of Ukraine On Probation № 3412], 2008. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=33788> [Accessed 16.12.2022]. (in Ukrainian).
- Proekt Zakonu Ukrainy Pro sluzhbu probatsii № 1197 [Draft Law of Ukraine On Probation Service № 1197], 2013. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at:

- <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45301> [Accessed 16.12.2022]. (in Ukrainian).
- Projekt Zakonu Ukraïny Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy (shchodo humanizatsii kryminalnoho zakonodavstva ta orhanizatsiyno-pravovykh peredumov provadzhennia probatsii) № 3413 [Draft Law of Ukraine On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine (regarding the humanization of criminal legislation and organizational and legal prerequisites for probation) № 3413], 2008. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=33787> [Accessed 16.12.2022]. (in Ukrainian).
- Projekt Zakonu Ukrainy Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy (shchodo humanizatsii kryminalnoho zakonodavstva ta orhanizatsiyno-pravovykh peredumov vprovadzhennia sluzhby probatsii) № 1198 Draft Law of Ukraine On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine (regarding the humanization of criminal legislation and organizational and legal prerequisites for the introduction of probation service) № 1198], 2013. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45299> [Accessed 16.12.2022]. (in Ukrainian).
- Prosecutor General, 2021. Nakaz pro osoblyvosti orhanizatsii diialnosti spetsializovanykh prokuratur u viiskovii ta oboronni sferi № 370 [Order on peculiarities of organization of activity of specialized prosecutor's offices in military and defense sphere № 370]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0370905-21#Text>> [Accessed 16.12.2022]. (in Ukrainian).
- Pysmenskyi, Ye. O., 2014. *Teoretyko-prykladni problemy zvilnennia vid pokarannia ta yoho vidbuvannia za kryminalnym pravom Ukrainy [Theoretical and applied problems of release from punishment and its serving under the criminal law of Ukraine]*. Luhansk: RVV LuVDS im. E.O. Didorenka. (in Ukrainian).
- Sentencing Act, 2017. *Gazette*. 6. Feb. 2018. p.613 [online] Available at: <<https://www.legislation.sa.gov.au/lz/path=%2FC%2FA%2FSENTENCING%20ACT%202017>> [Accessed 16.12.2022].
- The State Judicial Administration of Ukraine, 2011. Instrukttsiia pro poriadok peredannia do arkhivu mistsevoho ta apeliatsiinoho sudu, zberihannia v nomu, vidboru ta peredannia do derzhavnykh arkhivnykh ustanov ta arkhivnykh viddiliv miskykh rad sudovykh sprav ta upravlinskoi dokumentatsii sudu [Instruction on the procedure for transferring to the archives of local and appellate courts, storage therein, selection and transfer to state archival institutions and archival departments of city councils of court cases and administrative documents of the court]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0168750-11#Text>> [Accessed 16.12.2022]. (in Ukrainian).
- Tkachenko, I. M., 2021. Oboviazky, yaki pokladaie sud na osobu, zvilnenu vid vidbuvannia pokarannia z vyprobuvanniam [Duties imposed by the court on a person released from serving a sentence with probation]. In: *Aktualni problemy kryminalnoho prava [Current issues of criminal law]*, November 18. 2021, Kyiv [online]. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav. p. 167–169. Available at: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/20155/1/Конф.%20матеріали%20крим.%20право_ВЕРСТКА_2021_p168-170.pdf> (in Ukrainian).
- Vyrok Malynovskoho raionnoho sudu m. Odesy vid 20 zhovtnia 2021 roku u spravi № 521/4559/21, 2021. *Yedyni derzhavnyi reistr sudovykh rishen*. [online] Available at: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100432616>> [Accessed 16.12.2022]. (in Ukrainian).

- Yahunov, D. V., 2011. Shcho stoit na zavadi stvorennia sluzhby probatsii v Ukrainy? (do pytannia pro stvorennia natsionalnoi modeli probatsii) [What hinders the creation of probation service in Ukraine (to the question of creating a national model of probation)]. *Aktualni problemy yevropeyskoi intehratsii [Actual problems of European integration]* [online]. (6), pp. 146–173. Available at: <http://www.yagunov.in.ua/wp-content/uploads/2016/07/Ягунов_Служба_пробації.pdf> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro probatsiiu [The Law of Ukraine on probation], 2015. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>> [Accessed 16.12.2022]. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 16.12.2022

Mukha S.

THE MAIN DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF THE LEGISLATION ON DISCHARGE FROM CRIMINAL RESPONSIBILITY IN VIEW OF ADMISSION BY BAIL

The article defines proposals aimed at improving the normative provisions of the law on discharge from criminal responsibility in view of admission by bail (the Art. 47 of the Criminal Code of Ukraine). In particular, it is proposed: a) the introduction of effective control by the state (its bodies) in compliance with the terms of the transfer of a person to bail, which provides for the supervision of the person's performance of the duties assigned to him in connection with his release from criminal liability on the basis of the Art. 47 of the Criminal Code and, at the same time, supervision over the implementation by the staff of the enterprise, institution, organization of educational measures in relation to the person who has been transferred to bail; b) consolidation in the Art. 47 of the Criminal Code, the authority of the court, in addition to the application of educational measures, which are provided for in the very request of the collective to transfer the person to bail, also to impose on the person one or more such duties: 1) to compensate property damage caused by a criminal offense; 2) comply with the requirements established by the court regarding the performance of certain actions, restrictions on communication, movement and leisure activities; 3) referral for a probationary program. The issue of the expediency of setting a bond as an additional guarantee of compliance with the terms of the transfer of a person to bail was analyzed.

On the basis of the conducted research, proposals were formulated regarding amendments to the Art. 47 of the Criminal Code of Ukraine, based on the results of a survey of 90 judges and 483 prosecutors regarding the outlined problems. Implementation of the proposed changes regarding the establishment of proper control by the state in compliance with the conditions of discharge from criminal liability based on the Art. 47 of the Criminal Code must ensure the strengthening of the differentiated educational influence on persons who are transferred to bail, the establishment of additional mechanisms for the real restoration of violated rights of a victim in terms of compensation for property damage caused by a criminal offense, and the introduction of additional guarantees of the proper fulfillment of the obligations undertaken as a person trying to prove their correction, as well as by the collective of the enterprise, institution or organization. Also, the formulated proposals will contribute to increasing the effectiveness of the researched form of public participation in the fight against criminality, as well as allow to get rid of Soviet stereotypes in the perception of such a provision of criminal law as discharge from criminal responsibility in view of admission by bail.

Key words: *institute of criminal law; discharge from criminal responsibility; discharge from criminal responsibility in view of admission by bail; criminal responsibility; probation authorities.*

УДК 342.25:342.34:352

Ю.В. Камардіна
М.О. Демченко

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ ТА ПРОБЛЕМАТИКА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

Дивлячись на реалії соціальної дійсності відчувається чітка потреба та необхідність у розвитку та донесення до відома максимальної більшості громадськості про функціонування інституту самоорганізації населення.

У сьогоденні часи надзвичай актуально торкатися та заглиблюватися у дослід та аналіз, по-перше, самого юридичного змісту та природи поданого інституту, а, по-друге, чітко виокремлювати проблемні питання його діяльності, адже орган самоорганізації населення сміливо можна назвати одним із найбільш наближених до людських та громадських соціально-побутових інтересів із числа усіх суб'єктів місцевого самоврядування. З точки зору цієї парадигми він грає роль прямого та безумовного посередника між органами державної влади, а також місцевого самоврядування та відповідно самим народом.

Саме тому, точне та конкретне визначення і розуміння посталих проблем у здійсненні своїх безпосередніх функцій інституту самоорганізації населення вже слугує першим кроком до трудомісткого шляху вирішення посталих дилем та покращення загального стану локальної, місцевої демократії.

На перешкоджання прецедентам подальшого існування та еволюціонування факторів, що негативно впливають на процеси самоорганізації населення повинно бути направлена сукупність соціально-правових методів регулювання, залучення активної ролі держави стосовно вирішення цього питання, підвищення суспільних рухів, сприяння більш підприємливому запровадженню активістських явищ, їх заохочення та стимулювання, залучення спонсорських та наділених, владними повноваженнями юридичних осіб.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, органи самоорганізації населення, комітети, представництво, громадськість.*

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-148-156

Постановка проблеми. На сьогоднішній день питання оцінки та розвитку перспектив органів самоорганізації населення є маловідомим. Основною причиною загальмованому становищу справ є відсутність у державної влади достатньої мотивації до впровадження широкої та однаково якісної системи органів самоорганізації населення. Єдиним безпосереднім джерелом регулювання діяльності таких органів слугує Закон України «Про органи самоорганізації населення», який було прийнято Леонідом Кучмою у 2001 році не цілеспрямовано, а в рамках впровадження чергової хартії про співпрацю України з Європейським Союзом. На жаль, аналізуючи теперішнє становище, формується думка, що державні службовці та відповідні структури засувають цей законодавчий акт на задній план, на нього не робиться необхідних посилань, не акцентується увага, що приводить до геть не позитивних наслідків – значна кількість населення буквально не володіють достатньою інформацією та є необізнаними.

З цього випливає, що важливість існування таких суспільно-правових структур та висвітлення їх відповідних проблем визначається через їх користь та вигоду для різнопланових прошарків суспільства.

Досить важко оцінити усю важкість та незворотність наслідків для суспільного життя у разі зникнення цієї ланки. Уявно, це цілком логічно може призвести до втрати усіх зворотних зв'язків між громадянами та державною владою, остання ризикує взаємодіяти виключно із своїми похідними структурами, без участі та залучення народних мас, що у подальшому рахунку призведе до розкрадання бюджетних коштів, надання неякісних послуг, кризи територіальних громад та подальшому занепаду інституту локальної демократії.

Саме тому, не вирішення та відкладання гостро посталих проблем через певні часові відрізки призведуть до аналогічних ситуацій, які подалі під впливом різноманітних негативних суспільних факторів трансформуються до справжніх криз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На дослідження основних питань історії зародження та становлення, діяльності та функціонування органів самоорганізації населення спрямовано достатня велика база наукових робіт, як вітчизняних, так і закордонних вчених-юристів та теоретиків права, серед них: А. А. Лукошенко, О. С. Орловський, А. С. Крупнік, Г. О. Антіпін, В. М. Михалкевич, А. Зерняк, О. К. Конєва, О. Г. Остапенко, В. Д. Бондаренко, В. І. Брудний та інші.

Звертаючись до питання стосовно генезису та градації інституту самоорганізації населення крім набутих науково-правових концепцій та досліджень немаловажну позицію займають нормативно-правові акти радянських часів, що саме текстуально заклали юридичний фундамент цього громадського явища.

Мета статті. Центром зосередження уваги є визначення юридичної природи органів, зокрема комітетів самоорганізації населення, проблематика здійснення їх діяльності, оцінка перспектив вирішення поставлених проблемних питань, ілюстрація прогнозів та їх впливу на загально правову картину функціонування місцевого самоврядування при подальшій їх невирішеності.

Більш практичною метою дослідження слугує проведення огляду «зсередини» на внутрішню природу та структуру інституту самоорганізації населення, визначення основ його діяльності, визначення основних його недоліків та прогалин, також проведення порівняльно-правового аналізу функціонування таких органів з такої парадигми: «Як це повинно бути?» та «Як це є насправді?».

Виклад основного матеріалу. Після розпаду СРСР, Україна почала свій прогресивний розвиток як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, у зв'язку з чим постала проблема у кардинальних та радикальних перетвореннях державності та будівництва нової міцної правової системи, яка поступово з плином конкретних соціально-економічних реформ буде відходити від усталених та закоренілих принципів соціалізму та стандартів Радянського Союзу.

Яскраво предстала необхідність у формуванні та запровадження у життя нових інститутів та інших правових конструкцій, що будуть якісно врегульовувати видозмінені соціально-правові відносини. Але, не дивлячись на швидкоплинність часу перед державою і наразі постає потреба у запровадженні заходів модернізації та реорганізації інституту місцевого самоврядування, його удосконалення та ще якісніше пристосування до дійсних соціальних реалій з метою покращення та підвищення суспільно-економічного положення, добробуту народу та його соціальної довіри.

З моменту проголошення себе незалежною, Україна умовно поставила ряд проблемних питань, необхідних до вирішення, серед них центральну позицію посідає саме місцеве самоврядування.

Торкаючись конкретно теми, обраної для дослідження, то інститут самоорганізації населення є доволі «молодим» та до останнього не розвиненим серед суспільно-правових запроваджень. Хоча факт існування таких органів підтверджується існуванням ще за радянських часів, нормативно-правова база регулювання даного типу відносин «змушує» бажати кращого.

Звернувшись до офіційної, законодавчо закріпленої термінології поняття «органу самоорганізації населення» визначаємо, що він є прямим представником законних інтересів жителів, які на легальних підставах проживають на території села, селищ, міста або його частин, формування якого здійснюється шляхом ініціювання його створення та вільного вибору його членів (Про органи самоорганізації населення: закон від 15.08.2021).

Слід зазначити, що подальший розвиток та градація інституту самоорганізації населення слугує ще більшій громадській єдності із державними утвореннями і структурами, адже з погляду цієї парадигми саме ці органи є своєрідним посередником та народним «зв'язувачем».

Доволі переконливою є думка, що сучасні органи самоврядування населення буквально являють собою новітню форму та зразок самоуправління громадян, є специфічним продовженням та втіленням у суспільне життя інституту локальної демократії, що більш ніж за все інше наближені до громадської думки та покликанні запроваджувати, задовольняти та захищати людські інтереси.

Орган самоорганізації населення фактично являє собою один із ефективно діючих механізмів на нижчому рівні міської влади, функціонування якого включає у собі виконання та надання різнопланових послуг: прийом та консультування громадян; видання актів, необхідних для повноправного вступу у цивільно-правові відносини (акти фактичного проживання, акти пічного опалення, акти матеріально-побутового обслуговування); взаємодія із депутатами Верховної Ради України: сумісні прийоми та заслуховування громадян; виїзні прийоми жильців колективно із керівниками комунальних структур; участь у нарадах з районними адміністраціями, міською радою; проведення семінарів, тренінгів; реалізація проектів стосовно благоустрою міста, району, вулиць; надання допомоги потребуючим малозабезпеченим, незаможним родинам.

Орган самоорганізації населення та підзвітні йому суб'єкти місцевого самоврядування задля представництва та забезпечення суспільних потреб тісно взаємодіють з усіма державними структурними підрозділами: Міністерством соціальної політики України, Територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки, Пенсійним фондом України, службами у справах дітей, центрами соціальних служб для молоді, Національною поліцією України.

Слід зазначити, що істотний упор у здійсненні практичної діяльності акцентується саме на соціальні групи жильців: самотні, малозабезпечені пенсіонери, інваліди, багатодітні родини, матері-одиначки, діти-сироти та ін.

Специфічною направленістю органів самоорганізації населення є співробітництво із правоохоронними органами та службами, Національною поліцією України, у вигляді надання консультативної допомоги, проведенні сумісних прийомів громадян з дільничним поліцією, колективних рейдів до амністованим або достроково звільненим громадянам, стосовно охорони правопорядку, а також допомога правоохоронцям при запровадженні та проведенні запобіжних і виховних заходів та процедур стосовно профілактики кримінальних правопорушень, а також при введенні антикорупційних операцій.

Цілком очевидним є те, що діяльність органів самоорганізації населення ґрунтується та виходить саме із положень національного законодавства. Даний вид суспільно-правових відносин за своєю юридичною природою виключає можливість врегулювання нормами міжнародного законодавства через неоднаковість вирішальних

факторів та категорій, по типу форм державного устрою, правління, правового режиму, систем, методів регулювання відносин та у кінцевому рахунку законодавство більшості країн Європи відповідає стандартам та зразкам Європейського Союзу.

Безперечно це можна виділити як специфічний недолік правового урегулювання інституту самоорганізації населення, адже усі ці фактори унеможливають проведення імплементації інтернаціональних норм як одне із джерел регулювання відносин у сфері самоорганізації населення. У цьому випадку доречним буде проведення порівняльних процедур, виявлення аналогій, а також використання закордонного досвіду у здійсненні право регулятивної діяльності.

Переконливим доводом на підтримку вищезгаданих слів слугує, до прикладу, аналіз форм місцевих органів самоорганізації народу держави із такими ж самим демократичними усталеннями та цінностями, як Сполучених Штатів Америки. Їх законодавче регулювання не передбачає собою єдиного та якісно функціонуючого апарату участі громадян у суспільно-правовому житті держави на місцевому рівні. Здебільшого це здійснюється завдяки спеціально створеним благодійним інститутам, трестам, асоціаціям, які не мають статуту юридичної особи та відповідно певної організаційно-правової форми.

Беручи до уваги, країни пострадянського простору, такі як: Білорусь, Казахстан, Естонію, а також звернувшись до моментів законодавчого регулювання інституту самоорганізації у Польщі, то можна побачити аналогічну та споріднену до України правову ілюстрацію: органи самоорганізації населення є складовою механізму місцевого самоврядування, та являють собою утворення, що цілком та повністю направлені на забезпечення та захист громадських інтересів; надання соціальних, культурних, побутових та ін. послуг; розробку, планування та реалізацію соціально-економічних, культурно-освітницьких програм, підвищення рівня зацікавленості громадян у поліпшенні суспільного становища, та у кінцевому рахунку забезпечення сталого взаємозв'язку та взаємозалежності між громадськістю та органами державної влади і місцевого самоврядування, та таким чином зміцнення та укорінення інституту локальної демократії.

Проведений порівняно-правовий аналіз та аналітичне аналізування теперішнього стану закордонних позицій стає надзвичайно корисними при дослідженні стану джерел регулювання досліджуваного суспільного явища.

Таким чином, до нормативно-правової бази регулювання сфери дії, функцій та повноважень органів самоорганізації населення належать: Конституція України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», Закон України «Про органи самоорганізації населення», акти Президента України, акти органів виконавчої влади та ін. уповноважених державних органів, рішень міської ради та її виконавчого комітету, розпоряджень міського голови, рішень зборів (конференції) мешканців, а також Положення органу самоорганізації населення. Серед актів міжнародно-правового закріплення найяскравіше місце займає Європейська Хартія місцевого самоврядування, що була прийнята 15 жовтня 1985 року Радою Європи та що у свою чергу побудована на загальних положеннях та основних засадах магдебурзького права.

Переходячи до основного питання другої частини дослідження, а саме до практично набутих проблем та недоліків системи органів самоорганізації населення, то в процесі проведення аналізуючих процедур були виділені наступні:

1. Проблема законодавчого регулювання діяльності органів самоорганізації населення.

Аналізуючи та досліджуючи «зсередини» нормативно-правову базу регулювання інституту самоорганізації населення напрошується цілком елементарний та логічний висновок – недостатня кількість актів законодавчого закріплення та незначна

чисельність ратифікованих Верховною Радою України міжнародних договорів, щоб своєю загальнообов'язковістю розширили сферу регламентації.

За своєю юридичною природою діяльність органів самоорганізації населення піддавались державному управлінню ще за радянських часів за допомогою всіляких актів та положень УРСР. Детально це питання було вивчено Н. В. Мішиною у монографії «Органи самоорганізації населення: минуле, сучасне, перспективи» (Мішина, 2008).

Однозначно, актуальні та чинні законодавчі акти з питання функціонування таких органів за своєю юридичною наповненістю та змістом перевищує усі попередні, але, на жаль, не вичерпує у собі усю необхідну нормативно-правову базу, у наслідку чого такі суспільно-правові відносини і на сьогоднішній стан залишаються не достатньо врегульованими.

До практичного типу таких проблем можна віднести зокрема: труднощі стосовно застосування можливостей та ресурсних забезпечень органів самоорганізації населення задля утворення правоздатних громад, через не наявність у Законі України «Про органи самоорганізації населення» чітких положень щодо функціонування апарату та процедурних етапів, що у кінцевому підсумку тягне за собою неповне та неправильне розуміння і тлумачення окремих частин або статей.

Проблемним питанням постає також положення щодо переобрання органів самоорганізації населення за скінченням строку повноважень дієвої місцевої ради. Посадові особи вищезгаданих рад, трактують цю вимогу не як переформування суб'єктного складу органу, а як його поновлену перереєстрацію, що зовсім не відповідає початковій задумці законодавця.

Практичними проблемами постають також такі, як: утруднений та неодноскладний процес формування та створення органів самоорганізації; нестача методів та способів розмежування повноважень його посадових органів відповідно до рівня кожного з них; недостатній рівень узгодженості та відповідності органів в межах однієї сфери дії; капітальна фінансова залежність від органів місцевого самоврядування (місцевих рад); недостатність якісної регламентації стосовно господарської некомерційної діяльності органів самоорганізації населення та багато інших.

Вищезгадані проблемні та суперечливі моменти дійсно існують у практичному функціонуванні таких органів та пов'язані саме із неоднозначним толкуванням та дискусійним характером Закону України «Про самоорганізації населення».

2. Повний фінансовий контроль з боку держави, відсутність фінансової свободи органів самоорганізації населення.

Загальновідомо, що органи самоорганізації населення – вуличні, районні, місцеві комітети у більшій своїй мірі зареєстровані та здійснюють свою діяльність як юридичні особи публічного права, відповідно отримуючи статус неприбуткової організації.

Фінансування таких органів, згідно зі статтею 16 Закону України «Про органи самоорганізації населення» здійснюється за рахунок місцевого бюджету, які надаються відповідно сільською, селищною, міською, районною у місті радою для здійснення органом самоорганізації населення, визначених законодавством та положенням, його повноважень (Закон України № 2625-III, 2001). Крім того, законодавець також не виключає можливості фінансування за рахунок добровільних внесків фізичних або юридичних осіб.

Безумовно з точки зору практичності та гарантування фінансової сталості це явище на перший погляд здається позитивним, але все ж таки існує значний недолік: таке становище цілком та повністю обмежує своєрідну «свободу» органів самоорганізації населення.

Як вже вказувалось раніше, вони є найбільш приближеними до громадськості, є «представниками» простого народу на локальному, місцевому рівні, саме тому вони, як

ні єдиний державний орган та його структура, краще за усіх обізнані у потребах та рівні необхідності запровадження тих чи інших соціально-правових заходів та явищ.

У ч. 9 ст. 9 Європейської Хартії, що також входить до основних джерел регулювання інституту самоорганізації населення, міститься таке положення: «Фінансові системи, які складають підґрунтя ресурсів органів місцевого самоврядування, мають достатньо диверсифікований і гнучкий характер і повинні забезпечувати можливість приводити наявні ресурси, наскільки це практично можливо, у відповідність до реального зростання вартості виконуваних ними завдань» (Рада Європи, 1985).

Це положення не відповідає у повній мірі суспільним реаліями, адже як було згадано вище, органи самоорганізації населення існують виключно за рахунок місцевих бюджетів.

Не дивлячись на таке положення справ слід виділити і позитивний момент: дуже якісно та ефективно опрацьована проблема стосовно направленості витрачуваних коштів, адже органи самоорганізації населення, створенні як юридична неприбуткова особа, діє на підставі свого Положення, в якому чітко визначенні напрями, що потребують грошових затрат. Якщо компетентними органами буде визначено, відходження від установленого Положення або плану, це послугує предметом уваги та інтересу податкової служби, внаслідок чого орган моментально втратить статус неприбутковості.

3. Наступна проблема функціонування органів самоорганізації населення має територіальний характер.

Аналізуючи характер соціальної дійсності із практичної сторони, було встановлено, що запровадження цілісної та ефективно системи самоорганізації населення має проблеми з приводу рівномірного територіального розподілу, а також деяких організаційних моментах.

Як регламентовано законодавством, а саме ч. 1 ст. 7 Закону України «Про органи самоорганізації населення»: Орган самоорганізації населення створюється за територіальною ознакою, у межах конкретного міста, району, селища, села та т. д. (Про органи самоорганізації населення, 2021). Але, сьогочасний стан, на жаль, декларує у деякій мірі зворотний бік цієї загальнообов'язкової норми: населенні пункти України характеризуються та визначаються дуже різноплановим та неоднаковим рівнем розвитку та запровадження інституту самоорганізації населення.

За головною причиною, це проблемне питання існує через відносну новизну та неусталеність ще у правовому та громадському житті такої соціальної структури, як самоорганізація населення, адже ще на момент запровадження і проведення муніципальної реформи теоретиками права було зафіксовано, що саме укорінення цього інституту у суспільно-правове життя населення зіткнеться із істотною чисельністю труднощів та ускладнень.

На даний момент через сукупність різноманітних негативних соціально-економічних та правових явищ таких, як: нормативна неузгодженість, зростання корупційних маніпуляцій, невідповідність у достатній мірі потребам громадськості та багато інших, розвиток системи місцевого самоврядування не досяг ще свого «апогею» та знаходиться на активній стадії свого удосконалення.

Частково це може пояснити такий рівень розвитку інституту самоорганізації населення та впливаючих звідси проблем. Неможливість забезпечення населення такими органами призводить до порушення та контрадикції такого принципу, як повсюдність місцевого самоврядування, тобто фактична чисельність органів самоорганізації населення предметно не може у повній мірі задовольнити інтереси людей саме через не відповідність кількісній цифрі усіх населених пунктів.

На даний момент, відсутність територіального забезпечення органів самоорганізації населення та відсутність їх підтримки з боку держави, періодами гостро постає серед населення, але у кінцевому підсумку не зазнає свого критичного рівня та при сукупності логічних і послідовних перетвореннях піддаються вирішенню.

4. Проблематичність здійснення діяльності органами самоорганізації населення через низький рівень зацікавленості та заохочення серед громадян.

Ця проблема визначається не менш актуальним характером, порівняно з вищезгаданими, адже основна направленість таких суспільно-правових структур – це забезпечення комфортного, чистого, безпечного та сталого життєвого рівня для усіх соціальних прошарків населення; захист громадських інтересів; контроль та нагляд за діяльністю комунальних служб та у кінцевому підсумку, усіма зусиллями громадян – це вплив на державну владу.

Дивлячись на таку різнопланову діяльність, цілком логічно, що органи самоорганізації населення не завжди у змозі повністю врегулювати та приділити уваги тим чи іншим суспільним відносинам, віднесеним до їх компетенції. Тому, у цьому випадку в нагоді стають саме активістські рухи, допомога, бажаних покращення та позитивних перетворень, громадян, волонтерських організацій та т. д. З мотивів поширення таких настроїв серед громадськості створюються, спеціально уповноваженими на це органами, різноманітні утворення, найвідомішою серед таких є Асоціація сприяння самоорганізації населення.

Значним недоліком є відсутність законодавчого регулювання активістського руху та будь-якої вказівки на це у Законі України «Про органи самоорганізації населення», що призводить до зовсім не позитивних явищ: на даний момент спостерігається доволі низький рівень залучення до процесу самоорганізації активістів. Частіш за все, таке положення справ, є наслідком відсутності державної підтримки цим процесам, недостатня увага органів місцевого самоврядування, критично малі розміри винагороди за виконувани роботи або відсутність її загалом.

Теперішній стан поданої проблеми, безумовно негативно впливає загалом на відносини між населенням та державою, адже саме таким шляхом громадськість отримує безпосередню можливість налагодження та покращення діалогу та соціальних стосунків з органами місцевого самоврядування, а також розвитку локальної демократії та інституту правової довіри.

Таким чином, детально проаналізувавши результати досліджень та конкретизувавши найяскравіші посталі проблеми у здійсненні діяльності органів самоорганізації населення, а також беручи до уваги ставлення та відповідні позиції держави, усуненням проблематичних питань та подальшим розвитком й усталенням інституту локальної демократії, можуть передувати впровадження таких дій:

– Повний перегляд, модернізація та розширення нормативно-правової бази з регулювання діяльності органів самоорганізації населення. Це положення включає у себе також такі дії, як: ліквідація юридичних колізій, суперечок, внесення необхідних роз'яснень та уточнень до певних частин або статтею Закону.

– Врахування до уваги та перейняття досвіду закордонних держав, що мають аналогічну, подібну до України систему державного управління.

– Підняття на державному рівні питання щодо надходження основних фінансів із місцевих рад. Наполягання на більшій фінансовій самостійності.

– Збільшення чисельної кількості органів самоорганізації населення та їх рівномірний розподіл в межах усієї, законодавчо визнаної, території України.

– Законодавча регламентація та удосконалення процесу залучення мешканців громад до реалізації та здійснення політики місцевого рівня.

– Законодавче визнання та внесення відповідних положень до Закону України «Про органи самоорганізації населення» стосовно правового статусу активістів, порядку їх заохочення та винагороди.

– Проведення заходів стосовно підняття рівня заохочення, зацікавлення та активності громадян.

– Подальший розвиток інститутів громадської правосвідомості та обізнаності суспільства, підняття рівня місцевої демократії.

– Підтримка процесів подальшої реалізації відносин соціального партнерства між місцевими радами та громадянами при прийнятті рішень місцевого значення.

Висновки. Сьогочасний стан розвитку та функціонування інституту самоорганізації населення в Україні, на жаль, свідчить про те, що держава приділяє не достатнього рівня уваги його законодавчому регулюванню. Аналізуючи актуальні показники важливості та концептуальності таких органів, вражає рівень їх об'єктивної суттєвості та засадницьких установок. Органи самоорганізації населення є нічим іншим, як голосом народу на найнижчому місцевому рівні. Хоча з цього приводу можна проводити багаточасову дискусію, але це є однією із найвідповідальніших перед громадськістю уповноваженою структурою, адже вона покликана на закладення «із самого низу» фундаменту інститутів локальної демократії, громадської правосвідомості та добробуту народу.

Доволі спірним є питання: «Чи повинні зміни бути кардинальними? Або перевагу слід віддати більш поступовим, але надійним соціальним перетворенням?» На ці питання немає більш однозначної відповіді, але з позиції перетворень, удосконалень та усунення проблемних питань стосовно діяльності органів самоорганізації населення, безумовно досягнення швидких та позитивних результатів неможливо. Державі передусє доволі довгий та кропіткий шлях до закладення міцних стосунків за принципом держава – народ, та що є не менш важливим – добудова цільної системи самоорганізації населення, подальшого розвитку її відповідних громадських рухів та залучень.

Безсумнівно, органи самоорганізації населення – це показник близькості громадськості до державної влади, тому питання його подальшого розвитку повинно бути одним із першорядних державних курсів.

Бібліографічний список

Закон України *Про органи самоорганізації населення* № 2625-III, 2001. Відомості Верховної Ради України, 48. ст.254.

Мішина, Н. В., 2008. *Органи самоорганізації населення: минуле, сучасне, перспективи*. Одеса: ОРІДУ НАДУ.

Рада Європи, 1985. Європейська хартія місцевого самоврядування. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text>.

References

Zakon Ukrainy Pro orhany samoorhanizatsii naseleння № 2625-III [Law of Ukraine On Bodies of Self-Organization of the Population No. 2625-III], 2001. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 48. st.254. (in Ukraine).

Mishina N. V., 2008. *Orhanizatsiyi samoorhanizatsiyi naseleння: mynule, suchasne, perspektyvy* [Organs of self-organization of the population: past, present, perspectives]. Odessa: ORIPA.

Rada Yevropy, 1985. Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia [European Charter of Local Self-Government]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [onlain] Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text>.

Стаття надійшла до редакції 24.12.2022

**Kamardina Y.
Demchenko M.**

**CERTAIN ASPECTS OF THE LEGAL NATURE AND PROBLEMS OF THE
ACTIVITIES OF POPULATION SELF-ORGANIZATION BODIES**

Looking at the realities of social reality, there is a clear need and necessity for development and informing the maximum majority of the public about the functioning of the institution of self-organization of the population. In today's times, it is extremely important to touch upon and delve into research and analysis, firstly, of the very legal content and nature of the given institution, and, secondly, to clearly identify the problematic issues of its activity, because the body of self-organization of the population can safely be called one of the closest to human and public social and domestic interests of local self-government subjects. From the point of view of this paradigm, he plays the role of a direct and unconditional intermediary between state authorities, as well as local self-government and, accordingly, the people themselves. That is why the precise and concrete definition and understanding of the problems that have arisen in the implementation of its direct functions of the institution of self-organization of the population already serves as the first step towards the time-consuming way of solving the dilemmas that have arisen and improving the general state of local, local democracy. A set of socio-legal regulation methods should be aimed at preventing the precedents of the further existence and evolution of factors that negatively affect the processes of self-organization of the population, involving the active role of the state in solving this issue, increasing social movements, promoting the more enterprising introduction of activist phenomena, their encouragement and stimulation, involvement of sponsoring and empowered legal entities.

Keywords: *local self-government, bodies of self-organization of the population, committees, representation, public.*

УДК 341.21. +341.23

С. С. Андрейченко
Т. С. Ківалова

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ ЗА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

Складність сучасних політико-правових відносин і процесів, що виникають при настанні міжнародно-правової відповідальності, істотно підвищує значення розроблення методологічної основи концепції відповідальності держав за міжнародним правом. Стаття присвячена висвітленню методологічного підґрунтя дослідження сфери міжнародно-правової відповідальності держав. У статті розкривається зміст цивілізаційного, аксіологічного, історико-правового та концептуально-компаративістського підходів, що сприяє більш глибокому розумінню природи міжнародного права та сутності міжнародно-правової відповідальності, закономірностей функціонування та розвитку норм про міжнародну відповідальність держав. Встановлено, що основні принципи цивілізаційного підходу сприяють розгляду особливостей розуміння та застосування основних категорій міжнародної відповідальності крізь призму взаємодії цивілізації та їх діалогу. З позицій аксіологічного підходу розкривається цінність низки значущих для сфери міжнародно-правової відповідальності категорій, зокрема, сам термін «відповідальність», а також такі політико-правові цінності як свобода, рівність, справедливість, солідарність, терпимість, повага всіх прав людини. Застосування історико-правового підходу дозволяє, серед іншого, дослідити розвиток міжнародно-правової думки щодо поняття «відповідальності» у міжнародному праві з найдавніших часів; проаналізувати етапи роботи Комісії міжнародного права ООН з кодифікації норм про міжнародну відповідальність держав; простежити еволюцію поняття міжнародно-протиправного діяння держави та висвітлити питання його нормативного закріплення, дослідити розвиток концепції відповідальності держав за правомірну діяльність. Інструментарій концептуально-компаративістського підходу з його методиками макро- і мікропорівняння, синхронного і діахронного, нормативного, текстуального, доктринального порівнянь є корисним для виконання порівняння досліджуваних явищ.

Ключові слова: міжнародно-правова відповідальність, методологія дослідження міжнародної відповідальності, цивілізаційний підхід, аксіологічний підхід, історико-правовий підхід, концептуально-компаративістський підхід.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-157-167

Постановка проблеми та її актуальність. Складність сучасних політико-правових відносин і процесів, що виникають при настанні міжнародно-правової відповідальності, істотно підвищує значення розроблення методологічної основи концепції відповідальності держав за міжнародним правом. За висловлюванням В. М. Селіванова, сьогодні широке коло фундаментальних проблем, у тому числі й у сфері права і державного управління, зумовлених новими соціальними потребами, потребує свого невідкладного розв'язання, але на базі нової методології та теорії (Селіванов, 2002, с. 338). Д. А. Керімов стверджує, що «кожен новий етап у прогресивному розвитку науки ознаменований подальшим зростанням значення методологічного порядку» (Керімов, 2001, с. 21). «Розвиток сучасної науки

характеризується не тільки надзвичайно швидким накопиченням все нових і нових знань, а й тим, що істотно змінилися і продовжують змінюватися принципи і методи науково-дослідної роботи», – писав Г. П. Щедровицький (Щедровицький, 1964). Адекватна модель процесу наукового дослідження, результатом якого є нове знання, охоплює стадію формулювання й оцінки проблеми; відкриття, генерування й обґрунтування нових наукових ідей. Наука має широку розмаїтість методів, прийомів, засобів і способів міркувань як логічного, так і евристичного характеру, що значною мірою регулюють і збагачують процес дослідження (Дудченко, 2010, с. 111).

З нашої точки зору методологічну основу дослідження відповідальності держав за міжнародним правом складає сукупність філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних підходів та методів, що дозволяє багатоаспектно відбити особливості міжнародно-правової відповідальності держав, розкрити її сутність, закономірності розвитку в умовах сучасної політико-правової реальності. Серед таких методологічних інструментів, що заслуговують на окрему увагу можна виділити цивілізаційний, аксіологічний, історико-правовий та концептуально-компаративістський підходи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання відповідальності держав за міжнародним правом розкриваються у чисельних дослідженнях науковців та практиків (В. Ф. Антипенко, А. Абасс, Р. Аго, С. Ф. Амерасінг, Д. Анцилотті, Я. Броунлі, К. А. Важна, В. А. Василенко, Л. С. Верхоєвен, Г. Гусейнов огли, Г. Дам, П. Дамберрі, В. Н. Денисов, Д. Джінкс, А. І. Дмитрієв, Н. В. Дрьоміна-Волок, О. В. Задорожній, А. Зайберт-Фор, Н. А. Зелінська, І. Зіємель, К. Іглтон, Б. Конфорті, Т. Р. Короткий, Дж. Кроуфорд, І. І. Лукашук, С. Оллесон, Л. Опенгейм, М. І. Пашковський, Т. Руйс, М. Соренсен, Д. М. Хейджер, Ж.-М. Хенкерте та ін.), що однак не вичерпують цю складну та багатопланову проблематику. Важливим є представлення методологічних засад дослідження концепції відповідальності держави за міжнародним правом, що сприяє більш глибокому розумінню природи міжнародного права та сутності міжнародно-правової відповідальності, закономірностей функціонування та розвитку норм про міжнародну відповідальність держав.

Мета статті полягає у окресленні методологічного підґрунтя дослідження сфери міжнародно-правової відповідальності держав. Стаття передбачає розкриття змісту цивілізаційного, аксіологічного, історико-правового та концептуально-компаративістського підходів.

Виклад основного матеріалу. Особлива роль в методології дослідження державно-правових явищ відводиться цивілізаційному підходу. Основні принципи даного підходу сприяють розгляду особливостей розуміння та застосування основних категорій міжнародної відповідальності крізь призму взаємодії цивілізацій та їх діалогу. Під цивілізацією розуміють окрему (автономну, локальну) соціокультурну систему, що має свої особливості й закономірності розвитку і чие існування являє собою цикл, в якому можна виділити певні етапи (Ветринський, 2017, с. 46). Діалог між цивілізаціями – це процес, що йде всередині цивілізацій і на їх стику, який заснований на загальній участі і колективному бажанні вчитися, відкривати для себе і вивчати концепції, виявляти сфери загального розуміння і основні цінності і зводити різні підходи в єдине ціле за допомогою діалогу. Серед цілей діалогу між цивілізаціями проголошено: зміцнення взаєморозуміння і взаємної поваги за допомогою взаємодії між цивілізаціями; виявлення та заохочення того, що об'єднує цивілізації, з метою усунення спільних загроз для єдиних цінностей, універсальних прав людини і досягнень людського суспільства в різних областях; заохочення та захист усіх прав людини та основних свобод і досягнення більш глибокого загального розуміння прав людини та ін. У підсумковому документі Всесвітнього саміту 2005 р. визнавалося, що враховуючи все розмаїття світу, всі культури і цивілізації вносять внесок у збагачення людства (UN Doc. A/RES/60/).

Генеральний Секретар ООН Пан Гі Мун у своїй доповіді про роботу Організації на 70-й сесії Генеральної Асамблеї (вересень 2015 р.) (A/70/1) відзначив, що об'єднання державами-членами своїх сил у прагненні домагатися миру, процвітання та гідності для всіх – як і раніше лежить в основі глобальної діяльності.

Переваги цивілізаційного підходу полягають у врахуванні специфіки країн і регіонів, розгляді суспільних процесів через призму багатообразності, багатофакторності розвитку, зіставленні досягнень різних цивілізацій (Оборотов, 2003, с. 15). Застосування цивілізаційного підходу дозволяє не тільки перейнятися різноманіттю національних правових культур і правових систем та специфікою національно-державних утворень, а й визначити характер і межі їх модернізації (Бехруз, 2008, с. 482]. Методологія цивілізаційного підходу стає у пригоді при дослідженні розуміння поняття «відповідальність держави» в різних правових сім'ях; при вивченні питання міжнародної відповідальності держави у практиці таких міжнародних інституцій як міжнародні арбітражі, Комітет ООН з прав людини, Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації, Міжнародний суд ООН, Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини, Міжамериканська комісія з прав людини. До прикладу, практика зазначених органів підтверджує визнання більшістю держав положення про відповідальність держави за поведінку її власних органів при недотриманні стандарту *due diligence* в ситуаціях вчинення приватними суб'єктами поведінки, яка суперечить міжнародним зобов'язанням держави.

Цивілізаційний підхід стає у нагоді при вивченні концепту «вини» у міжнародному праві. Підвищений інтерес до категорії вини пояснюється її значимістю в системі філософських, соціально-правових цінностей. Принцип відповідальності за провину ще з давніх часів відстоювався гуманістичною людською думкою і поступово знаходив відображення в правових системах суспільства. З розвитком цивілізації, коли людське життя і свободи особистості набували найвищої цінності, питання «вини» стає центральним в системі правової дійсності.

Значущим методологічним інструментом пізнання відповідальності за міжнародним правом виступає аксіологічний підхід. З точки зору М. Ф. Орзіха, «ціннісна характеристика права доповнює його сутнісно-змістовну характеристику обґрунтуванням значущості, корисності, «утилітарності» права. Вона забезпечує можливість інструментальної оцінки правових явищ, встановлення критеріїв цієї оцінки і на цій основі визначення ефективності права, розрізнення корисності і ефективності дії правових норм» (Орзіх, 2005, с. 84).

З позицій аксіологічного підходу розкривається цінність категорії «відповідальність». Відповідальність можна визначити як «продуманість, виваженість, обґрунтованість рішень, урахування всіх обставин і можливих наслідків; це також готовність відповідати за свої вчинки. Баланс свободи та відповідальності становить базу для забезпечення реальної, а не формальної, рівності та справедливості, яка є ідейною сумою суспільних цінностей» (Бандура, 2012, с. 18–22). Свобода та відповідальність виявляються неспроможними продемонструвати свою загальнолюдську значимість вже в контексті проблем абсолютної людської безвідповідальності за майбутнє людства, коли свобода робити дозволене сьогодні відсуває на останні щаблі відповідальність за зроблене вчора та за те, що буде зроблено завтра (Горобець, 2012, с. 99). «Значення міжнародно-правової відповідальності держави обумовлено тим, що цей інститут є необхідним юридичним засобом забезпечення міжнародного права, більш того найважливішим елементом його сутності, однією з його підвалин. Право взагалі немислиме без відповідальності за порушення його норм» (Куріс, 1973, с. 10), – писав П. М. Куріс. «Значення міжнародної відповідальності полягає в тому, що вона є

принципом, що лежить в основі взаємного прагнення держав уникнути спричинення шкоди одне одному навіть якщо це не пов'язано з порушенням норм права. Таке положення особливо важливе саме для міжнародних відносин, де, на відміну від внутрішньодержавних відносин, не існує спеціального апарату примусу, що забезпечував би невідворотність настання відповідальності та відшкодування шкоди постраждалій стороні» (Колосов, 1975, с. 21).

Аксіологічний підхід є корисним при характеристиці самої волі держави як цінності права, що матеріалізована за допомогою таких правових цінностей, як міжнародні права і обов'язки, які, в свою чергу, забезпечується такою правовою цінністю, як міжнародна відповідальність. «Воля держави як воля колективного суб'єкта не є простою сумою індивідуальної волі її членів, а представляє нову якість і набуває відносно самостійного характеру по відношенню до волі кожного з індивідів, що її складає. Формована вищими органами держави державна воля – складне і свосереднє явище, детерміноване всією сукупністю внутрішніх і зовнішніх умов існування даної держави, її економічним ладом і різними частинами надбудови: ідеологією, національним правом тощо» (Куріс, 1973, с. 233).

Крім того, аксіологічний підхід з його інструментарієм забезпечує розуміння сутності таких політико-правових цінностей як свобода, рівність, справедливість, солідарність, терпимість, повага всіх прав людини, що мають значення при визначенні ціннісної позиції держави в процесі реалізації своєї волі та виборі правомірного чи протиправного варіанту поведінки. «Правові цінності – це власне-правові феномени, що визначають зміст, мету та сутність права, лежать в його основі та виступають засобами пояснення правової реальності. Правові цінності виступають, з одного боку, як онтологічні підстави правового буття, а з іншого – як гносеологічні основи його осягнення» (Горобець, 2012, с. 6).

Вивчення відповідальності у міжнародному праві, як і будь-якого правового феномена, потребує проведення його ретроспективного аналізу. Ще Ф. Ф. Мартенс у 1871 р. писав, що тільки «історія може дати тверду основу для міжнародно-правових побудов» (Баскін, Фельдман, 1971, с. 141). Постійна палата міжнародного правосуддя заявила, що «одним із принципів міжнародного права, і більше того, загальною правовою концепцією є визнання того, що будь-яке порушення взятого на себе зобов'язання тягне за собою обов'язок надати репарації в адекватній формі» (*Zafiro case*). Таким чином, у міжнародному праву здавна відомий такий загальний принцип, відповідно до якого будь-яка спричинена шкода повинна відшкодуватися. Зазначений принцип, поза сумнівом, походить з юридичної природи права як такого і тісно пов'язаний з принципом добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом як імперативною нормою *jus cogens* (Мисак, с. 44).

В процесі історичного розвитку суспільства поняття про відповідальність та її основні засади зазнавали суттєвих змін. Свого часу відповідальність виражалася в праві оголошення війни державі, яка порушила військовий союз. Союзна конференція в Спарті (432 р. до н.е.) була скликана з приводу порушення Афінами договору 445 року, що утворив Пелопонезський союз. Деякі делегації вимагали застосування санкцій проти Афін у вигляді початку проти них військових дій (Колосов, 1975, с. 32). Плутарх наводить приклад судового розгляду з приводу втручання ахейців у внутрішні справи Аргоса в 30-х роках III ст. до н.е. Керівник Ахейського союзу Арат взяв на себе ініціативу повалення аргоського тирана Арістомаха і фактично керував підготовкою змови. Однак самі аргів'яни не тільки не підтримали Арата, а й висунули проти ахейців звинувачення в порушенні миру і розпалюванні війни. Позов, як каже Плутарх, розглядали мантінейці і, так як Арат на суд не з'явився, засудили відповідача до штрафу в тридцять мін. Зміст

формули позову свідчить про присутність вже в той час у рамках правового поля відповідальності за розпалювання воєн між державами (Мітіна, 2011, с. 33).

Тривала еволюція міжнародної практики призвела до того, що на базі норм, які встановлювали індивідуалізовані гарантії дотримання конкретних міжнародних договорів, у рамках загального міжнародного права сформувався інститут відповідальності держави за міжнародні правопорушення, який мав стати універсальним засобом охорони міжнародного правопорядку (Блажевич, 2002, с. 62). Історично інститут міжнародно-правової відповідальності змінювався в процесі свого розвитку. Кожна епоха вносила в нього свою концепцію, яка ґрунтувалася на визначенні головного у взаємовідносинах суб'єктів міжнародного права, що зумовлюють формування норм про міжнародну відповідальність держав (Дмитрієв та Муравйов, 2000, с. 278). Варто відзначити, що в історичному плані однією з перших була концепція відповідальності держави, згідно з якою відповідальність виводилася з виняткової суверенної влади держави над своєю територією. Ця концепція була покликана вирішити основну проблему відповідальності свого часу – проблему відповідальності держави за шкоду, заподіяну іноземним громадянам. Вона не охоплювала сферу відповідальності держави за власні дії, які безпосередньо порушували права іншої держави (Лукашук, 2004, с. 18).

Таким чином, з глибокої давнини і до нашого часу буквально всі міжнародні відносини ніби пронизані однією загальною ідеєю відповідальності. Більше того, міжнародна відповідальність завжди вважалася невід'ємним принципом міжнародного права, чимось таким, що само собою зрозуміле, і можливо, саме тому довгий час не чинилися спроби надати наукового визначення цього поняття. Однак розвиток міждержавних зв'язків та багатоманітність практики взаємного висування претензій робили все більш необхідною кодифікацію норм і принципів міжнародної відповідальності (Колосов, 1975, с. 8). Норми, які складають інститут міжнародно-правової відповідальності, мають переважно звичаєвий характер, що надає підвищену значимість їх кодифікації (Тимченко, 2014, с. 175). Застосування історико-правового підходу дозволяє, серед іншого, дослідити розвиток міжнародно-правової думки щодо поняття «відповідальності» у міжнародному праві з найдавніших часів; проаналізувати етапи роботи Комісії міжнародного права ООН з кодифікації норм про міжнародну відповідальність держав; простежити еволюцію поняття міжнародно-протиправного діяння держави та висвітлити питання його нормативного закріплення, дослідити розвиток концепції відповідальності держав за правомірну діяльність.

Необхідно зацентувати увагу на тому, що під час наукових дискусій між представниками доктрини міжнародного права, значна кількість яких відбувалася і продовжує відбуватися у процесі роботи КМП ООН над темою міжнародної відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння, а також у процесі правозастосовної практики міжнародних судових органів виникла значна кількість концепцій щодо розуміння окремих категорій у праві міжнародної відповідальності, до прикладу, таких як «вина» держави, «ставлення у вину», «атрибуція», які по-різному характеризують відповідні концепти, мають неоднозначне тлумачення у міжнародній судовій та арбітражній практиці, практиці держав. Тому важливим є порівняння існуючих концепцій у міжнародному, а також національному праві. Розкриваючи особливості міжнародно-правової відповідальності необхідно зробити акцент на тому, що «міжнародне право є особливим суспільним явищем, особливою системою права, що якісно відрізняється від національного права. Юридичні поняття і категорії внутрішньодержавного права тільки зовні збігаються з відповідними міжнародно-правовими поняттями. По суті вони часто абсолютно відрізняються, мають іншу природу та інше значення. ... Тому усякі спроби розповсюдити на основні категорії інституту

міжнародно-правової відповідальності існуючі у державному законодавстві поняття і тлумачення не дають можливості виробити єдину точку зору, яка виявилася б прийнятною у міжнародному спілкуванні» (Колосов, 1975, с. 36). Інструментарій концептуально-компаративістського підходу є корисним для виконання порівняння досліджуваних явищ.

Порівняння є загальнонауковим і логічним прийомом пізнання, який привертає до себе увагу давніх філософів, інтерес до нього не згасає і у сучасних мислителів. У ХХІ столітті, коли процеси глобалізації, конвергенції правових систем стають все більш значимими, методи порівняльного аналізу сучасних державно-правових явищ набувають особливої актуальності. За справедливим висловлюванням Х. Бехруза, їх значення полягає не тільки і не стільки у теоретичному осмисленні різних правових явищ, але і у вирішенні практичних задач, що стоять як перед конкретними національними правовими системами, так і перед людством у цілому (Бехруз, 2008, с. 7). На думку І. А. Іваннікова, ефективність міжнародного права залежить від того, наскільки його принципи трансформовані в національне право сучасних держав, що можливо з'ясувати у процесі порівняння правових систем, при застосуванні порівняльного методу (Іванніков, 2013, с. 36). За твердженням Р. Давида, умови сучасного світу вимагають повного оновлення міжнародного права: треба, щоб між державами встановилися, крім просто мирного співіснування, нові відносини співробітництва, як регіональні, так навіть і всесвітні. Зрозуміло, що ці відносини не можуть встановитися або розвиватися належним чином при незнанні правових систем, які відображають розуміння справедливості і регулюють, з урахуванням політичних поглядів, структури різних держав. Статут ЮНЕСКО (ст. 3) передбачає зміцнення взаєморозуміння між народами шляхом розвитку у всесвітньому масштабі вивчення іноземного права і використання порівняльного методу (Давид, 1996). Проведення концептуального порівняння дозволяє порівнювати між собою концепції, з'ясовуючи схожі або відмінні риси між ними, проводити паралелі між сучасним етапом розвитку окремої концепції і попередніми епохами, найбільш повно описати динаміку змін в концепції протягом тих чи інших історичних періодів.

Застосування концептуально-компаративістського підходу передбачає використання ряду методик, серед яких макро- і мікропорівняння, синхронне і діахронне, нормативне, текстуальне, доктринальне та інші види порівнянь.

Макропорівняння стає у нагоді при порівнянні концепції вини у міжнародному та внутрішньодержавному праві та встановленні, що сутність сучасного поняття вини в міжнародному праві полягає в його автономії від критеріїв, що визначають *mens rea* індивіда в національному кримінальному праві; порівнянні концепцій «державного органу» у міжнародному та внутрішньодержавному праві в контексті дослідження проблематики відповідальності держави за протиправну поведінку органів, що мають статус «державних». Мікропорівняння є застосовним при аналізі судових рішень з питань відповідальності держави.

Синхронне порівняння, що передбачає порівняння діючих правових норм, стане у нагоді, наприклад, при порівнянні та розмежуванні концепцій «абсолютної відповідальності» («*sine delicto liability*») і «об'єктивної відповідальності» («*objective responsibility*») та виокремленні відмінних рис між цими концепціями. Діахронне порівняння, що проводиться за принципом часової послідовності, застосовне, зокрема, при розкритті поступового формування підходу до розуміння поняття «злочин» держави у міжнародно-правовій доктрині та практиці. Нормативне порівняння є застосовним, зокрема, при аналізі положень різноманітних міжнародно-правових актів з питання закріплення вини як елементу міжнародно-протиправного діяння. Текстуальне порівняння, «направлене на з'ясування того, який текст найбільш прийнятний» (Бехруз,

2008, с. 75), може бути використано при обґрунтуванні доцільності використанні аутентичного терміну «атрибуція» (в перекладі з англійської та французької) замість терміну «присвоєння».

Доктринальне порівняння є корисним, до прикладу, для аналізу концепцій прямої та непрямой міжнародної відповідальності держав; існуючих концепцій щодо розуміння категорії «вина» в міжнародному праві; дослідження можливості застосування концепції самооборони держав; концепції «позитивних зобов'язань» держави та «горизонтального ефекту» («*horizontal effect*») щодо забезпечення прав людини в контексті питання про міжнародну відповідальність держав у зв'язку з протиправною поведінкою приватних суб'єктів.

Висновки. Розкриття методологічного підґрунтя для дослідження сфери міжнародно-правової відповідальності має практичне і теоретичне значення.

Основні принципи цивілізаційного підходу сприяють розгляду особливостей розуміння та застосування основних категорій міжнародної відповідальності крізь призму взаємодії цивілізацій та їх діалогу. Методологія цивілізаційного підходу стає у пригоді при дослідженні розуміння поняття «відповідальність держави» в різних правових сім'ях; при вивченні питання міжнародної відповідальності держави у практиці різномантних міжнародних інституцій.

Значущим методологічним інструментом пізнання відповідальності за міжнародним правом виступає аксіологічний підхід. З позицій аксіологічного підходу розкривається цінність низки значущих для сфери міжнародно-правової відповідальності категорій, зокрема, сам термін «відповідальність», а також такі політико-правові цінності як свобода, рівність, справедливість, солідарність, терпимість, повага всіх прав людини, що мають значення при визначенні ціннісної позиції держави в процесі реалізації своєї волі та виборі правомірного чи протиправного варіанту поведінки.

Застосування історико-правового підходу дозволяє, серед іншого, дослідити розвиток міжнародно-правової думки щодо поняття «відповідальності» у міжнародному праві з найдавніших часів; проаналізувати етапи роботи Комісії міжнародного права ООН з кодифікації норм про міжнародну відповідальність держав; простежити еволюцію поняття міжнародно-протиправного діяння держави та висвітлити питання його нормативного закріплення, дослідити розвиток концепції відповідальності держав за правомірну діяльність.

Інструментарій концептуально-компаративістського підходу з його методиками макро- і мікропорівняння, синхронного і діахронного, нормативного, текстуального, доктринального порівнянь є корисним для виконання порівняння досліджуваних явищ, до прикладу, для аналізу концепцій прямої та непрямой міжнародної відповідальності держав; існуючих концепцій щодо розуміння категорії «вина» в міжнародному праві; дослідження можливості застосування концепції самооборони держав; концепції «позитивних зобов'язань» держави та «горизонтального ефекту» («*horizontal effect*») щодо забезпечення прав людини в контексті питання про міжнародну відповідальність держав у зв'язку з протиправною поведінкою приватних суб'єктів.

Застосування проаналізованих у статті підходів (цивілізаційного, аксіологічного, історико-правового та концептуально-компаративістського), дозволяє проводити комплексне дослідження проблематики відповідальності держав, розробити міжнародно-правову концепцію відповідальності держави у міжнародному праві, розглянути особливості відповідальності держави за протиправну поведінку державних та недержавних акторів в умовах сучасних політико-правових процесів.

Бібліографічний список

- Бандура, О. О., 2012. Системний характер загальнолюдських та правових цінностей. В: Національний університет «Одеська юридична академія». *Актуальні проблеми філософії права. Правова аксіологія*. Матеріали міжнародного «круглого столу». Одеса 9 грудня 2011 р. О.: Фенікс, с. 18–22.
- Баскин, Ю. Я. и Фельдман, Д. И., 1971. *Международное право : проблемы методологии. Очерки методов исследования*. М. : Междунар. отношения.
- Бехруз, Х., 2008. *Роль цивилизационного подхода при классификации основных правовых систем*. Правове життя сучасної України: тези доповідей Всеукр. наук. конференції 18-19 квітня 2008 р. С. 481–483.
- Бехруз, Х., 2008. *Сравнительное правоведение: учебник для вузов*. О.: Фенікс.
- Блажевич, Ю., 2002. Деякі аспекти історичного розвитку інституту відповідальності за міжнародні правопорушення. *Підприємництво, господарство і право*, 5, с. 59–62.
- Ветринський, І. М., 2017. До питання про особливості дослідження цивілізацій в умовах глобалізації. *Історико-політичні студії: збірник наукових праць*, 2(8), с. 43–53.
- Горобець, К. В., 2012. *Аксіосфера права та її компоненти*. Кандидат наук. Автореферат. Одеса.
- Горобець, К. В., 2012. *Аксіосфера права та її компоненти*. Кандидат наук. Дисертація. Одеса.
- Давид, Р. та Жоффре-Спинози, К., 1996. *Основные правовые системы современности*. Переклад с фр. В. А. Туманова. Доступно: <<http://kursach.com/biblio/0010006/000.htm>> (Accessed 10.12.2021)
- Дмитрієв, А. І. та Муравйов, В. І., 2000. *Міжнародне публічне право : навч. посібник*. В: Ю. С. Шемшученко, Л. В. Губерський (відп. ред.). К. : Юрінком Інтер.
- Дудченко, В. В., 2010. Підгрунття методології сучасної цивілістики. В: Є. О. Харитоновна, Т. С. Ківалової, О. І. Харитонової (ред.); Н. Ю. Голубева (наук. ред.). *Цивільне право України традиції та новації: монографія*. С. 84–111.
- Иванников, И. А., 2013. Сравнительный метод в правоведении : история и современность. *История государства и права*, 9, с. 35–38.
- Керимов, Д. А., 2001. *Методология права (предмет, функции, проблемы философии права)*, 2-е изд. М.: Аванта+.
- Колосов, Ю. М., 1975. *Ответственность в международном праве*. М. : Юридическая литература. 255 с.
- Курис, П. М., 1973. *Международные правонарушения и ответственность государства*. Вильнюс : Минтис.
- Лукашук, И. И., 2004. *Право международной ответственности*. М. : Волтерс Клувер.
- Мисак, О. І., 2013. Міжнародно-правова відповідальність держав : окремі аспекти дослідження теорії і практики. *Держава і право : Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць*, 60, с. 41–46.
- Митина, С. И., 2011. Исторические корни формирования принципов международно-правовой ответственности : эпоха эллинизма. *История государства и права*, 1, с. 32–35.
- Оборотов, Ю. М., 2003. *Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти*. Доктор наук. Дисертація. Одеса.
- Орзих, М. Ф., 2005. *Личность и право*. О. : Юрид. л-ра.
- Селіванов, В. М., 2002. *Право і влада суверенної України: методологічні: монографія*. К. : Видавничий Дім «Ін Юре».
- Тимченко, Л. Д., 2014. *Международное право. Вводный курс*. Одесса : Феникс.
- Щедровицкий, Г. П., 1964. *Проблемы методологии системного исследования*. Москва.

- Earnshaw and others (Great Britain) v. United States (Zafiro case) (1925). Reports of International Arbitral Awards. Vol. VI. P. 160–165. ed. Oxford : Oxford University Press, 1998. 743 p.
- Report of the Secretary General on the work of the Organization. General Assembly Official Records Seventieth Session Supplement No. 1. UN Doc. A/70/1.
- United Nations. General Assembly. Sixtieth session. 2005 World Summit Outcome : resolution. 24 October 2005. UN Doc. A/RES/60/1.

References

- Bandura, O. O., 2012. *Systemnyi kharakter zahalnoliudskykh ta pravovykh tsinnosti.* Aktualni problemy filosofii prava. Pravova aksiologhiia : Materialy mizhnarodnoho «kruhloho stolu» (9 hrudnia 2011 r.). O. : Feniks (in Ukraine)
- Bekhruz, Kh., 2008. *Rol tsivilizatsionnogo podkhoda pri klassifikatsii osnovnykh pravovykh sistem.* Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy: tezy dopovidei Vseukr. nauk. konferentsii 18-19 kvitnia 2008 r. (in Russian)
- Bekhruz, Kh., 2008. *Sravnitelnoe pravovedenie.* Uchebnik dlya vuzov. O.: Feniks (in Russian)
- Blazhevych, Yu., 2002, Deiaki aspekty istorychnoho rozvytku instytutu vidpovidalnosti za mizhnarodni pravoporushennia. *Pidpriumnystvo, hospodarstvo i pravo.* № 5. S. 59–62. (in Ukraine)
- David, R., 1996. Osnovnye pravovye sistemy sovremennosti / R. David., K. Zhoffre-Spinozi / per. s fr. V. A. Tumanova [Yelektronnyy resurs]. URL: <http://kursach.com/biblio/0010006/000.htm> (Last accessed 10.12.2021) (in Russian)
- Dudchenko, V. V., 2010. *Pidgruntia metodolohii suchasnoi tsyvilistyky/Tsyvilne pravo Ukrainy (tradysii ta novatsii : monohrafiia / avt. kol.; za zah. red. Ye. O. Kharytonova, T. S. Kivalovoi, O. I. Kharytonovoi; nauk. red. N. Yu. Holubieva* (in Ukraine)
- Earnshaw and others (Great Britain) v. United States (Zafiro case) (1925). Reports of International Arbitral Awards. Vol. VI. P. 160–165. ed. Oxford : Oxford University Press, 1998. 743 p.
- Horobets, K. V., 20120. *Aksiosfera prava ta yii komponenty : avtoref. dys ... kand. yuryd. nauk : 12.00.12.* (in Ukraine)
- Horobets, K. V., 2012. *Aksiosfera prava ta yii komponenty : dys. ... k.iu.n. : 12.00.12.* (in Ukraine)
- Ivannikov, I. A., 2013. *Sravnitelnyy metod v pravovedenii : istoriya i sovremennost. Istoriya gosudarstva i prava.* № 9. S. 35–38. (in Russian)
- Kerimov, D. A., 2001. *Metodologiya prava (predmet, funktsii, problemy filosofii prava), 2-e izd.* M.: Avanta+(in Russian)
- Kolosov, Yu. M., 1975. *Otvetsvennost v mezhdunarodnom prave.* M. : Yuridicheskaya literatura (in Russian)
- Kuris, P. M., 1973. *Mezhdunarodnye pravonarusheniya i otvetstvennost gosudarstva.* Vilnyus : Mintis (in Russian)
- Lukashuk, I. I., 2004. *Pravo mezhdunarodnoy otvetstvennosti.* M. : Volters Kluver. (in Russian)
- Baskin, Yu. Ya., Feldman, D.I., 1971. *Mezhdunarodnoe pravo : problemy metodologii. Ocherki metodov issledovaniya.* M.: Mezhdunar. otnosheniya (in Russian)
- Mitina, S. I., 2011. *Istoricheskie korni formirovaniya printsipov mezhdunarodno-pravovoy otvetstvennosti: epokha ellinizma. Istoriya gosudarstva i prava.* № 1. S. 32–35 (in Russian)
- Dmytriiev, A. I., Muraviov, V. I., 2000. *Mizhnarodne publichne pravo: navch. vosibnyk // vidp. redaktory Yu. S. Shemshuchenko, L. V. Huberskyi. K. : Yurinkom Inter* (in Ukraine)
- Mysak, O. I., 2013. *Mizhnarodno-pravova vidpovidalnist derzhav : okremi aspekty*

- doslidzhennia teorii i praktyky. *Derzhava i pravo* : Yurydychni i politychni nauky : zb. nauk. prats. № 60. S. 41–46 (in Ukraine)
- Oborotov, Yu. M., 2003. *Traditsii ta novatsii v pravovomu rozvitku: zagalnoteoretichni aspekti* : dis. ... dokt. yurid. nauk: 12.00.01. (in Ukraine)
- Orzikh, M. F., 2005. *Lichnost i pravo*. O.: Yurid. l-ra (in Ukraine)
- Report of the Secretary General on the work of the Organization. General Assembly Official Records Seventieth Session Supplement No. 1. UN Doc. A/70/1.
- Selivanov, V. M., 2002. *Pravo i vlada suverennoi Ukrainy: metodolohichni: monohrafiia*. K. : Vydavnychi Dim «In Yure» (in Ukraine)
- Shchedrovitskiy, G. P., 1964. Problemy metodologii sistemnogo issledovaniya. M. (in Russian)
- Timchenko, L. D., 2014. *Mezhdunarodnoe pravo. Vvodnyy kurs*. Odesa : Feniks (in Russian)
- United Nations. General Assembly. Sixtieth session. 2005 World Summit Outcome : resolution. 24 October 2005. UN Doc. A/RES/60/1.
- Vietrynskyi, I.M., 2017. *Do pytannia pro osoblyvosti doslidzhennia tsyvilizatsii v umovakh hlobalizatsii*. Istoryko-politychni studii: zbirnyk naukovykh prats. № 2(8). S. 43–53 (in Ukraine)

Стаття надійшла до редакції 25.12.2022

Andreichenko S.
Kivalova T.

METHODOLOGICAL BASIS OF THE RESEARCH OF STATE RESPONSIBILITY UNDER INTERNATIONAL LAW

The complexity of modern political and legal relations that arise with the onset of international responsibility significantly increases the importance of developing a methodological basis for the concept of state responsibility under international law. The article highlights the methodological basis of the study of the sphere of international responsibility of states. The article reveals the content of civilizational, axiological, historical-legal and conceptual-comparative approaches, which contributes to a deeper understanding of the nature of international law and the essence of international responsibility, the patterns of functioning and the development of norms on the international responsibility of states. It has been established that the main principles of the civilizational approach contribute to considering the peculiarities of understanding and applying the main categories of international responsibility through the prism of the interaction of civilizations and their dialogue. From the standpoint of the axiological approach, the value of a number of categories significant for the sphere of international legal responsibility is revealed, in particular, the term "responsibility" itself, as well as such political and legal values as freedom, equality, justice, solidarity, tolerance, respect for all human rights. The application of the historical-legal approach allows, among others, to investigate of the development of international legal opinion regarding the concept of "responsibility" in international law from the earliest times; to analyze the stages of the UN International Law Commission's work on the codification of norms on the international responsibility of states; to trace the evolution of the concept of an internationally wrongful act of the state and highlight the issue of its normative consolidation, to investigate the development of the concept of the responsibility of states for lawful activity. The toolkit of the conceptual-comparative approach with its methods of macro- and micro-comparison, synchronic and diachronic, normative, textual, and doctrinal comparisons is helpful in comparing the studied phenomena.

The application of the approaches analyzed in the article allows for a comprehensive study of the issues of state responsibility, to develop an international legal concept of state responsibility in international law, to consider the specifics of state responsibility for the illegal conduct of state and non-state actors in conditions of modern political and legal processes.

Keywords: *international responsibility, methodology of international responsibility, civilizational approach, axiological approach, historical-legal approach, conceptual-comparative approach.*

УДК 343.211

О. В. Кришевич

І. О. Рощина

КРИПТОВАЛЮТА, ЯК ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ: НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

В статті визначено сутність понять криптовалюта, біткоїн та майнінг, розглянуто статус криптовалюти в Україні та в інших країнах. Крім того, вказано проблеми, пов'язані із невизначеним статусом криптовалюти, запропоновано шляхи їх вирішення, особлива увага привернута розкриттю понятійного аспекту при кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з криптовалютою.

Відзначено, що на даний час все частіше є використання криптовалют у якості фінансового інструменту різними державами і Україна не виключення. Відповідно до звітів платформи Chainalysis, Україна посідає високі місця у рейтингу як загального використання криптоактивів, так і їх використання в незаконних цілях. За даними Міністерства цифрової трансформації України, наша держава – лідер із застосування віртуальних активів серед населення; українська спільнота блокчейн-розробників – одна з найбільших у світі та входить у топ-3. Автори вважають, що криптовалюта – це цифрова (віртуальна) валюта, одиниця якої – монета, захищена від підробки, оскільки є зашифрованою інформацією, скопіювати яку неможливо, тому що емісія та облік криптовалюти засновані на асиметричному шифруванні із застосуванням різних криптографічних методів захисту, таких як Proof-of-work та / або Proof-of-stake. Фізична ознака характеризує технічні аспекти функціонування криптовалюти, економічну ознаку визначає ціна, яку за неї можуть заплатити зацікавлені особи, а юридична ознака встановлюється на підставі послідовного аналізу передбачених чинним законодавством видів об'єктів цивільних прав. Отже, у контексті кримінально-правового регулювання криптовалюта представляє собою дані в електронному вигляді, що мають ціну та є предметом реалізації права на інформацію. Привабливість криптовалют для злочинного світу пов'язана з тим, що в основі біткоїн та інших криптовалют лежить принцип децентралізації та система блокчейн (Blockchain): електронні гроші не мають прив'язки і не контролюються жодним фінансовим органом якої-небудь країни, користувачі системи залишаються анонімними і мають рівні статуси. Криптовалюта, головною перевагою виступає її анонімність, крім того персональні дані власника електронного гаманця зберігаються в таємниці і це лише набір символів по яких неможливо вичислити власника, тому неможливо упізнати ім'я або адресу такого користувача, причому історія транзакцій є відкритою інформацією, а угоди, пов'язані з криптовалютою теж анонімні, окрім цього, вони незворотні. Також набула поширення й кіберзлочинність, зокрема кримінальні правопорушення з криптовалютами, тому як в Україні та світі фізичні та юридичні особи все частіше стикаються з незаконним їх заволодінням, проте в нашій країні до цього часу правовий статус криптовалюти не визначений, крім того не передбачено відповідальності за незаконне заволодіння криптовалютою, наразі у світі вже є досить розповсюдженими ситуації вчинення кримінальних правопорушень проти власності (крадіжки, розбої, вимагання, шахрайство), де предметом посягання стає комп'ютерна техніка, жорсткі диски чи портативні криптогаманці разом із відповідними паролями від них з метою заволодіння криптовалютою та отримання коштів від її подальшої конвертації.

***Ключові слова:** кримінальні правопорушення проти власності, предмет, незаконне заволодіння криптовалютою, криптовалюта, біткоїн, крадіжка, шахрайство, віртуальні активи.*

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-168-175

Постановка проблеми та її актуальність. За даними платформи CoinGecko на даний час у світі більш ніж 12 657 криптовалют, оскільки криптовалюта виконує функцію засобу накопичення та виступає засобом збереження активів і ніхто не може забрати, як цифрові гроші, що знаходяться в сейфі вдома чи на депозиті в банку. Таким чином, головною перевагою *криптовалюти* є її анонімність, оскільки персональні дані власника електронного гаманця зберігаються у таємниці (неможливо вичислити власника відносно ім'я або адресу такого користувача) хоча історія транзакцій є відкритою інформацією. Bitcoin кваліфікують як віртуальну валюту, грошовий сурогат, електронну послугу, електронну інформацію, нематеріальну цінність, приватні гроші, віртуальний товар тощо. Він функціонує без будь-якого контролюючого органу або центрального банку; обробка транзакцій і емісія здійснюються колективно учасниками мережі, дозволяє проводити будь-які операції анонімно, без ідентифікації користувача. Bitcoin має відкритий вихідний код; ніхто не контролює біткоїни, але всі можуть стати учасниками мережі. Хоча, bitcoin не такий анонімний, як прийнято вважати, оскільки використовує систему blockchain, яка слугує віртуальним записом усіх транзакцій в мережі. Blockchain є загальнодоступним, тобто кожен, хто має достатній рівень комп'ютерної грамотності, може відстежувати цифрові сліди анонімних трейдерів. Такі компанії, як Virgin Galactic, Microsoft і Dell, визнають і приймають криптовалюту як засіб платежу за свої товари і послуги. Вартість криптовалюти нічим не забезпечена, визначаючись ситуативно на підставі попиту та пропозиції, а єдиний орган, що встановлює курс до національних валют, відсутній. Проте корисні властивості криптовалюти (захищеність, конфіденційність, децентралізація, майже миттєвий переказ у будь-яку частину світу) забезпечують стабільний попит на неї. Приклади визначення ціни на криптовалюту можна побачити на таких майданчиках, як Bitfinex, Bitstamp, Coinbase. Типовий підхід до визначення ціни криптовалюти полягає в тому, що вона дорівнює ціні останньої за часом біржової операції. Також ціна криптовалюти може обчислюватись як середнє арифметичне операцій, проведених за певний період на одному або кількох майданчиках (наприклад, Bitcoin Liquid Index).

Але проблемність виникає, якщо криптовалюта виступає предметом, посягає при кваліфікації кримінальних правопорушень проти власності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом з'являється все більше наукових публікацій щодо правового обґрунтування такого явища, як криптовалюта. Важливе значення для формування теоретичних засад цієї проблематики мають праці К. Кемпбелла, М. Кінга, М. Крюгера, Р. Міллера, Р. Селджіна, І. Фішера. Однак, незважаючи на визнання високого інноваційного потенціалу електронних грошей, є потреба у поглибленні нормативного визначення, розуміння категоріального апарату, кваліфікації кримінальних правопорушень проти власності щодо криптовалюти.

Метою статті виступає дослідження проблемних питань щодо відповідальності за незаконне заволодіння криптовалютою, визначенні її поняття, з'ясуванні напрямів удосконалення правового статусу криптовалют та правової регламентації їх обігу («блокчейну»), також враховуючи аналіз теоретичних питань національного та міжнародного законодавства, судової практики щодо виявлення недосконалості та запропонувати зміни враховуючи проблемність сьогодення.

Виклад основного матеріалу. На даний час не кожна країна світу має визначення поняття «віртуальний актив» та вимог до ліцензування цієї діяльності й сприйняття кожною країною різною. У таких країнах, як Алжир, В'єтнам, Індонезія, Марокко, криптовалюта заборонена. У Японії, США, Канаді, Данії, Чехії, Німеччині криптовалюта легалізована та має офіційний характер. В Штаті Каліфорнія дозволено використати

криптовалюту, оскільки ухвалено Assembly Bill 129 і цей Закон дозволяє будь-якій компанії, асоціації або фізичній особі брати участь в обігу грошей, відмінних від законних платіжних систем. Інші країни класифікують їх як альтернативний засіб платежу, як товар, деякі не конкретизують статус, надаючи визначення «нематеріального блага». 08 вересня 2021 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про віртуальні активи», а 17 лютого 2022 року Закон підписано Президентом (Закон України, 2022). Станом на сьогодні Закон ще не набрав законної сили, оскільки необхідно внести зміни до Податкового кодексу. Проект Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні» (Проект Закону, 2022) передбачає поняття «майнінгу», «криптовалюти», «токен-активи», блокчейну у формі «розподіленого реєстру записів у цифровій формі», поняття «криптовалюта», класифікація видів віртуальних активів та їх поділ за функціональним признаховуюченням, а також застосування поняття «токену» і його видів (debt, governance, utility, security). В основі такого поділу було покладено критерій змістовного навантаження, що є значно ширшим, ніж лише критерій їхньої функціональної приналежності. Також враховуємо *види віртуальних активів*: забезпечені – активи, що є основою забезпечення грошові кошти, майном (майновими правами) та дають право вимагати такі активи (NFT-токени, stablecoin, токенізовані цінні папери); незабезпечені – активи, що є самі собою, відсутність забезпеченості майновим або немайновим правом (відсутній емітент, що надавав би отримувачам такого віртуального активу права вимоги) (Bitcoin); фінансові – активи, які забезпечені цінними паперами, грошима (стейбл-коїни) (Огляд законодавства..., 2022). Україна враховує досвід інших країн, а саме: поділ на забезпечені та незабезпечені віртуальні активи. Проте, з конвертацією криптовалюти у гривню або валюту виникають проблеми, оскільки згідно з Податковим кодексом об'єктом оподаткування для фізичної особи є будь-який дохід, нарахований (виплачений, наданий) на користь платника податку щодо звітного податкового періоду. Таким чином, отримані гроші за продаж криптовалюти підлягають оподаткуванню. Крім того, видобуток криптовалюти у великих розмірах потребує значного обчислювального ресурсу, який споживає багато електроенергії, а цей процес підпадає під поняття «підприємництво», оскільки здійснюється на постійній основі та з метою одержання прибутку і таку діяльність відповідно до законодавства України необхідно зареєструвати, щоб не нести відповідальності за порушення порядку провадження господарської діяльності. Укладення договорів щодо криптовалюти цілком законне, якщо криптовалюта не використовується як засіб платежу за договором, тобто вона повинна виступати товаром або об'єктом обміну чи об'єктом інтелектуальної власності, а валютою договору, безперечно, має бути гривня.

Серед інструментів регулювання криптовалютного ринку варто виділити наступні: а) Оподаткування операцій з обігу криптовалют та доходів, отриманих від такої діяльності. Такі доходи можуть бути як активними, так і пасивними в результаті збільшення вартості криптовалюти по відношенню до валюти, емітованої державою, певного проміжку часу. Оподаткування стосується найчастіше торгівлі на біржах, але може торкнутися і процесів емісії криптовалют і в цілому будь-яких операцій з криптовалютами. В країнах операції з криптовалютами обкладаються податками на доходи (США, Великобританія та ін.), у деяких навпаки – до податкового кодексу внесені протилежні поправки, які звільняють користувачів від податків на споживання (Японія). б) Надання дозволів/ліцензій на ведення криптовалютної діяльності, а учасниками ринку криптовалют може бути будь-яка особа, для цього не потрібен дозвіл. Однак у криптовалютній системі наявний такий вид діяльності як емісія криптовалют, а

також діяльність криптовалютних бірж та діяльність з обміну криптовалют на іншу (емітовану державою) валюту, що потребує державного впливу.

Міністерство цифрової трансформації в Україні зазначило, що збирається врегулювати ринок, використовуючи досвід європейських країн, оскільки існує ряд країн, які вже давно впровадили рекомендації FATF у національне законодавство. Наприклад, Мальта і Естонія ввели спеціальні криптовалютні ліцензії на надання послуг, пов'язаних з віртуальними активами та дозволяє відкрити рахунок в банку або в платіжній системі без певних зобов'язань і на відповідність AML законодавству країни. Обов'язкова вимога в Естонії для отримання криптовалютної ліцензії наявність у проекту Compliance Officer, що повинен мати відповідну кваліфікацію і профільну освіту, так і відділ моніторингу фінансової безпеки. В Англії немає криптовалютних ліцензій і тому, хто займається бізнесом з криптовалютою потрібно зареєструватися в FCA (обмінники, біржі, ICO, IEO провайдери, додатки криптогаманців). Для бізнесу обов'язковими є: AML та KYC (Know Your Client) перевірки, оскільки FCA контролює не тільки належний моніторинг транзакцій, а й безпеку зберігання коштів, якщо недотримання AML законодавства передбачена фінансова та кримінальна відповідальність.

Криптовалюті притамана анонімність (персональні дані (ім'я або адресу такого користувача) власника електронного гаманця зберігаються в таємниці і тільки набір символів по яких неможна його вичислити), хоча історія транзакцій є відкритою інформацією, а угоди, які пов'язані з криптовалютою анонімні і незворотні. Під *криптовалютою* розуміють цифрові нематеріальні активи, які являють собою систему розрахунків із постійно змінною вартістю, мають переважно анонімний характер та відсутність контролю зі сторони центробанків. Серед відомих криптовалют виокремлюють: Bitcoin, Ethereum, Dash, Ripple, Monero, Litecoin, Augur, MaidSafeCoin тощо (Огляд законодавства..., 2022). Найпоширенішою і найдорожчою криптовалютою є біткоїн (Bitcoin) – це перша криптовалюта, яка була створена у 2008 р. і використовувати можна для обміну на товари або послуги за допомогою платформи «блок-чейн». Обмін криптовалют на класичні валюти здійснюється через онлайн-сервіс обміну цифрових валют, інші платіжні системи або обмінні пункти.

Якщо розглядати криптовалюти при застосуванні у протиправному полі, то притамано те, що в основі біткойна та інших криптовалют лежить принцип децентралізації та система блокчейн (Blockchain): електронні гроші не мають прив'язки, не контролюються фінансовими органами, користувачі анонімні та мають рівні статуси. Кількість напрямів кримінального використання криптовалюти збільшилося, але основне це використання криптовалюти як засобу розрахунків на тіньових інтернет-ринках, крім того криптовалюта (Bitcoin, Ethereum, Monero) ще стає предметом вчинення кримінальних правопорушень її висока вартість в грошовому еквіваленті. *Ознаки* криптовалюти *фізична* (характеризує технічні аспекти функціонування), *економічна* (визначає ціну), *юридична* (передбачені законодавством види об'єктів цивільних прав).

Кримінально-правове регулювання криптовалюти це дані в електронному вигляді, що мають ціну і є предметом реалізації права на інформацію, а кримінальні правопорушення пов'язані з обігом криптовалюти, наприклад *проти власності: крадіжка* (ст. 185 КК України), *вимагання* (ст. 189 КК України), *шахрайство* (ст. 190 КК України) (Ковтун, Овсієнко). Криптовалюта також може стати предметом цих кримінальних правопорушень, проте перед тим, як ввести її у цивільний обіг, необхідно визнати її «майном» у межах цивільного законодавства України. *Криптовалюта як предмет злочинного посягання* (розкрадання криптовалюти з рахунків, інтернет-шахрайство, вимагання викупу у криптовалюті). *Крадіжка* криптовалюти може мати

певні особливості, бо її викрадення може здійснюватися не в традиційному розумінні таємного викрадення чужого майна, а за допомогою комп'ютерних програм. Криптовалюта може стати предметом *вимагання*, оскільки в сучасному світі можна конвертувати криптовалюту в фіатну валюту, що відслідкувати складно, тим самим криптовалюта може приваблювати правопорушників як предмет вимагання. *Шахрайство* також може бути пов'язане з обігом криптовалют, зокрема, використання обману під час її продажу, обміну на фіатну валюту (Закон України, 2001). На даний час у світі популярними є фішингові сайти криптовалютних бірж, де користувача просять перевести кошти на електронний гаманець шахраїв або ввести данні свого секретного ключа, внаслідок чого зловмисники, отримавши доступ до гаманця такого користувача, переводять наявну на ньому криптовалюту на інші гаманці. У разі вчинення шахрайства криптовалюта виступала предметом кримінального правопорушення, оскільки суб'єкти вказаних кримінальних правопорушень шляхом обману чи зловживання довірою отримували доступ до криптовалютних гаманців «електронного гаманця» і зникають, інші переводять кошти клієнтів на вказані рахунки, використовуються фальшиві гаманці або отримували криптовалюту від осіб на власні рахунки. Криптовалюта також використовується в нелегальному Інтернеті (так званому «даркнеті») при купівлі вилучених з обігу предметів.

На даний час питання номер один при кваліфікації кримінальних правопорушень із використанням криптовалют, коли на законодавчому рівні для кримінальних правопорушень із матеріальним складом встановлюється необхідний розмір спричинених матеріальних наслідків (сбитків), оскільки неможна визначити розмір спричиненої шкоди через невизначеність та відсутність статусу криптовалюті єдиного способу її конвертації у грошовий розмір. Оскільки використовуючи розрахунки в криптовалютою суб'єкт кримінального правопорушення відсторонюється від безпосереднього візуального контакту з потенційним покупцем і спілкуючись тільки за допомогою інтернет-месенджерів. Необхідно доповнити особливо кваліфікуючою ознакою складу кримінального правопорушення «Шахрайство» використання автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, платіжних порталів як засіб вчинення даного кримінального правопорушення. Тому зміст частини 3 статті 190 Кримінального кодексу України слід викласти у наступній редакції: *Шахрайство, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, платіжних порталів.*

При кваліфікації виникає питання щодо предмета кримінальних правопорушень проти власності як криптовалюті, оскільки повинні предмет має певні ознаки: економічна (вартість), фізична (матеріальність), юридична (приналежність іншій особі). І так, розглянемо безпосередньо ці ознаки відносно криптовалюті: *економічна* (існує певний її курс до офіційної валюти та виступає засобом платежу за товари або послуги. Subway, Amazon, Ebay приймають до оплати біткоїни). *Юридична* (враховуючи анонімність гаманців, вони комусь належать, якщо ні, то для нього він чужий). *Фізична* (її специфічній формі – цифровому коді. Закон визначає право власності: власник той, хто має криптовалюту, у кого особистий ключ і право власності на криптовалюту не передається). Таким чином, криптовалюти є одним із видів віртуальних фінансових інструментів і притаманні всі ознаки предмета кримінального правопорушення проти власності: *фізичні* (можливість вимірювати їх у певних одиницях, можна торгувати на електронній біржі, або можна вилучити); *соціально-економічні* (певна мінова і споживча вартість), *юридичні* (криптовалюта є чужою не належить винному).

Ознаки кримінальних правопорушень проти власності у сфері обігу криптовалют: 1) *об'єктивна сторона кримінальних правопорушень – діяння* (мають електронну (цифрову) природу, а криптовалюта виступає як предмет чи засіб (спосіб) вчинення кримінального правопорушення та вчиняються завжди за допомогою функціонування віртуальних мереж); 2) *суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень – мотив* (виступають майнові або інші особисті інтереси).

За порушення законодавства у сфері ринку криптовалют, необхідно законодавче закріплення предмету кримінального правопорушення – криптовалюту – у такому складі, як: «Крадіжка» (стаття 185 Кримінального кодексу України). Диспозиція норми ст. 185 КК України розкриває ознаки простого складу кримінального правопорушення «Крадіжка», де предметом виступає чуже майно (Закон України, 2001). Вважаємо, що необхідно доповнити примітку, що міститься до статті 185 Кримінального кодексу України («Крадіжка»), додатковим пунктом, що міститиме наступну редакцію: «5. У статтях 185, 190, 191 під чужим майном розуміється майно, яке має певну вартість і є чужим для винної особи (рухомі й нерухомі речі, грошові кошти, цінні метали, цінні папери, криптовалюти тощо), а також право на майно та дії майнового характеру».

Висновки. На сучасному етапі є питання визнання криптовалюти предметом кримінальних правопорушень проти власності, оскільки предмету кримінальних правопорушень проти власності притаманні певні ознаки, серед яких економічна (вартість), фізична (матеріальність), юридична (приналежність іншій особі). А криптовалюта один із видів віртуальних фінансових інструментів, якій характерні ознаки предмета кримінального правопорушення проти власності, тобто можливість вимірювати у певних одиницях (мають певну мінову і споживчу вартість), торгувати на електронній біржі чи вилучати та є чужим для винного майном, а фізичною ознакою у специфічній формі – цифровому коді. Головною складовою на сьогодні виступає акцент на національне законодавство для контролю за обігом криптовалют шляхом прийняття спеціального закону дало б змогу контролювати рух криптовалют на території України, відстежувати легальність її походження та наповнювати бюджет.

Бібліографічний список

- Закон України Про віртуальні активи No2074–IX, 2022. *Верховна Рада України* [онлайн].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 15.12.2022).
- Проект Закону Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами від 13.03.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211> (дата звернення: 15.11.2022).
- Кримінальний кодекс України № 2341-III, 2001. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 25–26. Ст. 131.
- Цивільний кодекс України : Закон від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
- Ковтун, В.В. та Овсієнко, О.В. Криптовалютні відносини в Україні: економіко-правовий аналіз. *Економіка та суспільство*. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/715/687> (дата звернення: 30.12.2022 р.)
- Огляд законодавства щодо регулювання віртуальних активів у сфері боротьби з відмиванням коштів та фінансування тероризму. К., 2022. 587 с.

Reference

- Pro virtual'ni aktyvy. Zakon Ukrainy vid 17.02.2022 r. №2074–IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (data zvernennya: 15.12.2022).
- Proekt Zakonu Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo opodatkovannya operatsiy z virtual'nymy aktyvamy vid 13.03.2022 r. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211> (data zvernennya: 15.11.2022).
- Kryminal'nyy kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 kvitnya 2001 r. № 2341-III. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR). 2001. № 25-26. St. 131.
- Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy : Zakon vid 16 sichnya 2003 r. № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
- Kovtun V.V., Ovsiyenko O.V. Kryptovalyutni vidnosyny v Ukraini: ekonomiko-pravovyy analiz. *Ekonomika ta suspil'stvo*. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/715/687> (data zvernennya: 30.12.2022 .)
- Ohlyad zakonodavstva shchodo rehulyuvannya virtual'nykh aktyviv u sferi borot'by z vidmyvanniam koshtiv ta finansuvannya teroryzmu. *K.*, 2022. 587 s.

Стаття надійшла до редакції 30.12.2022

Kryshevich O.
Roschyna I.

CRYPTOCURRENCY AS A SUBJECT OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST PROPERTY: NATIONAL AND INTERNATIONAL LAW

The article defines the essence of the concepts of cryptocurrency, bitcoin and mining, considers the status of cryptocurrency in Ukraine and other countries. In addition, problems related to the uncertain status of cryptocurrency are indicated, ways to solve them are proposed, special attention is drawn to the disclosure of the conceptual aspect in the qualification of criminal offenses related to cryptocurrency.

At present, the use of cryptocurrencies as a financial instrument by various states is increasingly common, and Ukraine is no exception. According to the reports of the Chainalysis platform, Ukraine ranks high in the ranking of both the general use of crypto-assets and their use for illegal purposes. According to the Ministry of Digital Transformation of Ukraine, our state is a leader in the use of virtual assets among the population; the Ukrainian community of blockchain developers is one of the largest in the world and is in the top 3. Cryptocurrency is a digital (virtual) currency, the unit of which is a coin, protected from counterfeiting, as it is encrypted information that cannot be copied, because the emission and accounting of cryptocurrency is based on asymmetric encryption using various cryptographic protection methods, such as Proof-of-work and/or Proof-of-stake. The physical feature characterizes the technical aspects of the functioning of the cryptocurrency, the economic feature is determined by the price that interested parties can pay for it, and the legal feature is established on the basis of a consistent analysis of the types of civil rights objects provided for by the current legislation. So, in the context of criminal law regulation, cryptocurrency is data in electronic form that has a price and is the subject of the right to information. The attractiveness of cryptocurrencies for the criminal world is due to the fact that Bitcoin and other cryptocurrencies are based on the principle of decentralization and the Blockchain system: electronic money is not tied to and is not controlled by any financial authority of any country, users of the system remain anonymous and have equal statuses. Cryptocurrency, the main

advantage is its anonymity, in addition, the personal data of the owner of the electronic wallet is kept secret and it is only a set of symbols by which it is impossible to determine the owner, therefore it is impossible to recognize the name or address of such a user, and the history of transactions is open information. Agreements related to cryptocurrency are also anonymous, besides, they are irreversible. Cybercrime has also become widespread, in particular criminal offenses with cryptocurrencies, because in Ukraine and the world, individuals and legal entities are increasingly faced with their illegal acquisition, however, in our country, the legal status of cryptocurrencies has not yet been determined, in addition, so far in Ukraine does not provide for liability for illegal possession of cryptocurrency, currently in the world there are already quite widespread situations of criminal offenses against property (theft, robbery, extortion, fraud), where the object of encroachment is computer equipment, hard drives or portable crypto wallets together with the corresponding passwords from them for the purpose of taking possession of cryptocurrency and receiving funds from its further conversion.

Keywords: *property crimes, subject matter, illegal possession of cryptocurrency, cryptocurrency, bitcoin, theft, fraud, virtual assets.*

УДК 343.37

Т. К. Чумакова

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО КВАЛІФІКАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ НЕЗАКОННОЇ ПРИВАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО, КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА

Приватизація має вагомe історичне значення, оскільки стала основою економічних перетворень, що визначають перспективи економічного і політичного розвитку України. Разом з тим, проблема незаконної приватизації державного та комунального майна, як кримінально каране явище, залишилась актуальною і сьогодні, а боротьба зі злочинністю в цій сфері є невід'ємною частиною боротьби з корумпованістю. Питання щодо законності приватизації завжди були і на сьогодні залишаються предметом обговорення, оскільки є одним із небезпечних кримінальних правопорушень, яке загрожує безпеці держави в економічній сфері. Зважаючи на те, що приватизаційне законодавство неодноразово змінювалося, а диспозиція статті 233 КК України має описово-бланкетний характер, це стало передумовою виникнення ускладнень і проблем при наданні кримінально-правової оцінки подіям і фактам на предмет порушення приватизаційного законодавства та кваліфікації таких фактів та подій як кримінальних правопорушень. Виникають певні труднощі як щодо її розуміння, так і застосування на практиці; досить суперечливим є приватизаційне законодавство; немає єдиних підходів щодо тлумачення елементів складу незаконної приватизації державного, комунального майна; відсутні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України; аналізоване кримінальне правопорушення є латентним, а кримінальних справ одиниці, які порушені за ст. 233 КК України. Більш того, неодноразова зміна приватизаційного законодавства, його складність породила й розбіжність у думках вчених щодо кваліфікації суб'єкта кримінального правопорушення незаконної приватизації державного, комунального майна. З метою внесення юридичної ясності та досягнення точності при визначенні суб'єкта кримінального правопорушення незаконної приватизації державного комунального майна, першочергово надано визначення поняттю суб'єкта кримінального правопорушення, приведено класифікацію, крім того здійснено аналіз останніх досліджень щодо окресленої проблеми класифікації суб'єкта кримінального правопорушення незаконної приватизації державного, комунального майна. Приділено увагу дослідженню судової практики, як віддзеркалення існуючої правової доктрини та реального правозастосування та зроблено висновки щодо визначення кола суб'єктів кримінального правопорушення незаконної приватизації державного, комунального майна.

Ключова слова: суб'єкт кримінального правопорушення, суб'єкти приватизації, незаконна приватизація державного, комунального майна, покупці, оцінювачі, посадові особи.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-176-183

Постановка проблеми та її актуальність. Приватизація, що розпочалася в Україні в 90-х роках, мала на меті створення не лише ринкової економіки, а започаткувала надання перш за все громадянам України пріоритетного права придбання державного майна. Однак, недостатній рівень нормативно-правового регулювання цього процесу, призвів до прийняття економічно необґрунтованих рішень та надав можливість до зловживань у цій сфері. Разом з тим, не дивлячись на те, що реалії стали дуже

далекими від закладених ідей і стратегій процесу приватизації, саме Кримінальний кодекс України (надалі – КК України) є інструментом, що забезпечує охорону процесу здійснення приватизації, що продовжується і сьогодні.

Статтею 233 КК України «Незаконна приватизація державного, комунального майна» накладено кримінально-правову заборону на вчинення будь-яких дій, що суперечать приватизаційному законодавству. Разом з тим, кримінальне правопорушення вчиняє суб'єкт, який є обов'язковою ознакою будь-якого кримінального правопорушення, згідно положень статті 11 КК України, оскільки за відсутності чи невизначеності суб'єкта кримінального правопорушення самого кримінального правопорушення не існує.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання кримінально-правової характеристики незаконної приватизації державного, комунального майна знайшли відображення у працях П. П. Андрушка, В. І. Антипова, Ю. В. Бауліна, В. З. Багинського, А. М. Бойка, П. С. Берзіна, Н. О. Гуторової, К. Глоби, В. К. Грищука, О. О. Дудорова, П. І. Заруби, О. Г. Кальмана, С. Ковальчука, М. Й. Коржанського, Т. Я. Крих, М. І. Мельника, М. І. Мотрука, В. О. Навроцького, О. М. Неживець, С. Пилипчака, І. Проценка, К. Рубана, В. В. Сташиса, І. В. Стельмаховича, В. Я. Тація, Є. В. Фесенка та інших. Проте, залишається велика кількість спірних питань щодо розкриття понятійного апарату та проблем кваліфікації суб'єкта незаконної приватизації державного, комунального майна.

Враховуючи зазначене, **мета наукової статті** полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретичних засад, законодавства та судової практики виявити прогалини у цій сфері щодо ідентифікації суб'єкта незаконної приватизації державного, комунального майна, так і висвітлені проблемні аспекти кваліфікації такого суб'єкта та запропонувати зміни до законодавства з урахуванням Європейських цінностей.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктом кримінального правопорушення КК України в статті 18 визначив, як фізичну осудну особу, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. Відповідно, суб'єкт кримінального правопорушення характеризується трьома обов'язковими ознаками: а) фізична особа; б) осудна особа; в) особа, яка досягла відповідного віку. Виключно сукупність таких ознак суб'єкта кримінального правопорушення є обов'язковою для всіх кримінальних правопорушень (складів кримінальних правопорушень), що передбачені в Особливій частині КК України (Берзін та Гацелюк, 2013). Відповідно, КК України, класифікує суб'єкти кримінального правопорушення на 1) загальні, 2) спеціальні. Разом з тим, спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення володіє всіма ознаками загального суб'єкта кримінального правопорушення, більш того має ознаки, яка може мати лише «певна особа». Спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа. В. О. Навроцький спеціальним суб'єктом визнає такий вид суб'єкта, котрий виокремлюється із загального і при цьому наділений усіма ознаками загального суб'єкта складу кримінального правопорушення (Навроцький, 2003).

З аналізу Загальної частини КК України вбачається, що незаконна приватизація державного, комунального майна (за статтею 233 КК України) вчиняється суб'єктом кримінального правопорушення, а саме фізичною, осудною особою, яка на момент вчинення кримінального правопорушення досягла шістнадцятирічного віку і будь-яких інших вимог чи обмежень КК України не встановлює.

Вважається прийнятною в науковому середовищі позиція, що склад кримінального правопорушення – незаконної приватизації державного, комунального майна містить

спеціальний суб'єкт. Так, дехто вказує, що суб'єкт цього кримінального правопорушення є спеціальним, оскільки володіє знаннями у сфері приватизації (Пилипчак, 2003). Натомість Н. О. Гуторова зазначає, що суб'єкт незаконної приватизації державного, комунального майна є загальний (Гуторова, 2001). Разом з тим зрозуміло, що в будь-якому випадку суб'єкт цього кримінального правопорушення має бути суб'єктом таких правовідносин, тобто має бути пов'язаним з приватизаційними процесами державного чи комунального майна.

Законом України «Про приватизацію державного і комунального майна», статтею 6 встановлено, що суб'єктами приватизації є: 1. органи приватизації державні; 2. органи приватизації місцеві (місцеві ради, тощо); 3. покупці. Розкриємо понятійний апарат кожного суб'єкта приватизації (Про приватизацію державного і комунального майна, 2018).

Єдина система державних органів приватизації визначена положеннями статті 7 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна», і складається з Фонду державного майна України та його регіональних відділень і представництв. Разом з тим, окрім цих органів безпосередньо, також аукціонні комісії, утворені цими органами, навіть радники, які працюють за договором і беруть на себе зобов'язання щодо надання послуг у процесі приватизації об'єктів державної власності, у тому числі пошуку потенційних покупців об'єктів приватизації є учасниками приватизаційних правовідносин та можуть стати суб'єктом кримінального правопорушення (Про приватизацію державного і комунального майна, 2018).

Громадяни України та іноземці, юридичні особи, зареєстровані на території України та іноземні юридичні особи згідно статті 8 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» є покупцями об'єктів приватизації державного та комунального майна. Положеннями Закону України «Про приватизацію державного, комунального майна» також передбачено перелік осіб, які не можуть виступати покупцями в приватизаційних відносинах (Про приватизацію державного і комунального майна, 2018).

Відповідно, у випадку, коли особа, що не має права в силу положень Закону бути покупцем, тобто суб'єктом приватизаційних відносин, все ж таки стає учасником таких відносин, така особа стає суб'єктом кримінального правопорушення – незаконної приватизації державного, комунального майна.

Незаконна приватизація державного, комунального майна шляхом заниження його вартості через визначення її у спосіб, не передбачений законом, може нерідко вчинятися за допомогою пособництва певних суб'єктів, а саме суб'єктів оціночної діяльності. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», назвав суб'єктів оціночної діяльності та визначив яка особа є оцінювачем у розумінні цього закону. Відповідно, у випадку вчинення кримінального правопорушення, а саме незаконної приватизації державного, комунального майна шляхом заниження його вартості через визначення її у спосіб, не передбачений законом, суб'єктом такого кримінального правопорушення може бути оцінювач.

Окремі фахівці дотримуються думки, що суб'єктом цього кримінального правопорушення можливо назвати не просто громадян, а посадових осіб, в склад посадових обов'язків яких входить участь у процесі приватизації державного, комунального майна (Потебенько та Гончаренко, 2001). Згідно положень статті 29 Закону України «Про приватизацію державного, комунального майна», передбачена кримінальна, адміністративна, матеріальна та дисциплінарна відповідальність для таких посадових осіб у випадку порушення останніми приватизаційного законодавства.

Відповідно, суб'єктом кримінального правопорушення незаконної приватизації державного, комунального майна є також посадова особа.

Дії, що вчиняють працівники державних органів приватизації та органів місцевого самоврядування, голови та члени інвентаризаційних комісій, комісій з приватизації об'єктів, тендерних комісій, тощо, службові особи (у першу чергу керівників і головних бухгалтерів) підприємств, які підлягають приватизації, фізичні особи, та службові особи юридичних осіб – покупців державного та комунального майна, а саме їх протиправні діяння, що порушують приватизаційне законодавство можуть бути кваліфіковані за статтею 233 КК України, відповідно всі перелічені особи можуть стати суб'єктом незаконної приватизації державного, комунального майна (Мельник та Хавронюк, 2002).

Засновники та власники юридичних осіб – покупців державного чи комунального майна на думку О.О. Дудорова також є суб'єктами незаконної приватизації державного, комунального майна (Дудоров, 2003). П.П. Також панує думка серед науковців, що суб'єктами досліджуваного кримінального правопорушення, можна визнати фізичних осіб – покупців об'єктів приватизації; службових осіб, засновників чи власників юридичної особи; службових осіб органів приватизації (Яценко, 2006). Т. Я. Крих визначає, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 233 КК України, може бути виключно фізична особа – громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, що постійно проживають на території України, та особи без громадянства, що постійно не проживають на території України, яка бере участь в приватизації державного чи комунального майна, та на момент вчинення злочину досягла 18-річного віку, і здатна в момент вчинення злочину, правильно усвідомлювати фактичні ознаки самого діяння (об'єктивні ознаки незаконної приватизації державного, комунального майна), а також здатна свідомо керувати своїми діями (Крих, 2008).

Розглянемо названі науковцями суб'єкти кримінального правопорушення незаконної приватизації державного, комунального майна – засновників та власників юридичних осіб – покупців, а саме відмінність між цими поняттями на підставі чинного законодавства України.

Згідно положень чинного законодавства, зокрема Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», засновником юридичної особи є особа, яка приймає рішення про створення товариства, тобто, та особа, яка підписує рішення про створення юридичної особи, в наступному згідно відомостей Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, буде відображатися засновником та власником такої юридичної особи. Власником юридичної особи є особа, яка наділена всіма правомочностями власника, тобто має право вільно володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю. З моменту створення та здійснення реєстрації юридичної особи особа власника та засновника юридичної особи збігаються. Разом з тим, у випадку, коли власник-засновник здійснює відчуження своїх прав іншій особі, така особа стає власником юридичної особи, проте не засновником. Питання чи може бути власник / засновник юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення незаконної приватизації державного, комунального майна. Вважаємо, що може, оскільки власник, як учасник товариства, наприклад, приймає участь у Загальних Зборах товариства, до компетенції яких Статутом товариства може бути віднесено питання щодо прийняття рішення стосовно приватизації державного, комунального майна. Відповідно, з моменту прийняття рішення учасником-власником товариства щодо приватизації державного, комунального майна, така особа стає суб'єктом правовідносин щодо приватизації державного, комунального майна та може бути суб'єктом кримінального правопорушення – незаконної приватизації державного, комунального майна.

Разом з тим, Земельним кодексом України також передбачено порядок приватизації земельних ділянок громадянами України. Відповідно, в цій частині, Земельний кодекс України також є частиною приватизаційного законодавства. Так, згідно положень статті 118 Земельного кодексу України, громадянин, заінтересований у приватизації земельної ділянки у межах норм безоплатної приватизації, що перебуває у його користуванні, у тому числі земельної ділянки, на якій розташовані жилий будинок, господарські будівлі, споруди, що перебувають у його власності, подає клопотання до відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, що передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність (Земельний кодекс України, 2001). Відповідно, у випадку умисного порушення приватизаційного законодавства в процесі безоплатної приватизації земельних ділянок, громадянин України може бути суб'єктом кримінального правопорушення незаконної приватизації державного, комунального майна.

Підсумовуючи викладене, можливо назвати наступних суб'єктів кримінального правопорушення – незаконної приватизації державного, комунального майна: 1. Суб'єкти приватизації: 1.1. посадові особи державних органів приватизації, а саме Фонду державного майна України, його регіональних відділень та представництва у районах і містах, органів приватизації в Автономній Республіці Крим; 1.2. посадові особи місцевих рад, органів приватизації територіальних громад; 1.3. покупці, а саме фізичні особи, як громадяни, так і іноземці; 1.4. покупці, а саме представники юридичних осіб, як зареєстрованих на території України так і іноземних держав, що приймають рішення щодо приватизації, якими можуть бути як власники/засновники юридичних осіб, так і директор, як виконавчий орган; 1.5. покупці, які в силу положень закону не мають права бути суб'єктом приватизації; 2. Оцінювачі. 3. Інші суб'єкти приватизації (наприклад, громадяни України, що приймають участь у безоплатній приватизації земельних ділянок).

Також розглянемо практичний аспект правозастосування, а саме судову практику щодо кваліфікації дій суб'єкта кримінального правопорушення – приватизації державного, комунального майна, а саме посадової особи. Так, Вироком Енергодарського міського суду Запорізької області від 22 жовтня 2013 року у кримінальній справі № 316/2586/13-к (Єдиний державний реєстр судових рішень, 2013), ОСОБУ визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення передбаченого ч. 2 ст. 233 Кримінального кодексу України. Судом встановлено наступне. Згідно з наказом № 1 від 2010 року, Фондом державного майна України (далі Фонд) прийнято рішення про приватизацію державного підприємства «Підприємство» та наказом № 2 від 2010 року Фондом прийнято рішення про припинення юридичної особи – «Підприємство». З метою приватизації державного підприємства, наказом Фонду від 2010 року № 3 утворено комісію з приватизації «Підприємство» до складу якої увійшов генеральний директор «Підприємство» ОСОБА.

Згідно з протоколом № 1 Конференції «Підприємство» від 2010 року, уповноваженими членами конференції прийнято рішення про здійснення приватизації «Підприємство» шляхом перетворення в Колективне сільськогосподарське підприємство «Підприємство», та про уповноваження ОСОБА бути представником КСП «Підприємство» з дорученням останньому заповнити, підписати та подати до відповідних установ документи для державної реєстрації КСП «Підприємство». Наказом Фонду від 2010 року № 4 затверджено акт оцінки майна «Підприємство» згідно з яким, вартість державного майна, що підлягає приватизації, станом на 2010 рік, складає 23 947 000 гривень. Наказом Фонду від 2010 року № 5 затверджено план приватизації «Підприємство», припинено діяльність комісії з приватизації та доручено генеральному

директору «Підприємство» ОСОБА забезпечити реєстрацію КСП, після чого, у тижневий термін подати до Фонду копію статуту та свідоцтва про державну реєстрацію.

Заступником Голови Фонду затверджено передавальний акт державного майна, що передається від «Підприємство» до КСП «Підприємство» у зв'язку з перетворенням державного підприємства. Водночас, генеральний директор «Підприємство» ОСОБА, перебуваючи на вказаній посаді на підставі наказу Міністерства аграрної політики України та контракту, виконуючи організаційно-розпорядчі і адміністративно-господарські функції, являючись службовою особою державного підприємства, зловживаючи своїм службовим становищем, діючи в порушення вимог ст. ст. 2, 20, Закону України «Про приватизацію державного майна», «Методики оцінки вартості майна під час приватизації», затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України № 961 від 15.08.1996, діючи умисно, в особистих інтересах та в інтересах третіх осіб – працівників підприємства, шляхом використання службового становища всупереч інтересам служби та шляхом внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, вчинив незаконні дії, направлені на приватизацію державного майна.

Генеральний директор «Підприємство» ОСОБА, діючи умисно, в особистих інтересах та в інтересах третіх осіб – працівників підприємства, шляхом використання службового становища всупереч інтересам служби, під час складання та підписання приватизаційних документів, умисно вніс до офіційних документів, а саме до: 1) акту оцінки майна «Підприємство»; 2) плану приватизації; 3) передавального акту; 4) договору купівлі-продажу майна державного підприємства, укладеного між Фондом державного майна України та КСП «Підприємство», завідомо неправдиві відомості щодо дійсної вартості майна «Підприємство» у сумі 23 947 000 гривень, умисно заниживши його вартість, через визначення її у спосіб не передбачений законом, на суму 2 247 000 гривень, яка була привласнена ОСОБА.

Таким чином, суд дійшов висновку про доведеність вини обвинуваченого ОСОБА у вчиненні вищезазначених кримінальних правопорушень, а його дії кваліфікує за ч. 2 ст. 233 КК України, як приватизація державного майна шляхом заниження його вартості через визначення її у спосіб, не передбачений законом та шляхом використання підроблених приватизаційних документів.

Висновки. Таким чином, суб'єктами складу кримінального правопорушення – незаконної приватизації державного, комунального майна є: 1) суб'єкти приватизації, 2) оцінювачі; 3) інші суб'єкти приватизації (наприклад, громадяни України, що приймають участь у безоплатній приватизації земельних ділянок).

Бібліографічний список

- Берзін, П. С. та Гацелюк, В. О., 2013. Суб'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 1(1), с. 144–159.
- Навроцький, В. О. (ред.), 2013. *Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник*. Київ: Юрінком Інтер.
- Пилипчак, С., 2003. Криміналістична характеристика незаконної приватизації майна. *Право України*, 5, с. 134–139.
- Гуторова, Н. О., 2001. *Кримінально-правова охорона державних фінансів України : монографія*. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ.
- Закон України Про приватизацію і комунального державного майна № 2269-VIII, 2018 Верховна Рада України [онлайн]. Доступно : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text>
- Потебенько, М. О. та Гончаренко, В. Г.(заг. ред.), 2001. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина : у 2-х ч. К. : Форум.*

- Мельник, М. І. та Хавронюк, М. І. (заг. ред.), 2002. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року*. К.: Каннон, А.С.К.
- Дудоров, О. О., 2003. *Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : монографія*. К. : Юридична практика.
- Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України ; відп. ред. С. С. Яценко. 4-те видан., переробл. і доповн. К. : А.С.К., 2006. 848 с.
- Крих Т. Я. Суб'єкт незаконної приватизації державного, комунального майна. *Університетські наукові записки*. 2008. № 3. С. 272-275.
- Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 р. № 2275-VII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#n45>.
- Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 року № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#top>.
- Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://zakononline.com.ua/courtdecisions/show/34264203?from=%22%D1%81%D1%82.%20233%20%D0%9A%D0%9A%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%22>

References

- P.S. Berzin, V.O. Hatselyuk Sub"yekt zlochyну. *Visnyk Asotsiatsiyi kryminal'noho prava Ukrainy*. 2013, № 1(1). S. 144-159.
- Ukrayins'ke kryminal'ne pravo. *Zahal'na chastyna: pidruchnyk / za red. V.O. Navrots'koho*, Kyiv: Yurinkom Inter. 2013. 712 s.
- Pylypchak S. Kryminalistychna kharakterystyka nezakonnoyi pryvatyzatsiyi mayna / S. Pylypchak // *Pravo Ukrainy*. – 2003. – № 5. – S. 134-139.
- Hutorova N. O. Kryminal'no-pravova okhorona derzhavnykh finansiv Ukrainy : monohrafiya / N. O. Hutorova. Kharkiv : Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav, 2001. 384 s.
- Pro pryvatyzatsiiu i komunalnoho derzhavnoho maina: *Zakon Ukrainy vid 18.01.2018 r.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text>
- Naukovo-praktychnyy komentar do Kryminal'noho kodeksu Ukrainy. *Osoblyva chastyna : u 2-kh ch.; pid zah. red. Poteben'ka M. O., Honcharenka V. H. K. : Forum*, 2001. 942 s.
- Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrainy vid 5 kvitnya 2001 roku / *Za red. M.I. Mel'nyka, M.I. Khavronyuka*. K.: Kannon, A.S.K., 2002. 1104 s.
- Dudorov O. O. *Zlochyны u sferi hospodars'koyi diyal'nosti: kryminal'no-pravova kharakterystyka : monohrafiya*. K. : Yurydychna praktyka, 2003. 924 s.
- Naukovo-praktychnyy komentar do Kryminal'noho kodeksu Ukrainy ; vidp. red. S. S. Yatsenko. [4-te vydan., pererobl. i dopovn.]. K. : A.S.K., 2006. 848 s.
- Krykh T. YA. Sub"yekt nezakonnoyi pryvatyzatsiyi derzhavnoho, komunal'noho mayna. *Universytet's'ki naukovy zapysky*. 2008. № 3. S. 272-275.
- Pro tovarystva z obmezhenoyu ta dodatkovoyu vidpovidal'nistyuu: *Zakon Ukrainy vid 06.02.2018. № 2275-VII* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#n45>.
- Zemel'nyy kodeks Ukrainy: *Zakon Ukrainy vid 25.10.2001 roku № 2768-III* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#top>.
- Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen' URL: <https://zakononline.com.ua/courtdecisions/show/34264203?from=%22%D1%81%D1%82.%20233%20%D0%9A%D0%9A%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%22>

Стаття надійшла до редакції 22.12.2022

Chumakova T.

**CURRENT PROBLEM ISSUES REGARDING THE QUALIFICATION OF
SUBJECTS OF ILLEGAL PRIVATIZATION OF STATE, COMMUNAL PROPERTY**

Today's relevance is the problem of illegal privatization as a criminally punishable phenomenon, and the fight against crime in the field of privatization is an integral part of the fight against corruption. Privatization has significant historical significance, as it became the basis of economic transformations that determine the prospects of economic and political development, and in Ukraine, questions regarding the legality of privatization have always been and remain the subject of discussion today, since it is one of the dangerous criminal offenses that threatens the security of the state in the economic sphere. Taking into account the fact that the privatization legislation has repeatedly changed, and the provision of Article 233 of the Criminal Code of Ukraine has a descriptive and blanket nature, this has become a prerequisite for the emergence of complications and problems in providing a criminal legal assessment of events and facts for violation of privatization legislation and qualification of such facts and events as criminal offenses. Certain difficulties arise both in terms of its understanding and application in practice; privatization legislation is quite controversial; there are no uniform approaches to the interpretation of the elements of illegal privatization of state and communal property; there are no clarifications from the Plenum of the Supreme Court of Ukraine; the analyzed criminal offense is latent, and the criminal cases of the unit, which are initiated under Art. 233 of the Criminal Code of Ukraine. Moreover, the repeated changes in privatization legislation and its complexity have also given rise to disagreements in the opinions of scientists regarding the qualifications of the subject of the criminal offense of illegal privatization of state and communal property. In order to bring legal clarity and achieve accuracy in determining the subject of the criminal offense of illegal privatization of state communal property, the definition of the subject of the criminal offense was first of all given, the classification was given, in addition, the analysis of the latest research was carried out on the outlined problem of the classification of the subject of the criminal offense of illegal privatization of state and communal property. Attention is paid to the study of judicial practice as a reflection of the existing legal doctrine and real law enforcement, and conclusions are drawn regarding the definition of the subjects of the criminal offense of illegal privatization of state and communal property.

Keywords: *subject of a criminal offense, subjects of privatization, illegal privatization of state and communal property, buyers, appraisers, officials.*

УДК 342.7

М. Ю. Щирба

ДИСКРИМІНАЦІЯ ЗА ВІКОВИМ КРИТЕРІЄМ: ЕЙДЖИЗМ ТА ЯНДЖИЗМ – ВИКЛИК ДЛЯ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ, ПИТАННЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ

Розглянуто проблеми дискримінації за віковим критерієм. Засвідчено малозначність сприйняття негативних наслідків дискримінації особи за віковим критерієм. На основі останніх демографічних прогнозів ООН зацентовано на необхідності нівеляції ейджизму. Досліджено сфери прояву у сучасному світі ейджизму та янджизму, причини дискримінації за віковим критерієм в національному соціо-правовому полі.

Визначено, що проблема дискримінації за віком є складною, ейджизм рідко спровокований лише віковим критерієм, все частіше він зумовлений множинним комплексом соціальних, економічних, гендерних, трудових аспектів.

На основі аналізу практики реалізації критерію вікової дискримінації, авторка дійшла висновку, що доступ ейджизм найчастіше проявляється в контексті доступу хворих до медичної допомоги і рятувальної терапії (пандемія COVID-19), в той час як янджизм здебільшого має місце у політиці (Brexit), де їхні голоси часто ігнорують та не беруть до уваги.

Виокремлено та проаналізовано заходи відповідальності в національному законодавстві за реалізацію дискримінаційного підходу за віковим критерієм та судову практику щодо позивачів.

Репрезентовано позитивні зрушення у сприйнятті кожної як молоді так і осіб середнього та літнього віку на прикладі України, Великої Британії, Сполучених Штатів Америки, Нової Зеландії.

Ключові слова: дискримінація за віковим критерієм, глобалізація, ейджизм, янджизм, ООН, ВООЗ, Україна.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-184-190

Постановка проблеми та її актуальність. Світ в еру глобалізації прагне досягти втілення ідеї беззаперечної рівності, максимально нівелює для досягнення поставленої мети будь-які з можливих видів і форм дискримінації. Звичні колись обмеження стосовно жінок, людей з інвалідністю, афроамериканців, євреїв, ромів, представників сексуальних меншин, нижчих каст чи станів, сьогодні, у світі зі здебільшого формальними кордонами і практично необмеженими можливостями, сприймаються як архаїзм. І, тим не менш, дискримінація може бути практично непомітною. Так, дискримінація людей за віковим критерієм (ейджизм) все ще сприймається досить нейтрально як об'єктивне та природне явище.

Необхідність вирішення проблеми дискримінації за віковим критерієм, із врахуванням вікової структури населення планети, не викликає сумнівів. Динаміка старіння населення є неоднорідною. У країнах, що розвиваються, населення старіє швидше, ніж у промислово розвинених країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дискримінації за віковим критерієм, як і підходи до його протидії та вирішення розглядаються в національному та

міжнародному праві опосередковано. Окремі аспекти, зокрема, у сфері трудових відносин, щодо неповнолітніх осіб, в загально-правовому вимірі висвітлено у роботах науковців Ю. Бисаги, І. Жаровської, О. Онишко, К. Kędziora, E. Palmore, K. Śmiszek та інших. Однак в повному обсязі дослідження вказаної проблематики ще не здійснено.

Метою статті є дослідження проявів дискримінації за віковим критерієм у сучасному глобалізованому світі шляхом комплексного репрезентування та аналізу причин, відповідних як негативних тенденцій щодо осіб середнього та літнього віку (ейджизм) та представників молодого покоління (янджизм) так і позитивних зрушень у сприйнятті кожної з категорій осіб на прикладі України, Великої Британії, Сполучених Штатів Америки, Нової Зеландії.

Виклад основного матеріалу. Термін «ейджизм» ввів в обіг **Роберт Батлер** у 1968 році у інтерв'ю кореспонденту *Washington Times* Карлу Бернстайну, визначивши ейджизм аналогом сексизму та расизму. В наступні кілька років після зазначеного, без перебільшення, революційного інтерв'ю Батлер активно досліджував питання вікової нетерпимості, а у 1976 році став лауреатом Пулітцерівської премії за книгу «*Why Survive? Being Old in America*».

Ініціатор створення та співзасновник цілого ряду організацій та об'єднань, метою яких є дослідження старості, Національного інституту старіння (NIA), Американської асоціації геріатричної психіатрії (AAGP), Міжнародного центру з вивчення довголіття (ILC), Батлер здійснював захист прав людей літнього віку, став одним із авторів «Принципів Організації Об'єднаних Націй стосовно літніх людей», розділу щодо «дискримінації за віком» в законі США про працевлаштування (ADEA) та «Декларації з проблем старіння».

За прогнозами Організації Об'єднаних Націй до 2050 року 33% населення розвинених і 19% населення країн, що розвиваються, досягнуть віку 60 років і більше, що в загальному становитиме близько 1,6 млрд. осіб, тобто понад 80% населення планети (*World Population Prospects, 2001, p. 14–15*).

Старість – поняття відносне, а його сприйняття змінюється з плином часу та під впливом соціально-культурних чинників. У різних країнах законом встановлюється різний пенсійний вік залежно від сфери зайнятості та статевої приналежності. Проте повсюдно літні працівники стикаються з дискримінацією, хоч і з різних причин.

Наприклад, у багатьох країнах, що розвиваються, в результаті міжнародної заборгованості та індустріалізації довелося скоротити фінансування аграрного сектору та неформальної економіки, в яких найчастіше задіяні працівники поважного віку, особливо жінки. У багатьох країнах із перехідною економікою Східної Європи високий рівень безробіття викликав гостру конкуренцію за будь-які робочі місця, люди похилого віку все більше втрачають можливості працевлаштування (*The ageing and development report, 1999, p. 9*).

Перешкоди, з якими люди похилого віку стикаються при спробі знайти роботу, дуже високі, і якщо літній працівник втратив роботу, повторне працевлаштування виявляється скрутним.

Недопущення до роботи може бути результатом відкритої дискримінації у формі встановлення при прийомі на роботу граничного віку або може проявлятися в більш завуальованій формі, наприклад, у формі заяви про те, що працівник літнього віку не може «просуватися кар'єрними сходинками».

Дискримінація літніх працівників проявляється також у формі встановлення граничного віку для професійної підготовки. Незважаючи на те, що на підприємствах ЄС, які здійснюють професійну підготовку, працівники віком від 50 років становлять переважну більшість найманого персоналу, підвищення кваліфікації проходять менше

ніж 15 % працівників цієї вікової групи, незалежно від того, чи організується вона роботодавцем чи приватною структурою.

У країнах, де заробітна плата підвищується залежно від віку, у роботодавців може виникнути спокуса замінити працівників літнього віку молодими працівниками з метою економії фонду заробітної плати (Report requested by Stockholm European Council, 2002, p. 5).

Непряму дискримінацію виявити складніше. Вона зводиться здебільшого до заходів, спрямованих на створення таких умов, які змушують літніх працівників піти на пенсію раніше. Такі заходи можуть включати пропозицію добровільних варіантів виходу на пенсію, що супроводжується відносно завуальованим тиском та змушує погодитися з пропозицією. Наприклад, у ході проведеного у Великій Британії дослідження було виявлено, що у період з 1991 по 1996 роки шість із десяти організацій визнали, що після прийняття ними рішення про скорочення штату першими кандидатами були працівники літнього віку (Arrowsmith and McGoldrich, 1999, p. 16).

На подолання аналогічних і подібних проявів дискримінації за віком у 1980 Генеральна конференція Міжнародної організації праці році підготувала Рекомендацію № 162. Цей документ стосується додаткових заходів захисту «літніх працівників». Зокрема, було запропоновано надати можливість таким працівникам самостійно організувати свій робочий час і відпочинок, в тому числі, шляхом реалізації права обирати роботу на умовах неповного робочого часу та за змінним (гнучким) графіком (Рекомендація Генеральної конференції Міжнародної організації праці щодо літніх працівників, 2021).

За даними опитування, проведеного в країнах Європейського Союзу, 58 % респондентів вважають, що в країні їх проживання має місце дискримінація за віком. При цьому, в Угорщині ця цифра сягає 79 %, в Чехії – 74 %, у Франції – 68 % (Опитування, 2021).

За результатами раніше проведених соціологічних опитувань вікова дискримінація в Україні посідає перше місце (79,7 % відповідей) серед усіх можливих форм дискримінації. При цьому, кожна третя особа, старша за 45 років, зазнає в Україні утиску трудових прав через свій вік (Будник, Колоколова та Щербань, 2011, 55).

В той же час працівники середнього та старшого віку мають низку переваг порівняно зі своїми більш молодими колегами: кваліфікація, життєвий та професійний досвід, практичні навички, відданість своїй роботі, власним переконанням та принципам, стресостійкість та зрілість, готовність прийти на допомогу та ділитися досвідом.

Українське законодавство передбачає відповідальність за окремі прояви ейджизму, зокрема, штраф, заходи цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності (ст. 265 КЗпП; ст. 41 КУпАП; ст. 24-1 ЗУ «Про рекламу; ст. 16 ЗУ «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»).

В той же час питання судового захисту у зв'язку із віковою дискримінацією громадян України, фактично, залишається відкритим. Цивільний процесуальний закон покладає на позивача обов'язок доказування фактичних даних, які підтверджують відповідне правопорушення. На практиці довести факт дискримінації за віком справа доволі складна, підтвердженням чого є відсутність такого роду справ, які б вирішувалися на користь позивачів у єдиному державному реєстрі судових рішень.

Показово, що вікова дискримінація стосується не тільки людей старшого віку, яких часто сприймають як слабких і вразливих, тоді як молодих людей вважають безвідповідальними та легковажними.

Нещодавні дослідження яскраво демонструють, що вік є одним з основних каменів спотикання при самореалізації осіб у віці до 20 років як у країнах, що розвиваються так і у висорозвинених державах. Щодо позитивних прикладів досягнення успіху у юному

віці, то одним із таких кейсів є історія 11-річної режисерки Амелії Конвей зі штату Техас (Teens experience ageism too, 2018).

Ще одним показим прикладом і спробою подолати янджизм стало визнання у листопаді 2022 року Вищим судом Нової Зеландії того, що нинішній вік виборців від 18 років суперечить національному Біллю про права, який дає людям право бути вільними від вікової дискримінації, коли вони досягли 16 років. Позов подала правозахисна група Make It 16, мотивуючи його тим, що немає достатніх підстав забороняти 16-річним особам голосувати, адже в такому віці вони вже володіють цілим комплексом прав і обов'язків, можуть керувати автомобілем, працювати повний робочий день і платити податки (New Zealand court rules voting age of 18 is discriminatory, 2022).

У доповідях ООН фахівці зазначають, що янджизм частіше проявляється у політиці (показовим став Brexit), де їхні голоси часто ігнорують та не беруть до уваги.

За нещодавніми статистичними даними причиною 6,3 мільйонів випадків депресії у світі сьогодні є дискримінація за віковим критерієм.

В той же час простежується і зворотня згубна тенденція. Понад 34% британців віком 50-64 кажуть, що регулярно зазнають дискримінації на робочому місці.

Найбільші порушники - працівники за 30. Майже половина - 48% учасників масштабного дослідження "Ейджистська Британія" визнали, що вживали на робочому місці дискримінаційну лексику у ставленні до старших за віком колег (Older people widely demonised in UK, ageism report finds, 2020).

В зверхньому ставленні представників молодого покоління до дещо старших членів соціуму сьогодні простежується ряд упереджень:

- упередження послідовності. Молоді люди часто вважають, що старше покоління «вже своє віджили» та мають дати шлях молодим;
- споживацький стереотип передбачає помилкову позицію щодо можливості використання лімітованих (невідновлюваних) ресурсів виключно задля задоволення потреб юнацтва;
- упередження ідентичності. Переважна більшість молодих людей сьогодні вважає, що ті, хто старші від них особи поинні «поводитися відповідно до віку» і не намагатися «вкрасти» ідентичність молодших, наприклад, вживання сленгових слів, стиль одягу, поведінки.

Ще однією проблемою в прояві ейджизму є доступ осіб старшого віку до медичної допомоги. 1989 року у Гонконгу Всесвітня медична асоціація прийняла Декларацію стосовно поганого поводження з людьми похилого віку. Люди похилого віку можуть страждати від моторних і психічних порушень, розладів орієнтації. Тому їм необхідна допомога у здійсненні повсякденної діяльності, що призводить до їх залежності. Така ситуація може призвести й до того, що людей похилого віку їхні сім'ї й суспільство сприйматимуть як клопіт, а тому й догляд за ними буде мінімальним. Необхідність протидіяти цій практиці зобов'язує розглянути проблему такого поводження з літніми людьми (Гонконгська декларація стосовно поганого поводження з людьми похилого віку, 1989).

Пандемія COVID-19 продемонструвала практично повсюдну поширеність ейджизму, і вразливість людей поважного віку, в більшості випадків брався до уваги медичними працівниками усього світу як єдиний критерій в контексті Brexit.

Дискримінація за віковим критерієм завдає шкоди і особам літнього віку, і молодим, і 30-річним, від яких очікують і практично вимагають певного рівня життя і ряду досягнення (здобуття вищої освіти, створення сім'ї, певний рівень заробітку, наявність тих чи інших матеріальних благ). Ейджизм сьогодні настільки розповсюджений у медіа, в сфері працевлаштування, у політиці, законах, що ми подекуди не усвідомлюємо в повній мірі його згубний вплив на нашу гідність, ментальне

та фізичне здоров'я, спонування до соціальної ізоляції та самотності, погіршення якості життя, передчасної смертності.

Ейджизм в глобалізованому світі набуває рис фактично фашистської ідеології, презюмується обов'язок людини бути молодою, стрункою, успішною, здоровою, заможною, завжди виключно позитивно налаштованою.

Коли люди сприймаються як «люди похилого віку», вони не тільки піддаються зовнішнім стереотипам і дискримінації, але й ставлення до них інтерналізується в несвідомі самотереотипи (A Psychosocial Approach to Aging, 2009, 332–336).

Причин дискримінації за віковим критерієм чимало: недосвіченість молодих спеціалістів, необхідність залучення фінансового та інтелектуального ресурсу для їх освіти та подальшої реалізації; збільшення видатків на лікарняні та відпустки по догляду за дитиною особам середнього та старшого віку; еміграція дорослого працездатного населення, пов'язана в тому числі із неефективною соціальною політикою держави; мінімальна наявність медичного страхування та незначна популярність регулярних чек-апів організму, «сірі» виплати зарплати і бонусів та ін.

Те, як сьогодні ми взаємодіємо із особами середнього та старшого віку, є ілюстрацією нашого власного майбутнє. Наше сьогодні – це завтрашнє майбутнє прийдешніх поколінь. І вже сьогодні нам варто задати собі питання, яким воно буде, елементарним виживанням чи життям, наповненим рядом можливостей і змістом на усіх рівнях, законодавства і політики, культури і освіти, поглиблення зв'язку і взаємодії як молодого, так і старшого поколінь, подолання дискримінації за віковим критерієм, як в контексті ейджизму, так і янджизму.

Висновки. Дискримінація за віковим критерієм у сучасному глобалізованому світі може бути як відкритою, так і прихованою. За результатами проведених соціологічних опитувань вікова дискримінація в Україні посідає перше місце серед усіх можливих форм дискримінації. Схожим шляхом сьогодні рухаються і зарубіжні країни: Франція, Угорщина, Велика Британія.

Показово, що вікова дискримінація стосується не тільки людей старшого віку (ейджизм) (здебільшого проявляється у трудових правовідносинах та сфері охорони здоров'я), яких часто сприймають як слабких і вразливих, тоді як молодих людей вважають безвідповідальними та легковажними (янджизм найчастіше прослідковується в контексті реалізації різноманітних форм волевиявлення).

Причин та прояви дискримінації за віковим критерієм потребують превенції та мінімізації як на законодавчому, правовому, так і на освітньому та культурному рівнях задля добробуту як окремого громадянина так і держави, суспільства і світу загалом.

Бібліографічний список

- Будник, А. Ю., Колоколова, М. О. та Щербань, С. В., 2011. *Трудова дискримінація людей старшого віку*: результати соціологічного дослідження. Харків: ХСІД, С. 55.
- Гонконгська декларація стосовно поганого поведіння з людьми похилого віку: міжнар. док. від 01.09.1989 / Всесвітня медична асоціація. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_043 (дата звернення: 06.09.2018).
- Опитування: в ЄС розвивається дискримінація за віком. URL: <https://www.dw-world.de>.
- Рекомендація Генеральної конференції Міжнародної організації праці щодо літніх працівників №162. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_089#Text (04.05.2021).
- Arrowsmith and McGoldrich, 1996, quoted in A. Samorodov, Ageing and labour markets for older workers, Employment and Training Paper No.33 (Geneva, ILO, 1999), p.16.

- Becca Levy, 2009. *Stereotype Embodiment: A Psychosocial Approach to Aging*. Division of Social and Behavioral Sciences, School of Public Health, Yale University. 18, 332–336. URL: <https://europepmc.org/backend/ptpmrender.fcgi?accid=PMC2927354&blobtype=pdf>
- European Commission: *Report requested by Stockholm European Council: Increasing labour force participation and promoting active ageing*, Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels, 2002, p.5.
- Help Age International, 1999. *The ageing and development report: Poverty, independence and the world is older population*. London, , p. 9.
- New Zealand court rules voting age of 18 is discriminatory. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/new-zealand-court-rules-voting-age-18-is-discriminatory-2022-11-21/>
- Older people widely demonised in UK, ageism report finds. URL: <https://www.theguardian.com/society/2020/mar/19/older-people-widely-demonised-uk-ageism-report>
- Teens experience ageism too. Amelia Conway. TEDx Manhattan Beach URL: <https://www.youtube.com/watch?v=LQ8GCmG-Zqw&t=205s>
- United Nations: *World Population Prospects: The 2000 revision: Highlights, Draft doc.* ESA/P/WP.165, February 2001 (New York, United Nations), pp. 14–15.

References

- Arrowsmith and McGoldrich, 1996, quoted in A. Samorodov, Ageing and labour markets for older workers, Employment and Training Paper No.33 (Geneva, ILO, 1999), p.16.
- Becca Levy, 2009. *Stereotype Embodiment: A Psychosocial Approach to Aging*. Division of Social and Behavioral Sciences, School of Public Health, Yale University. 18, 332–336. URL: <https://europepmc.org/backend/ptpmrender.fcgi?accid=PMC2927354&blobtype=pdf>
- Budnyk, A. Yu., Kolokolova, M. O., Shcherbanj, S. V., Kolektyvna monographiya, 2011. *Trudova dyskryminaciya liudey starshogo viku: rezultaty sociologichnogo doslidjennia*. Kharkiv: ХСІД. P. 55.
- European Commission: *Report requested by Stockholm European Council: Increasing labour force participation and promoting active ageing*, Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels, 2002, p. 5.
- Gonkongska deklaracija stosovno poganogo povodjennia z liudmy pohylogo viku: mizhnar. doc. vid 01.09.1989 / Всесвітня медична асоціація. *Baza danyh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainu*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_043 (Last accessed: 06.09.2018) (in ukrainian).
- Help Age International: *The ageing and development report: Poverty, independence and the world is older population*. London, 1999, p. 9.
- New Zealand court rules voting age of 18 is discriminatory. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/new-zealand-court-rules-voting-age-18-is-discriminatory-2022-11-21/>
- Older people widely demonised in UK, ageism report finds. URL: <https://www.theguardian.com/society/2020/mar/19/older-people-widely-demonised-uk-ageism-report>
- Opytuvannia: v ES rozvyvajetsia dyskryminacija za vikom. URL: <https://www.dw-world.de> (in ukrainian).

Recomendacija Generalnoji konferenciji Mizhnarodnoji organizaciji praci shchodo litnih pracivnykiv/ №162. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_089#Text (04.05.2021) (in ukrainian).

Teens experience ageism too. Amelia Conway. TEDx Manhattan Beach URL: <https://www.youtube.com/watch?v=LQ8GCmG-Zqw&t=205s>

United Nations: World Population Prospects: The 2000 revision: Highlights, Draft doc. ESA/P/WP.165, February 2001 (New York, United Nations), pp. 14–15.

Стаття надійшла до редакції 23.12.2022

Shchyrba M.

AGE DISCRIMINATION: AGEISM AND YOUNGISM – A CHALLENGE FOR A GLOBALIZED WORLD, AN ISSUE OF REGULATION

The article is devoted to the problems of age discrimination criteria. Based on the latest demographic forecasts of the UN, emphasis is placed on the need to level ageism.

The insignificance of the perception of the negative consequences of discrimination against a person based on the age criterion has been proven. The spheres of manifestation of ageism and youngism in the modern world, the causes of discrimination based on age criteria in the national socio-legal field have been explored.

The problem of age discrimination has a complex character, ageism is rare for reasons only of old age, more often it is based on multiple factors of social, economic, gender, labor aspects.

Based on the analysis of the practice of implementing the criteria of age discrimination, the author came to the conclusion that access ageism is most often manifested in the context of access of patients to medical care and life-saving therapy (the COVID-19 pandemic), while youngism mostly takes place in politics (Brexit), where their voices are often ignored and disregarded.

The measures of responsibility for the implementation of a discriminatory approach based on the age criterion and judicial practice in national legislation consider to plaintiffs have been singled out and analyzed.

Positive shifts in the perception of each, both young and middle-aged and elderly, are represented on the example of Ukraine, Great Britain, United States of America and New Zealand.

Key words: *age discrimination, globalization, ageism, youngism, UN, WHO, Ukraine.*

УДК 340.1:347.219.3

В. О. Шульга

«КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ»: ПОНЯТТЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ВІДПОВІДНОГО ТЕРМІНА В ЗАКОНОДАВСТВІ

У статті досліджуються поняття «культурні цінності» та застосування відповідного терміна в міжнародному законодавстві. Аналіз текстів міжнародних документів демонструє, що термінологія законодавства у сфері охорони культурних цінностей розвивається протягом багатьох років, поступово змінюється і уточнюється. Автором помічено, що в автентичних текстах міжнародних актів, нормативних документах зарубіжних держав та працях іноземних дослідників вживаються, окрім терміна «cultural values», «cultural heritage», «cultural property», також і такі терміни – «cultural goods» «cultural resources» «cultural artifacts», «cultural items», «cultural products». Такий стан речей, очевидно, пов'язаний з багатоманітністю правових систем, різними національними підходами до позначення одних і тих же правових явищ та предметів. У цілому, на сьогодні термінологія відносно понять культурних цінностей та культурної спадщини не уніфікована. Підсумовано, що при перекладі міжнародних документів виникають істотні складності з тлумаченнями термінів.

Ключові слова: культурні цінності, культурна спадщина, культурна власність, світова спадщина людства, юридична термінологія.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-191-200

Постановка проблеми. Термін «культурні цінності» все частіше вживається у дослідницькому дискурсі, одночасно є однією з категорій філософії, культури, етики, культурології, та, безумовно, права. При цьому термін «культурні цінності» позначає багатоманітне поняття, за яким приховується широке коло явищ і предметів духовного і матеріального характеру. Історичний досвід демонструє, що термінологія законодавства у сфері охорони культурних спадщини розвивається протягом багатьох років, поступово змінюється і уточнюється. Однак при цьому і в даний час розуміння (а, відтак, і тлумачення) термінів в міжнародному праві, і навіть в межах різних джерел права однієї держави може суттєво відрізнитися, що яскраво проявляється у багатоманітності термінології. У той же час питання термінології є одночасно і питаннями методології збереження таких цінностей, а тому є вкрай важливими і заслуговує на дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Підходи до визначення поняття «культурні цінності» ставали предметом дослідження таких вчених як В. Акуленко, В. Парагайло, Д. Коваль, О. Менська та інші. Разом з тим, не применшуючи ролі наукових здобутків вчених, зазначимо, що проблему термінології вони піднімали лише опосередковано.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження як поняття «культурні цінності», так і термінології, що позначає відповідне поняття.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що у міжнародних правових документах термін «культурні цінності» зустрічається у двох значеннях. По-перше, для позначення матеріальних та нематеріальних об'єктів – предметів, рухомих та нерухомих пам'яток, тобто елементів культурної спадщини.

Друге значення – якісний показник важливості, значущості, цінності елемента культурної спадщини. В контексті другого значення дослідник Карман зазначає, що

цінність конкретного об'єкта культурної спадщини може вимірюватися в трьох абсолютно різних вимірах: фінансовому, функціональному і символічному (Carman, 2005, p. 51-59). Шкала фінансового вимірювання є результатом ставлення до спадщини як до товару (Appadurai, 1986). Такі вимірювання можуть бути результатом не лише існування реального ринку об'єктів культурної спадщини, а й обліку та процедури звітності, які в багатьох країнах вимагають, щоб такі інституції як музеї, визначали грошову вартість своїх колекцій. Грошова вартість також може бути визначена стосовно об'єктів, навіть тих, які навряд чи коли-небудь будуть продаватися. У такому разі готовність нести витрати на охорону та збереження окремого об'єкта, місця або частини ландшафту можна виміряти. Друга шкала вимірювання – це вимір корисності, або – іншими словами – утилітарна функціональність спадщини, як фактична (вартість споживання), так і потенційна (Freu & Pommerehne, 1989). «Споживання» культурної спадщини може мати форму наукових досліджень, туризму та відпочинку, легітимізації політичних рішень, сприяння соціальній інтеграції та підтримки соціальної солідарності, використання зображень спадщини в комерційній рекламі. Третя – символічна – перспектива оцінки культурної спадщини базується на переконанні, що основна мета культурної спадщини має бути формою «культурного капіталу», який залишається поза межами економіки, його мета – бути безцінним (Carman, 2005, p. 56–59).

Безумовно, проблеми дефініції поняття «культурні цінності» та деяких пов'язаних з ним понять, а також термінології, є актуальними, і їм присвячено досить велику кількість праць як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Більшість вітчизняних робіт написані із правових позицій, і деякі автори відзначають так звану боротьбу понять: культурна спадщина (cultural heritage) та культурні цінності (cultural property або cultural values). Дійсно, в прийнятих міжнародно-правових актах та наукових дослідженнях, присвячених об'єктам культури, паралельно використовуються два терміни – «культурна спадщина» (cultural heritage) та «культурні цінності» (cultural property – культурна власність, cultural values – власне культурні цінності). Термін «cultural property» найчастіше перекладається українською мовою саме як «культурні цінності». Очевидно, що поняття «культурна спадщина» («культурні цінності») та «культурна власність» відображають не стільки різну термінологію, скільки різні правові та соціальні концепції.

Зазначимо, що національне законодавство послуговується термінами «культурні цінності» та «культурна спадщина». Так, ст. 1 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» визначає культурні цінності як «об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України» (Закон України, 1999), наводячи їх перелік. У преамбулі ж цього нормативно-правового акту зазначено, що він «спрямований на охорону національної культурної спадщини». У свою чергу в Законі України «Про охорону культурної спадщини» остання визначена як «сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини», а саме «визначних місць, споруд (витворів), комплексів (ансамблів), їхніх частин, пов'язаних з ними рухомих предметів, а також територій чи водних об'єктів (об'єктів підводної культурної та археологічної спадщини), інших природних, природно-антропогенних або створених людиною об'єктів незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність» (Закон України, 2000).

Однак такі терміни, що узагальнено пов'язані з об'єктами культури, не є єдиними у використанні юриспруденцією. Так, в автентичних текстах міжнародних актів,

нормативних документах зарубіжних держав та працях іноземних дослідників вживаються, окрім «cultural values», «cultural heritage», «cultural property», також і такі терміни – «cultural goods» «cultural resources» «cultural artifacts», «cultural items», «cultural products». Такий стан речей, очевидно, пов'язаний з багатоманітністю правових систем, різними національними підходами до позначення одних і тих же правових явищ та предметів. Тож, слід враховувати, що при перекладі міжнародних документів виникають певні складнощі з різними тлумаченнями термінів.

Як уже зверталася увага вище, англійський термін *cultural property* на практиці перекладають і як культурна власність, і як культурні цінності. Вживання англійською мовою терміну *cultural property*, задуманого як вираження та свідчення людської творчості, тепер має ширше та важливіше застосування (Frigo, 2004, p. 370). При цьому погоджуємося з Д. Ковалем, який наголошує на необхідності не лише міжконвенційної відповідності термінів, а й міжмовної (інтерлінгвістичної) їх відповідності. Саме тому англійський термін «культурна власність» дослівно не використовується в аутентичних версіях Гаазької конвенції на інших офіційних мовах ООН, натомість використовується термін «культурні цінності» (Коваль, 2013, с. 437). Дійсно, переклад таких термінів має здійснюватися у контексті правових норм і правових систем конкретної держави. Тож вже на стадії переговорів щодо складання двомовного міжнародного тексту уповноваженим суб'єктам важливо переконатися, що різні мовні версії не лише передають однаковий зміст, але й враховують та виражають відповідні правові традиції.

Для того, щоб розуміти, що ж світова спільнота власне вкладає в поняття «культурні цінності», необхідно звернутися до відповідних положень міжнародних правових актів.

Так, нині у сучасному міжнародному праві налічується кілька десятків спеціальних міжнародно-правових актів як універсального, так і регіонального характеру, що регламентують відносини його суб'єктів у сфері виявлення, збереження, охорони та популяризації об'єктів культурної спадщини. Загальновідомо, що об'єктом охорони в міжнародному праві є всі культурні цінності у найширшому значенні цього поняття. Термін «культурні цінності», безсумнівно, є найбільш універсальним, включаючи і найбільш значиму, особливо цінну їх частину – культурну спадщину.

Виходячи з принципу відносності міжнародно-правових зобов'язань у існуючих міжнародно-правових актах не пропонується універсальних дефініцій понять, що застосовуються. Практично у кожному правовому акті містяться свої визначення, що використовуються в рамках тієї чи іншої конвенції, рекомендації тощо, виходячи з її конкретних цілей та завдань.

Словосполучення «культурні цінності» у нормативно-правових документах з'явилося у Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року, ухваленій на дипломатичній конференції під егідою ЮНЕСКО (так звана Гаазька Конвенція), хоча деякі дослідники вважають, що цей термін виник ще після і в результаті Першої світової війни. Відповідно до цієї Конвенції, культурними цінностями вважаються незалежно від їхнього походження та власника:

«(а) цінності, рухомі або нерухомі, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятники архітектури, мистецтва чи історії, релігійні чи світові, археологічні місця розташування, архітектурні ансамблі, які в якості таких представляють історичний чи художній інтерес, твори мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного або археологічного значення, а також наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів або репродукцій цінностей, зазначених вище;

(b) будівлі, головним і дійсним призначенням яких є збереження або експонування рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (a), такі як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укриття, призначені для збереження у разі збройного конфлікту рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (a);

(c) центри, в яких є значна кількість культурних цінностей, зазначених у пунктах (a) та (b), так звані «центри зосередження культурних цінностей» (Convention..., 1954).

Варто зауважити, що віднесення до об'єктів охорони центрів зосередження культурних цінностей слід оцінити як позитивне явище, оскільки це дозволяє взяти під охорону і такі великі територіальні комплекси як визначні місця, історичні поселення та міста, історико-культурні заповідники, які є культурною спадщиною (надбанням) народів.

Водночас зазначимо, що стосується терміну культурні цінності, то для позначення відповідного поняття в Конвенції використовується словосполучення cultural property (Convention..., 1954). Слід зазначити, що у Гаазькій Конвенції також вжито термін cultural heritage of all mankind (культурна спадщина людства).

Зауважимо також, що таке найбільш універсальне поняття, як «культурна цінність» у Пакті Реріха, прийнятому 1935 році, ще використовувалося. У той же час, у зазначеній Конвенції 1954 року відбулося звуження кола об'єктів охорони порівняно з Пактом Реріха внаслідок виключення з їхньої кількості співробітників культурних установ та скорочення культурних установ у широкому значенні лише до установ, у яких зберігаються та експонуються культурні цінності (Treaty on the Protection..., 1935).

Рекомендація щодо найбільш ефективних заходів забезпечення загальнодоступності музеїв (прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО 14 грудня 1960 року), згадує словосполучення «культурна цінність» у контексті властивості об'єкта культури – «...сукупності елементів, що становлять культурну цінність: колекцій предметів мистецтва, історії, науки та техніки, ботанічні та зоологічні сади, акваріуми» (Recommendation..., 1960).

Найбільш розширене визначення «культурна цінність», поряд з Конвенцією про охорону культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року, містять Рекомендації про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного вивезення, ввезення та передачі права власності на культурні цінності 1964 року. З точки зору цих Рекомендацій «культурними цінностями (cultural property) вважається рухоме та нерухоме майно, що має велике значення для культурного надбання кожної держави, такі предмети, як твори мистецтва та архітектури, рукописи, книги та інші предмети, що становлять інтерес з погляду мистецтва, історії або археології, етнологічні документи, типові зразки флори та фауни, наукові колекції та важливі колекції книг та архівних документів, у тому числі музичні архіви». У Преамбулі цієї Рекомендації зазначено, що «...культурні цінності є основними елементами цивілізації культури народів, ... ознайомлення з ними сприяє взаєморозумінню та взаємній повазі між народами» (Recommendation..., 1964).

У Рекомендації про збереження культурних цінностей, що наражаються на небезпеку внаслідок проведення громадських або приватних робіт (прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО 19 листопада 1968 року) культурні цінності (cultural property) поділені на нерухомі об'єкти, що «являють собою історичну, наукову, художню чи архітектурну цінність» та «рухомі цінності, що мають культурне значення» (Recommendation..., 1968).

Конвенція ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного вивезення, ввезення та передачі права власності на культурні цінності, прийнята в 1970 році, має предметом свого регулювання виключно рухомі культурні цінності (cultural property) – цінності релігійного чи світського характеру, які

розглядаються кожною державою як такі, що становлять значення для археології доісторичного періоду, історії, літератури, мистецтва та науки. При цьому у ст. 1 Конвенції міститься вичерпний перелік таких цінностей, поділених на 11 категорій. Конвенція встановлює загальне визначення культурних цінностей та перераховує категорії культурних цінностей, що є частиною культурної спадщини кожної держави (Convention..., 1970).

Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 року відносить до культурної спадщини три категорії нерухомих об'єктів: пам'ятники, ансамблі та визначні місця. Як основний критерій віднесення культурних цінностей до категорій, що охороняються, в Конвенції прийнятий критерій «видатна універсальна цінність». Проте, що розуміється під цим критерієм, у документі не уточнюється. Певною мірою тлумаченню критерію «видатна універсальна цінність» може сприяти зазначена в преамбулі Конвенції вказівка на те, що йдеться про збереження «унікальних і незамінних цінностей» незалежно від того, якому народу вони належать» (Convention..., 1972). Документ є одним з перших прикладів використання підходу, що успішно застосовується для збереження об'єктів всесвітньої спадщини та управління відповідними об'єктами.

Слід зазначити, що у Конвенції 1972 року використовується сполучення «world heritage of mankind» («світова спадщина людства»). Як зазначив у своїй лекції професор із Сомалі Абдулқаві Ахмед Юсуф, до Конвенції 1972 року основною концепцією була ідея «культурної власності», яка, по суті, втілювала ідею одного з основних прав людини – права приватної власності (Abdulqawi, 2008). «Культурна власність», як і будь-яка інша власність, підлягає абсолютному захисту від посягань третіх осіб. При цій конструкції на державу покладається лише позитивний обов'язок створення умов для можливого захисту прав власника предметів культури. На відміну від первісного підходу, концепція «культурної спадщини всього людства», що утвердилася в ХХ ст., спрямована на закріплення відповідальності всіх держав у справі захисту та збереження об'єктів, що підпадають під дане визначення (Carducci, 2006). Держава стає зобов'язаним суб'єктом щодо предметів культури. При цьому питання власності та обсягу прав та обов'язків власника відходять на другий план. Більш того, поняття «культурна спадщина» ширше, ніж поняття «культурна власність», і включає як речі, так і нематеріальні об'єкти.

Найрозгорнутішу визначення поняття «рухомі культурні цінності» (movable cultural property) пропонується в Рекомендаціях про охорону рухомих культурних цінностей 1978 року. Під цим терміном мається на увазі «всі рухомі цінності, які є виявом або свідомством творчості людини чи еволюції природи та які мають археологічну, історичну, художню, наукову чи технічну цінність, зокрема такі категорії предметів» (Recommendation..., 1978). Далі у ст. 1 вказується список, що складається також з 11 категорій, але зокрема відмінний від Конвенції 1970 року, предметів.

Європейська Конвенція про правопорушення, пов'язані з культурною власністю 1985 року, в якій беруть участь 31 країни-члени ЄС, а також Канада, Тринідад та Тобаго, проголошує, що будь-яка Договірна Держава може у будь-який час заявити, що з метою виконання цієї Конвенції як культурну власність вона також розглядає будь-яку категорію рухомого та нерухомого майна, що становить художній, історичний, археологічний та інший інтерес з точки зору культури, але не включену до Додатку II (European Convention..., 1985). Щодо терміну культурні цінності – цей документ також прямого застосування цього терміну не допускає, у Конвенції використовується словосполучення cultural property. Проте перелік елементів культурних цінностей – один із найповніших, у Конвенції дається дуже докладний перелік складових культурної власності.

Зупинимо свою увагу і на двох пізніших рекомендаціях ЮНЕСКО. Рекомендація про охорону та збереження рухомих зображень 1980 року доповнила і конкретизувала вищенаведений список рухомих культурних цінностей, що становлять невід'ємну частину національної спадщини, ввівши в юридичний лексикон новий термін «рухомі зображення». Відповідно до Рекомендацій, це «серія зафіксованих на носії зображень (незалежно від методу фіксації та характеру носія, наприклад, кіноплівка, магнітна стрічка чи платівка тощо, що використовуються для початкової чи наступної фіксації), зі звуковим супроводженням чи без такого, що за відтворення справляють враження руху, і які призначаються для комунікації чи демонстрації глядачам або ж створюються з документальною метою; вони включають, зокрема, твори таких категорій» (Recommendation..., 1980). Рекомендацію, прийняту 15 листопада 1989 р. під час роботи 23-ї сесії Генеральної конференції, присвячено проблематиці комплексного збереження фольклору. Фольклор, як зазначається в тексті Рекомендації, будучи проявом індивідуальної чи колективної інтелектуальної творчості, є частиною загальної спадщини людства, а також потужним засобом зближення різних народів і тому заслуговує на правову охорону, подібну до охорони, що надається творам інтелектуальної творчості (Recommendation..., 1989).

Конвенція УНІДРУА про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності 1995 року в англійському тексті використовує поняття «cultural objects» і «cultural property» (UNIDROIT Convention..., 1995), натомість у перекладі українською обидва терміни перекладені як культурні цінності. Цікаво зазначити, що більшість авторів-юристів, у тому числі деякі з тих, хто безпосередньо брав участь у розробці цієї Конвенції, досі використовують термін «cultural property» у своїх коментарях до неї (Siehr, 1992).

На регіональному рівні найбільш детальну класифікацію культурних цінностей можна було знайти у Регламенті № 3911/92 Ради міністрів ЄЕС про експорт культурних товарів від 9 грудня 1992 року (Council Regulation (EEC) № 3911/92, 1992). Зазначимо, що цей прийнято виходячи з конкретних завдань контролю за переміщенням культурних цінностей через кордони Європейського Союзу, а також з необхідності їхньої особливої охорони при торгівлі з третіми країнами. При цьому, не вдаючись у глибокий аналіз міжнародно-правового характеру цього джерела, слід зауважити, що, приймаючи цей Регламент, Рада Європейського Союзу виходить із затвердження невід'ємного права держав-учасниць визначати, які предмети є національним культурним надбанням у сенсі ст. 36 Договір про заснування Європейського економічного співтовариства. Регламент 2019/880 ЄС про ввезення та імпорт предметів культури наголошує, що культурні цінності є частиною культурної спадщини, виділяючи дві категорії «культурних товарів» – культурні товари, імпорт яких здійснюється за ліцензією на імпорт (частина В Додатку); культурні товари, що підпадають під менш суворі вимоги, і потребують заяви імпортера (частина С Додатку) (Regulation 2019/880, 2019). Примітно, що в актах ЄС, у тому числі вищезгаданому, вжито термін «cultural goods».

Висновок. Таким чином, на сьогодні термінологія відносно понять культурних цінностей та культурної спадщини не уніфікована та не універсальна. Міжнародні документи в більшості своїй опираються на поняття «культурні цінності», наведене в Конвенції 1954 р. Це найбільш широке визначення поняття «культурні цінності» як матеріальних об'єктів. В окремих випадках поняття «культурні цінності» і «культурна спадщина» взаємозамінюються, використовуються як однакові терміни. Слід враховувати і той факт, що при перекладі міжнародних документів виникають істотні складності з тлумаченнями термінів.

Бібліографічний список

- Закон України Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей № 1068-XIV, 1999. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>> (Дата звернення 24.12.2022).
- Закон України Про охорону культурної спадщини № 1805-III, 2000. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#n531>> (Дата звернення 24.12.2022).
- Коваль, Д. О., 2013. Міжнародно-правовий аналіз дефініції поняття «культурні цінності», *Право України*, 1–2, с. 435–441.
- Abdulqawi, A. Yusuf, 2008. The Notion of Cultural Heritage in International Law [online lecture], 17 Jun 2008. United Nation. Available at: <<https://media.un.org/en/asset/k1u/k1u9s96ji3>> (accessed 24.12.2022).
- Appadurai, A., 1986. Introduction: commodities and the politics of value. In Arjun Appadurai (Eds.). *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 3–63.
- Carducci, V., 2006. Culture jamming: A sociological perspective. *Journal of Consumer Culture*, 6 (1), p. 116–138.
- Carman, J., 2005. *Against Cultural Property: Archaeology, Heritage and Ownership*. London: Duckworth.
- Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. 16 November 1972. Available at: <<https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>> (accessed 24.12.2022).
- Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. The Hague, 14 May 1954. Available at: <https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf> (accessed 24.12.2022).
- Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property. Paris, 14 November 1970. Available at: <<https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/convention-means-prohibiting-and-preventing-illicit-import-export-and>> (accessed 24.12.2022).
- Council Regulation (EEC) № 3911/92 of 9 December 1992 on the export of cultural goods (No longer in force). Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31992R3911>> (accessed 24.12.2022).
- European Convention on Offences Relating to Cultural Property. Delphi, 23 June 1985. Available at: <<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680079d34>> (accessed 24.12.2022).
- Frey, B. S. & Pommerehne, W. W., 1989. *Muses and Markets. Explorations in the Economics of the Arts*. Basil Blackwell: Oxford.
- Frigo, M., 2004. Cultural property v. cultural heritage: A «battle of concepts» in international law? *International Review of the Red Cross*, 86(854), p. 367–378. Available at: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/irrc_854_frigo.pdf> (accessed 24.12.2022).
- Recommendation concerning the Most Effective Means of Rendering Museums Accessible to Everyone. France, 14 December 1960. Available at: <<https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-concerning-most-effective-means-rendering-museums-accessible-everyone>> (accessed 24.12.2022).
- Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private Works. Paris, 19 November 1968. Available at:

- <<https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-concerning-preservation-cultural-property-endangered-public-or-private-works>> (accessed 24.12.2022).
- Recommendation for the Protection of Movable Cultural Property. Paris, 28 November 1978. Available at: <<https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-protection-movable-cultural-property>> (accessed 24.12.2022).
- Recommendation for the Safeguarding and Preservation of Moving Images. Belgrade, 27 October 1980. Available at: <<https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-safeguarding-and-preservation-moving-images>> (accessed 24.12.2022).
- Recommendation on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Export, Import and Transfer of Ownership of Cultural Property. Paris, 19 November 1964. Available at: <<https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/roerich-pact-1935/preamble?activeTab=undefined>> (accessed 24.12.2022).
- Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore. Paris, 15 November 1989. Available at: <<https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-safeguarding-traditional-culture-and-folklore>> (accessed 24.12.2022).
- Regulation 2019/880 EU of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on the introduction and the import of cultural goods. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2019.151.01.0001.01.ENG> (accessed 24.12.2022).
- Siehr, K., 1992. The Unidroit Draft Convention on the International Protection of Cultural Property. *International Journal of Cultural Property*, 1, p. 321.
- Treaty on the Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments (Roerich Pact). Washington, 15 April 1935. Available at: <<https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/roerich-pact-1935/preamble?activeTab=undefined>> (accessed 24.12.2022).
- UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported cultural objects. Rome, 24 June 1995. Available at: <<https://www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention/>> (accessed 24.12.2022).

References

- Abdulqawi, A. Yusuf, 2008. The Notion of Cultural Heritage in International Law [online lecture], 17 Jun 2008. United Nation. Available at: <<https://media.un.org/en/asset/k1u/k1u9s96ji3>> (accessed 24.12.2022).
- Appadurai, A., 1986. Introduction: commodities and the politics of value. In Arjun Appadurai (Eds.). *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 3–63.
- Carducci, V., 2006. Culture jamming: A sociological perspective. *Journal of Consumer Culture*, 6 (1), p. 116–138.
- Carman, J., 2005. *Against Cultural Property: Archaeology, Heritage and Ownership*. London: Duckworth.
- Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. 16 November 1972. Available at: <<https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>> (accessed 24.12.2022).
- Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. The Hague, 14 May 1954. Available at: <https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf> (accessed 24.12.2022).
- Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property. Paris, 14 November 1970. Available at:

- <<https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/convention-means-prohibiting-and-preventing-illicit-import-export-and>> (accessed 24.12.2022).
- Council Regulation (EEC) № 3911/92 of 9 December 1992 on the export of cultural goods (No longer in force). Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31992R3911>> (accessed 24.12.2022).
- European Convention on Offences Relating to Cultural Property. Delphi, 23 June 1985. Available at: <<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680079d34>> (accessed 24.12.2022).
- Frey, B. S. & Pommerehne, W. W., 1989. *Muses and Markets. Explorations in the Economics of the Arts*. Basil Blackwell: Oxford.
- Frigo, M., 2004. Cultural property v. cultural heritage: A «battle of concepts» in international law? *International Review of the Red Cross*, 86(854), p. 367–378. Available at: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/irrc_854_frigo.pdf> (accessed 24.12.2022).
- Koval, D. O., 2013. Mizhnarodno-pravovyi analiz definitsii poniattia «kulturni tsinnosti» [International legal analysis of the definition of the concept of “cultural values”]. *Pravo Ukrainy*, 1–2, p. 435–441 (in Ukrainian).
- Recommendation concerning the Most Effective Means of Rendering Museums Accessible to Everyone. France, 14 December 1960. Available at: <<https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-concerning-most-effective-means-rendering-museums-accessible-everyone>> (accessed 24.12.2022).
- Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private Works. Paris, 19 November 1968. Available at: <<https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-concerning-preservation-cultural-property-endangered-public-or-private-works>> (accessed 24.12.2022).
- Recommendation for the Protection of Movable Cultural Property. Paris, 28 November 1978. Available at: <<https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-protection-movable-cultural-property>> (accessed 24.12.2022).
- Recommendation for the Safeguarding and Preservation of Moving Images. Belgrade, 27 October 1980. Available at: <<https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-safeguarding-and-preservation-moving-images>> (accessed 24.12.2022).
- Recommendation on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Export, Import and Transfer of Ownership of Cultural Property. Paris, 19 November 1964. Available at: <<https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/roerich-pact-1935/preamble?activeTab=undefined>> (accessed 24.12.2022).
- Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore. Paris, 15 November 1989. Available at: <<https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-safeguarding-traditional-culture-and-folklore>> (accessed 24.12.2022).
- Regulation 2019/880 EU of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on the introduction and the import of cultural goods. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2019.151.01.0001.01.ENG> (accessed 24.12.2022).
- Siehr, K., 1992. The Unidroit Draft Convention on the International Protection of Cultural Property. *International Journal of Cultural Property*, 1, p. 321.
- Treaty on the Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments (Roerich Pact). Washington, 15 April 1935. Available at: <<https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/roerich-pact-1935/preamble?activeTab=undefined>> (accessed 24.12.2022).

UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported cultural objects. Rome, 24 June 1995. Available at: <<https://www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention/>> (accessed 24.12.2022).

Zakon Ukrainy Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny № 1805-III [Law of Ukraine On Protection of Cultural Heritage № 1805-III], 2000. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#n531>> (accessed 24.12.2022) (in Ukrainian).

Zakon Ukrainy Pro vyvezennia, vvezennia ta povnennia kulturnykh tsinnosti № 1068-XIV [Law of Ukraine On Export, Import and Return of Cultural Values № 1068-XIV], 1999. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>> (accessed 24.12.2022) (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 25.12.2022

Shulha V.

«CULTURAL VALUES»: CONCEPT AND APPLICATION OF THE RELEVANT TERM IN THE LEGISLATION

The article examines the concept of «cultural values» and the use of the corresponding term in international legislation. The term «cultural values» is increasingly used in the research discourse, and at the same time is one of the categories of philosophy, culture, ethics, cultural studies, and, of course, law. At the same time, the term «cultural values» denotes a multifaceted concept, which covers a wide range of phenomena and objects of a spiritual and material nature. It was noted that in international legal documents the term «cultural values» occurs in two meanings. First, to denote tangible and intangible objects - objects, movable and immovable monuments, that is, elements of cultural heritage. The second value is a qualitative indicator of the importance, significance, value of the element of cultural heritage. The analysis of the texts of international documents shows that the terminology of legislation in the field of protection of cultural values has been developing for many years, gradually changing and clarifying. The author noticed that in the authentic texts of international acts, regulatory documents of foreign states and works of foreign researchers, in addition to the terms «cultural values», «cultural heritage», «cultural property», the following terms are also used: «cultural goods», «cultural resources», «cultural artifacts», «cultural items», «cultural products». This state of affairs is obviously related to the diversity of legal systems, different national approaches to the designation of the same legal phenomena and objects. It is obvious that the concepts of "cultural heritage" («cultural values») and «cultural property» reflect not so much different terminology, but different legal and social concepts. In general, today the terminology regarding the concepts of cultural values and cultural heritage is not unified. International documents are mostly based on the concept of «cultural values» given in the Convention of 1954. This is the broadest definition of the concept of "cultural values" as material objects. In some cases, the concepts of «cultural values» and «cultural heritage» are used interchangeably and are used as the same terms. It is concluded that when translating international documents, there are significant difficulties with the interpretation of terms. Obviously, the translation of such terms should be carried out in the context of the legal norms and legal systems of a particular state. Therefore, already at the stage of negotiations regarding the drafting of a bilingual international text, it is important for the authorized subjects to make sure that the different language versions not only convey the same content, but also take into account and express the relevant legal traditions.

Key words: cultural values, cultural heritage, cultural property, world heritage of humanity, legal terminology.

УДК 342.9

Д. О. Кошиков

ПОВЕРНЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ: ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ, ВТІЛЕНА В НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

У статті досліджується правова концепція повернення культурних цінностей, втілена у національному законодавстві. Автор переконаний, що виходячи з історичних традицій державотворення та менталітету Українського народу, для нашої держави притаманна саме концепція «культурного націоналізму», за яким культурні цінності є незамінним свідченням культури та своєрідності Українського народу і мають основне духовне та культурне значення для держави, що і повинно знаходити свій вияв у вітчизняному законодавстві. Одночасно наша держава відкрита до повернення культурних цінностей, які походять з інших держав. Звернено увагу на деякі проблемні моменти правового регулювання таких відносин.

Ключові слова: культурні цінності, «культурний націоналізм», «культурний інтернаціоналізм», втрата культурних цінностей, повернення культурних цінностей.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-201-208

Постановка проблеми. Основним принципом культурних відносин між народами, спрямованим на захист, стимулювання та збагачення культурної самобутності та культурної спадщини кожного з них, є повернення у держави походження культурних цінностей, незаконно переміщених за їхні межі. Культурне розмаїття є цінністю, яка заслуговує на захист і підтримку як одна з фундаментальних свобод, у той же час потреба знайти власне коріння, як не парадоксально, посилюється саме в часи глобалізації. Безумовно, однією з властивостей культурної спадщини є її здатність надихати та сприяти відчуттю приналежності до певної групи людей (народу) та викликати патріотичні емоції. У часи глобалізації таку властивість культурної спадщини можна розглядати і як підтримку кордонів між державами і міжкультурних бар'єрів всупереч тенденції до інтеграції людства (Kobyliński, 2013, с. 720). Погоджуємося, що у сучасному глобальному світі важливість захисту культурної спадщини та сприяння культурним обмінам з метою зміцнення взаєморозуміння між народами та поширення культури для прогресу цивілізації має визначальне значення. Як правило, держави докладають багато зусиль щодо з'ясування та встановлення прав на власні культурні цінності. Більше того, питання повернення культурних цінностей, що переміщені (вивезені), стоять серед актуальних проблем державної культурної політики України. Зазначимо, що для нашої держави це питання звучить особливо гостро, адже факт перебування українських земель у складі інших держав сприяв неконтрольованому вивезенню вітчизняних культурних цінностей, а з 2014 року Україна зіштовхнулася зі збройною агресією РФ, що, крім іншого, також мало наслідком і втрату таких цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Правові аспекти повернення культурних цінностей піднімалися у дослідженнях таких вчених як В. Акуленко, О. Ангеловська, Т. Курило, В. Парагайло. У той же час тема не втратила своєї актуальності, у тому числі з огляду на появу нових викликів для України в зазначеній сфері.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження правової концепції повернення культурних цінностей, втіленої у національному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Категорія «культурні цінності» має подвійну природу: до культурних цінностей належать предмети, що належать одночасно як матеріальному, і духовному світу. У міжнародно-правовій доктрині тривають дискусії про значення матеріальної та духовної складових культурних цінностей. Матеріальний аспект культурної цінності виявляється у тому, що культурна цінність це, як правило, річ, яка є об'єктом права власності. Духовний же аспект культурної цінності виявляється у особливій культурній значущості такого предмета. Культурні цінності, маючи ознаки унікальності, еталонності, вичерпності, завжди є свідченням багатого духовного розвитку кожного народу та його історичною пам'яттю. Відрив культурних цінностей від свого національного коріння – це важкий удар для національної самосвідомості народу, а також його культурі. Різні наукові підходи стали основою для формування двох наукових шкіл, що пропонують у тому числі і різні варіанти правового регулювання обороту об'єктів культури та їх захисту.

Саме завдячуючи американському професору Джону Меррімену вони отримали у міжнародно-правовій доктрині назви «культурний інтернаціоналізм» і «культурний націоналізм» (Merriman, 1986). Ці дві школи по-різному підходять до вирішення питань захисту та повернення культурних цінностей.

Так, прибічники концепції «культурного інтернаціоналізму» вирішують такі питання з урахуванням принципів інституту права власності. Професор Джон Меррімен, найяскравіший представник цієї школи, вважає, що культурні цінності є продуктом ринку і мають розглядатися як взаємозамінні товари, придатні для обігу на ринку. Відштовхуючись від такого розуміння, професор Меррімен робить висновок, що культурні цінності як один із різновидів майна, можуть бути фізично збережені, їхня цілісність може підтримуватися, а переміщення – контролюватися за допомогою правових інститутів (наприклад, за допомогою експортного контролю).

Представники школи «культурного націоналізму» (наприклад, професор Джон Мустакас (Moustakas, 1989) ґрунтуються на принципах прав людини і вважають, що культурні цінності невідчужувані (від країн/націй походження). Отже, вони мають бути обмежені у вільному переміщенні на арт-ринку. У межах концепції «культурного націоналізму» культурні цінності розглядаються у першу чергу як предмети, які уособлюють національну культуру, аніж як загальнодоступний товар.

Значущим для концепції «культурного націоналізму» є питання повернення культурних цінностей до держав, які мають з ними зв'язок внаслідок походження з останніх, а також чіткого регулювання та контролю за їх обігом – у першу чергу вивезенням та зміною власника. Вважаємо, що виходячи з історичних традицій державотворення та менталітету Українського народу, для нашої держави притаманна саме друга концепція, культурні цінності є незамінним свідченням культури та своєрідності Українського народу і мають основне духовне та культурне значення для держави, що повинно і певною мірою знаходить свій вияв у вітчизняному законодавстві.

У той же час міжнародне право також не залишило поза увагою питання повернення культурних цінностей. Культурні цінності пройшли у світовій історії довгий шлях від військових трофеїв до цивілізованого підходу до правового статусу та необхідності їх повернення у разі незаконного переміщення.

Якщо першим поштовхом для розвитку правового регулювання охорони культурних цінностей послужили військові конфлікти та пов'язані з ними ризики для культурних цінностей, то наступним етапом його розвитку стала розробка норм про титул на культурні цінності як об'єкт права власності. Так, за роки двох світових воєн було вивезено велику кількість творів мистецтва з різних куточків світу, тому після закінчення воєн постала проблема їхнього повернення власникам.

Аналіз формально-юридичних джерел (у тому числі Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16 листопада 1972 року (Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, 1972) дає підстави констатувати утвердження у сучасному міжнародному праві концепції всесвітньої культурної спадщини (надбання) людства, що також означає неможливість передачі чи присвоєння іншим народом (державою) права власності на цінності, що є чужим національним культурним надбанням. Крім цього, така концепція передбачає, що держави зобов'язані сприяти поверненню зацікавленим державам цінностей, які незаконно вивезені з їхньої території.

Що ж стосується вітчизняних культурних втрат, то свого часу В. Акуленко виділив такі хронологічні етапи втрат Україною культурних цінностей:

- період перебування України в складі Російської імперії (1654–1917 рр.).
- період визвольних змагань українського народу (1917–1921 рр.).
- період перебування України в складі СРСР (1922–1991 рр.) (Акуленко, 2012).

Однак на сьогодні додатково до такої хронології доводиться додавати іще один період, що почався 2014 року та, на жаль, триває і досі, - період збройної агресії РФ проти України, який супроводжується не лише знищенням і пошкодженням культурних цінностей, а й вивезенням їх з територій, що тимчасово не контролюються Україною.

При цьому, як звертається увага в науковій літературі, на жаль, значна частина цінностей, втрачених у попередні періоди, так і не змогли повернутися додому. За післявоєнний час вони були розпорошені у всьому світі, стали об'єктом купівлі й продажу, політичних інтриг і спекулятивних махінацій. Нині багато з них знаходяться в державних і приватних колекціях у ФРН, Іспанії, Аргентині та інших країнах (Парагайло, 2021, с. 117). У повоєнний період була повернута лише частина втрачених під час війни культурних цінностей, які не були знищені і не зникли безслідно під час війни. У свою чергу, враховуючи те, що в часи СРСР існував єдиний культурний простір між радянськими республіками і переміщені з Німеччини культурні цінності повернулися єдиній радянській державі, проблема повернення культурних цінностей між соціалістичними республіками як така не піднімалася. Вона набула актуальності і необхідності свого вирішення після розпаду СРСР і створення на місці колишніх союзних республік незалежних і самостійних держав, які стали претендувати на повернення культурних цінностей у відповідності зі своїм походженням.

Водночас слід зазначити, що залишати територію свого походження культурна цінність може не тільки внаслідок збройних конфліктів, а й у мирний час через незаконне вивезення (або ж коли культурні цінності вивозилась законно, однак всупереч вимог законодавства не повернуті в Україну). Тому система повернення культурних цінностей працює у двох напрямках: повернення культурних цінностей, необхідність здійснення якого з'являється внаслідок збройних конфліктів; повернення культурних цінностей у мирний час.

При цьому погоджуємося з О. Ангеловською, що збереження культурної спадщини є одним із пріоритетних завдань кожної країни, відтак це зумовлює запровадження в середині держав різноманітних засобів, спрямованих на попередження незаконного вивезення культурних цінностей з території держави, а також на повернення тих об'єктів культури, які все ж таки були незаконно вивезені (Ангеловська, 2021, с. 135–136). В контексті збереження культурної спадщини на першому місці держава має дбати саме про недопущення незаконного вивезення культурних цінностей, адже повернути їх інколи дуже складно або зовсім не можливо. Так, дедалі більше країн запитує (чи має такий намір) повернення культурних цінностей, які були незаконно переміщені. Однак цей процес є дуже складним, оскільки коли будь-який об'єкт залишає територію держави свого походження, з'являється велика кількість перешкод для його повернення, пов'язаних, у тому числі з купівлею таких об'єктів на території іншої держави, їх

подальшим переміщенням, значним проміжком часу перебування їх за кордоном. Крім того, виникають правові труднощі (залежно від змісту законів, що застосовуються), а також у ряді випадків питання політичного характеру (залежно від природи об'єкта та зацікавленості в ньому держави). При встановленні місцезнаходження таких об'єктів за межами держави їх походження необхідною умовою для повернення є міжнародне співробітництво (Promote the return or the restitution of cultural property: the information kit on restitution, p. 4).

Що стосується розвитку як правового регулювання повернення національних культурних цінностей, так і відповідної практичної діяльності у цій сфері, то варто зазначити, що саме події Української революції 1917–1921 рр. вперше в історії України поставили на порядок денний питання повернення культурних цінностей, однак зі зрозумілих причин цей процес активізувався вже зі здобуттям нашою державою незалежності.

Дійсно, після 1991 року починається період, що значно відрізняється від радянських часів, коли відбувається переосмислення основних понять даної сфери, і, що головне, наша держава здобуває незалежність, одночасно розвивається законодавство, згідно з яким культурна спадщина нашої держави знаходиться на особливому режимі охорони та використання відповідно до законодавства. Так, 1992 року було створено інституцію, серед завдань якої було визначено у тому числі і повернення в Україну культурних цінностей – Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей. Поступово розвивалося і відповідне законодавство, яке регламентувало процедурні моменти повернення культурних цінностей та втілювалися практичні заходи у відповідному напрямі.

Зокрема, у прийнятому 1996 році Основному Законі держави ст. 54 проголосила, що «держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, які становлять культурну цінність», а також «вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, що знаходяться за її межами» (Конституція України, 1996).

Через три роки було прийнято Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 року, яким встановлено, що повернення культурних цінностей є «сукупністю дій, пов'язаних із ввезенням на територію України чи вивезенням із території України на території інших держав культурних цінностей відповідно до позовів і звернень України, інших держав, їх уповноважених органів, рішень судів України або іноземних держав» (Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, 1999). Тобто, повернення культурних цінностей передбачає не лише сприяння ввезенню на територію України культурних цінностей, які походять з неї, а й дзеркальне сприяння вивезенню культурних цінностей, які походять з інших держав.

У той же час ст. 3 визначає перелік культурних цінностей України, серед яких називає «культурні цінності, переміщені на територію України внаслідок Другої світової війни як часткова компенсація за заподіяні окупантами збитки». Цей вид цінностей належить до особливої категорії, оскільки вони були переміщені на територію СРСР на виконання компенсаторної реституції за дії нацистської Німеччини та її союзників під час Другої Світової війни. Політика нацистської Німеччини була тісно пов'язана з пограбуваннями, відчуженням культурних цінностей та трофейним мистецтвом. Вилучення майна на користь німців було тоді частиною державної політики. Очевидно, що норма, втілена у ст. 3 Закону, відображає погляд на вивезені з Німеччини витвори мистецтва як на трофеї, які компенсують колосальні втрати, адже свого часу СРСР вважав вивезені культурні цінності з Німеччини законними репараціями. У той же час існує практика, за якою такі цінності повертаються у країну-походження, що, свого роду,

є ознакою цивілізованості. І незважаючи на статус постраждалої сторони, Україна неодноразово здійснювала акти доброї волі стосовно Німеччини: робила односторонні передачі культурних цінностей, у тому числі за роки незалежності (Опанасенко, 2008, с. 223). Водночас, така норма виникає багато запитань – яка юридична доля цінностей, вивезених на територію України з Німеччини не за відповідними актами компетентних органів, які здійснювали реституцію культурних цінностей, а поза даною процедурою? Де межа між компенсаційним принципом і поверненням Україною переміщених культурних цінностей іншим країнам? На сьогодні законодавець обмежується формулюванням, що «культурні цінності, які на законних підставах перебувають у власності фізичних і юридичних осіб України, але походження яких пов'язане з історією та культурою інших держав, можуть бути повернуті до цих держав шляхом укладення договору купівлі-продажу з власниками культурних цінностей, обміну на взаємовигідних засадах або отримання в дарунок» (ст. 5) (Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, 1999), відтак дана норма не орієнтована на регулювання повернення культурних цінностей, що знаходяться у власності Української держави і передані музеям, архівам на праві оперативного управління. Очевидно, законодавець повинен звернути увагу на дану проблему.

Стаття 4 Закону також уточнює, що поверненню в Україну підлягають: «культурні цінності, незаконно вивезені з території України; культурні цінності, евакуйовані з території України під час війн та збройних конфліктів і не повернуті назад; культурні цінності, тимчасово вивезені з території України і не повернуті в Україну» (Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, 1999).

Погоджуємося з Т. В. Курило, що проблема правового регулювання повернення культурних цінностей охоплює два аспекти – міжнародний та внутрішній (Курило, 2003, с. 9), до того ж перший аспект є елементом міжнародної охорони останніх; крім іншого, він стимулює міжнародне співробітництво, адже повернення культурних цінностей – це завжди результат узгоджених зусиль кількох держав. Проблема повернення культурних цінностей не може бути вирішена в рамках однієї держави, існує об'єктивна необхідність співпраці різних країн у питаннях повернення культурних цінностей. Безумовно, наша держава була відкрита до налагодження співробітництва щодо повернення культурних цінностей, відповідні договори уклалися з Німеччиною, Польщею, Угорщиною та Російською Федерацією – оскільки свого часу переважна більшість незаконно вивезених культурних цінностей концентрувалася саме на їх територіях.

Висновок. Таким чином, для України та всієї міжнародної спільноти актуальність теми повернення культурних цінностей зумовлена необхідністю повернення втрачених у різний час культурних цінностей до держави їх походження. Для нашої держави притаманна концепція «культурного націоналізму», згідно з якою культурні цінності є незамінним свідченням культури та своєрідності Українського народу і мають основне духовне та культурне значення для держави, що повинно і певною мірою знаходить свій вияв у вітчизняному законодавстві. У той же час наша держава відкрита до повернення культурних цінностей, які походять з інших держав.

Бібліографічний список

- Акуленко, В., 2012. Співробітництво держав СНД у сфері правонаступництва, збереження і повернення культурних цінностей. *Право України*, 3–4, с. 194–209.
- Ангеловська, О., 2021. *Особливості переміщення через митний кордон України культурних цінностей*. Дисертація. Кандидат наук. Запоріжжя: Запорізький національний університет.

- Закон України Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей № 1068-XIV, 1999. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text> (Дата звернення 25.12.2022).
- Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини: Міжнародний документ ЮНЕСКО від 16.11.1972. Доступно за: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text (Дата звернення 25.12.2022).
- Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Верховна Рада України [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата звернення 25.12.2022).
- Курило, Т. В., 2003. *Становлення і розвиток законодавства про охорону культурної спадщини в Україні: історико-правове дослідження*. Кандидат наук. Автореферат. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Опанасенко, О. І., 2008. Проблема повернення культурних цінностей (Україна-Німеччина). *Наукові записки. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 42, с. 221–231.
- Парагайло, В. О., 2021. *Адміністративно-правове регулювання порядку вивезення, ввезення та повернення в Україну культурних цінностей*. Кандидат наук. Дисертація. Київ: Національна академія внутрішніх справ.
- Kobyliński, Z., Cultural heritage: values and ownership. *Counterpoint:Essays in Archaeology andHeritage Studies in Honour of Professor Kristian Kristiansen*. P. 719–724. Available at: https://www.academia.edu/20375996/Cultural_heritage_values_and_ownership (accessed 25.12.2022).
- Merryman, J. H., 1986. Two Ways of Thinking About Cultural Property. *The American Journal of International Law*, 80(4), p. 831–853.
- Moustakas, J., 1989. Group Rights in Cultural Property: Justifying Strict Inalienability. *Cornell Law Review* [online], 74(6). Available at: <https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3435&context=clr> (Accessed 25.12.2022).
- UNESCO, 2001. Promote the return or the restitution of cultural property: the information kit on restitution. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. Available at: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001394/139407eb.pdf> (Accessed 25.12.2022).

References

- Akulenko, V., 2012, Spivrobitnytstvo derzhav SND u sferi pravonastupnytstva, zberezhennia i povnennia kulturnykh tsinnosti. *Pravo Ukrainy*, № 3-4, С. 194-209.
- Anhelovska, O., 2021, Osoblyvosti peremishchennia cherez mytnyi kordon Ukrainy kulturnykh tsinnosti. *Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata yurydychnykh nauk. Zaporizkyi natsionalnyi universytet, Zaporizhzhia*, 2021. 211 с.
- Kobyliński, Z., Cultural heritage: values and ownership. *Counterpoint:Essays in Archaeology andHeritage Studies in Honour of Professor Kristian Kristiansen*. P. 719-724. Available at: https://www.academia.edu/20375996/Cultural_heritage_values_and_ownership (accessed 25.12.2022).
- Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Dostupno za:: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Data zvernennia 25.12.2022).

- Konventsiiia pro okhoronu vsesvitnoi kulturnoi i pryrodnoi spadshchyny: Mizhnarodnyi dokument YuNESKO vid 16.11.1972. Dostupno za: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text (Data zvernennia 25.12.2022).
- Kurylo, T. V., 2003, Stanovlennia i rozvytok zakonodavstva pro okhoronu kulturnoi spadshchyny v Ukraini: istoryko-pravove doslidzhennia. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata yurydychnykh nauk. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv, 15 s.
- Merryman, J. H., 1986, Two Ways of Thinking About Cultural Property, *The American Journal of International Law*, Vol. 80, No. 4, p. 831-853.
- Moustakas, J., 1989, Group Rights in Cultural Property: Justifying Strict Inalienability. *Cornell Law Review*, 74(6). Available at: <https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3435&context=clr> (Accessed 25.12.2022).
- Opanasenko, O. I., 2008, Problema povnennia kulturnykh tsinnosti (Ukraina-Nimechchyna). *Naukovi zapysky. Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. 42. p. 221-231.
- Parahailo, V. O., 2021. *Administratyvno-pravove rehuliuвання порядку vyvezennia, vvezennia ta povnennia v Ukrainu kulturnykh tsinnosti [Administrative and legal regulation of the procedure of export, import and return to Ukraine of cultural values]*. Kandydat nauk. Dysertatsiia. Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnykh sprav.
- Pro vyvezennia, vvezennia ta povnennia kulturnykh tsinnosti: Zakon Ukrainy vid 21.09.1999 № 1068-XIV. Dostupno za: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text> (Data zvernennia 25.12.2022).
- Promote the return or the restitution of cultural property: the information kit on restitution. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. Available at: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001394/139407eb.pdf> (accessed 25.12.2022).

Стаття надійшла до редакції 26.12.2022

Koshykov D.

RETURN OF CULTURAL VALUES: A LEGAL CONCEPT EMBODIED IN NATIONAL LEGISLATION

The article examines the legal concept of the return of cultural values embodied in national legislation. It was established that the main principle of cultural relations between peoples, aimed at protecting, stimulating and enriching the cultural identity and cultural heritage of each of them, is the return to the countries of origin of cultural values illegally moved beyond their borders. In today's global world, the importance of protecting cultural heritage and promoting cultural exchanges in order to strengthen mutual understanding between peoples and spread culture for the progress of civilization is of decisive importance. As a rule, states put a lot of effort into clarifying and establishing rights to their own cultural values. Moreover, the issue of the return of cultural values that have been moved (exported) is among the urgent problems of the state cultural policy of Ukraine. It should be noted that for our country, this issue sounds particularly acute, because the fact that Ukrainian lands are part of other states has contributed to the uncontrolled export of national cultural values, and since 2014, Ukraine has faced the armed aggression of the Russian Federation, which, among other things, also resulted in the loss of such values. The author is convinced that based on the historical traditions of state formation and the mentality of the Ukrainian people, the concept of «cultural nationalism» is inherent to our state, according to which cultural values are an

irreplaceable evidence of the culture and uniqueness of the Ukrainian people and have the main spiritual and cultural significance for the state, which should find its expression in domestic legislation. The return of cultural values involves not only the promotion of the import of cultural values originating from Ukraine into the territory of Ukraine, but also the mirror promotion of the export of cultural values originating from other states. Indeed, at the same time, our state is open to the return of cultural values that originate from other states. Attention is drawn to some problematic aspects of the legal regulation of such relations. Yes, Art. 3 of the Law of Ukraine «On the export, import and return of cultural values» defines the list of cultural values of Ukraine, among which it mentions «cultural values moved to the territory of Ukraine as a result of the Second World War as partial compensation for the damage caused by the occupiers». This type of valuables belongs to a special category, since they were moved to the territory of the USSR to perform compensatory restitution for the actions of Nazi Germany and its allies during the Second World War. At the same time, there is a practice according to which such values are returned to the country of origin, which, in a way, is a sign of civilization. At the same time, such a norm raises many questions that must be resolved in the legal field.

Key words: *cultural values, «cultural nationalism», «cultural internationalism», loss of cultural values, return of cultural values.*

УДК 341

І. В. Яковюк
Т. М. Анакіна
І. І. Маринів

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБІГУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ В ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті досліджено питання нормативного забезпечення обігу культурних цінностей в ЄС. Автор прийшов до висновку, що на сьогодні конкретні заходи правового характеру, що здійснюються в рамках ЄС у сфері регулювання обігу рухомих культурних цінностей, пов'язані з унормуванням вивезення культурних цінностей, повернення культурних об'єктів, які були незаконно вивезені з території держав-членів ЄС, а віднедавна – ще й ввезення культурних цінностей на територію інтеграційного об'єднання.

Ключові слова: культурні цінності, право Європейського Союзу, вивезення культурних цінностей, повернення культурних цінностей, ввезення культурних цінностей.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-209-215

Постановка проблеми. Як відомо, на ЄС припадає істотна частка усього світового культурного надбання. Погоджуємося, що культурна спадщина має потенціал для позитивного внеску в життя людей і європейських суспільств у тому числі, залучення до культурної спадщини сприяє розвитку почуття приналежності європейської спільноти до спільної культурної спадщини, історичного досвіду і спільних цінностей. Щоб максимально використати цей потенціал, необхідний найширший доступ до культурної спадщини в усіх її формах для всіх людей (Council of Europe, 2011, р. 10).

З іншого боку, ЄС прагне до культурної співпраці з третіми країнами, підвищення доступності європейської культури для їх населення, поширення мистецтва та культури, міжкультурного діалогу, поглиблення знання історії та культурної спадщини народів Європи. Відтак, це обумовлює об'єктивну потребу в існуванні правової бази, спрямованої на унормування обігу культурних цінностей, аби вони знаходилися під надійним правовим захистом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що питання, дотичні до проблем правового регулювання обігу культурних цінностей в ЄС в науковій літературі піднімали вітчизняні і зарубіжні дослідники (Котис О., Парагайло В., Мельничук О., Федорова Н. та інші). З огляду на інтеграційні прагнення нашої держави, а також те, що культурна співпраця між Україною та ЄС завжди мали велике значення, дослідження досвіду ЄС щодо нормативного забезпечення обігу культурних цінностей не втрачає актуальності.

Мета статті – дослідити питання нормативного забезпечення обігу культурних цінностей в ЄС.

Виклад основного матеріалу. Як звертає увагу В. Парагайло, поряд з загальновизнаними у світі конвенційними актами існують і регулятивні документи регіонального значення. Регіональні суб'єкти право творення створюють стандартні конвенції щодо збереження та охорони культурної спадщини, при цьому європейська міждержавна взаємодія в цій сфері набула нормативного відображення, зокрема, в документах ЄС (Парагайло, 2021, с. 144-145).

Європейська спільнота завжди прагнула до забезпечення ефективного правового регулювання захисту культурних цінностей, що знайшло відображення в таких рамкових правових актах як:

– Європейська культурна конвенція від 19 грудня 1954 року, згідно з якою Договірні Сторони повинні сприяти пересуванню та обміну предметами, що мають культурну цінність, розглядають культурні цінності, що передаються під їх контроль, як невід’ємну частину загального культурного надбання Європи та вживають належних заходів для їх захисту (Council of Europe, 1954);

– Європейська конвенція про правопорушення щодо культурних цінностей від 23 червня 1985 року (Council of Europe, 1985), що передбачає вжиття заходів, що сприяють співпраці у запобіганні правопорушенням, пов’язаним з культурними цінностями, співробітництво держав з метою їх повернення, вжиття заходів з метою застосування адекватних заходів покарання за правопорушення, що стосуються культурних цінностей;

– Конвенція про захист архітектурної спадщини Європи від 3 жовтня 1985 року (Council of Europe, 1987), яка передбачає вжиття встановлених заходів щодо охорони археологічної спадщини та проведення політики у сфері їх збереження;

– Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини від 16 січня 1992 року (Council of Europe, 1995.), що сприяє комплексному збереженню археологічної спадщини, протидіє незаконному обігу елементів археологічної спадщини;

– Рамкова Конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства від 27 жовтня 2005 року (Council of Europe, 2011).

Зі створенням в рамках об’єднаної Європи «єдиного ринку» (Європейського економічного співтовариства) постала необхідність тіснішої взаємодії з питань забезпечення єдиних правових підходів до охорони культурних цінностей держав-членів.

На сьогодні конкретні заходи правового характеру, що здійснюються в рамках ЄС у сфері регулювання обігу рухомих культурних цінностей, пов’язані з унормуванням вивезення культурних цінностей, у тому числі в треті країни, що не є членами ЄС, повернення культурних об’єктів, які були незаконно вивезені з території держав-членів ЄС, а віднедавна – ще й ввезення культурних цінностей на територію інтеграційного об’єднання.

Так, цілком логічно, що хронологічно першим було врегульовано питання вивезення культурних цінностей як відповідь на проблему збільшення обсягу незаконного вивезення культурних цінностей з держав-членів Європейського Союзу – європейські країни зацікавлені в тому, щоб не втратити культурні цінності, оскільки останні мають особливе значення для національної ідентифікації, історично спадщини, іміджу та престижу держави. Для втілення принципу вільного руху предметів і, водночас, захисту культурної спадщини, на рівні спільноти було вжито відповідних гарантійних заходів.

Відповідні норми були відображені в Регламенті № 3911/92 від 09.12.1992 року «Про вивезення культурних цінностей» з відповідними додатками від 31.12.1992 року та Регламенті № 752/93 від 30.03.1993 року «Щодо застосування Регламенту № 3911/92, що стосується умов запровадження, видачі та використання бланків ліцензії (дозволу) на експорт культурних цінностей» (European Union, 1992).

Мета цих документів зводилася до запровадження регулювання вивезення важливих предметів культурної спадщини за межі території ЄС шляхом встановлення системи контролю та моніторингу за їх переміщенням, що надавало державам-членам ЄС впевненість у тому, що щодо культурних цінностей, які залишатимуть територію Союзу, здійснюватиметься принаймні мінімальний контроль на рівні країни-члена. Відтак, запроваджена європейська ліцензія на вивезення культурних цінностей за межі митної території Співтовариства, яка є чинною у всіх державах-членах.

Іншим вагомим досягненням використання ліцензії універсального зразка є спрощення стандартних перевірок при вивезенні культурних цінностей за межі ЄС.

Видами ліцензій на вивезення культурних цінностей, що видаються та використовуються відповідно до Регламенту № 3911/92, є:

– стандартна ліцензія – зазвичай використовується для кожного випадку вивезення, що підпадає під дію Регламенту;

– особлива відкрита ліцензія – видається для повторного тимчасового вивезення обумовлених культурних цінностей, які підлягають тимчасовому вивезенню із ЄС на регулярній основі для використання та/або для участі у виставках у третіх країнах приватною особою чи організацією;

– генеральна відкрита ліцензія – може бути видана музеям або іншим установам для тимчасового вивезення будь-якої з цінностей, що підлягають тимчасовому вивезенню із ЄС на регулярній основі для участі у виставках у третіх країнах.

У більшості країн ЄС повноваженнями видачі ліцензії на вивезення наділені спеціалізовані відділи та управління, що діють у сфері відання Міністерства культури (Болгарія, Греція, Іспанія, Словаччина, Литва тощо), у деяких країнах діють спеціально уповноважені органи, що здійснюють моніторинг та контроль ввезення та вивезення культурних цінностей: Інспекція з охорони культурної спадщини (Латвія), Національний комітет у справах старовини (Фінляндія), Державний інспекторат з культурної спадщини (Нідерланди), Рада у справах музеїв, бібліотеки та архівів (Великобританія), а також окружні управління у справах культури та національної спадщини (Румунія, Польща) та ін.

З огляду на те, що документи були прийняті у формі «регламента», що є правовим актом загального характеру, обов'язковим до виконання у повному обсязі у всіх державах-членах ЄС, на відміну від рамкових актів, що вимагають імплементації, вони складають частину національного права і є правовими актами прямої дії.

Тож погоджуємося, що у питаннях надання дозволів (ліцензій) на право вивезення культурних цінностей запроваджена і діє уніфікована для країн-членів ЄС нормативно-правова база (Федорова, 2018, с. 88).

Разом з тим, запроваджене Регламентом № 3911/92 уніфіковане регулювання жодним чином не скасовує національне законодавство держав-членів ЄС, покликане охороняти культурні цінності.

Оскільки держави-учасниці несуть відповідальність за охорону власного національного культурного надбання, деякі з них зберігають свої національні системи охорони за умови, що вони не суперечать правилам Договору Європейського Співтовариства. Це передбачає, що вивезення окремих категорій культурних цінностей, врегульоване Регламентом, може додатково піддаватися ліцензуванню відповідно до національного законодавства, яким, між іншим, допускається встановлення необхідності ліцензування вивезення предметів, які не належать до культурних цінностей у розумінні Регламенту, проте охороняються як культурна спадщина внутрішнім правом.

Рівень захисту культурних цінностей в державах-членах ЄС відрізняється суттєво.

Деякі країни ЄС мають досить серйозний підхід до охорони власної культурної спадщини – аж до імперативної заборони вивезення деяких категорій культурних цінностей, які згадуються в Регламенті 3911/92. При цьому існує безліч національних відмінностей, що стосуються процедур переміщення культурних цінностей (тарифи, проведення експертизи, оцінка, порядок видачі ліцензій тощо).

Національні системи мають диференційований підхід і щодо переміщень культурних цінностей у межах ЄС. Деякі країни, наприклад Німеччина, встановили режим вільного переміщення таких об'єктів у межах ЄС, без необхідності отримання дозволу на вивезення. Інші країни прийняли рішення зберегти свій внутрішньодержавний режим отримання

дозволів на переміщення об'єктів у межах ЄС. Для прикладу, в Італії дозвільна система дуже сувора, і вимоги до переміщення об'єкта в межах ЄС практично ті самі, що і для вивезення культурного об'єкту за межі інтеграційного об'єднання.

У цілому у всіх країнах ЄС мета системи охорони культурних цінностей одноманітна. У той же час деякі європейські країни прагнуть підтримати баланс між охоронними заходами і культурним обміном між країнами.

Тож, Регламент № 3911/92 встановлює превентивний інструмент для запобігання нелегальному вивезенню культурних цінностей з ЄС до третіх країн, яким є ліцензія ЄС на вивіз. У той же час нелегальним переміщенням національних культурних цінностей з однієї країни ЄС до іншої, даний документ не запобігає, і такі явища ще можуть мати місце (наприклад, переміщення предметів, що заборонені до вивезення або не мають належної ліцензії (дозволу) на вивезення).

У свою чергу механізм повернення до ЄС культурних цінностей, що стосуються національної художньої, історичної та археологічної спадщини, які були протиправно переміщені з території держави-учасниці, визначений Директивою Ради 93/7 від 15.03.1993 (European Union, 1993), ключовою метою якої є створення умов для тісної співпраці між державами-учасницями, особливо під час розшуку незаконно вивезених об'єктів. Цей нормативний акт має директивний характер, таким чином, усі країни ЄС зобов'язані відповідним чином адаптувати до нього своє законодавство.

Зазначимо, що Директива – документ вужчого спектра дії, ніж Регламент № 3911/92, оскільки вона стосується виключно охорони предметів, які є національним надбанням і мають художню, історичну або археологічну цінність, які включені до одну з категорій у додатку до Директиви, та/або є частиною колекції державного або публічного музею, архіву чи бібліотеки, або належать релігійним інститутам.

Згідно з положеннями Директиви № 3911/92, якщо якась держава-член ЄС виявить на своїй території культурну цінність, яка, ймовірно, була нелегально вивезена з території іншої держави-члена ЄС, вона зобов'язується повідомити про це, а також вжити всіх необхідних заходів для фізичного збереження об'єкта та запобігти всіма можливими способами будь-якій спробі ухилитися від повернення культурної цінності в країну походження. У цілому, Директива віддає пріоритет добровільному вжиттю заходів щодо повернення цінностей та використання третейських судів.

Що ж стосується ввезення культурних цінностей з третіх країн, то тривалий час законодавство ЄС обмежувалося регулюванням питань їх вивезення з ЄС.

Ситуація дещо змінилася лише 2003 року, коли через воєнні дії в Іраку були запроваджені обмеження у сфері економічних та фінансових відносин з Іраком – у тому числі заборонено імпорт, експорт або торгівлю усіма культурними цінностями Іраку, крім випадків, коли доведено факт вивезення об'єкта до 6 серпня 1990 року. У 2013 році аналогічні обмеження були встановлені щодо Сирії (Peters, 2016).

І лише 2019 року в ЄС прийнято Регламент 2019/880 про ввезення та імпорт предметів культури (European Union, 2019b), яким введено загальні правила торгівлі культурними цінностями з третіми країнами, підтверджуючи тим самим повагу до культурних цінностей третіх держав та прагнення їх захисту. Хоча Регламент 2019/880 і набув чинності 27 червня 2019 року, введення в дію окремих його положень відкладена на майбутнє.

Висновки і пропозиції. Таким чином, на сьогодні конкретні заходи правового характеру, що здійснюються в рамках ЄС у сфері регулювання обігу рухомих культурних цінностей, пов'язані з унормуванням вивезення культурних цінностей, у тому числі в треті країни, що не є членами ЄС, повернення культурних об'єктів, які були незаконно вивезені з території держав-членів ЄС, а віднедавна – ще й ввезення культурних цінностей на територію інтеграційного об'єднання. Це свідчить про те, що в

інтеграційному об'єднанні приділяється значна увага співробітництву у сфері охорони культурних цінностей.

Вже з моменту створення внутрішнього ринку виникла потреба забезпечити, щоб досягнення європейської інтеграції не привело парадоксальним чином до збільшення обсягу незаконного вивезення культурних цінностей із країн ЄС, що ознаменувало уніфікацію законодавства з питань вивезення культурних цінностей. При цьому рівень захисту національних цінностей у державах-членах ЄС відрізняється дуже суттєво, деякі з них мають досить суворе національне законодавство. У цілому, загальноєвропейське законодавство на сьогодні орієнтоване на досягнення оптимального балансу між необхідністю охороняти спадщину держав-членів ЄС, дотримуватися прав власників та заохочувати розвиток ринку мистецтва.

Бібліографічний список

- Парагайло, В. О., 2021. *Адміністративно-правове регулювання порядку вивезення, ввезення та повернення в Україну культурних цінностей*. Кандидат наук. Дисертація. Київ: Національна академія внутрішніх справ.
- Федорова, Н., 2018. Директива про повернення культурних об'єктів, незаконно вивезених з території держав-членів ЄС. *Теорія і практика інтелектуальної власності*, 6, с. 83–92.
- Яковюк, І. В., 2013. Система джерел права Європейського Союзу. *Філософія права і загальна теорія права*, 1, с. 209–220.
- Council of Europe, 1987. *Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe (ETS No. 121)*. [online]. Available at: <<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=121>> (Accessed on 26.12.2022).
- Council of Europe, 1954. *European Cultural Convention (ETS No. 018)*. [online] Available at: <<https://rm.coe.int/168006457e>>
- Council of Europe, 1985. *European Convention on Offences relating to Cultural Property (ETS No. 119)*. [online] Available at: <<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=119>> (Accessed on 26.12.2022).
- Council of Europe, 1995. *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised) (ETS No. 143)*. [online] Available at: <<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=143>> (Accessed on 26.12.2022).
- Council of Europe, 2011. *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (CETS No. 199)*. [online] Available at: <<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=199>> (Accessed on 26.12.2022).
- European Union, 1992. *Council Regulation (EEC) № 3911/92 of 9 December 1992 on the export of cultural goods (No longer in force)*. [online] Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31992R3911>> (Accessed on 26.12.2022).
- European Union, 1993. *Council Directive 93/7/EEC of 15 March 1993 on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State*. [online] Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31993L0007>> (Accessed on 26.12.2022).
- European Union, 2019a. *European Framework for Action on Cultural Heritage*. [online] Available at: <<http://openarchive.icomos.org/id/eprint/2317/1/NC0319331ENN.en.pdf>> (Accessed on 26.12.2022).
- European Union, 2019b. *Regulation 2019/880 EU of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on the introduction and the import of cultural goods*. [online] Available at: <[213](https://eur-lex.europa.eu/legal-</p></div><div data-bbox=)

content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2019.151.01.0001.01.ENG> (дата звернення – 26.12.2022).

Peters, R., 2016. The Protection of Cultural Property: Recent Developments in Germany in the Context of New EU Law and the 1970 UNESCO Convention. *Santander Art and Culture Law Review*, 2(2), p. 85–102.

References

- Council of Europe, 1987. *Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe (ETS No. 121)*. [online]. Available at: <<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=121>> (Accessed on 26.12.2022).
- Council of Europe, 1954. *European Cultural Convention (ETS No. 018)*. [online] Available at: <<https://rm.coe.int/168006457e>>
- Council of Europe, 1985. *European Convention on Offences relating to Cultural Property (ETS No. 119)*. [online] Available at: <<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=119>> (Accessed on 26.12.2022).
- Council of Europe, 1995. *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised) (ETS No. 143)*. [online] Available at: <<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=143>> (Accessed on 26.12.2022).
- Council of Europe, 2011. *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (CETS No. 199)*. [online] Available at: <<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=199>> (Accessed on 26.12.2022).
- European Union, 1992. *Council Regulation (EEC) № 3911/92 of 9 December 1992 on the export of cultural goods (No longer in force)*. [online] Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31992R3911>> (Accessed on 26.12.2022).
- European Union, 1993. *Council Directive 93/7/EEC of 15 March 1993 on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State*. [online] Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31993L0007>> (Accessed on 26.12.2022).
- European Union, 2019a. *European Framework for Action on Cultural Heritage*. [online] Available at: <<http://openarchive.icomos.org/id/eprint/2317/1/NC0319331ENN.en.pdf>> (Accessed on 26.12.2022).
- European Union, 2019b. *Regulation 2019/880 EU of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on the introduction and the import of cultural goods*. [online] Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2019.151.01.0001.01.ENG> (Accessed 26.12.2022).
- Peters, R., 2016. The Protection of Cultural Property: Recent Developments in Germany in the Context of New EU Law and the 1970 UNESCO Convention. *Santander Art and Culture Law Review*, 2(2), p. 85–102.
- Parahailo, V. O., 2021. *Administratyvno-pravove rehulivannia poriadku vyvezennia, vvezennia ta povnennia v Ukrainu kulturnykh tsinnostei [Administrative and legal regulation of the procedure of export, import and return to Ukraine of cultural values]*. Kandydat nauk. Dysertatsiia. Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav.
- Fedorova, N., 2018. Dyrektyva pro povnennia kulturnykh ob'ektiv, nezakonno vyvezenykh z terytorii derzhav-chleniv YeS [Directive on the return of cultural objects illegally removed from the territory of EU member states]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*, 6, c. 83–92.

Стаття надійшла до редакції 26.12.2022

**Yakoviyk I.
Anakina T.
Maryniv I.**

REGULATORY SUPPORT FOR THE CIRCULATION OF CULTURAL VALUES IN THE EUROPEAN UNION

The article examines the issue of regulatory support for the circulation of cultural values in the EU. Attention was drawn to the fact that the European community has always sought to ensure effective legal regulation of the protection of cultural values, which was reflected in the framework legal acts, while with the creation of the "single market" there was a need for closer cooperation on issues of ensuring uniform legal approaches to the protection of cultural values of the member states. The author came to the conclusion that today specific legal measures implemented within the EU in the sphere of regulation of the circulation of movable cultural values are related to the normalization of the export of cultural values, including to third countries that are not members of the EU, the return of cultural values objects that were illegally exported from the territory of the EU member states, and recently also the importation of cultural values into the territory of the integration association. Attention was drawn to the fact that chronologically the issue of the export of cultural values was settled first as a response to the problem of increasing the volume of illegal export of cultural values from the member states of the European Union. The relevant norms were first of all reflected in the Regulation No. 3911/92 dated 09.12.1992 "On the export of cultural values" with the relevant annexes dated 31.12.1992. Regulation No. 3911/92 establishes a preventive tool to prevent the illegal export of cultural property from the EU to third countries that have an EU export license. At the same time, this document does not prevent the illegal movement of national cultural values from one EU country to another, and such phenomena may still take place (for example, the movement of objects that are prohibited for export or do not have a proper license (permit) for export). At the same time, the unified regulation introduced by Regulation No. 3911/92 in no way cancels the national legislation of the EU member states designed to protect cultural values. In turn, the mechanism for the return to the EU of cultural values related to the national artistic, historical and archaeological heritage, which were illegally moved from the territory of the participating state, is defined by the Council Directive 93/7 of 15.03.1993, the key purpose of which is to create conditions for close cooperation between the participating states, especially during the search for illegally exported objects. As for the import of cultural values from third countries, for a long time EU legislation was limited to the regulation of their export from the EU. The situation changed dramatically relatively recently - with the adoption in 2019 of Regulation No. 2019/880 on the import and import of cultural objects. It was concluded that the level of protection of national values in the EU member states differs very significantly, some of them have rather strict national legislation. In general, European legislation today is oriented towards achieving an optimal balance between the need to protect the heritage of EU member states, respect the rights of owners and encourage the development of the art market.

Key words: *cultural values, European Union law, export of cultural values, return of cultural values, import of cultural values.*

УДК 331.1+338.2+005.95+355.241.221

Ю. В. Вишнеvsька

КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено управлінню персоналом в кризових ситуаціях, спричинених воєнним вторгненням РФ на територію України. Стаття носить оглядовий характер, на основі узагальнення наукових та нормативно-правових джерел розкрито концепцію розвитку суспільства «соціальна згуртованість».

В контексті Указа Президента «Цілях сталого розвитку України на період до 2030 року», Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1 та Державної стратегії регіонального розвитку на 2021—2027 роки, визначено роль соціальної згуртованості, як невід'ємного елементу системи управління персоналом, що прямо впливає на формування соціальної згуртованості у трудовому колективі в кризових ситуаціях воєнного стану.

Обґрунтовано пропозицію про впровадження концепції соціальної згуртованості у систему управління персоналом через соціально-психологічний метод управління персоналом. Зокрема, проаналізовано систему методів управління персоналом в кризових ситуаціях воєнного стану.

Визначено основні прийоми соціально-психологічного методу управління в кризових ситуаціях воєнного стану: забезпечення соціально-психологічної атмосфери колективу, індивідуальний підхід до управління окремого працівника, розширення горизонтів мотивації персоналу, організація безпеки життя та здоров'я персоналу на робочому місці. Нами доповнено прийоми соціально-психологічного методу, які впливають на формування соціальної згуртованості у трудовому колективі в кризових ситуаціях воєнного стану: встановлення спільної цілі та мети діяльності підприємства, організація волонтерських проєктів; особиста підтримка працівників, які потребують психологічної, фінансової допомоги.

Встановлено, що ідея концепції соціальної згуртованості лягає в основу соціально-психологічного методу і виступає мотиваційним засобом.

Констатовано необхідність застосування соціально-психологічного методу управління персоналом, який спрямований на формування соціальної згуртованості трудового колективу. Автор доходить висновку, що в умовах кризових ситуацій воєнного стану перед управліннями підприємств, установ, організацій поставлено важливе завдання – впровадження у систему управління персоналом інноваційних прийомів соціально-психологічного методу.

Ключові слова: кризова ситуація воєнного стану, соціальна згуртованість, управління персоналом, система управління персоналом, трудовий колектив, соціально-психологічний метод управління.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-216-227

Постановка проблеми:

Суспільство проходить трансформаційні процеси соціалізації у сенсі згуртованості і самовизначеності, як нації. В умовах кризової ситуації воєнного стану кожна людина має велике значення для підтримки громади та суспільства в цілому. Спільні почуття та емоції, об'єднаних людей у групи чи колективи, трансформуються у величезну рушійну

силу, яка діє задля досягнення поставленої мети, де кожен учасник (громадянин, особистість, людина) є народ (громада, суспільство), а мотив трудової діяльності цього об'єднання – перемога України.

В умовах кризових ситуацій воєнного стану перед управліннями персоналу підприємств, установ, організацій, виникає необхідність впроваджувати інноваційні методи та прийоми, які направлені на збереження та стабільну трудову діяльність трудового колективу. Незважаючи на зовнішні фактори сьогодення, а саме, воєнний стан в Україні, працівники підприємств, установ організацій не залежно від форм власності, продовжують працювати та надавати послуги або виробляти продукцію.

Персонал – це сукупність людського ресурсу завдяки якому забезпечується функціонування підприємства, установи, організації (далі – об'єкт управління). Тому процес управління людським ресурсом на об'єкті управління є вкрай важливим для вивчення, особливо в ракурсі соціокультурних змін під впливом кризових ситуацій, таких як воєнний стан в Україні. В свою чергу, трудовий колектив це об'єднання всіх працівників на підприємстві, установі, організації. Тож, у нашій роботі, ці два поняття несуть одиниє смисловий характер.

Весь світ слідує за практичними втіленнями та науково-теоретичними розробками сучасних дослідників, оскільки прикладів солідарності, згуртованості, стійкості народу та продовження активної трудової діяльності об'єднаними колективами під час воєнного стану у XXI столітті на теренах європейських країн світ ще не мав.

Ідея концепції соціальної згуртованості, як елементу системи управління персоналом базується на затверджених Указом Президента «Цілях сталого розвитку України на період до 2030 року» (Указ Президента, 2019 р.) та Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1 (Резолюція 70/1, 2015 р.).

Управління персоналом – це безперервний динамічний процес управління людськими ресурсами, метою якого є оптимальна розстановка і використання сил на основі більш довшеного планування, підбору, удосконалення, розподілу кадрів, мотивації та регулярного об'єктивного контролю та оцінки праці. Мета управління персоналом полягає в безперервному пошуку шляхів, що сприяють підвищенню ефективності праці. Ця мета досягається внаслідок впровадження прогресивних форм організації праці та раціональнішого використання наявних трудових ресурсів (Ровенська, 2019, с.164).

У цій роботі ми не будемо говорити про негативні наслідки у разі відсутності ефективної системи управління персоналом при функціонуванні підприємства у мирний час. Тому, що у часи кризової ситуації воєнного стану системи управління персоналом потребує кардинально нових підходів управління персоналом на підприємстві, а неефективність такого управління призведе до негативних факторів не тільки для підприємства (зниження показників роботи працівників, рівня конкурентоспроможності, скорочення обсягів виробництва продукції, зростання заборгованості, погіршення процесу виробництва, показників фінансової діяльності, втрати позицій на ринках збуту), а й спричинить негативні наслідки для конкретної людини, яка є частиною трудового колективу (Бліхар, Верескля, Михаліцька, 2021, с.125).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-практичні аспекти формування ефективної стратегії управління персоналом на підприємстві, розкрито у наукових роботах вітчизняних та іноземних дослідників. Основні положення про систему управління персоналом на підприємстві розглядали Дончак Л. Г., Добіжа, В. В., Шкварук, Д. Г. (2020), Пріб К. А. (2014), Погорелова Т.О., Ігнат'єва Ю.І (2013), основні положення теорії управління персоналом розкриті дослідниками Бліхар В., Верескля М.,

Михаліцька Н. (2021), Ткаченко М.І., Євась Т.В., Жукова О.А. (2018), які акцентують увагу на управлінні підлеглими на основі взаємодії.

Серед науковців, що переймаються вивченням проблематики кризових ситуацій, слід відзначити праці, зокрема, Гізун А., Лозової І., Рубан В.М. (2016), Ситник Г.П. (2015), Бернадський Б.В. (2012), Killmeyer Jan (2006), Coombs W.T (2007), Lerbinger O. (1997), Miller D. (2004), Fearn–Banks K. (2007), Pauchant T. C. (1992), Джур О. Є., Швець Ю. А. (2016) наголошують, що антикризове управління персоналом, як умова ефективного функціонування компаній в період кризи, за якої неможна залишати людину саму у кризовому становищі так, як головне всередині організації - працівники.

Американська дослідниця, наводить способи створення позитивної психологічної атмосфери в середині колективу під час кризових ситуацій (Graham, 2022). Основним положенням національного та міжнародного досвіду вивчення соціальної згуртованість присвячені роботи Гриненко А. М. (2010), Кирилюк В. В. (2017), Тютюнников С. В., Бервено О. В. (2019).

В розрізі економічної науки, Василик А. В. (2014), розглядає інституційні засади та механізми регулювання в умовах глобальних викликів. Паралельно Гриненко А. М. (2010) визначає важливість соціальної згуртованість в умовах глобалізації економіки, управління працею та соціальними процесами загалом.

Наукова новизна роботи полягає у спробі імплементувати ідею публічної концепції управління суспільством «соціальна згуртованість» у приватний сектор управління персоналом. Беручи основні ідеї та цінності суспільного інтересу, звужуємо предмет дослідження від суспільства до трудового колективу на об'єкті управління, який в свою чергу дає ефект соціально-позитивного характеру, що розповсюджується від трудового колективу на суспільство.

Виклад основного матеріалу. Кризова ситуація є об'єктивною обставиною, яка змушує управлінців персоналу впроваджувати нові складові системи управління персоналом на підприємстві, установі, організації для захисту та відновлення ресурсів підприємства, в тому числі і людських, тому вважаємо за потрібне розглянути тезаурус терміну «кризова ситуація».

На жаль, загальноприйнятого тлумачення цього терміну немає. За сферами діяльності розглянуто найбільш вживані варіанти терміну «кризова ситуація» (Гізун та Лозова, 2016, с. 105).

У даний час розроблено декілька підходів до визначення поняття «кризова ситуація». З точки зору кризового управління (менеджменту), криза – це припинення нормального процесу, непередбачена подія, що ставить під загрозу стабільність підприємства, раптова серйозна подія, яка має потенціал пошкодити або навіть зруйнувати репутацію компанії. Під позаштатними або надзвичайними ситуаціями розуміються зовнішні впливи, що призводять до унеможливлення функціонування підприємства в звичайному режимі.

Окрім прямих втрат, організації несуть витрати, пов'язані з порушенням процедур виробничого та фінансового обліку, втратою розташування замовників, погіршенням іміджу і зниженням конкурентоспроможності (Рубан, 2014, с. 155).

Більше того, в даній галузі відомі спроби надати визначення поняттю «кризова ситуація» багатьма авторами, проте вони безуспішні. Деякі визначення сконцентровані на їх впливі щодо організації.

Наприклад, «криза», як ситуацію, яка викликає небажані або негативні наслідки для організації (Coombs, 2007, р. 187). «Криза», як випадок, який приносить шкоду репутації компанії, становить небезпеку для її дохідності, зростання і, можливо, існування організації (Lerbinger, 1997, р. 265). Під «кризою» розуміється випадок, що вимагає

швидкої реакції, створює невпевненість і напругу, загрожує репутації, активам, постійно зростає в аспекті інтенсивності і вимагає змін організації (Miller, 2004, p. 23).

Інші дослідники вказують на те, що кризова ситуація впливає не лише на організацію, але й на систему в цілому. «Криза» визначається, як явище з потенційно негативними наслідками, що охоплюють організацію, компанію, промисловість, а також суспільство, продукцію, послуги або ім'я, репутацію (Fearn-Banks, 2007, p. 118). В той же час вважалося, що «криза» – це деструктивний чинник, який фізично впливає на систему в цілому і вимагає прийняття відповідальності на себе, загрожує суб'єктивному екзистенціальному ядру організації (Rauchant, 1992, p. 97).

Національні джерела права не мають визначення «кризової ситуації», але водночас відповідно до законодавства України, надзвичайна ситуація – порушення нормальних умов життя і діяльності людей на об'єкті або території, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом або іншими чинниками, що призвели (можуть призвести) до загибелі людей, тварин і рослин, значних матеріальних збитків та (або) завдати шкоди довкіллю, а небезпека у надзвичайних ситуаціях – стан, за якого існує наявна або ймовірна загроза виникнення вражаючих чинників і їх впливу (дії) на населення, об'єкти економіки та довкілля (КМУ, 2020).

Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що несприятливі події, незалежно від характеру їх виникнення мають негативний вплив на соціально-економічне життя суспільства та сприяють зниженню ефективності управління ресурсами, в тому числі і людськими.

Слід зазначити, що кризові ситуації завжди характеризується зміною сталого порядку не залежно від масштабу об'єктів управління (Ситник, 2015, с.)

На думку Петроє О. М. під «кризою» слід розуміти ситуацію міжнародного чи національного характеру, яка спричиняє загрозу цінностям та інтересам учасників управління та потребує прийняття рішення в обмежені часові строки (Петроє, 2013, с.49).

Розкривши визначення кризової ситуації, можна встановити, що це зовнішні фактори різного геополітичного масштабу, які мають природний, соціальний, економічний або політичний характер та негативно впливають, як на цілісну систему функціонування підприємства, так і на окремі його складові, координацію яких вимагає від управлінця застосування системи методів управління.

У проаналізованих визначеннях понять кризової ситуації, прослідковується ситуація негативного впливу на репутації та ім'я підприємства. В той же час в Україні є багато прикладів, коли саме при кризовій ситуації воєнного стану, завдяки розумному підходу до управління, репутація підприємств підвищується, як в очах самого персоналу та і в суспільстві в цілому. Це є важливим фактором формування соціальної згуртованості трудового колективу та має високий економічний ефект для країни.

Акцентуючи увагу на необхідності розвитку соціально-психологічного методу управління персоналом у кризових ситуаціях воєнного стану необхідно розкрити суть ідеї концепції соціальної згуртованості. Вивчення даної концепції дозволить окреслити потреби впровадження нових прийомів управління персоналом у кризових ситуаціях воєнного стану.

Для України концепція соціальної згуртованості носить актуальний характер, оскільки кризові ситуації (антитерористична операція на сході України, пандемія, військовий стан) виявила суспільну не сумісність громадян, яка проявляється у фінансовому, економічному, політичному, професійному, соціальному, етнічному, віковому, гендерному тощо становищах осіб (Graham, 2022).

В період кризової ситуації воєнного стану ідея концепції «соціальної згуртованості» стала ще більш актуальною, оскільки необхідність об'єднання людей визначається не

лише на рівні соціально-психологічного аспекту, а й носить економічний характер, що проявляється на стабільному злагоженому функціонуванні підприємства. Яке в свою чергу підтримує економіку країни, через сплату податків поповнює її бюджет, а також реалізуючи, значущі соціально-економічні проекти.

Уряд України ухвалив Державну стратегію регіонального розвитку на 2021–2027 роки, в якій зазначив, що «стратегічною метою державної регіональної політики є розвиток та єдність, орієнтовані на людину, гідне життя в згуртованій, децентралізованій, конкурентоспроможній і демократичній Україні» (КМУ, 2020).

Звертаючись до предмету дослідження соціальної згуртованості – слід окреслити межі розуміння та тлумачення даного поняття. Так, за визначенням Світового банку «соціальна згуртованість» – це такий стан, за якого група людей у межах певної території – країни, демонструє здатність до співпраці, що, в свою чергу, створює інституційну можливість для продуктивних змін. Це абсолютно не означає, що люди крокують в одному напрямку, думають однаково, мають однакові погляди. Соціальна згуртованість – це можливість без втрати індивідуальних відмінностей забезпечити координацію, співпрацю заради реалізації критично важливих цілей суспільства (Полунєєв, 2011, с. 162).

Тютюнникова С.В. розглядає та узагальнює генезис поняття «соціальної згуртованості», але серед всіх наведених нашу увагу привернуло наступне: «соціальну згуртованість» розуміють, як необхідну імперативну умову існування суспільства, що відображає його якісну характеристику – здатність адаптуватися до нових умов сучасного світу, що постійно ускладнюються (Тютюнникова та Бервено, 2019, с. 110). Гармонійна взаємодія економіки та суспільства створює умови максимального включення всіх представників соціуму в процеси створення благоприємного інституційного середовища та соціально справедливого добробуту.

В свою чергу, Колот А. М. розглядає соціальну згуртованість, як складне багатопланове явище. У найбільш загальному розумінні – це включеність в участь усіх членів суспільства в політичному, економічному та культурному житті; це почуття солідарності й належності до суспільства, що ґрунтується на ефективному використанні громадянських прав та інших надбань демократичного суспільства. В основі соціальної згуртованості суспільства – добробут абсолютної більшості громадян, гармонійні і стабільні відносини, мінімізація соціальної ізоляції та соціальної де-інтеграції» (Колот, 2013, с. 100)

Демократичний вектор розвитку суспільства окреслює основні параметри соціальної згуртованості, яка направлена на підвищення рівня: соціальної інклюзивності, утворення соціального капіталу, співпраці для досягнення спільного благополуччя. Суть соціальної інклюзії полягає у прийнятті активної участі всіх громадян у суспільному житті громади. При утворенні соціального капіталу, важливим є міжособистісні стосунки та довіра, високий рівень якої сприяє залученню участі та більшої згуртованості громади у суспільне життя. Досягнення спільного благополуччя проявляється у соціальній відповідальності та захисту інтересів громади, яке реалізується спільними зусиллями, через взаємну допомогу та підтримку.

Концепція соціальної згуртованості в першу чергу відштовхується від розуміння того, що людина має займати центральне місце в сучасному розвитку, брати активну участь у житті суспільства. Одним з основних аспектів спеціалістів Європейської робочої групи, що займаються дослідженням проблем соціальної згуртованості, вважають прийняття загальних норм і цінностей у суспільстві.

Для ефективного управління персоналом на підприємстві, установі, організації необхідно комплексно застосовувати методи управління персоналом. Проаналізуємо систему методів управління персоналом в кризових ситуаціях воєнного стану.

В основі ефективної та якісної системи управління персоналом лежить принцип застосування системності методів, який дозволяє всебічно розглядати об'єкт управління (Михаліцька, Верескля та Михаліцький, 2019, с. 274).

Під методами управління розуміють систему прийомів та способів, які впливають на об'єкт управління задля досягнення цілей та виконання місії підприємства, установи, організації. Методи поділяються на три основні групи: економічні, організаційно-розпорядчі або адміністративні, а також соціально-психологічні. Впровадження даних методів спрямоване на забезпечення ефективного використання ресурсів підприємства, установи, організації, не оминаючи і людські ресурси.

Економічні методи управління персоналом являють собою систему прийомів, які направлені безпосередньо на об'єкт управління, та основані на застосуванні економічної зацікавленості у нормативних показниках.

Адміністративні методи управління персоналом виражаються у прийомах впливу на об'єкт управління через застосування локальних або зовнішніх нормативних документів.

Соціально-психологічні методи управління персоналом полягає у конкретних прийомах, що впливають соціальний і психологічний розвиток персонал. Соціологічні прийоми спрямовані на колектив в цілому, в свою чергу психологічні прийоми направлені на конкретного працівника. До соціально-психологічного прийомів відносять: мотивація та заохочення; зниження трудового навантаження без втрати продуктивної діяльності та належних результатів; створення та підтримка належної психологічної атмосфери трудового колективу.

Управлінні персоналом в кризових ситуаціях воєнного стану вкрай потребує застосування соціально-психологічного методу управління. Даний вид методу безпосередньо впливає на соціальний і психологічний аспект працівників підприємств, установ, організацій.

Для формування сприятливої до роботи атмосфери в колективі, необхідно доносити та сприяти волонтерським проектам та допомагати конкретним людям, яких підтримує підприємство, показати, яку фінансову та іншу допомогу трудовий колектив надає армії. Головний аргумент для мотивації співробітника може звучати так: «Завдяки роботі кожного члена команди ми можемо допомагати іншим, і це твій внесок у тому числі». Ця інформація також буде корисною тим, хто захоче посильно долучитися до допомоги. І дозволить показати, які цінності сповідує компанія (Graham, 2022).

Тіа Грехем (Tia Graham), американська дослідниця теми щастя та тренерка з лідерства, авторка книги «Щасливий керівник» зазначає, що зараз у багатьох виникає почуття провини за те, що вони в безпеці та не здатні безпосередньо допомогти тим, хто на окупованих територіях чи на фронті. Це заважає сконцентруватись на роботі, рівень мотивації падає. В такому випадку задача керівника показати співробітнику, що своєю роботою працівники теж приносять користь.

Нами доповнено прийоми соціально-психологічного методу управління персоналу, які впливають на формування соціальної згуртованості у трудовому колективі в кризових ситуаціях воєнного стану: встановлення спільної цілі та мети діяльності підприємства, організація волонтерських проектів, особиста підтримка працівників, які потребують психологічної, фінансової допомоги, залучення особисто працівників до соціальних проектів.

Хоча концепція соціальної згуртованості переважає на бік публічної категорії, на нашу думку, впровадження основних ідей концепції соціальної згуртованості в систему управління персоналом, призведе до згуртованості трудового колективу, яку можна імплементувати через роль мотиваційного засобу.

Прикладами реалізації концепції соціальної згуртованості через соціальний метод управління персоналом можуть слугувати такі національні та міжнародні компанії як, ПрАТ «Київстар». Національний оператор комунікацій у кризовій ситуації військового стану продовжує працювати забезпечуючи критичну інфраструктуру та підприємства, установи, організації. продовжує забезпечувати зв'язок для людей, критичної інфраструктури та підприємств України. Група «Метінвест», Акціонерне товариство «Фармак», BAYADERA GROUP, Carlsberg Ukraine продовжують працювати та поповнювати державну скарбницю. Ці компанії зайняли активну позицію, щодо збереження робочих місць та виплати заробітної плати працівникам. Також вони є активними учасниками волонтерських програм допомоги своїм працівникам, місцевим жителям та переселенцям. Також, активна фінансова допомога здійснювалась збройним силам України для протидії російського агресора.

Висновки. На нашу думку, впровадження окресленої концепції соціальної згуртованості здатна стратегічно доповнити систему управління персоналом та ефективно вплинути на його управління. Імплементация ідей концепції соціальної згуртованості у систему управління персоналом впроваджується через соціально-психологічний метод управління і є абсолютна солідарна у стратегії мотивації працівників в кризових ситуаціях воєнного стану.

Визначені, прийоми соціально-психологічного методу управління в кризових ситуаціях воєнного стану: забезпечення соціально-психологічної атмосфери колективу, індивідуальний підхід до управління окремого працівника, організація безпеки життя та здоров'я персоналу на робочому місці.

Доповнено прийоми соціально-психологічного методу, які впливають на формування соціальної згуртованості у трудовому колективі в кризових ситуаціях воєнного стану: встановлення спільної цілі та мети діяльності підприємства, організація волонтерських проєктів, особиста підтримка працівників, які потребують психологічної, фінансової іншої допомоги, залучення особисто працівників до соціальних проєктів.

Бібліографічний список

- Бернадський, Б. В., 2012. *Міжнародні конфлікти: курс лекцій*. К.: ДП «Вид. Дім. Персонал».
- Бліхар, В., Верескля, М. та Михаліцька, Н., 2021. *Офіс-менеджмент: навчально-методичний посібник*. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 348 с.
- Василик, А. В., 2014. Сучасні виклики та інноваційні практики управління персоналом. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*, 1, с. 306–314. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2014_1_51>.
- Гізун, А. та Лозова, І., 2016. Аналіз дефініції поняття кризова ситуація та основних аспектів коцепції управління безперервністю бізнесу. *Безпека інформації*. 22(1), с. 99–108. Доступно: <<https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/Infosecurity/article/view/10461>>
- Гриненко, А. М. та Кирилюк, В. В., 2017. Сучасні підходи щодо визначення понять соціальної згуртованості та соціального капіталу. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*, 1, с. 135–141. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2017_1_13>

- Гриненко, А. М., 2010. Ціннісні орієнтири в формуванні соціальної згуртованості суспільства. В: *Формування ринкової економіки* : зб. наук. праць. Спец. вип. : у 3 т.: Соціально-трудова відносина: теорія і практика. К.: КНЕУ, Т. I, с. 213–221. Доступно: <<https://core.ac.uk/download/pdf/32606988.pdf>>
- Джур, О. Є. та Швець, Ю. А., 2016. Антикризове управління персоналом, як умову ефективного функціонування компаній в період кризи. В: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. *Економіка і менеджмент 2016: перспективи інтеграції та інноваційного розвитку*. Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції. Дніпропетровськ, 14–15 квітня 2016 р.): у 9-ти томах. Дніпропетровськ: Видавець Біла К. О., Том 9. с. 41–45.
- Дончак, Л. Г., Добіжа, В. В. та Шкварук, Д. Г., 2020. Механізм формування системи управління персоналом на торговельному підприємстві. *Економічний простір*. 154, с. 104–108. DOI: <<https://doi.org/10.32782/2224-6282/154-19>>.
- Закон України Про соціальний діалог в Україні № 2862-VI, 2010. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17#Text>>
- Кабінет Міністрів України, 2020. Постанова Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>>
- Колот, А. М., 2013. Трансформація інститута зайнятості як складова глобальних змін. *Уровень жизни регионов России*, 11, с. 93–102
- Михаліцька, Н. Я., 2022. Впровадження сучасних методів кадрового менеджменту. В: В. С. Бліхар (упоряд.). Львівський державний університет внутрішніх справ. *Менеджмент і безпека в умовах війни: теоретичні та прикладні аспекти*. Матеріали-науково-практичної інтернет-конференції. Львів, 13 травня 2022 року. Львів : ЛьвДУВС.
- Михаліцька, Н. Я., Верескля, М. Р. та Михаліцький, В. С., 2019. Адміністративний менеджмент: навчальний посібник. Львів: львдувс.
- Орловська, І. Г., 2021. Соціальний діалог як елемент публічного адміністрування. В: Науково-дослідний інститут публічної політики і соціальних наук. *Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє*. Тези доповідей учасників II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Харків, 10 грудня 2021 року. Харків, с. 229–230. Доступно: <https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20211210/issue/view/ndippsn_20201210/pdf>
- Петроє, О. М., 2013. Соціальний діалог як інститут державного управління : навчально-методичні матеріали. В: В. В. Святненко (упоряд.). К. : НАДУ. Доступно: <<https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/Petroye-O.M.-Sotsialnij-dialog-yak-institut-DU.pdf>>
- Погорелова, Т. О. та Ігнат'єва, Ю. І., 2013. Система управління персоналом як основний елемент системи управління підприємством. *Вісник НТУ «ХП»*. Серія: *Технічний прогрес і ефективність виробництва*, 21, с. 127–134. Х.: НТУ «ХП», Доступно: <<http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/khpiress/7347/1/vlova>>.
- Полунєєв, Ю. В., 2011. Соціальна згуртованість як складова економічного прориву. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. Спецвипуск*, 33(1), с. 161–166.
- Пріб, К. А., 2014. Формування системи управління змінами на підприємстві. *Інтелект XXI*, 2. с. 119–126. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2014_2_15>.
- Ровенська, В. В. та Саржевська, О. Є., 2019. Управління персоналом закладів охорони здоров'я в нових умовах господарювання та перспективи розвитку в Україні.

- Економічний вісник Донбасу*. 3(57), с. 162–168. Доступно: <[http://www.evdjournal.org/download/2019/3\(57\)/19-Rovenska.pdf](http://www.evdjournal.org/download/2019/3(57)/19-Rovenska.pdf)>
- Рубан, В. М., 2014. Теоретичні аспекти кризи та антикризового управління. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*, 19(2/2), с. 154–157.
- Ситник, Г. П., 2015 *Основи механізму антикризового стратегічного управління у сфері національної безпеки: Наукова доповідь*. НАДУ, Київ.
- Ткаченко, М. І. Євась, Т. В. та Жукова, О. А., 2018. Актуальні підходи до управління персоналом підприємства. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*, 4(16), с. 121–124.
- Тютюнникова, С. В. та Бервено, О. В., 2019. Соціальна згуртованість суспільства як фактор підвищення якості життя в умовах четвертої промислової революції. *Економічна теорія та право : збірник наукових праць*, 4(39), с. 46–63. Харків : Право. Доступно: <<http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/46-64.pdf>>
- Указ Президента «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» № 722/2019, 2019. Верховна Рада України [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>>
- Coombs, W. T., 2007. *Ongoing crisis communication: Planning, managing and responding*. 2nd edition. CA: Sage.
- Council of Europe, 2008. Towards an Active, Fair and Socially Cohesive Europe. Report of the High-Level Task Force on Social Cohesion, TESC(2007)31 E, Strasbourg, 28 January 2008.
- Fearn-Banks, K., 2007. *Crisis communications: A casebook approach*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Graham, T., 2022. *Be a Happy Leader: Stop Feeling Overwhelmed, Thrive Personally, and Achieve Killer Business Results*. Morgan James Publishing.
- Killmeyer, J., 2006. *Information Security Architecture: An Integrated Approach to Security in the Organization*. Second Edition. Auerbach Publications.
- Lerbinger, O., 1997. *The Crisis Manager: Facing Risk and Responsibility*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Miller, D., 2004. Exposing the errors: An examination of the nature of organizational crisis. In: D. Miller, R. L. Heath (eds.). *Responding to crisis: A Rhetorical approach to crisis communication*. Mahwah, NJ, London: Lawrence Erlbaum Associates, p. 19–31.
- Pauchant, T. C. and Mitroff, I. I., 1992. *Transforming the crisis-prone organization: Preventing individual, organizational, and environmental tragedies*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- United Nations, 2015. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 (A/RES/70/1). Available at: <https://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/Resolution_A_RES_70_1_EN.pdf>

References

- Gizun A., Lozova I. Analysis of «crisis» definition and basic aspects of business continuing planning concept // *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*, 2016, vol. 22, issue 1, p. 99-108.
- Tia Graham, 2022. *Be a Happy Leader: Stop Feeling Overwhelmed, Thrive Personally, and Achieve Killer Business Results*. p. 206.
- Kafedra teorii ta praktyky upravlinnia FSP KPI im. Ihoria Sikorskoho. <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/Petroye-OM-Sotsialnij-dialog-yak-institut-DU.pdf>

- Hrynenko. (nd). CORE – Aggregating the world’s open access research papers. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32606988.pdf>
- Ukaz Prezidenta «Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku» vid 30 veresnia 2019 roku № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (in Ukraine).
- Rezoliutsiia 70/1 pryiniata Heneralnoiu Asambleiu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii vid 25 veresnia 2015 roku № 70/1 «Peretvorennia nashoho svitu: Poriadok denniy u sferi staloho rozvytku na period do 2030 roku». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU15167>
- Blikhar V., Vereskliia M., Mykhalitska N., 2021. Ofis-menedzhment: navchalno-metodychnyi posibnyk. Lviv : Lvivskiy derzhavnyy universytet vnutrishnykh sprav. p. 348 .
- Sytnyk H.P., 2015 Osnovy mekhanizmu antykryzovoho stratehichnoho upravlinnia u sferi natsionalnoi bezpeky: Naukova dopovid / H.P. Sytnyk. — NADU, m. Kyiv.
- Bernadskyi B.V., 2012 Mizhnarodni konflikty: kurs lektsii / B.V. Bernadskyi. K.: DP «Vyd. Dim. Personal». p. 366.
- Tkachenko M. I. Yevas T. V., Zhukova O. A., 2018. Aktualni pidkhody do upravlinnia personalom pidpriemstva. Ekonomichnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii.. Vypusk 4(16). p. 121–124.
- Dzhur O. Ye., Shvets Yu. A., 2016 Antykryzove upravlinnia personalom, yak umovu efektyvnoho funktsionuvannia kompanii v period kryzy. V zb. Nauk. prats Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Ekonomika i menedzhment 2016: perspektyvy intehratsii ta innovatsiinoho rozvytku. p. 116.
- Killmeyer Jan. Information Security Architecture: An Integrated Approach to Security in the Organization / Jan Killmeyer. – Second Edition. – Auerbach Publications, 2006. – 424 p.
- Coombs W.T. Ongoing crisis communication: Planning, managing and responding / Coombs W.T. – 2nd edition. – CA: Sage, 2007. – 224 p.
- Lerbinger O. The Crisis Manager: Facing Risk and Responsibility / O. Lerbinger. – New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1997. – 370 p
- Miller D. Exposing the errors: An examination of the nature of organizational crisis, in / D. Miller. // Responding to crisis: A Rhetorical approach to crisis communication. – Mahwah, NJ, London: Lawrence Erlbaum Associates, 2004. – 19 -31 p.
- Fearn–Banks K. Crisis communications: A casebook approach / K. Fearn–Banks. Mahwah. – NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2007. – 408 p.
- Pauchant T.C. Transforming the crisis–prone organization: Preventing individual, organizational, and environmental tragedies / T.C. Pauchant, I.I. Mitroff. – San Francisco, CA: Jossey–Bass, 1992. – 275p.
- Report of high-level task force on social cohesion. Towards an active, fair and socially cohesive Europe. Strasbourg, 28 January 2008. 85 p.
- Mykhalitska N. Ya., 2022. Vprovadzhennia suchasnykh metodiv kadrovoho menedzhmentu. Menedzhment i bezpeka v umovakh viiny: teoretychni ta prykladni aspekty: materialy-naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (m. Lviv, 13 travnia 2022 roku) . Uporiad. V.S. Blikhar. Lviv. p. 348.
- Ruban V.M., 2014. Teoretychni aspekty kryzy ta antykryzovoho upravlinnia. Visnyk ONU imeni I.I. Mechnykova. – T. 19. – Vyp. 2/2. p. 154–157/
- Vasylyk A.V., 2014. Suchasni vyklyky ta innovatsiini praktyky upravlinnia personalom. Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka. № 1. p. 306 – 314. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2014_1_51.

- Orlovska I.H., 2021. Prava liudyny v Ukraini: mynule, sohodennia, maibutnie. Sotsialnyi dialoh yak element publicznego administruvannia Kharkiv. p. 229. URL: https://library.ppss.pro/index.php/ndippsn_20211210/article/view/orlovska/pdf
- Pohorielova T. O., Ihnatieva Yu. I., 2013. Systema upravlinnia personalom yak osnovnyi element systemy upravlinnia pidpriemstvom. Visnyk NTU «KhPI». Serii: Tekhnichniy prohres i efektyvnist vyrobnytstva. Kh.: NTU «KhPI». №21. p. 127-134. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/khpi/press/7347/1/vlova>.
- Hrynenko A.M., Kyryliuk V.V., 2017. Suchasni pidkhody shchodo vyznachennia poniat sotsialnoi zghurtovanosti ta sotsialnoho kapitalu. Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka . № 1. p.135-141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2017_1_13
- Donchak L. H., Dobizha, V. V., Shkvaruk, D. H., 2020. Mekhanizm formuvannia systemy upravlinnia personalom na torhovelnomu pidpriemstvi. Ekonomichniy prostir. № 154. p. 104-108. URL: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/154-19>.
- Mykhalitska N. Ya., M. R. Vereskliia, V. S. Mykhalitskyi, 2019. Administratyvnyi menedzhment: navchalnyi posibnyk /. Lviv: lvdvvs. p. 320.
- Prib K. A., 2014. Formuvannia systemy upravlinnia zminamy na pidpriemstvi. Intelekt XXI. № 2. p. 119-126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI2_15.
- S. V. Tiutiunnykov, O. V. Berveno., 2019. Sotsialna zghurtovanist suspilstva yak faktor pidvyshchennia yakosti zhyttia v umovakh chetvertoi promyslovoi revoliutsii. Ekonomichna teoriia ta pravo : zb. nauk. pr. / redkol.: A. P. Hetman ta in. – Kharkiv : Pravo. № 4 (39). p. 178. URL: <http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/46-64.pdf>
- Postanova KМУ «Derzhavna stratehiia rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky: stratehichni tsili i sposoby yikh dosiahnennia». 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (in Ukraine).
- Kolot A. M., 2013. Transformatsiia ynstytuta zaniatosti kak sostavliaiushchaia hlobalnykh yzmenenyi. Uroven zhyzny rehyonov Rossyy. №11. p. 93–102.
- Zakon Ukrainy «Pro sotsialnyi dialoh v Ukraini» vid 23 hrudnia 2010 roku № 2862-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17#Text> (in Ukraine).
- Rovenska V.V., Sarzhevskia O.Ie., 2019. Upravlinnia personalom zakladiv okhorony zdorovia v novykh umovakh hospodariuvannia ta perspektyvy rozvytku v Ukraini. Ekonomichniy visnyk Donbasu. Vypusk №3(57). p. 162-168. URL: [http://www.evdjournal.org/download/2019/3\(57\)/19-Rovenska.pdf](http://www.evdjournal.org/download/2019/3(57)/19-Rovenska.pdf).
- Polunieiev Yu.V., 2011. Sotsialna zghurtovanist yak skladova ekonomichnoho proryvu. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia Ekonomika. Spetsvypusk 33. Chastyna 1. p. 161–166.

Vyshnevskia Yu.

CONCEPTS OF SOCIAL COHESION IN THE SYSTEM OF PERSONNEL MANAGEMENT IN CRISIS SITUATIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

The article is devoted to personnel management in crisis situations caused by the military invasion of Ukraine by the Russian Federation. The article has a review character, and based on the generalization of scientific and regulatory sources, the concept of social cohesion is revealed.

In the context of the Presidential Decree "Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030", the United Nations General Assembly Resolution No. 70/1 of September 25, 2015, and the State Strategy for Regional Development for 2021-2027, the

author defines the role of social cohesion as an integral element of the personnel management system, which directly affects the determination of the country's economic policy and is an integral element of the country's economic breakthrough.

The proposal to introduce the concept of social cohesion into the personnel management system through the socio-psychological method of personnel management is substantiated. In particular, the system of methods of personnel management in crisis situations of martial law is analyzed.

The main components of the socio-psychological method of management in crisis situations of martial law are defined: ensuring the socio-psychological atmosphere of the team, an individual approach to the management of an individual employee, expanding the horizons of staff motivation, and organizing the safety of life and health of staff in the workplace. The author identifies the techniques of the socio-psychological method that influence the formation of social cohesion in the workforce in martial law crisis situations: establishing a common goal and purpose of the enterprise, organizing volunteer projects, personal support of employees who need psychological and financial assistance, and involving employees in social projects.

It is established that the idea of the concept of social cohesion forms the basis of the socio-psychological method and acts as a motivational tool.

The necessity of applying the socio-psychological method of personnel management, which is aimed at forming social cohesion of the labor collective, is stated. The author comes to the conclusion that in the context of martial law crisis situations, the managers of enterprises, institutions and organizations face an important task - to introduce innovative methods and means of the socio-psychological method into the personnel management system.

Key words: *crisis situation of martial law, social cohesion, personnel management, personnel management system, labor collective, socio-psychological method of management*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Анакіна Тетяна Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцентка кафедри права Європейського Союзу, *Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Андрейченко Світлана Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, *Міжнародний гуманітарний університет (м.Одеса)*

Вишковська Валентина Іванівна – кандидат юридичних наук, завідувач кафедри права, *Дубенська філія Університету «Україна»*

Вишневська Юлія Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та інноваційних технологій, соціально-культурної діяльності, *Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*

Гусаров Костянтин Володимирович – доктор юридичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри цивільної юстиції та адвокатури, *Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент Національної академії правових наук України*

Демченко Марія Олександрівна – студентка 3 курсу, спеціальності 081 Право, економіко-правового факультету, *Маріупольський державний університет*

Забуга Юлія Юріївна – кандидатка юридичних наук, старший науковий співробітник лабораторії дослідження проблем національної безпеки у сфері громадського здоров'я, *Науковий дослідний інститут вивчення проблем злочинності ім. академіка В. В. Сташиса НАПрН України*

Заїка Юрій Олександрович – доктор юридичних наук, професор кафедри права, *Маріупольський державний університет*

Камардіна Юлія Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права, *Маріупольський державний університет*

Ківалова Тетяна Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, *Міжнародний гуманітарний університет (Одеса)*

Кошиков Денис Олександрович – доктор юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права та процесу, фінансового і інформаційного права, *Львівський університет бізнесу та права*

Кришевич Ольга Володимирівна – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права, *Національна академія внутрішніх справ*

Львова Єлизавета Олегівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного та міжнародного права, *Одеський державний університет внутрішніх справ*

Маринів Іванна Ігорівна – кандидат юридичних наук, доцентка кафедри права Європейського Союзу, *Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Муха Сергій Олександрович – прокурор відділу Офісу Генерального прокурора

Павлюченко Юлія Миколаївна – доктор юридичних наук, доцент, в.о. завідувачки кафедри господарського та адміністративного права, *Донецький національний університет імені Василя Стуса*

Попов Анатолій Андрійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права, *Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна»*

Рощина Інна Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та міжнародного права юридичного факультету ДВНЗ, *«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

Свірський Борис Михайлович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри права, *Маріупольський державний університет*

Скрипник Володимир Леонідович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук, *Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського*

Смазнова Ірина Сергіївна – доктор юридичних наук, доцент, завідувачка кафедри філософії, *Національний університет «Одеська юридична академія»*

Філіпенко Анастасія Сергіївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права, *Маріупольський державний університет*

Чумакова Тетяна Костянтинівна – аспірант кафедри кримінального права за спеціальністю 081 «Право», *Національна академія внутрішніх справ*

Шебаніц Діана Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри права, *Маріупольський державний університет*

Шпак Максим Володимирович – кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільної юстиції та адвокатури, *Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Шульга Вікторія Олексіївна – аспірантка кафедри права Європейського Союзу, *Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Щирба Мар'яна Юріївна – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, *Волинський національний університет*

Яковюк Іван Васильович – доктор юридичних наук, професор кафедри права Європейського Союзу, *Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

CONTRIBUTORS

Anakina Tetiana – PhD in Law, Associate Professor of the Department of European Union Law, *of the Yaroslav Mudryi National Law University*

Andreichenko Svitlana – Doctor of Sciences in Law, Professor, Head of the Department of International Law and Comparative Law, *International Humanitarian University (Odesa)*

Vyshkovska Valentina – candidate of legal sciences, head of the law department, *Dubna branch of the University "Ukraine"*

Vyshnevska Yuliia – candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of Management and Innovative Technologies, Social and Cultural Activities, *M. P. Drahomanov National Pedagogical University*

Gusarov Kostiantyn – Doctor of Law, Professor, Acting Head of the Department of Civil Justice and Advocacy *Yaroslav Mudryi National Law University Ukraine, Kharkiv*

Demchenko Maria – 3rd year student, specialty 081 Law, Faculty of Economics and Law, *Mariupol State University*

Zabuha Yuliia – PhD in Law, senior researcher of the laboratory for researching national security problems in the field of public health, *Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems named after Academician V. V. Stashis of the National Academy of Sciences of Ukraine*

Zaika Yury – Doctor of Law, Professor of the Department of Law, *Mariupol State University*

Kamardina Yuliia – candidate of legal sciences, associate professor of the Department of Law, *Mariupol State University*

Kivalova Tetiana – Doctor of Sciences in Law, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law, *International Humanitarian University (Odesa)*

Koshykov Denis – Doctor of Law, Associate Professor of the Department of Administrative Law and Process, Financial and Information Law, *Lviv University of Business and Law*

Kryshevych Olha – candidate of legal sciences, professor, professor of the Department of Criminal Law, *National Academy of Internal Affairs*

Lvova Ielyzaveta – Doctor Jur. Sciences, Docent, Professor of the Department of Constitutional and International Law, *Odesa State University of Internal Affairs*

Maryniv Ivanna – PhD in Law, Associate Professor of the Department of European Union Law, *of the Yaroslav Mudryi National Law University*

Mukha Serhii – Prosecutor of the Office of the General Prosecutor

Pavliuchenko Yuliia – doctor of legal sciences, associate professor, acting head of the department of economic and administrative law, *Donetsk National University named after Vasyl Stus*

Popov Anatoliy – candidate of legal sciences, associate professor of the Department of Law, *Lutsk Institute of Human Development of the University "Ukraine"*

Roschyna Inna – candidate of legal sciences, associate professor, professor of the Department of Public and International Law of the Faculty of Law of the Kyiv National University of Economics, *"Vadim Hetman Kyiv National University of Economics"*

Svirskiy Borys – candidate of legal sciences, associate professor, professor of the Department of Law, *Mariupol State University*

Skrypnyk Vladimir – Doctor of Juridical Sciences, Full Professor, Department of Branches Juridical Sciences, *Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskiy National University*

Smaznova Iryna – Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of Philosophy, *National University "Odesa Law Academy"*

Filipenko Anastasiia – candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of Law, *Mariupol State University*

Chumakova Tatiana – graduate student of the Department of Criminal Law, specialty 081 "Law", National Academy of Internal Affairs

Shebanits Diana – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law, *Mariupol State University*

Shpak Maksim – candidate of legal sciences, assistant of the Department of Civil Justice and Advocacy, *Yaroslav the Wise National University of Law*

Shulha Viktoriia – postgraduate student of the European Union Law Department, *Yaroslav the Wise National University of Law*

Shchyrba Mariana – Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Theory and History of State and Law, *of Volyn National University*

Yakoviuk Ivan – Doctor of Law, Professor of the Department of Law of the European Union, *National University of Law named after Yaroslav the Wise*

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ: ПРАВО»

Редакційна колегія наукового видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» у своїй діяльності дотримується етичних норм, прийнятих міжнародним науковим співтовариством, рекомендацій та стандартів Комітету з етики публікацій (COPE) – Committee on Publication Ethics (<http://publicationethics.org/>), видавництва Elsevier, міжнародних стандартів для редакторів та авторів – International standards for editors and authors (<http://publicationethics.org/resources/international-standards>), а також Етичного кодексу ученого України (<http://znc.com.ua/ukr/news/2009/20090123ethic.php>).

Політика видання полягає у формуванні на його сторінках сучасної наукової думки вітчизняних та закордонних вчених щодо новітніх досягнень та актуальних проблем права. У зв'язку з цим редакційна колегія при розгляді статей керується виключно їх науковою новизною, теоретичною цінністю та практичним внеском у розвиток правової науки, незалежно від посади автора, його вченого звання, віку, національності, статі, релігійних та політичних поглядів.

Принципи редакційної політики:

- об'єктивність та неупередженість у відборі статей до публікації;
- висока вимогливість до якості наукових досліджень;
- обов'язкове конфіденційне рецензування статей;
- колегіальність у прийнятті рішень щодо публікації статей;
- доступність та оперативність у спілкуванні з авторами;
- суворе дотримання авторських та суміжних прав;
- суворе дотримання графіку виходу журналу.

Видання веде систематичну роботу, направлену на його включення до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів.

Члени редколегії категорично засуджують прояви плагіату в статтях як порушення авторських прав і наукової етики та вживають всіх можливих заходів для його недопущення. Важливим є дотримання норм етичної поведінки для всіх учасників процесу публікації: автора (-ів), редактора, рецензентів, засновника видання, читача.

Етичні зобов'язання редакційної колегії

1. Редакційна колегія несе відповідальність за видання, винесення справедливих та неупереджених рішень, забезпечення добросовісного процесу рецензування і недопущення розповсюдження іншим особам інформації, пов'язаної зі змістом рукописів, переданих на рецензування, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.

2. Всі подані до редколегії авторські матеріали мають бути такими, що не публікувалися раніше, і підлягають ретельному відбору і рецензуванню. Редколегія під керівництвом головного редактора керується достовірністю поданих даних та науковою значимістю поданих матеріалів, виносить неупереджені рішення, незалежні від комерційних чи інших інтересів, забезпечує чесний і об'єктивний процес рецензування.

3. Всі члени редакційної колегії є рецензентами. Редколегія залишає за собою право відхилити статті, якщо вони не відповідають тематиці видання, неприйнятні до друку через низьку якість, або повертати їх авторам на доопрацювання відповідно до зауважень рецензентів. За редколегією залишається право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту, групі рецензентів, а також право вилучити вже надруковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про факт вилучення статті інформується установа / організація / заклад, де було виконано дослідження, а також автор. Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного з учасників процесу публікації.

4. Рецензування всіх матеріалів, що прийняті до розгляду, є сліпим: рецензенту не повідомляється ім'я автора, чий матеріал він рецензує, а автору не повідомляються відомості про рецензента. Однак, у разі виникнення у рецензента зауважень до змісту роботи, сумнівів у достовірності або точності окремих даних, редакційна колегія надасть можливість автору надати пояснення або уточнення.

5. Редколегія гарантує, що матеріали, не прийняті до друку, не будуть використані в особистих інтересах членів редакційної колегії без письмової згоди автора

6. Редакційна колегія відкрита до співпраці та діалогу з усіма авторами, рецензентами, читачами з питань публікації матеріалів (у тому числі щодо внесення змін та виправлень до опублікованих матеріалів, публікації спростувань та/або вибачень) та вживання заходів для відновлення порушених прав.

Етичні зобов'язання рецензентів

Рецензування здійснюється висококваліфікованими спеціалістами, що мають науковий ступінь не нижче кандидата наук (доктора філософії), достатній досвід роботи у сфері права та публікації за відповідним напрямком. Експертна оцінка повинна допомагати автору поліпшити якість тексту статті, а головному редактору і редакційній колегії – ухвалити рішення про публікацію. Рецензент здійснює наукову експертизу авторських матеріалів, внаслідок чого його дії повинні носити неупереджений характер, що полягає у дотриманні наступних принципів:

1. Авторський матеріал (рукопис), що прийнято для рецензування, має розглядатися як конфіденційний документ, який не можна передавати для ознайомлення чи обговорення третім особам, які не мають на те повноважень від редакційної колегії. Рецензент зобов'язаний своєчасно надати рецензію на рукопис.

2. Рецензент зобов'язаний давати об'єктивну і аргументовану оцінку викладеним результатам дослідження. Усі зауваження, що надаються рецензентом, повинні бути обґрунтовані та коректні й не можуть зачіпати особистості автора. Персональна критика автора є неприйнятною.

3. Неопубліковані дані (відомості), отримані з представлених до розгляду авторських рукописів, не повинні використовуватися рецензентом для особистих цілей.

4. Рецензент, який має сумніви у своїй здатності забезпечити якісне, неупереджене та об'єктивне рецензування авторського рукопису (через відсутність достатньої кваліфікації для оцінювання за тематикою матеріалу, наявність конфлікту інтересів з автором або установою, організацією, закладом), повинен повідомити про це редакційну

колегію з проханням виключити його з процесу рецензування даного рукопису. Рукопис невідкладно повертається до редколегії.

5. Рецензент повинен звернути увагу редакційної колегії на будь-яку істотну схожість між наданим йому на оцінювання рукописом і будь-якою іншою опублікованою статтею або рукописом, на некоректність оформлення текстових запозичень або відсутність посилань на інших авторів.

Етичні зобов'язання авторів

1. Авторські матеріали (рукописи), що подаються до редакційної колегії, мають бути оформлені відповідно до встановлених вимог. Інформаційні матеріали для авторів з питань друку публікацій, зокрема вимоги до оформлення статей, порядок їх надсилання до редколегії та ін., розміщені на сайті видання у відповідній рубриці.

2. Автори зобов'язані дотримуватися законодавства України про захист прав інтелектуальної власності, а також принципів наукової етики. Критика робіт дослідників-опонентів за темою дослідження має висловлюватися коректно і обґрунтовано і у жодному випадку не може мати особистісний характер.

3. Автори гарантують, що подані до редакційної колегії матеріали раніше не публікували та не перебувають на розгляді в інших виданнях, і гарантують, що до переліку авторів включені лише ті та усі ті дослідники, що зробили істотний внесок у створення матеріалів; також автори гарантують, що усі співавтори погодили кінцевий варіант рукопису та передачу його на розгляд редакційної колегії.

4. Автори несуть відповідальність за точність і повноту посилань, у т.ч. посилань на власні попередні праці. Посилання оформляються відповідно до встановлених вимог. Плагіат у будь-якій формі неприпустимий.

5. Автори повинні сприяти редакційній колегії у підготовці матеріалів до друку, зокрема, невідкладно повідомляти про усі самостійно виявлені помилки та неточності, надавати на запитовані редколегією пояснення та підтвердження.

6. Автори повинні попереджати редакційну колегію про існування будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів, що може вплинути на оцінку та / або інтерпретацію рукопису. Автори повинні розкривати джерела фінансової (державні програми, гранти, конкурсні проекти тощо) та іншої підтримки рукопису, якщо такі є.

Інші питання публікаційної етики

1. Публікація матеріалів здійснюється у порядку черговості їх отримання.

2. Автори не отримують винагороду (гонорар) від редакційної колегії за публікацію матеріалів у науковому виданні «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право».

3. Автори мають право на отримання одного безкоштовного примірника видання за кожною опублікованою статтею. Якщо стаття має більш ніж одного автора, другий та наступні примірники випуску надаються з відшкодуванням їх вартості.

4. Джерелом фінансування видання є авторські збори.

5. Періодичність видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» - два рази на рік.

Набір статей до друку у червні відбувається **до 10 травня**.

Набір статей до друку у листопаді відбувається **до 20 жовтня**.

Матеріали, які були надіслані автором у терміни після 10 травня і 20 жовтня, приймаються до розгляду з метою публікації у наступному випуску, якщо автор не повідомить про своє бажання зняти матеріали з розгляду.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

– постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

– ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;

– назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;

– анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;

– перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);

– основний текст статті;

– список використаної літератури, оформлений відповідно до Harvard Referencing style (British Standards Institution);

– дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;

– після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;

– назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;

– розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbu.gov.ua/node/931>).

– перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

– матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від 12 до 18 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

– перелік літературних джерел розташовується за алфавітом після тексту статті. Для відповідності вимогам міжнародних баз даних необхідно приводити два списки посилань на використані в роботі джерела: **Бібліографічний список** та додатковий

список літератури в романському алфавіті *References*. Заголовок розміщується по центру звичайним накресленням шрифту. У Бібліографічному списку джерела наводяться в алфавітному порядку, спочатку – джерела, опубліковані на кирилиці, потім джерела, опубліковані іноземними мовами (латиницею). Оскільки кириличний алфавіт відрізняється від латинського, порядок розташування джерел в References може відрізнитися від їх розташування в Бібліографічному списку.

– У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliteratsiia>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

– щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

– згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

– стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

– статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому та друкованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Ye. M. Chernykh

**METHODOLOGY OF FACTICITY IN GENERAL THEORY OF LAW
AND SOME INCONVENIENT QUESTIONS THERETO**

The article presents research of the problems arising under methodology of national general theory of law. The problems arise under dominance of empirical and naturalistic scientific tools whose cognitive ideal lies in scientific rationality, the tools bringing knowledge out of the scope of facts perceived via experience. An example of this methodology in national juridical studies is the “needs-based” approach presented by P. M. Rabinovych, a famous theoretician. It is emphasized that the methodology of facticity has some typical drawbacks whose highlight presents a part of the goal of the present work along with justification of underestimated possibilities of the idealistic methodology.

It is emphasized that the needs-based approach presented by P. M. Rabinovych is the outcome and a variation of more general methodological concepts and theories of empirical and naturalistic character. The article describes the drawbacks typical thereof, in particular interpretation of socio-political reality as facticity, rejection of a priori irrational fundamentals in the phenomena of state and law as well as inability.....

Key words: *methodology, methods, methodology of facticity, naturalistic methodology, empirical methodology, idealistic methodology, needs-based approach, needs, interests, values, rationality, irrationality, moral and ethical philosophy.*

(зразок)

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету» статтю _____

назва статті

у розділі «Історія» або «Політичні науки» (оберіть необхідне).

Відомості про Автора

(зразок заповнення, кожен автор заповнює окремо в електронному вигляді):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
Українською мовою	Черних Євген Миколайович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Маріупольського державного університету
Російською мовою	Черных Евгений Николаевич – кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры права Мариупольского государственного университета
Англійською мовою	Chernykh Yevgeniy Nicolaevich - candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of Law, Mariupol State University
ORCID (обов'язково!)	ORCID https://orcid.org/0000-0003-3381-795X
Scopus author ID (за наявності)	
Web of Science ResearcherID (за наявності)	
Джерела фінансування статті	Статтю підготовлено у межах виконання гранту ... Статтю підготовлено у межах виконання проєкту ... Статтю підготовлено у межах виконання держбюджетної теми ... Статтю підготовлено за власний рахунок
Чи є потреби в отриманні друкованого примірника Вісника	<u>Так</u> або <u>ні</u>
Контактні телефони автора, E-mail (обов'язково!), номер й адреса відділення Нової пошти	Вказати контактні телефони та адресу електронної пошти автора Вказати адресу відділення Нової пошти, за якою здійснюватиметься розсилка (за потреби отримання друкованого примірника видання)

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	
Контактні телефони автора, E-mail	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

_____ / _____ /
дата

_____ / _____ /
підпис

_____ / _____ /
П.І.Б.

ЗГОДА на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо залученим до оброблення цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

« ____ » _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ПРАВО
ВИПУСК 23-24

Редакційна колегія серії:
Головний редактор – д.ю.н., проф. В.В. Волік
Відповідальний секретар – доцент Д.М. Шебаніц.

Засновник Маріупольський державний університет
02000, м. Київ, вулиця Преображенська, 6
тел: +380-50-016-72-17, e-mail: visnyk.mdu.pravo@mdu.in.ua
офіційний сайт видання: www.visnyk-pravo.mdu.in.ua

Видавець «Редакційно-видавничий відділ МДУ»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015.
Тираж 100 примірників.
Замовлення № 056/22

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей